

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

IX. évfolyam, 1. szám

Volume IX., Issue 1.

2009. január – március / January – March 2009

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2009, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	5
Dear Reader,.....	6
Szerzőink / Our authors.....	7
Szerkesztőség / Editors	12
SÁNDOR, András : Búcsú Czigány Lórántól.....	13
FAREWELL FROM LÓRÁNT CZIGÁNY	14
TÓTH, Miklós : Czigány Lóránt és a Mikes.....	15
LÓRÁNT CZIGÁNY AND THE MIKES. EXEGI MONUMENTUM.	16
FARKAS, Flórián : In memoriam Láng István (Stephan Lang).....	17
OBITUARY ISTVÁN LÁNG / STEPHAN LANG (1945-2008).....	18
KRÓNKA.....	19
FRIGYESY, Ágnes : Magyar Biblia-kiállítás és Kereszténység és Európa.....	19
FRIGYESY, Ágnes : „A küzdelem folytatásához nélkülözhetetlen a magyarok összefogása”.....	22
FRIGYESY, Ágnes : Nem állíhattunk emléket nagyjainknak hosszú évtizedeken át.....	24
CHRONICLE.....	28
KIBÉDI VARGA, Áron : Bánki Éva három regényéről	29
THREE NOVELS OF ÉVA BÁNKI	30
MARÁ CZ, László : Etnische minderheden in Midden-Europa: van conflict naar pacificatie	31
ETHNIC MINORITIES IN CENTRAL EUROPE: FROM CONFLICT TO PACIFICATION.....	34
NEMZETI KISEBBSÉGEK KÖZÉP-EURÓPÁBAN: KONFLIKTUSTÓL PACIFIKÁCIÓIG.....	34
PHILOSOPHIA PERENNIS	35
KISSNÉ NOVÁK, Éva : Emberek és értékek a XXI. században	35
MEN AND VALUES IN THE 21 ST CENTURY	42
MARISKA, Zoltán : Böhm és Apáthy (Az öntétfilozófia — természettudományi szempontból).....	43
BÖHM AND APÁTHY (THE PHILOSOPHY OF 'SICHSELBST SETZEN' FROM SCIENCE'S POINT OF VIEW)..	52
VERES, Ildikó : From Kant to Hermeneutics and Dialectic Theology.....	53
KANTTÓL A HERMENEUTIKÁIG ÉS A DIALEKTIKAI THEOLÓGIÁIG	59
HUNGAROLOGIA	60
OBRUSÁNSZKY, Borbála : A tudun méltóságnév	60
THE DIGNITARY DEGREE 'TUDUN'.....	64
OBRUSÁNSZKY, Borbála : A régi magyar gyógyítás nyelvezete	65
THE LANGUAGE OF ANCIENT HUNGARIAN THERAPY	72
ZOMBORI, Andor : A Napkelet Mennyei Fehérvára.....	73
THE FEHÉRVÁR (WHITE CASTLE) OF HEAVEN IN THE EAST	74
CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ — CIVILIZATION OUTLOOK.....	75
ARADI, Éva : A buddhizmus kialakulása és változatai	75
THE DEVELOPMENT AND THE DIFFERENT BRANCHES OF BUDDHISM	85

OBRUSÁNSZKY, Borbála : A Mongolok titkos története	86
THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS.....	87
SZENTKATOLNAI BÁLINT, Gábor : A mongol császárság története	87
HISTORY OF THE MONGOL EMPIRE.....	100
KÖNYVAJÁNLÓ — BOOK REVIEW.....	101
BÉRCZI, Szaniszló : Kifestő füzet sorozatok és úrkutatási atlaszok	101
COLORING BOOKLETS OF GREAT CIVILIZATIONS AND ATLASES	104
FARKAS, Flórián : Wolven totem.....	105
FARKASTOTEM	108
WOLF TOTEM.....	108
TÓTH, Miklós : Herzegh Géza — Foggal és körömmel	109
GÉZA HERCZEGH: BY THE SKIN AND THE TEETH.....	110
ÍGY ÍRTUNK MI.....	111
SZATHMÁRY, Lajos : Adta az utakat	111
SZATHMÁRY, Lajos : A csirke.....	113
SZATHMÁRY, Lajos : „Könyv nélkül nincs kultúra” — állítják Budapesten	117
SZATHMÁRY, Lajos : Kiállítás egyes szám első személyben	119
SZATHMÁRY, Lajos : Kner Albert amerikai évei.....	122
SZATHMÁRY, Lajos : Postabontás	124
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	126

Kedves Olvasó!

A nemrég elkezdődött 2009-es esztendőre minden Kedves Olvasónknak sikereiben gazdag, nagyon Boldog Új Évet kívánunk!

2008. decemberében a Mikes International közreműködésével számos, a magyar és a világ más nagy civilizációját bemutató kifestő füzet, valamint úrkutatási atlasz került fel digitális formában a Hollandiai Magyar Szövetség honlapjára. A füzeteket és az atlaszokat e számunkban Bérczi Szaniszló írása mutatja be. A dokumentumokat a következő címen lehet elérni:

<http://www.federatio.org/tkte.html>

Az elmúlt negyedévben a *Bibliotheca Mikes International* keretében a következő könyvet jelentettük meg:

❖ **Obruszánszky Borbála:** A nesztoriánus vallás elterjedése és jelentősége Belső-Ázsiában (V.-XV. század)

Könyveink a következő címről tölthetők le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

A Szerkesztőség

Hága, 2009. január 7.

Dear Reader,

We wish all our Readers a very Happy New Year!

In December 2008 with the technical assistance from Mikes International, several series of coloring booklets presenting Hungarian and other great civilizations along with atlases were published in digital format on the website of the Hungarian Federation in the Netherlands. The documents can be accessed at:

<http://www.federatio.org/tkte.html>

In the past quarter we published the following volume:

- ❖ **OBRUSÁNSZKY, Borbála**: THE SPREADING AND SIGNIFICANCE OF THE NESTORIAN RELIGION IN INNER-ASIA (in Hungarian)

The publications of Bibliotheca Mikes International can be downloaded from: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

The Editors

The Hague, January 7, 2009

Szerzőink / Our authors**ARADI, Éva**

M.A. fokozatot szerzett magyar és angol nyelv- és irodalomból (1969-ben) az Eötvös Loránd Egyetemen, majd 8 évet élt Bombayban, Indiában, ahol elvégezte a Bombay-i Egyetem Indiai Tudományok Főiskoláján a hindi nyelv- és irodalom szakot. 1979-ben Ph.D.-t szerzett hindi irodalomból. Indiában sokszor járt, nyolc nemzetközi konferencián vett részt és tartott előadást. A Pécsi Egyetem Természettudományi Karán, az Ázsia Központban hindi nyelvet, kultúrát és irodalmat tanított 1999-től 2008-ig. Az indiai államtól három alkalommal kapott kormánykitüntetést a hindi nyelvért tett szolgálataiért: 1975-ben India államelnök helyettesétől, 1992-ben India államelnökétől: Dr. Shankar Dayal Sharmától és 2007 júliusában, New Yorkban a 8-ik nemzetközi hindi konferencián India külügyminiszterétől. Számos tanulmánya jelent meg mind magyar, mind indiai tudományos folyóiratokban (hindi és angol nyelven), ezidáig egy könyvet publikált: „A hunok Indiában” címmel, a heftalitákról. Több regényt és novellát fordított hindi nyelvről magyarra, ezek megjelentek az Európa Kiadónál. 2004-ben a Magyarok Világszövetsége által szervezett első Nemzetközi Őstörténeti Konferencia elnöke volt, úgyszintén a 2008 augusztusában rendezett második Őstörténeti Konferenciájé is. Kutatási területe: a magyarok őstörténete, ázsiai kapcsolatai.

She received her M.A. degree at the Eötvös Lóránd University in the field of Hungarian and English language and literature. Following this she stayed in India (Bombay) for 8 years and studied Hindi language and literature at Bharatiya Vidhya Bhavan from 1971-1976. Took part in many international conferences. She taught Hindi and Indian culture, literature in the Asia Centre of Faculty of Sciences at Pécs University. Visited India several times. She holds a Ph.D. degree of Hindi literature. Ms. Aradi was awarded by the Vice President of India, in 1975 — at the First International Hindi Conference in Nagpur — and by the President of India, Dr. Shankar Dayal Sharma in 1992, in Budapest — for “her services of Hindi”, and from the Indian Government in New York, in July 2007, at the 8th World Hindi Conference. She published several articles and one book about the Hungarian ancient history, about the Hephtalites. She translated short stories and novels from Hindi to Hungarian, and published several articles in India (in English and in Hindi, too. She was the and chairman of the 1st International Hungarian Ancient Conference in 2004, in Budapest, organized by the World Federation of Hungarians., and in August 2008 of the 2nd International Hungarian Ancient Conference also organized by the World Federation of Hungarians. Her main fields of research are the ancient history of the Hungarians and their Asian connections.

BÉRCZI, Szaniszló

Fizikus, csillagász, planetológus. Az ELTE TTK-n szerzett fizikus-csillagász oklevelet (1975), doktorált matematikából (1987), majd a földtudomány (planetológia) kandidátusa (1995) címet szerezte meg. 33 éve tanít az ELTE TTK-n. Korábban a Csillagászati Tanszék (1975–1978), és a Közettani Tanszék tud. segédmunkatársa (1979), majd az Általános Technika Tanszék tanársegéde (1979–1988), adjunktusa (1988–1994), docense, jelenleg pedig a Fizikai Intézet docense az Anyagfizikai Tanszéken (2000-től). Planetológiával, kozmikus és földi anyagvizsgálattal, szimmetria kutatással foglalkozik. A Föld típusú bolygókat, az antarktiszi meteoritokat, a NASA holdközveteket és a marsi meteoriteket vizsgálja, szervezi a Hunveyor-Husar gyakorló űrszonda modellek építését. Az MTA Csillagászati és Űrfizikai Bizottságának, valamint a Geonómiai Tud. Bizottságának a tagja, a Planetológiai Albizottságnak az elnöke (2003-tól), és a MANT alelnöke (2001-től).

Physicist-astronomer who made a new synthesis of evolution of matter according to the material hierarchy versus great structure building periods. This model is a part of his Lecture Note Series Book on the Eötvös University. He also organized a research group on evolution of matter in the Geonomy Scientific Committee of the Hungarian Academy of Science (with Béla Lukács). He wrote the first book in Hungary about planetary science From Crystals to Planetary Bodies (also he was the first candidate of earth sciences in topics planetology). He built with colleagues on the Eötvös university the Hungarian University Surveyor (Hunveyor) experimental space probe model for teachers training proposes and development of new constructions in measuring technologies.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

FRIGYESY, Ágnes

Újságíró, 1963-ban Kecskeméten született. A Kodály Zoltán Ének-zenei Általános Iskolában és Gimnáziumban kezdte meg tanulmányait, majd a kaposvári Tanítóképző Főiskolán szerzett diplomát. Hét év tanítás után az újságírói pályát választotta. A tanítás mellett magyar szakon megszerezte második diplomáját a szegedi Tanárképző Főiskolán. Külső-, és belső munkatársa volt a Kecskeméti Lapoknak 1989-től, az Új Magyarországnak, a Film, Színház Muzsikának, a Honismeretnek, a Magyarok Világszövetsége lapjainak: a Világszövetségnek, a Magyarok Világlapjának és a Világlapnak. Megjelentek cikkei a Heti Nemzeti Újságban, a Münchenben megjelenő Nemzetörben, majd a magyarországi Magyar Nemzetörben, valamint az Ausztráliai Magyar Életben stb. Több száz interjút készített az elmúlt 15 év alatt. Jelenleg az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület havilapjának, az Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek főszerkesztője, továbbá a Kolozsváron megjelenő Erdélyi Napló hetilap munkatársa, és más hazai lapok (Kapu, Nyugati Magyarság, Szent Kereszt Magazin, Búvópatak) rendszeres szerzője, továbbá írásai jelennek meg a Fidesz és a KDNP honlapokon.

Journalist. She was born in 1963 in Kecskemét. After concluding her primary and secondary school education in her native town, she studied pedagogy in Kaposvár then she earned her second degree in Hungarian language in Szeged. After having spent seven years teaching she turned to journalism. Since the collapse of communism she worked for numerous newspapers and journals both in Hungary and abroad. At present she is editor-in-chief of periodical in Transylvania and publishes regularly in various newspapers and magazines.

KIBÉDI VARGA, Áron

Az amszterdami Vrije Universiteit francia irodalom, és összehasonlító művészetelmélet emeritus professzora. A Holland Királyi Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Emeritus Professor of French literature and comparative art theory at the 'Vrije Universiteit' of Amsterdam. Member of the Dutch Royal Academy of Science and the Hungarian Academy of Science.

KISSNÉ NOVÁK, Éva

Diplomák: magyar-történelem JATE, filozófia ELTE. A Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszékén tanít, docens, PhD. Oktat: egyetemes és magyar filozófiatörténetet, etikát, értékelméletet, történetfilozófiát. Kutatási területe: értékelmélet, értékszociológia, családszociológia. Néhány a jelen témával összefüggő tanulmánya: *Értékelmélet a magyar filozófiai gondolkodásban. Böhm, Bartók, Kibédi*. In: Gondolatok a gondolatokról, Budapest-Miskolc 1994. *Érték és kultúra a magyar neokantianizmusban*. In: Alternatív tradíciók a magyar filozófia történetében, Miskolc 1999. *Az érték, az öntét és a szabadság Böhm Károly filozófiájában*. In: Böhm Károly és a „Kolozsvári Iskola”, Kolozsvár-Szeged, 2000. *Értékek és filozófia. Böhm Károly értékelméletének néhány tanulsága*. In: Tünékeny moralitás, Kaposvár 2001. *Ecce homo. Böhm és Makkai antropológiája*. In: Filozófia és teológia a magyar filozófiai gondolkodásban, Miskolc 2003. *A szellem arisztokratája*. Kossuth Kiadó, Budapest 2005.

Received her degree of Hungarian literature and history from the University of Szeged and philosophy from the University of Budapest. Teaches universal and Hungarian history of philosophy, ethics, axiology, philosophy of history at the University of Szeged. Her areas of research cover axiology, value sociology, family sociology. Author of several books and articles in these subjects.

MARÁCZ, László

1960-ban született Utrechtben, Hollandiában. A Groningeni Egyetem Bölcsészkarán szerez diplomát. 1984-1990 között egyetemi docens a Groningeni Egyetem Általános Nyelvészeti Intézetében. 1990-1992 között Niels Stensen-ösztöndíjas, vendégkutató az MTI-n, az MTA-n és a CNRS-nél. 1992 óta az Amszterdami Egyetem Kelet-Európai Intézet docense. Kutatási területe az általános mondattan, magyar grammatika, a magyarság és Nyugat viszonya. Számos tudományos cikk és kötet szerzője.

Born in 1960 in Utrecht, the Netherlands. Receives his degree from the University of Groningen. Between 1984 and 1990 he is with the University of Groningen as assistant professor. Between 1990 and 1992 as a Niels Stensen scholar he is with MTI, MTA and CNRS as a guest researcher. Since 1992 Mr. MarácZ is lecturer of the East-European Institute of the University of Amsterdam. His areas of research cover general syntax, Hungarian grammar, the relationship of Hungarians and the West. Author of numerous scientific publications and books.

MARISKA, Zoltán

1979-ben magyar-orosz szakos középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd 1985-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófiai szakán — summa cum laude — oklevelet szerzett. 1986 óta a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense; kandidátus, PhD-fokozattal rendelkezik. Kutatási területei: a magyar filozófia története, illetve a filozófiai antropológia.

Holds a Hungarian-Russian master degree from the József Attila University of Szeged (1979) and also a master degree — with summa cum laude — in philosophy from the Eötvös Lóránd University of Budapest (1985). Since 1986 he is adjunct professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy); holds a Ph.D.-degree. Areas of interest: history of Hungarian philosophy and philosophical anthropology.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

Történész-orientalista. 1992-1997 között az ELTE-n történelem-mongol szakon végez, majd 1997 és 1999 között a Mongol Állami Egyetemen végez posztgraduális képzést, és 1999 decemberében megvédi a doktori címét. 2000-2002 között a Pécsi Tudományegyetemen alakuló Ázsia Központ külső szakértője volt, majd a Shambala Tibet Központ mongol programjait szervezte. Közben több tanulmányutat tett Mongóliába és Kínába. 2005-től a Körösi Csoma Sándor Egyetem előadója, 2006-tól tart előadást az ELTE Jogi Karán is. Ezen kívül több magyar tudományos egyesület tagja, alapító tagja: Magyar Őstörténeti Munkaközösség, Magyar Történelmi Társulat, László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület. Számos könyv és tanulmány szerzője.

Historian, orientalist. She completed her studies at the University Eötvös Loránd in Budapest between 1992 and 1997 in history and Mongol civilization. This is followed by a postgradual study at the Mongol State University, where she is awarded a Ph.D. degree in 1999. Between 2000 and 2002 she is external consultant of the Asia Center at the University of Pécs. Next to that she organizes the Mongol programs of the Shambala Tibet Center. During this period she participated in several expeditions in Mongolia and China. Since 2006 she lectures at the University Eötvös Loránd in Budapest. Ms. Obrusánszky is member and/or founder of several Hungarian scientific associations and she is author of numerous books and articles.

SÁNDOR, András

Költő, irodalomtörténész. 1956-ban Szegeden magyar irodalomból államvizsgázott. A forradalom után Nyugatra menekült. Tanulmányait az angliai Oxfordban és 1961-től a Kaliforniai Egyetemen folytatta. 1967-ben doktorált német irodalomból. Először Berkeleyben tanított, majd a washingtoni Howard Egyetemen a német irodalom tanára lett. Irodalomelméleti és művészettörténeti munkásságát angol és német nyelven végzi, verseket és kritikákat magyarul ír. Írásai Nyugaton az *Arkánumban*, az *Új Látóhatárban*, az *Irodalmi Ujságban* és a *Magyar Műhelyben* jelentek meg.

Poet, literary historian. Until 1956 studied Hungarian literature in Szeged. After the Revolution he left his home country and continued his studies first in Oxford (UK), then from 1961 at the University of California. Received his Ph.D. degree in 1967 in German literature. First he taught in Berkeley then at the Howard University in Washington DC. Mr. Sándor publishes his professional works in English and German, and poems and critics in Hungarian. In the West his writings were published in the following journals: *Arkánumban*, *Új Látóhatár* (New Horizon), *Irodalmi Ujság* (Literary Journal) and *Magyar Műhely* (Hungarian Atelier).

SZATHMÁRY, Lajos (1919 — 1996)

Író, újságíró, műgyűjtő, szakácsművész. A budapesti Tudományegyetemen 1944-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Haditudósítóként 1945 elején Ausztriába került. Szakács lett és 1949-ben Amerikába történt kivándorlása után az Egyesült Államokban ez vált fő hivatásává. 1951-ben Chicagóban megalapította és 1989-ig vezette Bakery nevű vendéglőjét. A szakácsművészetnek elismert művelője lett, könyveket írt, az amerikai sajtóban szakácsrovatokat vezetett, rádió és televízió előadásokat tartott, szerkesztette a *New York Times* szakácsművészeti könyvsorozatát. Szépirodalmi munkái, cikkei és kritikái főleg a *Nemzetőrben*, az *Új Látóhatárban*, a *Szivárványban*, az *Itt-Ottban* jelentek meg. Értékes okirat- és könyvgyűjteményének darabjait amerikai egyetemeknek adományozta. Főbb művei: *The Chef's Secret Cook Book* (New York 1971); *American Gastronomy* (Chicago 1974); *The Chef's New Secret Cook Book* (uo. 1975); *The Bakery Restaurant Cook Book* (Boston 1981); *Eat or be eaten* (1984); *Sárospataki kaleidoszkóp* (Miskolc 1991).

Writer, journalist, art collector and chef. Graduated at the University of Budapest in 1944. In 1945 he arrived to Austria as war correspondent. Became chef and immigrated to the US in 1949 where he became a professional chef. In 1951 he established in Chicago his restaurant 'Bakery', which he led until 1989. He had a great reputation as chef, participated in several TV-programs on cooking, was columnist of several cooking magazines. His literary publications appeared in several Hungarian periodicals in the West. He donated parts of his valuable library and archives collection to American universities. His main works include: *The Chef's Secret Cook Book* (New York 1971); *American Gastronomy* (Chicago 1974); *The Chef's New Secret Cook Book* (Chicago. 1975); *The Bakery Restaurant Cook Book* (Boston 1981); *Eat or be eaten* (1984).

SZENTKATOLNAI BÁLINT, Gábor (1844-1913)

Nyelvész, orientalista. 30 nyelvet beszélő kiváló nyelvész volt, aki a magyarság keleti kapcsolatait kutatta. Tudott török nyelveket, beszélt finnül, mongolul, mandzsulul, japánul. Olyan nyelveket oktatott Magyarországon, melyek még a nyugati egyetemeken is ritkának számítottak. 1870-es években több évet töltött a Kaszpi-tenger körül, majd eljutott Mongóliába. Dél-Indiába, és a Zichy expedícióval pedig a Kaukázusba. Az általa készített tatár és kabard, cserkesz szótárak máig a legjobb szótári anyagnak számítanak. Páratlan tehetsége csak későn kamatozódott, mivel a magyar közéletben zajló ugor-török háborúban egyik félnek sem adott igazat. Szerinte ugyanis a magyar nyelv a turáni nyelvcsalád tagja. 1875-től rövid ideig a budapesti Egyetemen, majd 1879-től 1892-ig önkéntes száműzetésben élt az oszmán birodalom területén. Az 1880-as években már az Athéni Egyetemen arab nyelvet oktatott, onnan küldte el tanulmányait az Erdélyi Múzeum számára. Az 1890-es évektől Kolozsvárott kapott katedrát, és élete végéig ott tanított. Számos könyve jelent meg a kincses városban. Sajnos, halála után, főleg a trianoni békediktátum után a tudományos életben elfelejtődött neve, emlékéét jelenleg az erdélyi tudós körök, köztük a kolozsvári egyetem ápolja.

Linguist, orientalist. He was a language genius; spoke some 30 tongues, among others Turkic languages, Finnish, Mongolian, Mandurian, Japanese. His main topic of research was the Oriental linkages of the Hungarians. He taught several languages in Hungary that were rarely taught at Western universities. During the 1870s he spent several years in the Caspian Sea region, and then reached Mongolia, Southern India. With the Zichy expedition he reached the Caucasus. The Tatar, Kabard, Cherkes dictionaries he created are still considered among the best available. His brilliant talent was somewhat sidelined for a period because he did not support either of the parties in the Ugric-Turkic dispute. According to him the Hungarian language is a member of the Turanian language family. For a short period he taught at the Budapest University, and then he went from 1879 till 1892 into voluntary exile to the Ottoman Empire. In the 1880s he taught Arabic at the University of Athens, he sent his treatises to the journal *Transylvanian Museum* (Erdélyi Múzeum) from there. From the 1890s till the end of his life he was professor at the University of Kolozsvár. He published in that city many books. After his death, especially after the Trianon Peace Dictate his oeuvre went into oblivion. At present his life work is in the process of rediscovery.

TÓTH, Miklós

Jogász, református teológus. 1949 óta Hollandiában él.

Studies: law and reformed theology. Living in the Netherlands since 1949.

VERES, Ildikó

A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense, ahol többek között magyar filozófiatörténetet ad elő. Fő kutatási területei a Kolozsvári Iskola és Brandenstein Béla. Számos filozófiatörténeti könyv szerzője [pld. *Egy református gondolkodó a XX. század első felének Erdélyében* (társszerző: Tökés István), Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1994., *Igazság és hiánynélküliség — Tanulmányok Varga Béla bölcséletéről* Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2001., *A Kolozsvári Iskola I. Bőbor* Kiadó, Miskolc, 2003.], illetve szerkesztője, tudományos konferencia szervezője. Tudományos fokozatok: Magyar nyelv- és irodalom - művelődési menedzser szak KLTE BTK, 1978; Filozófia szakos előadó ELTE BTK, 1982; Dr. univ. KLTE BTK, 1983; A filozófia tudományok kandidátusa, 1991. (Ph.D.-vá minősítve: 2000); Dr. habil. Debreceni Egyetem, 2005.

Graduated in 1978 at the Kossuth Lajos University, Debrecen (Hungarian and Cultural Management) and in 1981 at the Eötvös Loránd University, Budapest (Philosophy). She received a Ph.D.-degree in philosophy in 1991, Sándor Tavaszy and the Kolozsvár School of Philosophy. Ms. Veres is professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy) where she teaches — among others — history of Hungarian philosophy. Her main research areas are the Kolozsvár School of Philosophy and Béla Brandenstein. She is the author and editor of numerous books on history of philosophy.

ZOMBORI, Andor

Budapesten született. 1992 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal külföldön él. Kezdetben Pennsylvániában élt, majd 1996-tól Californiában, ahol 2003-ban megszerzi a B.A. fokozatot japán nyelvből és nemzetközi kapcsolatokból a California State University, Long Beach-en. Továbbá japán nyelvet, kultúrát és nemzetközi kapcsolatokat tanult egy évig Japánban az Osaka Gakuin University-n és koreai nyelvet és kultúrát még egy évig Koreában a Kyungbuk National University-n. 2004 óta Japánban él és egy japán autóiipari tanácsadó cégnél dolgozik mint a főszerkesztője egy angol nyelvű kiadványnak. A fő témaköre a kínai autóiipar és piac.

Born in Budapest. He has been living abroad since 1992 with periodical interruptions. Lived in Pennsylvania in the beginning then moved to California in 1996 where acquired a B.A. degree in Japanese language and international relations in 2003 at the California State University, Long Beach. Additionally, studied Japanese language, culture, and international affairs for one year at the Osaka Gakuin University in Japan and Korean language and culture for another year at the Kyungbuk National University in Korea. He has been living in Japan since 2004 and working at a Japanese automotive industry consulting company as the editor-in-chief of an English-language publication. His primary area of specialization is the Chinese automotive industry and market.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

SÁNDOR, András :

Búcsú Czigány Lóránttól

Nem tudok búcsút venni Lóránttól. Napok óta próbálgatom, nem megy. Talán már búcsút vettünk egymástól, amikor utoljára láttam a kórházban, feküdt, beszélni nem tudott és a humor is hiányzott a szeméből, ami előző látogatásomkor még csillogott a kis fej- és vállmozdítás mellé, ami olyasmit jelzett, „hát így vagyok”. Ezúttal komoly volt, jobb kezét nyújtotta, mire én is az enyémet és kezét fogtunk. Amit nemigen szoktunk tenni, ölekezni igen, kezét fogni nem. Ő talán búcsúzott, csak én akkor nem vettem észre, sőt örültem, hogy emeli a kezét és jelez, megérint. És lehet, hogy így is volt, már sohasem tudhatom meg. Ha úgy volt, én akkor nem vettem tőle végső búcsút. Végsőt? Itt a koporsó mellett se végsőt veszek. Egy ötven éves barátságot nem lehet egyetlen alkalommal búcsúztatni. A frázisoknak, mint síron túli szerelem, síron túli barátság egy tényleges koporsó mellett valóságtartalma támad, érzem, amit gondolok, hogy a barátságnak bennem most már sohasem lesz vége. Ez persze egy érzés, de hát a szeretet is érzés. Nincs jobban elkoptatott szó, mint a „Szeretlek”, és mégis, ha az alkalom úgy hozza, van-e meggyőzőbb vallomás. Vérmérséklet és lelki alkat szerint más-máshogyan hangzik, sokféle hangszílyal, olykor csak suttogva, sőt olykor csak az arckifejezés mondja hitelen.

A temetések, tudom, a legfelszínebb protokolláris és álszent megjelenések gyülekezete lehet, holott éppen arra alkalom, hogy összeszedje magát az ember és egy barátság szellemét és erejét megújítsa magában, engedje megújulását, és amikor egyik-másik gyászolóval összenéz, érzi, abban is megújult egy érzés és egy ember.

Ami Lóránttal összekötött, az minden bizonnyal a sorsközösség volt és egy attól szinte biztosan független egymásrahangelődés, életcinkosság. Kezdődött azzal, hogy ő is Szegeden járt egyetemre és magyarszakon, mint én, csak két évvel alattam. Ő Oxfordból ugyan Londonba került, mert konokul magyarból akart végzettséget és erre ott volt mód, de ő sem tudott angolul és a fogadott nyelvvél együtt ismerkedett annak irodalmával is. London fontos volt, ott karoltak fel bennünket az idősek, Cs. Szabó László, a felesége Bözsi, Szabó Zoltán, Révai András, Iványi-Grünwald, és az ő segítségük is hozzájárult ahhoz, hogy Lóránt gazda és István gazda, vagyis Siklós István egymással összefogva megalapította a Szepsi Csombor Társaságot, amelyik nekem is két könyvemet jelentette meg Molnár Jóska müncheni nyomdájából, és előadások, felolvasások sorozatát rendezte hosszú éveken át. És persze István gazda is jóbarát volt, de ők ketten voltak elválaszthatatlanok.

Hadd mondjam itt most el, mert sokan nem tudják, hogy a modorosnak tűnő „gazdázás” nem szántóföldek meg a jószágok gazdájára utalt, hanem Babits versére: „A gazda bekeríti házát”. Említem ezt azért is, hogy idézhessem a vers végét:

Hósi léceid mögött

mint középkori szerzetes dugott zord

sisakos hordák, korcs nomádok, ostoros

képegetők elől pár régi könyvet: úgy

dugd magvaidd, míg, tavasz jöve, elesett

léckatonaid helyén élő orgona

hívja illattal a jövő méheit.

Ez Lórántnak elhivatás volt és komolyabb és nagyobb közösségi hasznot hozott, mint később számunkra az Arkánium, amihez Lóránt gazda is hozzájárult egy zenebonát keltő írással az irodalom államosításáról, és azzal, hogy eljuttatta hozzánk József Attila „Szabad ötletek jegyzékét”, amit ki is adtunk, elsőnek (és persze a honi illetékesek hallgatása, sőt 1990 utáni elhallgatása mellett).

Hozzátartozott barátságunkhoz, és ezért Lóránt lényéhez, a közös ügy mellett még két nem kevésbé fontos dolog, amit itt most a hűség kedvéért, és Lóránt kedvéért is, ebben eléggé biztos vagyok, el kell mondanom, mert nem választhatók el az előbbtől, hiszen szétcincálhatatlan egységet alkottunk belőlük. Az ügyet élvezte is ő, nemcsak szolgálta, és ez így volt jó.

Meghatározta őt, ahogyan engem és barátaink legtöbbjét, hogy magyar egyetemről angol egyetemre kerülve, mintegy

megkétszereződött a fiatalságunk. Nem örök egyetemisták lettünk, bevégeztük tanulmányainkat, de miután a tanulmányi évek szokványos időhatárait kibővítettük, nem volt megállás. Lóránt is élete végéig fiatal maradt, fiatalok nyitott életét élte, az intelmek iránti jólismert nem-törődőmséggel. Szabó Zoltán mondta nekem egyszer Josselinben, séta közben, a folyócska melletti padon: „Tudod, Andris, az a baj, nem tudom, hogyan kell megöregedni.” Hetvenkét éves volt. Lóránt sem tudta, hogyan kell, de őt nem is érdekelte a hozzá-nem-értés, neki ez mintegy nem is jutott eszébe. Úgy élt, ahogyan magam és barátaink java is úgy, mintha sohase halna meg, s ha mégis, mindegy, hogyan és hol. Ezt mondta is nekem. És amikor már nehezére esett a járás, nem azt mondta: „Megöregedtem”, nem „öreg csontjaimra” hivatkozott, nem is arra, hogy meghízott, hanem az érszűkültre, amit ugye a dohányzás okozott, nem az öregség, és olyan úri lendülettel dökögött, mint aki fullánkos darázsba lépett és feldudorodott a talpa.

Végül — a humorérzék mellett — meghatározta Lórántot az evés-ivásnak a szellemieknél nem kisebb gyönyöre. Nem felejtettem el az elmúlt évtizedekben, gondolom, az eljövendő években, amíg csak hajlandók hozzám és belé látogatni, nem fogom elfelejteni, ahogy egy nyáron Londonból, az ő autóján, Szabó Zoltánhoz mentünk Josselinbe. Ahogy legurultunk a komphajóról és megindultunk, rámnézett a kormány mellől: „Rillet.” Csak helyeselni tudtam. Be is mentünk egy henteshez, vettünk, egy péknél baguettet, aztán már kint valahol az országút mellett megálltunk egy füves helynél, kiültünk és nagy lendülettel és elégtétellel — faltunk, mondanám, ha nem ízlelgettük volna a rilletes kenyeret, meg-megállapítva, olykor csak bólogató összenézéssel, hogy milyen jó.

Lóránt nem tűnt szemérmes embernek, se tartózkodónak, pedig az volt. Néhány éve derült csak ki számomra, Magda révén, hogy Lóránt ki nem állhatja, ha Lórinak hívják, pedig mindenki úgy hívta, én is. Megdöbbsentem. Miért nem mondta, miért nem célzott rá legalább? Nem tette, inkább elviselte. Ilyen ember volt, ilyen is. Jóbarát. Bennem az marad, holtomiglan, ezen nem változtat, hogy a holtodiglan már megtörtént.

Most pedig átvedlem barátból írószövetségi taggá.

A Magyar Írók Szövetsége nevében búcsúszom Czigány Lóránttól, irodalomtörténészről, irodalomkritikustól, íróról, és az Írószövetség választmányának többszörös tagjától. Munkássága, emléke velünk marad. A sírra helyezett koszorúval a tagság egésze tiszteleg.

FAREWELL FROM LÓRÁNT CZIGÁNY

Obituary Lóránt Czigány (1935-2008). Commemorating Lóránt Czigány, Hungarian literary historian and author, who died on 8 November 2008 in Budapest, András Sándor (New-York—Budapest), recalls a number of common personal experiences, especially from the period after the Hungarian Revolution of 1956 in Oxford and London. Lóránt Czigány and the author, both arrived after the Hungarian Revolution in 1956 to Oxford, where they continued their study of Hungarian Literature, which they commenced at the University of Szeged, Hungary. At that time several ‘great’ personalities of Hungarian spiritual life were living in England, like László Cs. Szabó, Zoltán Szabó, András Révai, Béla Iványi-Grünwald as well as other representative persons of the Hungarian life for art and literature. Lóránt Czigány set up, with István Siklós, the ‘Szepsi Csombor Circle’ a cultural center of great importance for a long period in the U.K. and overseas.

*Miért tagadnád, amit látva látsz?
Miért menekülnél a kivont tőr elől?
Mondd az igazat, csak az igazat.
A kivont tőr meg fog ölni.
Requiesces in pace.
Liszkay István*

TÓTH, Miklós :

Czigány Lóránt és a Mikes

Exegi monumentum

Czigány Lóránttól is búcsúzni kell. Péter László után, akiről a Mikes International legutóbbi, 2008. október-decemberi számában ő írt nekrológot. Tudtuk, hogy súlyos betegség érte. Tudtuk, hogy emberileg szólva nem volt visszaút. Mégis nehéz annak a gondolatával kibékülni, hogy nem küldhetek neki emailt ebben vagy abban a kérdésben, hogy megkérdezzem a véleményét. Vagy talán mégis? Elgondolván, hogy mit mondana...?

A Mikes éveken keresztül európai hálózatot jelentett: *London* (Cs. Szabó László, Czigány Lóránt, Gömöri György, Határ Győző, Péter László, Sárközi Mátyás, Siklós István, Szabó Zoltán) — *Párizs* (Karátson Endre, Nagy Pál, Papp Tibor, Sipos Gyula) — *München* (Balogh Tibor, Borbándi Gyula, Kibédi Varga Sándor, Molnár József) — *Kolozsvár* (Lászlóffy Aladár) — *Marosvásárhely* (Illyés Kinga) — *Genova* (Fáj Attila) — *Jugoszlávia* (Tolnai Ottó) — *Zürich* (Szöllősy Pál, Balla Bálint) — *Amerika/Budapest* (Deák István, Sándor András), — *Budapest* (Mészöly Miklós, Csoóri Sándor) — *Miskolc* (Mariska Zoltán, Veres Ildikó). (Tudom, távolról sem neveztem meg itt mindenkit s ezért már most bocsánatot kérek. Azokra szorítkoztam, akikkel esetről-esetre telefonáltunk.) Magyar szellemi hálózatot. Nyugat-európai szellemi hálózatot. Vagy, amint később a Mikesben kezdtük nevezni: a Magyar Szellemi Hazát, amelyben első pillantásra, első telefonhívásra felismerjük egymást, egymástól magátólértetődőleg valamit kérdezhetünk, valamit kérhetünk, mert egy tőről vagyunk metszve. Egy a szellemi vérkeringésünk. Egy szellemi egységet alkotunk.

Ennek adtunk arcot Lóránttal sok-sok telefonbeszélgetésben, személyes találkozásban. Ennek adott arcot ő előadásában a Mikesben, Magyar Irodalmi Figyelő-díjban, Mikes könyv szerkesztésében. Eszmecszerékben Tanulmányi Napokon és tanulmányi napok között. Nem kellett sokat mondani. Magátólértetődően értettük meg egymást.

Itt ki kell emelni Magdát, aki nélkül Lóránt nem lett volna az, aki volt. Neki kifejezetten köszönetet kell mondani. Nem csak a bablevesért füstölt csülökkel, ami hirtelen Magyarországot jelentett Londonban, hanem azokért a földönjáró megjegyzésekért, amelyekkel a témákat a helyükön tudta tartani anélkül, hogy az eszmecszerélőket befolyásolta volna. Éppen ezáltal volt a beszélgetés aktív résztvevője anélkül, hogy annak elkötelezettje lett volna. Mindig megtartotta a maga szellemi függetlenségét. Lóránttól is. Partner volt, maradt és marad.

Tudom, 'Tempora mutantur et nos mutamur in illis'. Ez nem csupán ténymegállapítás, hanem parancs is. Nem megállni. Nem nosztalgiaiban elmerengeni. Ma mások a Mikes feladatai, mint ezelőtt 40, 30, 20, 10 évvel voltak. A Mikes feladata azonban mindig ugyanaz: tiszta magyar szellemet kisugározni, annak teljes spektrumával. Nem beleragadni egy vonalba. Nekünk, a földgömbre szétszóródott magyaroknak a szívárvány a jelképünk és az útmutatónk. Nekünk minden *értékes* elemet fel kell magunkba vennünk, és ki kell sugároznunk, bárhol éljünk is e földön. Magyaroknak lenni sokszínűséget jelent, de egységet az értékvilágunkban, az általános emberi értékvilágunkban. Jól meg kell jegyeznünk, hogy a magyarság mindig általános emberi értékekért harcolt s azokért ontotta vérének történelme során. Ezt igyekszik megvalósítani a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1951 óta s a Mikes International 2001 óta. Ez a múlt igaz útja és ez a jövő igaz útja, ez a Mikes útja. Az örök emberi értékek szolgálatában.

Czigány Lóránt pedig a szívünkben *requiescit in pace*.

LÓRÁNT CZIGÁNY AND THE MIKES. *EXEGI MONUMENTUM.*

The author stresses the important role Lóránt Czigány played in the ‘chain of good friends’ when cooperating in the activities of the ‘Hollandiai Mikes Kelemen Kör’ (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands), the organization from which ‘Mikes International’ grew out. The author highlights several members of this international chain of Hungarian culture in the West (outside the Netherlands): László Cs Szabó, Lóránt Czigány, György Gömöri, Győző Határ, László Péter, Mátyás Sárközi, István Siklós, Zoltán Szabó (London), Endre Karátson, Pál Nagy, Tibor Papp, Gyula Sipos (Paris), Tibor Balogh, Gyula Borbándi, Sándor Kibédi Varga, József Molnár (Munich), Aladár Lászlóffy (Kolozsvár/Cluj/Klausenburg), Kinga Illyés (Marosvásárhely/Tirgu Mures), Attila Fáj (Genoa), Ottó Tolnai (Yougoslavia), Bálint Balla (Berlin), Pál Szöllősy (Zurich), István Deák, András Sándor (U.S.A.—Budapest), Sándor Csoóri, Miklós Mészöly (Budapest), Zoltán Mariska, Ildikó Veres (Miskolc). Last but not least the author pays a special tribute to Mrs. Magda Czigány, who as wife and spiritual partner fulfilled a very significant role in the activities of Lóránt Czigány during his whole life.

FARKAS, Flórián :

In memoriam Láng István (Stephan Lang)

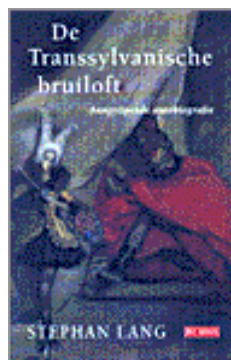

(1945-2008)

2008. december 13-án, 63. életévében Hágában elhunyt Láng István, erdélyi származású, Hollandiában élő író, aki Stephan Lang néven hollandul publikált.

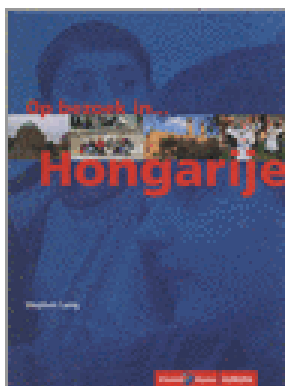
Láng István élete nagyban tükrözi a 20. századi magyar történelem tragikus jellegét. 1945-ben Magyarországon látja meg a napvilágot, Kálmádon. Két évre rá, a békediktátumnak köszönhetően szülőfaluját, Kálmándot Romániához csatolják s átkeresztelik Camin-ra. Filozófushallgatóként és kezdő íróként letartóztatják és megismeri belülről a Securitate kínzókamráit. Végül kétévnyi kényszermunkára ítélik, amelyet a Duna-deltában tölt le. A csodával határos módon észreveszi őt egy közelben napozó holland turistanő, aki egy papírszeletre ráírja nevét és címét. Szabadulása után a holland nő segítségével Magyarországon keresztül sikerül Hollandiába menekülnie. 1975-ben Hágában telepszik le.

Ezzel még közel sem ért véget a földi pokol számára. 1989-ig, a Ceaușescu-rendszer bukásáig zaklatta őt a Securitate. A helyzetet még az is tetézte, hogy a holland baloldali értelmiség teljes értetlenséggel fogadta a beszámolóját, hiszen ő egy kommunista országból jött, s a kommunizmus szerintük egyenlő a humanizmussal... A folyamatos zaklatások, meg nem értettség és rettenetes rémálmok ellenére is összeszedi magát, s Utrechtben újságírást tanul. Fordít és filmforgatókönyveket ír. Ez utóbbi közül leghíresebb a 'Maria van Hongarije' (Magyarországi Mária), amelyet 1995-ben Hollandiában, Németországban és Ausztriában vetítettek. A közvetlen zaklatásnak, valamint a meg nem értettségnek 1989-ben hirtelen vége szakad, de ez nem hoz automatikusan gyógyírt a számára. Ehhez két önéletrajzi regényt kell megírnia, az 1997-ben kiadott 'De Transsylvanische bruiloft'-ot (Erdélyi menyegző), valamint a 2001-ben megjelent 'De mollenjager'-t (A vakondvadász). Mindkettő a rangos De Geus kiadónál jelent meg és a mai napig nagy sikernek örvendenek. A 'De mollenjager'-t lefordították eszperantóra, ukránra és magyarra is. A magyar változat 2002-ben a Pont kiadó gondozásában jelent meg Budapesten.

Mindkét önéletrajzi indíttatású regénye nagy jelentőségű a holland irodalom (és közvetve a nyugati magyar irodalom) számára. Fő erősségük, hogy jó írói vénával megáldott szerzőjük autentikus módon mutat be egy olyan korszakot Kelet-Európa történetéből, amelyet Nyugaton a legnagyobb jóindulattal is szólva naivan láttak és ítélték meg. Elsősorban a nyugati baloldali (szalonkommunista) értelmiség fölött mond megsemmisítő kritikát, amely réteg tagjai kritikátlanul és erkölcstelen módon nagyban hozzájárultak a kelet-európai kommunista rendszerek legitimálásához és fennmaradásához, miközben ott emberek millió pusztultak el, vagy kaptak egy életre szóló testi-lelki sérüléseket. Láng István is egyike volt ezeknek az áldozatoknak. Szerencsére neki sikerült valamennyire feldolgoznia a kapott személyes sebeket és írói tehetségét felhasználva élő tanúként és vádlóként, Szolzsenyicinhez hasonlóan fellépnie. Örök mementóként az emberiség számára.

Egyik utolsó munkája egy a holland gyerekeknek szóló könyv Magyarországról, amelyet 2004-ben adtak ki Hollandiában Magyarország Európai Unió csatlakozása kapcsán. A könyv címe: *'Op bezoek in... Hongarije'* (Látogatóban... Magyarországon), amely egy nagyon tárgyilagos, tisztességes országbemutató. Hasonló kötetek jelentek meg a többi csatlakozó országról is.

Láng Istvánt 1997. szeptember 27-én ismertem meg egy hollandiai magyar irodalmi esten, amelyen bemutatta éppen akkor megjelent első könyvét, a *'De Transsylvanische bruiloft'*-ot. (a dátumot a dedikációból tudom ennyire pontosan). Rögtön rokonszenvesé vált számomra s az azt követő években is jónéhányszor találkoztunk összejöveteleken, vagy nálunk a vacsoraasztalnál. István egy nagyon intelligens, érzékeny, melegszívű, az élet viharaitól megtépázott, de lelkileg meg nem tört ember volt. Igazi szívós magyar fajta. Mindazok, akik ismerték őt nagy szeretettel emlékeznek majd rá. Munkásságával pedig nagyon nagy szolgálatot tett a nyugati magyar irodalom számára és egy nagyon érdekes és fontos új színfoltot hozott a legújabbkori holland irodalomba.

OBITUARY ISTVÁN LÁNG / STEPHAN LANG (1945-2008)

István Láng / Stephan Lang, born in Transylvania (Romania), had a difficult life. Arrested and tortured by the 'Securitate', the secret police of the Ceaușescu regime, condemned to forced labor in the 'Danube Delta', with the help of a Dutch lady later fled from Romania, and became a well-known Dutch writer with his autobiographical novels in which he unmasked both the cruelty of the Communist regimes in Eastern-Europe and the hypocrisy of the leftist intelligentsia in the West, which morally supported those regimes. He had a great success in Dutch literary circles as well as among 'second generation' Hungarian youth.

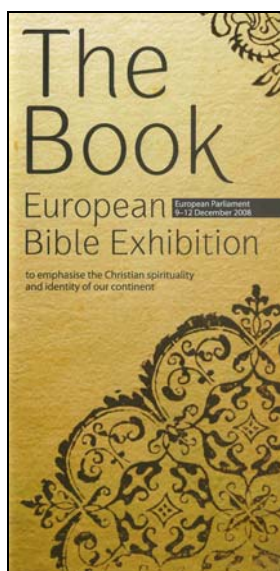

KRÓNIKA

FRIGYESY, Ágnes : Magyar Biblia-kiállítás és Kereszténység és Európa

— nemzetközi konferencia az Európai Parlamentben —

Tőkés László EP-képviselő Sajtóirodája az alábbi közleményt jelentette meg 2008. december 10-én Brüsszelben: — „Az imént rájöttem, hogy Isten minden nyelven beszél, de ma kiemelten magyarul” — kezdte megnyitó beszédét Hans-Gert Pöttering, az Európai Parlament elnöke „A Könyv” címet viselő európai Biblia-kiállításon 2008. december 9-én az Európai Parlament épületében. Az EP elnöke ezzel visszautalt a Tőkés László püspök, európai parlamenti képviselő köszöntő beszédében idézett Reményik Sándor-versorra, amelyben a bibliafordítók munkája kapcsán szól így a költő: „Az örök Isten beszél — magyarul”.

Hans-Gert Pöttering többször is eltért előre megírt szövegétől, egyfajta párbeszédet folytatva Tőkés László gondolataival. Az Európai Parlament elnöke kifejtette: „Európát nem lehet megérteni keresztény gyökerei nélkül. **Partium** ennek a változtathatatlan igazságnak élő példája. Élő példája annak is, hogy a világot Krisztus szellemében kell formálni, amiképpen ezt XVI. Benedek pápa is leszögezte. Nagyon köszönöm Tőkés László püspöknek, hogy beszédében II. János Pál pápáról is megemlékezett, hiszen nélküle ma nem lehetnénk itt együtt. II. János Pál pápa arra biztatta a lengveleket, hogy ne féljenek, és így elindulhatott a Szolidaritás szabadság-mozgalom. Ugyanígy tett Ön is, Tőkés László püspök úr, amikor saját országában küzdött az ellen a rendszer ellen, amely Németország keleti részében is létezett...”

Az Európai Unió összes hivatalos, illetve az „országok nélküli nemzetek” nyelvén (mint például a baszkok, katalánok, frízek, skótok, velsziek, lappok, cigányok stb. nyelvén) kiállított Bibliák között külön teret kapott a magyar Biblia-örökség, tekintettel arra, hogy Partiumot akár a „Biblia-földjének” is nevezhetjük az ott született Biblia-fordítások, vagy azok szerzőinek kötődése révén. Tőkés László, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke beszédében ehhez kapcsolódva zárta le a történelmi idő ívét: „Ezelőtt alig több mint húsz esztendővel az én erdélyi — romániai — egyházamban, volt püspököm hathatós közreműködésével, még papírmalomban zúzták be a nyugati Testvéreink ajándékaiként érkezett, mintegy tízezer bibliát, és WC-papírt gyártottak belőlük. Istennek csodája, hogy ilyen előzmények után, most egy nemzetközi biblia-kiállítás szervezésében vehet részt kétszeres kisebbségben élő, elnyomott — királyhágómelléki — református magyar egyházam és az a Nagyvárad, mely a »magyar Biblia földjének« központja, és amelynek nevéhez az egyik legértékesebb magyar nyelvű bibliakiadás: az 1660-ban megjelentetett Váradai Biblia fűződik.”

A Bibliáról a kiállítás fővédnöke, *Sólyom László*, a Magyar Köztársaság elnöke a megnyitóra összegyűlt népes közönséghez intézett levelében a következőképpen fogalmazott: „*A Biblia a hívő ember számára Isten szava. Mindaz, amit jelent, amit képvisel, de még az is, ahogyan megszólít: évszázadok alatt az európai kultúra szövetébe fonódott. A Biblia ezernyi módon van jelen még a nem hívő emberek tudatában is. A tízparancsolati »ne ölj«, a »ne lopj«, a »ne hazudj« az élehető világ elemi építőkövei. Károli Gáspár, az első teljes magyar nyelvű biblia-fordítás készítője egy írásában kenyérnek, vagyis tápláléknak, az élet elemi szükségletének nevezte a könyvek könyvét. A Biblia olyat tud mondani, amire mindenkinek szüksége lehet.*”

A kiállításra készült könyvjelzőn mottóként az „*És az Ige testté lett...*” klasszikus alapige szerepelt (*János 1,14*), Európa nyelveinek változatosságában.

Tökés László, az erdélyi magyarok európai képviselője az 1660-1661-es *Váradai Biblia* faksimile kiadásával ajándékozta meg Hans-Gert Pötteringet, az Európai Parlament elnökét.

A kiállítás alkalmából látott napvilágot egy másik, nagyon fontos magyar bibliatörténeti „mérőföldkönek” számító bibliafordítás: a *Méliusz Juhász Péter* néhai debreceni református püspök *Szent Jób Könyvének* 1565-ben készített magyar fordításának hasonmás kiadása, *Ötvös László* professzor szerető gondozásában, amely kiadványt a megnyitón be is mutattak.

A *Belga Királyi Könyvtár* által biztosított tárlókban mindezek mellett még helyet kaptak az ún. „*Képes Bibliák*”, valamint a holland nyelvű *Rembrandt Biblia (Rembrandt Bijbel)*, a *Chagall* képeivel illusztrált Biblia, illetve egy *Braille*-írásos magyar Újszövetség is.

A maga nemében páratlan kiállítás főszervezője és mindenese *Hermán M. János* egyháztörténész volt. *Ferenczy Miklós* kolozsvári lelkész, a hagyaték gondnokának hozzájárulásával a gazdag Biblia-gyűjteményt szerencsés módon egészítették ki *Gy. Szabó Béla* János Jelenéseiből ihletődött remek fametszetei. A kiállítást *Hévézi Ö. Endre* magyar származású, ma Londonban élő képzőművész „*Képek*” című animációs trilógiájának a folyamatos vetítése tette még gazdagabbá, amelynek képi üzenete a maga elvontságában kitűnő lehetőséget biztosított az elmélyedésre.

Tökés László megnyitó beszédében megemlékezett *II. Alekszej* pátriárkáról, *II. János Pál* pápáról, valamint a *Dalai Láma* brüsszeli látogatásáról. A kiállítás lelki védnökségét *Bartholomeiosz* ökumenikus pátriárka vállalta. Európai parlamenti képviselőnk e széles körű, ökumenikus „együttállás” összefüggésében hirdette meg a Keresztény Európára néző programjának továbbvitelét.

Ugyanezen program további kiemelkedő állomását képezte a másnapi, 2008. december 10-i *Kereszténység és Európa* című nemzetközi konferencia, amelyet ugyancsak az Európai Parlament brüsszeli épületében tartottak. Mind a kiállítás, mind pedig a konferencia jól illeszkedik a magyar keresztény egyházak által Kárpát-medence szerte megrendezett *Biblia Éve* (2008) keretébe.

Az Európai Parlament épületében igencsak rendhagyó módon: az ökumenikus értekezlet *Sipos Miklós* esperes, az Esperesek Kollégiuma elnökének nyitóáthítával kezdődött, és *Püsök Csaba* lelképásztor, a Lelkészerkezlet Szövetség elnökének ige hirdetésével végződött.

A nyitóáthítatót követően Tökés László rövid felvezető előadásában vázolta azt az eszmei-lelki erőteret, amely alapján sor került a *Keresztény Európa!* program meghirdetésére. Az erdélyi magyarok európai képviselője a következőképpen fogalmazott: „*Európai parlamenti képviselőként vegyes érzésekkel kellett tapasztalnom, hogy az ideológiai alapokon álló ateista materializmus — keleti — világából a szekularizálódott, nyugat-európai fogyasztói társadalom vulgáris materializmusának a világába csöppentem. 1989 után, egyházi kapcsolataink terén is ugyanennek a valóságnak a sokkoló hatásával kellett szembesülnöm. Ez azonban még nem minden. A kép teljességéhez az, a francia forradalom hagyományaira visszavezethető, liberális vétetésű keresztényellenesség is hozzá tartozik, mely intoleráns módon a politikai és a közéletből is messzire száműzné az Egyházat, és valahol a civil szféra és a társadalmi élet periferiájának a határán jelölné ki annak helyét. Ezen a ponton viszont már egymásra is talál, ami egymáshoz illik, és a keresztényellenesség nyugati hagyománya, valamint a kelet-európai diktatúrák harcok egyházellenessége anakronisztikus összhangban találkozik egymással.*” Ebben a sajátosan ellentmondásos helyzetben tűzte ki hivatásául — mondotta Tökés László — „*hogy keresztény hitünk és értékeink szöszológójává váljak ebben a kétszeresen keresztényietlen európai uniós légkörben*”.

A továbbiakban jeles meghívottak tartottak előadásokat. Név szerint: Prof. dr. *Piotr Mazurkiewicz*, az Európai Közösség Püspökkari Konferenciái Szövetségének (COMECE) főtitkára, *Hannu Takkula* európai parlamenti képviselő, *Fejes Anzelm Rudolf*, a Premontrei Rend nagyváradi főapátja, *Gál Kinga* és *Surján László* európai parlamenti képviselők, valamint *Rüdiger Noll*, az Európai Egyházak Konferenciájának társult főtitkára.

A konferencia alcíméhez illően — „*Európai keretek és helyi távlatok*” — *Antal János* moderátor, a KREK külügyi előadó tanácsosa szót adott a külön ezen alkalomra kiutazott egyházi delegáció több képviselőjének, úgymint *Dr. Anca Tibor*

ökumenikus referensnek, aki *Csűry István* helyettes püspök hozzászólását tolmácsolta, *Incze Zsolt* sepsiszentgyörgyi lelkipásztornak, *Forró László* előadó tanácsosnak, valamint kiemelnénk *Csiki Sándor*, az Erdélyi Nagycsaládosok Szövetsége képviselőjének hozzászólását.

A konferencia résztvevői *Zárónyilatkozatban* összegezték az elhangzottakat. Ebben — kapcsolódva a 2008. október 17-18-án, Nagyváradon tartott nemzetközi ökumenikus értekezlet javaslatához — a résztvevők indítványozták, hogy „*a krisztusi szeretet hivatalos formában is váljon az európai oktatás részévé és egyik alapvető értékévé*”.

Tőkés László püspök, EP-képviselő a konferencia utáni sajtótájékoztatón bejelentette, hogy kezdeményezi egy *Keresztény Frakcióközi Munkacsoport* megalakítását a „Keresztény Európát!” program szellemében.

Az utazócsoporthoz azzal az érzéssel távozott Brüsszelből, hogy a romániai forradalmi változások érvfordulóján „*Temesvárról megérkeztek Európába.*”

Hans-Gert Pöttering és Tőkés László a megnyitón

Tőkés László bemutatja a Várad Bibliát Hans-Gert Pötteringnek

‘A Könyv’ kiállítás

FRIGYESY, Ágnes :

„A küzdelem folytatásához nélkülözhetetlen a magyarok összefogása”

Öt éves az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács

Fennállásának öt éves évfordulóját ünnepelte az *Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács* 2008. november 15-én *Kolozsváron*, a Győzelem mozi dísztermében. A *Partiumból* és *Erdélyből* érkező küldöttek bemutatkozó seregszemléjével kezdődött a tanácskozás. Az Arad-, Temes-, Szatmár-, Maros-, Brassó megyei küldöttek stb. mellett megjelentek a Közép-erdélyi tagok is, mintegy 213 képviselő.

— *Szólásszabadság nélkül nincs párbeszéd, párbeszéd nélkül nincs összefogás, összefogás nélkül pedig nincs autonómia* — mondta köszöntő beszédében *Németh Zsolt*, a Fidesz külügyi kabinetvezetője, aki Budapestről érkezett az ünnepi eseményre. Mint mondta, tiszteletet teszi azon bámulatos munka előtt, melyet öt éve végez *Tőkés László* vezetésével az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT). Véleménye szerint az EMNT azért jött létre, hogy szóljon az autonómiáról, annak szükségességéről. A küzdelem kezdete visszanyúlik az 1990-es évek elejére, amikor is az RMDSZ programjában meghirdette az autonómia szükségességét, de mint *Németh Zsolt* mondta „*a szót szólók torkán akadt a gondolat*”. A magyarországi politikus hangsúlyozta: — Ma már Romániában hisztériakeltés nélkül lehet beszélni az autonómiáról, az más kérdés, hogy a román kormány képviselői még mindig elutasítják ennek megvalósulását. A küzdelem folytatásához nélkülözhetetlen a magyarok összefogása, ugyanis *Traian Basescu*, Románia államelnöke noha hajlandó a párbeszédre, nem tudja, kivel üljön le tárgyalni: az EMNT, vagy a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) vezetőivel, *Tőkés Lászlóval* vagy *Markó Bélával*? *Németh* szerint, ha lesz magyar egység, akkor lesz társadalmi összefogás, hisz az EMNT létrejöttének célja: a magyarság megmaradása, gyarapodása, és biztonsága.

Tőkés László püspök, EP-képviselő a tordai csatában 1944-ben elhunyt magyar honvéd katonákra emlékezett beszédének kezdetén, akiknek tiszteletére idén szeptemberben emlékművet állítottak *Bonchidán*, s jelent meg róluk egy kötet, *Akik életüket áldozták a hazáért* címmel. A református püspök, az EMNT elnöke rámutatott: — Sajnos manapság sokan a *békés áldozatvállalásra* sem hajlandók. Világító példaként álljanak előttünk, akik életüket áldozták a hazáért — mondta. Majd rátért az EMNT öt éves munkájának értékelésére. Rámutatott: — 1989-ben a hallgatás falát kellett áttörnie, most a hazugság falát kell átütniük. Amikor az RMDSZ vezetői titkos tárgyalásokba kezdtek 1993-ban, majd ennek következtében beléptek a román kormányba 1996-ban, akkor mondtak le az önálló politizálás esélyéről, valamint az autonómia megvalósításáról. Odalett a nemzeti érdek — mondta *Tőkés László*, majd így folytatta: — Ebben a kritikus helyzetben alakult meg az EMNT, s mentette meg az autonómia ügyét a sülylesztőből. Mivel *Markó Béla* kijelentette, hogy nem lesz irányváltás az RMDSZ politikájában, ezért nem jött létre az összefogás. Ennek ellenére *Tőkés* szerint továbbra is szívós, alázatos munkát kell folytatniuk, harcolni kell a magyar egység védelmében. További célként tűzte ki a magyarság integrálását. Visszautasította azt a vádat, mely szerint ők lennének az egységbontók, de mint mondta, a hamis egységet nem fogadják el. Az összefogás érdekében hozták létre a *Kárpát-medencei Magyar Autonómia Tanácsot*, mely az egységes magyar kárpát-medencei érdekképviselő megvalósításán fáradozik *Kárpátalja*, *Délvidék*, *Erdély*, *Horvátország* és *Magyarország* képviselőinek bevonásával. *Trinanon* óta nem fordult elő ehhez hasonló egység, ahol közösen lépnek fel a kárpát-medencei régiók küldöttei. A Kárpát-medencei magyarság ügye európai ügy — hangoztatta *Tőkés László*. Majd megállapította: — Akkor szállhatunk síkra eséllyel az autonómia érdekében, ha egy majdani magyar kormány ismét támogatja elképzeléseinket. Az EMNT elnöke fontosnak tartja az elvégzett munka évenkénti értékelését, helyzetfelmérést, valamint szembenézést a múlttal. Minden ember munkájára szükség van, mert képletesen szólva a lánc olyan erős, mint egyetlen szem a láncban.

A *Székely Nemzeti Tanács* népszavazást kezdeményezett az autonómia ügyében néhány évvel ezelőtt. A 130 „*székely önkormányzat*” először szembesült azzal, hogy Székelyföld autonómiája mellett ki lehet és ki kell állnia — mondta beszédében *Izsák Balázs*, a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) elnöke. A Székely Nemzeti Tanács közösségi középviselővel felruházva nyilváníthatja ki újból a székelység területi autonómia iránti igényét, szavazhatja meg Székelyföld Autonómia Statútumát és juttathatja ezen Statútumot törvényre emelés végett a Parlament elé, s képviselheti — létrehozott testületein keresztül — a székelység érdekeit mindaddig, amíg Székelyföld törvényerejű statútuma lehetővé nem teszi Székelyföld önkormányzati testületeinek szabad, általános, közvetlen és titkos választásokkal való létrehozását! Az autonómia mellett eddig kiállt *Székelyudvarhely*, *Farkaslaka*, *Barót*, *Gyergyószentmiklós*, *Gyergyóalfalu*, *Ditró* stb. *Izsák Balázs* üzent azon bátor magyar képviselőknek, akiket próbáltak munkájuk közben megfélemlíteni. — *Ne adjátok fel a küzdelmet, ne féljete! Legyetek bátrak! Törvényes kezdeményezés útján járunk, s alapvető emberi jogainkkal élünk, amikor autonómiát szeretnénk magunknak* — mondta a SZNT elnöke.

Az EMNT jubileumi ülésén felszólalt többek között *Szász Jenő*, a *Magyar Polgári Párt* elnöke, *Kincses Előd*, ügyvéd, képviselő jelölt valamint *Sebestyén Csaba*, a *Romániai Magyar Gazdák Szövetségének* vezetője.

A tanácskozás *Zárónyilatkozat* elfogadásával végződött, majd Tőkés László felhívta a küldöttek figyelmét egy kiemelkedő brüsszeli programra: decemberben megszervezik a *Kereszténység és Európa* elnevezésű konferenciát, és *Biblia kiállítást* az *Európai Parlamentben*.

Az *Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács* 2003-ban alakult, parlament jellegű közképviseleti testület, amely az őshonos erdélyi magyar nemzeti közösség autonómia-törekvéseinek képviselőjére, jogszabályokba foglalására és elfogadtatására hivatott. Célja továbbá a romániai magyar politikai szervezetek munkájának összehangolása.

A *Székely Nemzeti Tanácsot* a közakarat hozta létre Székelyföld autonómiatörekvésének közképviselőjére. Regionális önkormányzást akarnak, a szabadság és kollektív jogok intézményes garanciáit. Ez a közösségük által népszavazáson is kinyilvánított akarat a székely önkormányzás múltjában gyökerezik, de tökéletes összhangban van a regionális demokráciának azokkal az értékeivel, amelyekre az Európa Tanács ajánlása szerint az Európai Unió államaiban zajló regionalizációs folyamatnak épülnie kell.

Tőkés László beszél az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács öt éves jubileumi ülésén

Himnusz éneklése közben

Sajtótájékoztatón: Szilágyi Zsolt, Tőkés László, Toró T. Tibor

~ ~ ~ ~ ~

FRIGYESY, Ágnes :

Nem állíthattunk emléket nagyjainknak hosszú évtizedeken át

Beszélgetés a 75 esztendőes Hunyadi László szobrászművésszel

— A *Görgényi havasok lábainál* ülünk, szemben a *Kelemen* csúcsaival, erdei faházban. Körülöttünk fenyvesek, a friss hegyi levegő éltet a forró nyári napon, a természet maga a művészet. Ebben a környezetben az alkotás vagy az ihlet megtalálása nagy élmény lehet. Hogyan indult művészi pályája? — kérdezem *Hunyadi László* erdélyi származású szobrászművészt, aki formába öntötte *Szent István királyt, Márton Áront, Apor Vilmost, Orbán Balázst, Petőfi Sándort, Tamási Áront*, valamint a *II. világháború áldozatainak emléksobrát*.

— Együtt nőttem fel vele. Egész kicsi korom óta, amennyire visszaemlékezem rá és a tudatomban él: tégl- és cserépgyárban nevelkedtem. A későbbiekben ez még kibővült edény-gyárral is. Úgyhogy körülvettek engem az agyag-gyúró iparosok. Gyermekkoromban már megformáltam egy-egy állatfigurát, ember-alakot. 1940-ben, a *bécsi döntés* előtt kerültem *Marosvásárhelyre*, ott jártam két évig a *Református Kollégiumba*, ott kezdtem az *abc* tanulását. De édesanyám nem tudott eltartani bennünket — hárman vagyunk testvérek —, ezért visszamentünk a szülőfalumba, *Küküllődombóra*.

A háború után ismét bekerültem *Marosvásárhelyre*, a *Református Kollégiumba*, ott végeztem a *középiskolai* tanulmányaimat is, s szerencsémre csodálatos ember keze alá kerültem: *Bandi Dezső* szobrász nagy lelkesedéssel tanította az ifjaknak a kézimunkát és felhívta a figyelmünket a népművészet szépségeire. Egész életét a hazai népművészet megőrzésére szentelte, a szövéstől a fonásig mindennel foglalkozott, s próbálta átadni a tradíciókat az ifjúságnak. Fafaragó táborokat szervezett, csodálatos ember volt.

Bandi Dezső egyszer azt mondta az édesanyámnak: — Ez a gyermek hiába akar építész lenni, úgyis szobrász lesz belőle. És úgy lön. Habár érdekelt a mechanika, a műszaki dolgok. Sok verést kaptam, mert mindig ott lábatlankodtam a lakatos műhelyben, reszeltem, barkácsoltam.

— Gondolom édesanyja otthon maradt a három gyermekkel...

— Igen, de nagyon szerette a gazdasszony munkát, amit a falusi asszonyok végeztek. *Dicsőszentmártonból*, városi leányként jött férjhez apámhoz falura, de megtanult fonni-szőni, himezni. Szépen kézimunkázott.

— Honnan származik a *Hunyadi-*, ez a patinás, történelmi magyar név?

— Ezzel a kérdéssel *Kelemen Lajos* foglalkozott. Erdélyben két helyen élnek Hunyadiak: a *Szilágyság* déli részén van néhány falu, ahol előfordulnak, és a *Kisküküllő* mentén, *Küküllődombón, Magyar királyfalván* stb. A közelben található a *Küküllővár*, amely valamikor királyi birtok volt. Egyes történészek azt állítják, hogy a jobbágyok felvették az úr nevét. Nekem van egy más feltételezésem: ez pedig a következő, *Bocskai* hajdúkat telepített a Nyárad-és a *Küküllő-mentén*, a hajdúk között pedig gyakori volt a *Hunyadi* név.

— Ön is efféle családból származott?

— Talán elszékelyült hajdúk, de az is lehet, hogy jobbágyok voltak az őseim, biztosan nem tudok. Anyai ágon kutyabőrös nemesek az elődeim. Dédanyám *Firtos* névre hallgatott, a *Firtos-vára* környékéről származott.

— A név kötelez. Szégyent így sem, úgy sem hoz elődeire, legyenek azok jobbágyok, hajdúk, vagy a nagy Hunyadiak, hisz végignézve alkotásait, remek magyar személyiségek szobrait készítette el.

— Igyekeztem. Engem befolyásolt az átkos kommunista rendszer is, melynek kapcsán eltiltottak bennünket saját nemzeti kultúránktól, történelmünktől. Iskoláinkban nem taníthattuk, nem állíthattunk emléket nagyjainknak hosszú évtizedeken át. Jómagam kötelességemnek éreztem, hogyha kicsiben, mégis tudjak valamit megformázni ezekből a nagy magyar emberekből.

— S ez a vágy fiatal kora óta követelte magának a „jogot”?

— Igen. Az első *Petőfi* szobromat 14 esztendőes koromban készítettem, *Sütő András* író barátom megemlékezett róla egyik írásában.

— Mely megjelent az ön munkásságáról, művészetéről szóló reprezentatív album bevezetőjeként Magyarországon, 2006-ban. Ahogy végignéztem alkotásait, valóban jeles magyar személyiségeket formázott meg: *Petőfi Sándort, Márton Áront, Apor Vilmost, Széchenyi Istvánt, Benedek Eleket, Orbán Balázst*. Hogyan talált rá épp ezekre a kiváló személyiségekre?

— Apor Vilmos *Segesvár* szülötte. A szobor elkészítésére pedig a segesvári plébános kért fel, készítsék szobrot a plébánia udvarára! Amikor sokak meglepedésére elkészült a kompozíció, szóvá tettem, hogy Márton Áront is meg kellene formálni, hisz ő volt Erdély nagy püspöke! Az összes felekezeti elfogadta: protestánsok, zsidók, mindenki. Erre a plébános azt mondta: – Na, állj neki! Amikor elkészültem vele, üzentem neki, hogy megnézheti. Ám nem ő jött el, hanem a kántor, akinek nagyon tetszett a mű. Közben fényképeket is készítettem a szoborról, s valamiért Udvarhelyen jártam, ahol megmutattam a kollégáknak. Egyikük elkérte az egyik fényképet és megmutatta a helyi plébánosnak, aki néhány nap múlva telefonált, hogy mikor vagyok otthon, mert megnézné Márton Áront. Eljött, tetszett neki, és közölte, hogy ezt felállítják Udvarhelyen.

— **Így került Márton Áron szobra Székelyudvarhelyre, 1995-ben!**

— Igen, s ekkor Orbán Balázs szobrom felállítása már folyamatban volt Székelyudvarhely főtéren.

— **Érdekes, több papi személyiséget is megformázott. Ez véletlen, vagy tudatos döntése a művészi akaratnak?**

— Azokhoz a személyiségekhez vonzódok, akik tettek valamit, nemcsak az egyházukért, hanem közösségükért is. Nekem mindegy, hogy ki melyik felekezethez tartozik, nem teszek különbséget vallás és vallás között, ám fontos, hogy az illető keresztényi módon éljen. Jómagam egyébként a legelfajultabb protestánsok közé tartozom: unitárius vagyok. Ez az egyetlen magyar eredetű vallás, mely Erdélyben alakult. Az unitáriusok vallják: *egy az Isten!* Nincsenek szentek, a szentek is emberek, ők a próféták, s Jézus maga is ember volt. De a legtökéletesebb ember! Az unitáriusok szerint hiába mész el a plébánoshoz, hogy elmondd neki a bűneidet, nem elég bűnhődni, azt neked jóvá is kell tenned!

— **Ezek szerint nem zavarja, hogy unitáriusként megformázta Szent István királyt, akinek köszönhetjük a kereszténység felvételét. Áll egy Szent István szobra Marosszentkirályon, a másik pedig Kiskunfélegyházán.**

— A marosszentkirályi Szent István az első. *Kecskeméten* meghirdettek egy pályázatot Szent Istvánra, amelyre meghívtak engem is, ahová a későbbi kiskunfélegyházi szobrom vázlatát küldtem el, de nem nyerte el a tetszését néhány helybélinek, ezért mikor felkértek a kiskunfélegyháziak, e vázlat alapján készítettem el az alkotást.

— **Így született meg az álló Szent István király szobra...**

— Igen. Elsősorban nem a szentet akartam megmintázni, hisz nagyon kemény és vaskezű király volt, hanem a bölcs uralkodót, aki előrelátóan rájött arra: ha a magyarok megmaradnak az ősi hitnél, nem lesz helyük Európában.

— **Itt látom Tamási Áron mellszobrának tervét. Ez miért maradt csak szoborterv?**

— Vele mindig foglalkoztam. Egy alkalommal személyesen is találkoztam vele, 1956-ban Kolozsváron járt és a *Bolyain* tartott előadást a magyar diákoknak. Nagy tisztelője voltam, szerettem az írásait, mindig otthon éreztem magam bennük. Lényegében a szülőföldem nincs messze *Farkaslakától*. Amikor elkészítettem a Helikonos írók sorozatának domborműveit — ő is odatartozott —, készítettem róla egy domborművet. Állandóan foglalkoztatott a téma. Később a szülőfalujában felállítottak egy Tamási Áron mellszobrot az iskola elé, s akkor szóltak nekem is, de épp mással foglalkoztam, s nem tudtam elvállalni. Elkészült a szobor, úgy-ahogy elfogadható volt, de én jobbat képzeltem el róla. Ezért később mégis nekiálltam egy másik Tamási szobornak. Bízattak a farkaslakiak is, aztán felém se jöttek. Ott állt sokáig nálam a műhelyben. Tavaly végülis valamelyik pesti társaság megvette tőlem és elvitték Farkaslakára. Azóta ott áll a szülőfaluban.

— **Másik érdekes szobra az agyagfalvi székely nemzetgyűlés és az 1848-as emlékmű. Mire emlékeztet ez az alkotása?**

— Ennek külön története van: az erdélyi karok és rendek összegyűltek *Agyagfalván*, és megtartották a nagy *székely nemzetgyűlést*, ahol eldöntötték, hogy csatlakoznak az 1848-as magyar forradalomhoz. E történelmi pillanat emlékére készült a mű. Ez még jóval a rendszerváltozás előtt volt. Egy pályázatot hirdettek, s *Kulcsár Bélát*, szenzációs barátomat, aki idősebb volt nálam, megbízták a kivitelezéssel, de sajnos már az egyméteres makettet sem fejezhette be, mert szívinfarktusban meghalt. A terv csak nagyjából készült el. De szerencsére akkor még *Fazakas János* ott volt a párt felső vezetésében, s ő elintézte, hogy megadták a jóváhagyást. A mű három évig készült, huszonegy köbméter kő található benne. *Kiss Leventével* együtt ketten végeztük a kivitelezést. Iszonyatos nagy munka. Kőből faragtuk ki a formákat, három évig tavasztól késő ősziig, amíg a hó lehullott, ott voltunk a kőbányában és vertük a követ.

— **Amikor készít egy-egy szobrot valamelyik nagyformátumú személyiségről, hogyan készül fel a munkára? Itt van például Márton Áron, akit Erdély legnagyobb püspökeként emlegetett.**

— Fényképeket nézegetek, de meg kell ismerni az egyéniséget is. A fénykép önmagában nem elég. Ha valakiről portrét készítek, legyen az akár festmény, rajz, vagy szobor, nem elég például a fejszerkezet ismerete, kifejezésben is tükröznie kell az egyéniséget. Néha el kell távolodni a realitástól. Sokszor millimétereken múlik, hogy a kifejezést fokozni tudjam. Nagyon sokat számít a mozgás. Lényegében a szobrászat nagyon közel áll a színészethez, csak épp néma. A szobor *néma színész* kell legyen, úgy, hogy ne legyen teátrális.

— **De ha jó egy szobor, akkor szinte megszólal...**

— Igen, beszélnie kell, de némán.

— **Érdekes, a II. világháború áldozatainak emlékére készített szép szobra egy anyát ábrázol gyermekével.**

— A háború áldozataiért készítettem.

— **Volt-e valaki a családjában, aki odaveszett a háborúban?**

— Több unokabátyám. Volt, aki *Oroszországban, Szibériában* végezte az életét. E szoborkompozíció elkészítésére a keszthelyiek kértek fel, akartak állítani egy emlékművet a háború áldozatainak. Egy helybeli szobrász készített egy elég elvont figurát, mely plasztikaként nagyon jól sikerült, de hiányzott belőle az *ünnepélyesség*. Az önkormányzat elfogadta, kiöntötték bronzból, de nem fogadta el a lakosság. Ekkor kértek fel, hogy készítsék én is egy szobrot e témakörben. Elkészítettem a vázlatát, az önkormányzat közkívánatra véleményezésre bocsátotta és a lakosságnak ez kellett. Mert kik az áldozatok? Az anyák és a gyermekek. A férjek és fiúk elpusztultak. A kompozíción a gyermek siratja az apját, bátyját, a megtört boltív a háború rombolását szimbolizálja. A kereszt megdőlt, ahogy a Szent Koronán is látható, de milyen szép!

— **A hit mindig erőt ad. Szerintem nincs önön kívül még egy olyan szobrász, aki ennyi jelentős történelmi alakot formázott volna meg.**

— *Péterfy Laci, Kő Pali*, azért akadnak néhányan.

— **De önnél jobban kidomborodnak a nagy jellemeik. Még nem is ejtettünk szót *Wass Albert* sírjáról, *Marosvécsen*.**

— „*Adjátok vissza a hegyeimet!*” Itt láthatja azokat a hegyeket, melyekről írt az erdélyi író. Már gyermekkoromban, a negyvenes években hallottam Wass Albertről, az egyik unokanővérem férjével — aki kisebb földbirtokos volt —, együtt vadásztak.

— **A marosvécsi Wass sírhely is az ön keze munkáját dicséri...**

— Valóban így van. Több helyen felállították ugyanezt a szobromat, másolatban. *Debrecenben, Pesten, Zuglón* látható. *Szigligeten* nem engedték felállítani az elvtársak, nehogy konfliktus legyen belőle, ezért ott magánterületre került, egy kocsmáros kertjébe.

— **Kemény Jánosról még nem beszéltünk...**

— Őt személyesen ismertem, nagyon jóba voltunk, gyermekeivel együtt nevelkedtem. Sajnos, már meghaltak. Két lánya közül az egyik nagyon jó énekes volt, de magas termete miatt csak sűgő lehetett az Operánál. A nagyobbik lánya Angliában élt, majd visszajött Párizsba. Fia kiváló képzőművészként, 56 éves korában hunyt el rákban. Legkisebb lánya, Zsuzsa kiváló festő férjével, Nagy Pállal, jó barátunkkal autóbalesetben halt meg.

— **Reprezentatív érem-sorozatot készített az erdélyi *Helikon* íróiról, ők is neves közéleti személyiségek...**

— A 22 centiméteres domborművek meghaladják az érem méretét, Marosvécsen láthatók. Harminchat éremet készítettem idáig, de ötvenöt kell legyen. Néhány név közülük: *Szemlér Ferenc, Szabédi László, Makkay Sándor, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Tamási Áron, Nyíró József, Wass Albert. De sok más fontos személyiségről is mintáztam ilyen portrét. Bolyai Farkas, Dávid Ferenc*, az unitárius egyház alapítója, *Mikes Kelemen, Apor Vilmos, Márton Áron* nevét említeném hirtelen...

— **Pazar névsor. *Pongráz Gergely* nem a *Helikonos* írók közé tartozik, de róla is készített szobrot...**

— Ötvenhatos szabadságharcos, *szamosújvári* örmény-magyar. Szobra az '56-os múzeumban látható *Kiskunmajsán*. Erre a munkára egy kiskunfélegyházi barátom kért fel, aki húsz éve dolgozik Ausztriában, egy nemzetközi cégnél, mint agrármérnök. *Tarjányi József* nagy Erdély-járó, felkérésére készítettem a szobrot.

— **Ha visszatekint az életútjára, mennyire volt könnyű/nehéz ez a pálya?**

— Sosem voltam megelégedve önmagammal. Mindig jobbat és igazabbat szerettem volna. Elsősorban nem a szépre törekedtem, hanem az igazra! Számptalan munkám csak félig készült el, mert úgy éreztem, hogy nem sikerült. Tele van a műtermem megkezdett, befejezetlen alkotásokkal.

— **A kommunista időkben hagyták dolgozni? Hisz alkotásainak többsége történelmi személyiségek, irodalmárok, egyházfők.**

— A *Ceausescu*-rendszerben kimaradt több, mint 15 év. Ebben az időszakban egyáltalán nem készítettem szobrot.

— **Eltiltották vagy elment a kedve?**

— Nem volt miért. Sok figurát készítettem, kiöntöttem gipszbe, de nem tudtam, hol tárolni, ezért kikerült a szabadba és az idő megette, elporladt.

— **Tudja-e, hány köztéri szobra áll Erdélyben és Magyarországon?**

— Nem számoltam össze, de körülbelül tizenöt. Szinte több van Magyarországon, mint itthon.

— **Jelenleg min dolgozik?**

— *Mindszenty József* portréján. Amikor elkészítettem kisméretű plakettjét, *Tarjányi* megnézte, megtetszett neki és azt mondta: milyen jó lenne, ha a hercegprímás szobra *Fertőszéplakon* állhatna, a plébánián. Jelenleg életnagyságú domborművén dolgozom.

— **Ezek szerint valóban vonzza az egyházfőket...**

— Igen, tisztelem őket és az egyházat.

— Szerencsére sok felkérése van... De a kitüntetésekkel mintha nem halmozták volna el! Milyen elismerésben részesült?

— Az első kitüntetésem a rajz- és képzőművész tanárok országos kiállításán kaptam. Később, amikor felvettek a *Magyar Művészeti Akadémiára*, kaptam egy *Koller-díjat*.

— Ez kevés, ön sokkal többet érdemel... Hiányolom például a *Kossuth-díját!*

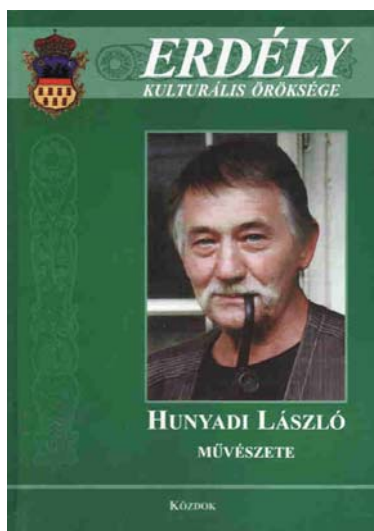
— Néhány éve, amikor még *Iliescu* volt a román államelnök, sok erdélyi magyar művész kapott kitüntetést, én is megkaptam a *Kultúra tisztí keresztjét*. Tavaly javasoltak *Marosvásárhely* díszpolgári címére, de nem kaptam meg.

— Mellőzésének következtében Magyarországon alig ismerik...

— A képzőművészek általában nem hangoskodnak. Azok az elismert művészek, akik beszélnek, írnak, hallatnak magukról. A képzőművészek némák.

— Nem hiányzik az elismerés?

— Nem. Sose törekedtem babérokra. Nem feladatom, s jogom sincs ahhoz, hogy megmondjam, művészet-e, amit művelek? Ez a feladat az utókorra hárul. Sajnos a mai világban egyre kevesebben érdeklődnek a művészet iránt. A szobrászat haldokló ága a vizuális kultúrának. A mai modern kultúra, a sok, óriási üveg-vas építmény száz év múlva elrettentő példaként áll majd az utókor előtt! Ma felborult minden, teljes zűrzavar és káosz tapasztalható a képzőművészetben belül is.

Hunyadi László Orbán Balázs szobrával

Hunyadi László Petőfi szobra

Hunyadi László Szent István és Márton Áron szobrával a műhelyben

Hunyadi László Tamási Áron szobra
(gipsz) tanulmány (Pálosi Ferenc
felvétele)

Orbán Balázs Székelyudvarhely főterén

Wass Albert sírja Marosvécsen
(Hunyadi László alkotása)

CHRONICLE

In this column the excellent Hungarian journalist, Ágnes Frigyesy (Budapest) publishes three writings: reports about two events, and an interview with a sculptor.

The first writing provides an overview of the Bible Exposition, organized by bishop László Tőkés of Nagyvárad / Oradea (Romania) as member of the European Parliament, opened on 10 December 2008 in Brussels in the building of the European Parliament, by Hans-Gert Pöttering, President of the Parliament, followed by a meeting, next day, consecrated to the role of Christianity in Europe. Both the exposition and the meeting were very successful and focused the attention at the spiritual roots of the European culture.

The second article, entitled the 'Hungarian National Council of Transylvania Is 5 Years Old' summarizes the event held on 15 November 2008, which underlined the motto: 'In order to continue the struggle the cooperation of Hungarians is necessary'.

The last writing is a dialogue with László Hunyadi, a Transylvanian sculptor at the occasion of his 75th anniversary.

KIBÉDI VARGA, Áron :

Bánki Éva három regényéről¹

A nála néhány évvel fiatalabb Dragomán György mellett, akinek *A fehér királya* immár világsiker, Bánki Éva a másik regényírónk, aki kimondottan új szint hozott a mai magyar irodalomba. Új szint, már abban az értelemben is, hogy neves regényírónk nála általában jóval idősebbek. És az ő három gyors egymásutánban megjelent regénye szintén megérdemelné, akárcsak Dragománé, a világsikert.

Három regényének jellegzetessége, hogy nagyon elütnek egymástól, ugyanakkor van több közös vonásuk is. A hagyományos műfajbeosztás szerint első regényét, a 2004-ben megjelent *Esővárost* családregegynek nevezhetnénk, a 2005-ben publikált *Aranyhímezést* történelmi regénynek, a 2007-es *Magyar Dekameron* pedig, egy kevésbé hagyományos kifejezéssel élve, posztmodern regénynek.

Esőváros

A családregegyt az jellemzi, hogy több nemzedék történetét mondja el, a cselekmény tehát nem zárulhat le gyorsan és nagyon sok szereplője van. Az „esőváros”, a csallóközi Dunaszerdahely, Bánki Éva számára alig létezik, kitelepített nagyszülei történeteiből ismeri, neki már-már egy mesevilág. A történelmi tragédiákról nem komoly pátosszal, hanem távolságtartóan beszél és a távolság eszközei a humor és a többnyelvűség tudata. Trianont is így érzékelteti, humorral és a nyelvek és szavak változásán keresztül: „Január elején le kellett mennünk a tornaterembe, morogva vonultam én is a többiekkel, már megint egy nyelvére marad el, gondoltam. De nem maradt el, Polák tanár úr beszélt hozzánk szlovákul, Wilson Mestót dicsérte, amely végre-valahára, hosszú harcok után visszatért az övéihez. Wilson Mesto egy amerikai város lehet, gondoltam, ahol nincsenek postások, nincsenek latintanárok, és nem is érnek rá latint tanulni, mert a wilsonmestóiak egész nap robbanómotorokat csinálnak. Nem is értettem, miért kell egy idegen várost ünnepelnünk Amerikában. Az olasz egyenruhás cseh tiszt, aki Polák tanár urat követte, már nem Wilson Mestót, hanem a felszabadított Bratislavát élte, de hiába élte, de hiába élte, de hiába sem ismertem. Nem ismerhette senki, hiszen Pozsonynak volt igazi, szlovák neve. Mikor a beszéd közben néhányan Stefanikot éljeneztek, akkor csapott belém, valami megint felrobbant, lehetséges, hogy most Pozsonyra vonatkozik ez a sok vadonatúj név.”

Az *Esőváros* két egymástól nagyon különböző család története, a Torma család a modern technika, a „masinák” iránt érdeklődik, a Bujdosó családra viszont a „szellemezés”, a holtak és a múlt iránti vonzódás jellemző. A kitelepítés után a két család Magyarországon él tovább és a regény 1989-ben ér véget. A mesélő Torma Imre egy kitalált figura, akinek sok szerelmi kalandja van, de a regény legjelentősebb szereplői nők. „A nők iskolázottabbak”, mondja a szerző, viszont „a férfiaké a hatalom”.

Aranyhímezés

A történelmi regény egészen más, mint a családregegy. Addig tart, amíg az elmesélt politikai esemény folyik és annyi szereplője van, amennyire egy ilyen esemény lebonyolításához szükség van. A történelmi regény tehát lehet rövid vagy hosszú, szereplői lehetnek sokan vagy kevesen. Az *Aranyhímezés*nek egy főszereplője van, Anasztáz püspök, pogány nevén Sebe, akit Velencébe küldenek, hogy a Magyarországon mártírhalt elszenvedett Gellért püspök szenttéavatásához szükséges dokumentumokat beszerezze. Velencében rendszeresen találkozik Andrea Morosinival, aki az egyetlen mellékszereplő. A többiek, magyar kísérői és a Morosini család tagjai, csak tömegesen jelennek meg.

Sebe egy beteg öreg ember, fiatalok veszik körül, akiktől távol áll. Nézi a várost és gondolkodik. A sok nyelven, amely körülveszi és amelyek közül egyik sem hasonlít a magyarra, a latin nyelv változatain, amelyekre felfigyel útközben. „Csak azért szeretnék élni, hogy még több nyelvet tanulhassak, és sajnálnám, ha a tanulás élvezetétől a mindentudás megfosztana.” (163. o.) A Szent Istvánt követő és egymást véresen leváltó árpádházi királyokra gondol, arra az időre, amikor Gellért és sokan mások azt hitték, hogy 1000-ban, a Millennium évében éppen a magyar királysággal kezdődik egy új világ.

Sebe nem éri el célját. A ravasz velenceiek nem adnak kérdéseire egyértelmű választ. Annakidején hárman indultak el Magyarországra felé és nem lehet tudni, hogy melyikük volt a szentéletű püspök. És Sebe hazájába sem térhet már vissza, mert szíve felmondja a szolgálatot, meghal Velencében.

¹ Bánki Évát a Hollandiai Mikes Kelemen Kör e laudatio alapján a Magyar Irodalmi Figyelő díjjal tüntette ki 2008-ban.

Magyar Dekameron

Bánki Éva harmadik regénye Boccaccio művéhez kapcsolódik és novellafüzér. Egyrészt tehát az intertextualitás jellemzi, abban a szigorú formában, hogy Boccaccio nélkül nem létezne, másrészt pedig a többszám: nem egy történet, a novellák helyben és időben egymástól messze lejátszódó történeteket mutatnak be. És a novella mintha egy orális műfaj lenne: ellentétben a regényekkel, a hallgatók minden egyes történet után megmondják a véleményüket: tetszik vagy nem, ezután mit szeretnének, stb. A szereplők itt két részre oszlanak, a novellákban érdekes, szenvedélyes, tragikus vagy ravasz emberekkel találkozunk, a novellákat hallgatók, a keret szereplői (Filostrato, Fiammetta) viszont alig élnek, sorsuk redukált.

Bánki Éva regényében az olasz dekameron szereplői Firenzéből a pestis elől messzebb akarnak menekülni, a három férfi rábeszéli a hét nőt, hogy menjenek a Határvidékre, azaz Magyarországra, ahol az emberek egy egészen más nyelvet beszélnek, tehát talán még a pestis se ér el oda. Ugyanakkor kilépnek 1348-ból; a modern világ egyébként már Milánóban elkezdődik, ahol történetesen telefonálni lehet. A radikális változást azonban Magyarország jelenti, egy budapesti szállodában már tévén nézik a firenzei pestist, majd egy kristálygömbhöz fordulnak, amelyből egy hang mesél nekik harminc novellát, és a firenzei urak és hölgyek, pont úgy mint Boccacionál, kommentárt fűznek hozzájuk. Alapos filológiai munkára lenne szükség ahhoz, hogy megállapíthassuk a hasonlóságokat és az eltéréseket az olasz eredeti és a magyar „utánzat” között. Jelentős eltérés mindenestre, hogy a Hang elsősorban olyan történeteket ad elő, amelyek a magyar történelemmel vannak kapcsolatban, a múlttal és a jelennel. A történetek ide-oda ugrálnak, helyben és főleg időben, ezért nevezhetjük végül is a *Magyar Dekameront* posztmodern regénynek. A posztmodernre t.i. éppen az jellemző, hogy feladja az idő egyenes haladásának modern („modernist”, mondanák az amerikaiak) rögeszméjét és játszik az idővel: hol előre lépünk, hol hátra, olyan emberek találkoznak, akiket a „valóságban” évszázadok választanak el egymástól.

A hazai kritika nagy lelkesedéssel fogadta Bánki Éva regényeit, és ez teljesen érthető. Ne felejtjük azonban el, hogy a kritikusok „profi” olvasók, kérdés, hogy az átlagolvasó megéri-e majd a rengeteg rejtett intertextuális utalást. A Hang található egy buenos-airesi kávéházban egy vakkal, azaz Borges-szel. És vajon sok olvasó lesz-e, akinek az *Esőváros* 230-ik oldalán, amikor azt olvassa, hogy ez a fiú „nem az a fajta, aki jelentkezik de Rénalékhoz, elcsábítja az asszonyt”, azonnal Stendhal jut eszébe?

A sok rejtett utalás nem az egyetlen közös vonása a három regénynek. Mindegyikben sok szó esik a nyelvről, a nyelvekkel folytatott küzdelemről, (a szerző maga portugált tanít az egyetemen!) és sok érdekes filozófiai megjegyzést is találunk, a legtöbbet talán az *Aranyhímzésben*: „Megtelnek a tárgyak étellel, mikor körülveszik a halottak őket.” (41. o.) Az sem érdektelen, hogy az első és a harmadik regény ugyanolyan vidám posztmodern hangulatban fejeződik be. És ne felejtjük el végül azt sem, hogy a sok távolságtéremető humor mögött megbújik valami nagyon lényeges: mind a három regény témája alapvetően *magyar*. Trianon, árpádházi királyok, olaszok a mai Budapesten: előbb-utóbb ír majd bizonyára valaki egy tanulmányt Bánki Éva politikai nézeteiről és magyarságképeről is!

THREE NOVELS OF ÉVA BÁNKI

Aron Kibédi Varga signs a ‘laudation’ under the title ‘*Three Novels of Éva Bánki*’. The Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) grants every year a literary prize named ‘Hungarian Literary Spectator’ (Magyar Irodalmi Figyelő) to a Hungarian writer living anywhere in the world. The Prize is awarded based on the judgment of a well-known specialist in the field of Hungarian literature. Éva Bánki is living in Budapest. She published several novels, which are held in esteem by Prof. Kibédi Varga (Freiburg i. Br.). Based on his proposition the ‘Hollandiai Mikes Kelemen Kör’ awarded the prize for the year 2008 to this author.

MARÁCZ, László :

Etnische minderheden in Midden-Europa: van conflict naar pacificatie

Midden-Europa is van oudsher een etnische lappendeken. In Midden-Europa woonden en wonen nog steeds allerlei etnische, taalkundige en religieuze groepen door elkaar. De belangrijkste hiervan zijn Duitsers, Polen, Tsjechen, Slowaken, Hongaren, Roemenen, Kroaten, Serviërs, Slovenen, Bosnjaken, Montenegrijnen, Russen, Oekraïners, Roethenen, Roma en Joden. Over het algemeen konden deze etnische groepen redelijk met elkaar overweg in het kader van het Habsburgse Rijk dat met grote delen van Midden-Europa samenviel. Dat veranderde pas na het uiteenvallen van dit rijk tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Er kwam in Midden-Europa een nieuwe staatkundige ordening gebaseerd op het concept van de nationale staat. Polen, Hongarije, Tsjechoslowakije en Roemenië claimden dat ze natie-staten waren maar in werkelijkheid erfden deze staten de etnische vervlechting van de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie zonder dat ze hiervoor een oplossing hadden.¹

Etnische vereenvoudiging

De Midden-Europese staten Polen, Hongarije, Tsjechië, Slowakije en Roemenië zijn in de loop van de twintigste eeuw etnisch veel homogener geworden. Hieraan hebben de gruwelijkheden en de etnische zuiveringen tijdens de Tweede Wereldoorlog maar ook de sluipende homogeniseringspolitiek van het communisme bijgedragen. Dit wordt nog maar eens geïllustreerd door de statistische gegevens van de Midden-Europese steden Cluj (Hongaars Kolozsvár, Duits Klausenburg) en Bratislava (Hongaars Pozsony, Duits Pressburg). Deze steden waren tot het einde van de Eerste Wereldoorlog onderdeel van het Hongaarse gedeelte van de Dubbelmonarchie en na de Eerste Wereldoorlog kwamen Cluj en Bratislava in respectievelijk Roemenië en Slowakije te liggen. In 1910 aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog telde Cluj, de hoofdstad van de landstreek Transsylvanië 60.808 inwoners waarvan 50.704 (83,4%) Hongaren, 7.562 (12,4%) Roemenen en 1.676 (2,8%) Duitsers. Bijna honderd jaar later bij de Roemeense volkstelling van 2002 had de stad 317.953 inwoners waarvan 60,287 (19%) Hongaren, 252.433 (79,4%) Roemenen en 734 (0,2%) Duitsers.² De statistieken laten zien dat Cluj in de twintigste eeuw een ingrijpende etnische metamorfose heeft ondergaan. Vooral in het tijdperk onder de nationaal-communistische dictator Nicolae Ceaușescu tussen 1977 en 1992 nam het aantal etnische Roemenen in de stad toe als gevolg van *ethnic engineering*. Dat is tegenwoordig nog goed te zien aan de inrichting van de stad. Om het historische centrum van de stad heen zijn kolossale betonnen buitenwijken gebouwd waar etnische Roemenen — vooral arbeiders — uit andere delen van Roemenië gehuisvest zijn. Voor Bratislava, de hoofdstad van het huidige Slowakije geldt iets vergelijkbaars. In 1910 tijdens de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie telde de stad 383.206 inwoners waarvan 166.017 (43,3 %) Slowaken, 163.367 (42,6%) Hongaren en 53.822 (14%) Duitsers. De officiële Slowaakse volkstelling van 2001 laat zien dat de stad etnisch gezien totaal veranderd is. De etnische samenstelling is radicaal gewijzigd in het voordeel van de Slowaken ten opzichte van de andere etnische groepen. De stad telt nu 428.672 inwoners waarvan 391.761 (91,4%) Slowaken, 16.451 (3,81%) Hongaren en 7.972 (1,91%) Tsjechen. De Duitse minderheid is uit de stad verdwenen.

Ondanks de etnische vereenvoudiging in de twintigste eeuw wonen er in de Midden-Europese staten nog veel verschillende etnische groepen. De gevallen waar sprake is van echte conflicten en er intra- of interstatelijke geweldexplosies kunnen optreden, zijn overigens tamelijk beperkt. Het gaat redelijk goed als de betrokken minderheden te klein in aantal zijn om bedreigend te zijn voor de nationale staat. Nationale staten zijn in dergelijke gevallen genereus in het toekennen van rechten aan hun etnische minderheden. Uit de vele voorbeelden die Midden-Europa rijk is, zij hier slechts een geval, die van de Hongaren en Slovenen genoemd. In Zuid-West Hongarije aan de Sloveense grens wonen zo'n 3.000 Slovenen en aan de Sloveense kant van de grens in de Mura-regio wonen ongeveer 30.000 Hongaren. Hoewel deze etnische groepen een wezenlijk andere taal spreken, zijn de betrokken minderheden te onbeduidend in aantal om bedreigend te zijn. Een verdere pacificerende factor is nog dat er in de loop van de geschiedenis geen gewelddadige conflicten zijn geweest tussen Hongaren en Slovenen. De rechten van deze minderheden worden gegarandeerd in een akkoord dat Hongarije en Slovenië hierover in 1992 hebben gesloten. Deze minderheden mogen officieel hun taal, het Hongaars en Sloveens in het openbaar bestuur en het onderwijs gebruiken.

In Midden-Europa zijn er drie kwesties met etnische minderheden die wel aanleiding geven tot spanningen en conflict. In deze gevallen is er een duidelijk geweldspotentieel aanwezig. Het gaat hier om de Roma, Duitse en Hongaarse minderheden.

¹ H. Bogdan, *From Warsaw to Sofia, A History of Eastern Europe*, Santa Fe, 1989.

² R. Brubaker, R. Rogers, M. Feischmidt, J. Fox, L. Grancea. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press, 2006, blz. 92.

Roma

Roma vormen in Midden-Europa nog steeds een marginale groep die politiek weinig of geen invloed heeft. In de Midden-Europese staten worden voor het aantal Roma de volgende officiële cijfers opgegeven: Tsjechië 100.000; Slowakije 100.000; Hongarije 190.000 en Roemenië 500.000.³ Er is echter alle reden om te twijfelen aan de juistheid van deze cijfers. Roma hebben vaak geen behoefte om zich bij officiële volkstellingen als Roma te identificeren. Dit om te voorkomen dat ze slachtoffer worden van discriminatie. Ook staan Roma niet altijd geregistreerd bij lokale overheden. Het ontbreekt hen vaak aan geldige identiteitspapieren. Sinds de Wende zijn er in al deze Midden-Europese staten talrijke incidenten geweest waarbij Roma het slachtoffer zijn geweest van racistisch geweld.⁴ Roma zijn op hun beurt daarentegen op grote schaal betrokken bij georganiseerde misdaad zoals drugs- en mensenhandel. In sommige regio's van Midden-Europa, bijvoorbeeld Noord-Oost-Hongarije of Oost-Slowakije is de situatie van de Roma zo dramatisch dat wijken of dorpen met een Roma meerderheid *no-go-area's* geworden zijn voor de autochtone bevolking. De Hongaars-Roma spanningen zijn niet zonder diepgaande gevolgen die bedreigend kunnen zijn voor de Hongaarse rechtsstaat. Incidenten met Roma hebben er toe geleid dat Hongaarse radicalen het heft in eigen hand hebben genomen en een Hongaarse garde hebben opgericht.⁵ Deze burgermilitie moet de Hongaarse bevolking gaan beschermen tegen aanvallen van Roma. Het gevaar is zeker aanwezig dat een dergelijke beweging de democratische rechtsorde in Hongarije aan het wankelen brengt.

Duitsers

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog zijn er ruim tien miljoen Duitsers uit Midden-Europa verdreven. Het betrof hier vooral de Duitsers uit Polen en Tsjecho-Slowakije. Er bleef een kleine minderheid van een paar honderdduizend Duitsers over aan de Poolse kant van de grens. In het vriendschapsverdrag dat tussen Duitsland en Polen vlak na de hereniging van Duitsland op 14 november 1990 werd gesloten, wordt de bestaande, naoorlogse grens tussen beide landen, de zogeheten Oder-Neisse grens bekrachtigd. Tegelijkertijd worden in artikel 20 en 21 van het verdrag de rechten van de Poolse en Duitse minderheden vastgelegd waarbij essentieel is de garantie voor het gebruik van de eigen moedertaal en het opzetten van eigen onderwijsinstellingen. Het Duits-Poolse vriendschapsverdrag had vooral positieve gevolgen voor de introductie van Duitstalig onderwijs in Silezië dat in het communistische Polen verboden was. In het schooljaar 1993/1994 functioneerden er in die regio reeds 45 basisscholen waar in het Duits onderwezen werd.

Na de hereniging van Duitsland en de toetreding van Polen tot de Europese Unie in 2004 kunnen de Poolse Duitsers gemakkelijk contact onderhouden met Duitsland. Inmiddels werken veel Polen uit de Pools-Duitse grensstreek in Duitsland. Deze ontwikkelingen zullen de Pools-Duitse tweetaligheid in de grensregio zeker bevorderen. Hoewel het Duitse historische karakter van sommige steden zoals Szczecin (Stettin), Poznan (Posen) en Wrocław (Breslau) in de grensregio's voorzichtig tot leven komt, mede door de financiële ondersteuning van oude verdrevenen, hebben noch de Bondsrepubliek Duitsland noch Polen plannen voor het ontwikkelen van de grensregio. De Duitse staat vermijdt elke betrokkenheid bij claims van verdrevenen om bezittingen terug te krijgen in de oude Duitse gebieden in Polen. Er zijn derhalve geen interstatelijke conflicten te verwachten tussen Duitsland en Polen, hoewel de spanningen en trauma's tussen de Duitse minderheid en de Poolse meerderheid nog zullen blijven bestaan.⁶

Hongaren

Sinds het verdrag van Trianon (1920) dat de grenzen van Hongarije na de Eerste Wereldoorlog regelde, wonen er buiten de grenzen van Hongarije grote groepen Hongaren. Wegens Trianon, de Tweede Wereldoorlog en staatsvorming in Midden-Europa na de Wende wonen er inmiddels in zeven verschillende Midden-Europese staten Hongaarse minderheden: Slowakije 600.000; Roemenië, in de landstreek Transsylvanië zo'n 1,5 miljoen; Servië, in de Noord-Servische landstreek Vojvodina zo'n 350.000; in Kroatië 30.000; in Slovenië 30.000; in de Oostenrijkse landstreek Burgerland 100.000 en in de Oekraïense landstreek Trans-Karpathië 350.000. Geografisch wonen de Hongaarse minderheden overwegend in compacte gebieden grenzend aan het "moederland" Hongarije.⁷

³ Z. Barany, *the East European Gypsies, Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

⁴ Zie ook: *Het ambtsbericht over Roma in Slowakije*, Ministerie van Buitenlandse Zaken, maart 2000.

⁵ Doodslag van een Hongaarse autobestuurder door Roma in het dorpje Olaszliszka in de noordoostelijke provincie Borsod-Abauj-Zemplen leidde tot landelijke spanningen. Op 15 oktober 2006 werd in dit dorp een Roma kind door een Hongaarse autobestuurder aangereden die daarna door plaatselijke Roma werd doodgeslagen.

⁶ A. Hendriks, *Gespleten Land. Omzwervingen langs Oder en Neisse*, Uitgeverij Bas Lubberhuizen, Amsterdam, 2005.

⁷ K. Kocsis, E. Kocsis-Hodosi. *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. A Study in Ethnic Geography*, Toronto-Buffalo: Matthias Corvinus Publishing, 1995.

Dat is ook de kern van de spanningen tussen Hongarije en de Hongaarse minderheden aan de ene kant en de betrokken staten aan de andere kant. Elke politiek van de Hongaarse minderheden of Hongarije gericht op het verbeteren van de rechtspositionele situatie van de Hongaarse minderheden kan en wordt soms ook door de betrokken landen geïnterpreteerd als een poging om de Hongaarse geopolitieke positie in Midden-Europa te versterken. De Hongaarse minderheden streven ernaar om op democratische en vreedzame wijze hun rechten in de grondwet van de landen waar ze wonen opgenomen te krijgen.

De Hongaarse minderheden worden niet overal gelijk behandeld. De Hongaarse minderheden in Slovenië, Kroatië, Oostenrijk, Oekraïne en Servië hebben beduidend meer rechten dan in Slowakije en Roemenië. De Hongaarse taal heeft in deze landen een grondwettelijke status en het Hongaars kan en mag in de gebieden waar Hongaars wordt gesproken op dezelfde wijze gebruikt worden als de meerderheidstalen het Sloveens, Duits, Oekraïns en het Servo-Kroatisch. In bovengenoemde landen zijn de Hongaarse minderheden klein in getal en vormen geen separatistisch gevaar. Een andere pacificerende factor is dat er een "eigen" minderheid aan de andere kant van de grens in Hongarije woont. Dit geldt voor Slovenië, Kroatië en Servië. Ten slotte spelen ook de verhoudingen tussen Hongarije en de betrokken landen een rol. Hongarije wilde na de val van het communisme de totstandkoming van een anti-Hongaarse coalitie om Hongarije heen bestaande uit Slowakije-Oekraïne-Roemenië-Servië verhinderen. Vandaar dat Hongarije in 1992 extra gemotiveerd was om een vriendschapsverdrag te sluiten met Oekraïne, dat de brug vormt tussen Slowakije en Roemenië. In dit verdrag werden de onderlinge grenzen bekrachtigd en de rechten van de Hongaarse minderheid vastgelegd. Oekraïne was overigens ook gebaat bij goede relaties met Hongarije om de aansluiting bij Midden-Europa mogelijk te maken.

In bovengenoemde gevallen is er sprake van een bescheiden vreedzame co-existentie tussen meerder- en minderheden. Geheel anders is de situatie in Roemenië en Slowakije. In deze landen heersen er nog steeds een diep wantrouwen en vijandsbeelden tussen Hongaren aan de ene kant en Slowaken en Roemenen aan de andere kant. De Roemeense en Slowaakse grondwet proclameren Roemenië en Slowakije als natiestaten en worden respectievelijk het Roemeens en het Slowaaks als de officiële talen van het land gedeclareerd. De Hongaarse identiteit worden in Roemeense en Slowaakse grondwet niet genoemd. Voor het taalgebruik van het Hongaars en andere minderheidstalen zijn er aparte wetten die een restrictief en discriminerend karakter hebben. Zo legt de Slowaakse taalwet uit 1995 vast dat de Slowaakse staatstaal voorrang geniet in het openbaar bestuur, het onderwijs en zelfs in de kerken boven alle andere talen die in het land gesproken worden. Veel van de politieke inspanningen die de Hongaarse politieke vertegenwoordiging, de Partij van de Hongaarse Coalitie (MKP) zich in Slowakije getroost, is om tegen een dergelijke wetgeving concessies te bedingen die een ruimer gebruik van de Hongaarse taal mogelijk maken. Liberale, pro-Europees georiënteerde regeringen bieden iets meer speelruimte dan nationalistische regeringen zoals de huidige regering van premier Fico waar ook Hongarenvreter Jan Slota en zijn extreemnationalistische Slowaakse Nationalistische Partij deel van uitmaken.

Artikel dertien van de Roemeense grondwet stipuleert dat het Roemeens de enige officiële taal is van het land. Dit artikel heeft verstrekkende gevolgen voor het maatschappelijke leven in de meertalige Roemeens-Hongaars-Duitse landstreek Transsylvanië. Bijeenkomsten van vakbondsvergaderingen bijvoorbeeld moeten verplicht in het Roemeens gehouden worden. Ook in Roemenië is er een juridisch bouwwerk opgetrokken dat beperkende en discriminerende maatregelen oplegt aan het gebruik van de Hongaarse taal en andere minderheidstalen, zoals de onderwijswet of de wet op het openbaar bestuur uit 2001. Artikel 32.127 van de onderwijswet legt vast dat geschiedenis en geografie alleen in het Roemeens mogen worden onderwezen. Hongaarse kinderen in Transsylvanië leren hierdoor op school de plaatsnamen niet in hun moedertaal het Hongaars maar in het Roemeens. Artikel 215 van de wet op het openbaar bestuur legt vast dat de Hongaarse taal en andere minderheidstalen in het openbaar bestuur zeer beperkt gebruikt mogen worden. Alleen indien het percentage van de minderheid in een bepaalde gemeente tenminste twintig procent van de bevolking bedraagt, mogen de plaats- en straatnaamborden in de taal van de minderheid worden vermeld. Het gevolg hiervan is dat in een stad als Cluj waar ruim 60.000 Hongaren wonen er geen Hongaarstalige opschriften te vinden zijn omdat het aandeel van de Hongaren in de stad, 19 procent de willekeurige grens van twintig procent bij de laatste volkstelling van 2001 niet gehaald zou hebben. Maar zelfs in die gevallen waar dat wel het geval is, moet de officiële correspondentie met de locale overheid in het Roemeens plaatsvinden en mogen huwelijksparen, ook als beide partners etnische Hongaren zijn, elkaar het ja-woord tijdens de huwelijksplechtigheid alleen in het Roemeens geven.⁸

Naar pacificatie

Of de etnische conflictstof in Midden-Europa vreedzaam te beheersen is, is nog maar de vraag. Het zal zeker niet vanzelf gaan. De problematiek van de Roma is van een andere orde dan die van de andere nationale minderhedenkwesities. De Roma hebben geen moederland, leven verspreid, zijn onderling heterogeen en zijn vaak ook geassimileerd aan de autochtone cultuur, zeker wat taal betreft. De Roma vormen eerder een sociaal probleem dat afhankelijk van de economische situatie tot geweldsconflicten kan leiden. Bij een verslechterende economie zullen de Roma in de rol van zondebok gedrongen worden met

⁸ Zs. Csergo, *Talk of the Nation: Language and Conflict in Romania and Slovakia*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2007.

alle gevaarlijke gevolgen van dien. Van belang zal zijn om naast de sociaal-economische integratie van de Roma ook de vijandsbeelden jegens hen af te bouwen. Dit kan echter alleen als er met de autochtone bevolkingen een vertrouwensband wordt opgebouwd. Dit zal gezien de hardnekkige negatieve stereotyperingen van de Roma als "lui, onbetrouwbaar, vies en dom" geen eenvoudige zaak zijn.

Wat de etnische conflicten en spanningen betreft vormen de Hongaarse minderheden in Slowakije en Roemenië de meest acute kwesties. Deze kwesties bezitten een groot geweldspotentieel. De Hongaarse minderheden worden in deze landen met beperkende en discriminerende maatregelen geconfronteerd. In het centrum van de discussies tussen de Hongaarse minderheden en de Slowaakse en Roemeense politiek staat het gebruik van de Hongaarse taal in de gebieden waar de Hongaren wonen. Taal is voor beide partijen het belangrijkste kenmerk van identiteit. Vandaar dat veel van de politieke strijd gaat over het gebruik van tweetalige opschriften, taalgebruik in het onderwijs en in het openbaar bestuur. Een liberale taalpolitiek in deze zou de angel uit dergelijke etnische conflicten kunnen halen. Dat tonen het Pools-Duitse vriendschapsverdrag en die gevallen aan waar wel sprake is van een ruimhartig taalbeleid jegens minderheden. Het argument van de nationale staten dat een liberaal taalbeleid leidt tot separatistische bewegingen die de integriteit van de staat ondermijnen, wordt bij het nalaten hiervan een *self-fulfilling prophecy*. De Hongaars-Roemeense bisschop László Tőkés die in de herfst van 2007 bij tussentijdse verkiezingen als onafhankelijk kandidaat volstrekt onverwachts een mandaat wist te bemachtigen voor het Europees parlement werd vooral gesteund vanwege zijn voorstel voor Hongaars zelfbestuur in Transsylvanië. De bisschop van de Hongaars-Calvinistische kerk in Transsylvanië heeft nu een Europees podium om te lobbyen voor Hongaars zelfbestuur. Dit tot groot ongenoegen van de Roemenen.

De Europese Unie heeft bij de toetreding van de Midden-Europese landen in 2004 en 2007 verzuimt om de etnische minderhedenkwesties echt van een oplossing te voorzien. Deze kwesties werden alleen getoetst aan het respect voor mensenrechten jegens individuele leden van minderheden. Van belang was echter geweest om collectieve rechten, zoals taalrechten voor minderheden af te dwingen die tweetaligheid in regio's van de etnische minderheden tot gevolg gehad zou hebben.⁹ Deze gemiste kans kan echter nog goedgeemaakt worden door de volle steun te verlenen aan het Europees Handvest voor Regionale en Minderheidstalen die in 1992 door de Raad van Europa is aangenomen. Het uitgangspunt van dit handvest is dat regionale en minderheidstalen niet gediscrimineerd mogen worden ten opzichte van de nationale staatstaal. Al de Midden-Europese landen hebben dit handvest inmiddels geratificeerd. De enige uitzondering is Polen dat blijkbaar wel haar Duitse minderheid maar niet haar (Wit)-Russische en Oekraïense minderheden tegemoet wil komen. In dit kader ligt er veel politieke speelruimte om etnische conflicten die voor een groot deel het gebruik van de eigen moedertaal betreffen te neutraliseren. De lidstaten van de Raad van Europa worden uitgedaagd om toe te zien op de implementatie van de principes van het handvest in Midden-Europa.¹⁰ Naast de implementatie van taalrechten is de afbouw van vijandsbeelden van belang waar etnische kwesties belast zijn met historisch trauma's, zoals in Polen, Slowakije en Roemenië. Hierin kan de Europese Unie een belangrijke rol spelen door *confidence building measures* zoals civiele uitwisselingen, grensoverschrijdende samenwerking en euroregio's te stimuleren. Op dit punt heeft de Unie veel ervaring als het gaat om de pacificatie van het Duits-Franse conflict. Deze ervaringen zouden nu ook in Midden-Europa in het belang van een vreedzaam en veilig Europa moeten worden ingezet.

ETHNIC MINORITIES IN CENTRAL EUROPE: FROM CONFLICT TO PACIFICATION

The author sketches a picture of the situation of the most important minorities in Central Europe in this Dutch article. He points out, among other things, that the number of the minority-problems has diminished, but the existing ones became even more important: the Roma, German and Hungarian minorities.

NEMZETI KISEBBSÉGEK KÖZÉP-EURÓPÁBAN: KONFLIKTUSTÓL PACIFIKÁCIÓIG

A szerző áttekinti a közép-európai kisebbségek helyzetét ebben a Holland nyelvű írásban. Többek közt megállapítja, hogy a kisebbségi problémák száma csökkent, de a létező kérdések még erőteljesebben manifesztálódnak, pl. a romák (cigányok), a németek és a magyarok esetében.

⁹ S. Trifunovska, Ed. *Minority Right in Europe – European Minorities and Languages*, The Hague: TMC Asser Press, 2001.

¹⁰ Zie voor een vergelijkbaar pleidooi om de etnische spanningen met Russische minderheden in de Baltische landen en Oekraïne te pacificeren door het Russisch in deze landen een officiële status toe te kennen: A. Langeveld, De positie van het Russisch in de Sovjet-Unie en Oost-Europa, in: *Internationale Spectator*, juli 1991, blz. 424-426.; en N. de Mooij, Hoe de Oranjerevolutie vastliep – en weer vlotgetrokken kan worden, *Internationale Spectator*, jaargang 62 nr.2, 2008, blz. 78-82.

PHILOSOPHIA PERENNIS

KISSNÉ NOVÁK, Éva :

Emberek és értékek a XXI. században

Tanácskozásunk címe: „Etika, erkölcs, szociális kompetencia”, s már a meghívó szövege jelzi azt a szinte drámai ellentétet, amely az egyfelől a riasztó, másfelől a szédítően szép jövő között feszül. Aligha van a társadalomnak olyan rétege, amely ne foglalkozna az erkölcsi romlással, amely főként a fiatal generáció körében észlelhető; az emberi kapcsolatok lazulásával, pusztulásával, sőt az emberek között megfigyelhető elidegenedéssel. Kit ne töltene el félelemmel, aggodalommal a kultúrák közötti küzdelem, ami határainktól nem is oly messze folyik, s amelynek hazánk is részese?! (Samuel Huntington) Különösen érdeklik és mélyen érintik a pedagógustársadalmat ezek a kérdések, hiszen hivatásuk lényege éppen a kultúra terjesztése — a szó legáltalánosabb értelmében — a fiatal generáció gondolkodásmódjának formálása, a megszerzett tudás minél eredményesebb továbbadása. Ez az a hivatás, ahol a napi vitákat feladatok meghatározására, az aggodalmat segítő tevékenységre, a konfliktusokat a kapcsolatok konstruktív újragondolására kell váltani.

S míg a fenti jelenségeket riadtan konstatáljuk, eközben némi bizalmatlansággal vegyes örömmel olvassuk vagy hallgatjuk azokat a híradásokat, amelyek a genetika újabb eredményeiről adnak számot, az őssejt felhasználásának szédítő perspektíváiról, új energiaforrások felfedezéséről tudósítanak stb. További tények felsorolása helyett megállapíthatjuk, hogy a tanácskozás témája nagyon aktuális problémát állított a fókuszba, amikor a XXI. század emberét és annak kapcsolatrendszerét, gondolkodását vizsgálja több szempontból. Ugyanis már régóta tudjuk, hogy a tudomány, a technika eredményei attól függően valnak az emberiség áldásos vagy átkos eszközeivé, hogy kik, milyen célra használják azokat.

Korunk egyik szembetűnő jelensége az értékzavar, az értékválság. Nem új keletű folyamatról van szó. Ennek illusztrálására csak néhány példát engedjenek meg. Elgondolkodtak-e már azon, hogy mekkora váltás volt a vallásos gondolkodásban a görög–római sokistenhittel szemben a monoteista kereszténység? A deus ex machina, amely e világi dolgaink szerencsés kimenetelét segítette elő, helyett a túlvilági üdvözülés transzcendens eszméje. A hellenizmus korszaka, amely egy óriási világbirodalomba olvasztotta a korábbi kisebb-nagyobb államok sokaságát, a görög poliszokat, s ezzel együtt megszüntette a harmonikus görög gondolkodás közösségi pilléreit. A „légy jó állampolgár!” — átlátható eszméje és az ebből fakadó közösségi tevékenység helyébe a „fordulj önmagadba!”, „ne menj az agorára!”, „vedd tudomásul, hogy vannak dolgok, amik a hatalmunkban vannak, és olyanok, amelyek nincsenek a hatalmunkban, s kívánságot táplálni csak az előzőekkel szemben érdemes” sztoikus elvei lépnek.

Vagy a polgárosodás útjára lépett Anglia, amelynek értékzavarai elől Thomas Morus Senki szigetére menekül, legalább gondolatban, Utópia című művében. Vagy a szabad verseny kapitalizmus időszeke, amely nemcsak a régebbi termelési technikákat söpörte el, de a régi kapcsolatokat és értékeket is, melynek láttán Nietzsche nihilizmust kiált. A találmány válogatott példák jól mutatják, hogy értékválsággal nemcsak a ma embere kell szembe nézzen, de ahogyan a régi népi bölcsesség mondja: mindenkinek a maga keresztje a nehéz. S valószínűleg az is igaz, hogy korunkban összeadódónak és így egyre súlyosabbnak látszanak értékzavaraink. Kétségtelen, hogy a XX. század úgyszólván minden lehetséges értéket beszennyezett, devalvált, megtagadott. Drámai tömörséggel fejezte ezt ki Adorno gondolata: „Auschwitz után nem lehet verset írni” — mondta, s bár szerencsére ebben nem lett igaza, de tény, hogy a század második felében élő ember súlyos kérdésekkel szembesül, amikor értékeket választ.

Nem egyszerűbb a helyzet akkor sem, ha csupán saját országunkban nézünk szét. Az Európában megfigyelhető jelenségek (elidegenedés, tömegkultúra terjedése és ezzel egy időben a magas kultúra értékeinek devalválódása, fasizmus és sztálinizmus, háborúk stb.) természetesen nálunk is meghatározó szerepet játszanak. Emellett azonban sajátos helyzetünkből is adódnak jól kitapintható értékzavarok. Trianon után generációk nőnek fel a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” jelszava jegyében. Ebben az időben alapérték a magántulajdon, az egyén, amely elsősorban tulajdonost jelent, a vallásos hit (oly annyira, hogy a vallási felekezethez való tartozás munkakönyvi bejegyzés), a család (komoly ember csak családós ember lehet), és természetesen a sokféle formában — olykor csak külsőségekben — megnyilatkozó hazaszeretet. 1945 után alapvető fordulat következik be nemcsak a gazdaság és a politika irányításában, de értékeinkben is. A deklarált értékek tökéletes ellentétei a korábban felsoroltaknak. Alapérték a közösségi tulajdon, a kollektíva, a materialista, ateista felfogás, amit — valljuk be elég felületesen értelmezett — marxista elméletté kívántak formálni. A nacionalizmus helyébe az internacionalizmus lépett, amely mindent elkövetett azért, hogy nemzeti identitásunkat elfeledtesse. Ez a gondolkodási mód dőlt össze 1956-ban, s támadt új életre sokkal szelídebb és emberibb formában a 60-as évektől kezdve. Természetesen

megmaradt a kollektív tudat és tulajdon, az internacionalizmus, de egyre több szó esett a személyiség szerepéről (a kollektíva erejének hangsúlyozása mellett), és mind kevésbé tekintették ellenségnek a vallásos meggyőződésű embert. Lassan az a belátás is meggyökeresedett, hogy a család funkcióit a társadalom és annak szervezetei, intézményei — bármilyen felkészültek szakmailag — nem képesek hatékonyabban és jobban ellátni. Az is ismert, hogy ez a rendszer komoly eredményeket produkált az iskoláztatás és az egészségügyi ellátás terén, és erején felül támogatta a kultúra terjesztését, új törekvések megvalósítását. (Színvonalas filmek születtek, melyek nemzetközi fesztiválokon komoly elismerést arattak, tv játékok és regények színvonalas megfilmesítései készültek el. Művelődési házak épültek és működtek országszerte jelentős kulturális missziót teljesítve, nagyszerű könyvek jelentek meg nagy példányszámban pl. a Világirodalom remekei sorozat, a színházak előadásai, hangversenyek telt házak előtt mentek stb.) De továbbra is elvárt érték volt a társadalmi rendszer iránti lojalitás, a pártos elkötelezettség, a tartalmilag mind inkább kiüresedő forradalmiság. Mindezek képet adnak ennek a társadalmi berendezkedésnek az értékrendszeréről. Ezt a dinamikus fejlődést törte meg a rendszerváltás, amely régi-új értékeket emelt piederesztálra. Ismét érték lett a magántulajdon és az egyén, a személyiség, ahogyan leggyakrabban halljuk a vállalkozó. (Már maguk ezek a kifejezések is „megérnének egy misét”! Az egyén és a személyiség túl azon, hogy az egyes ember fogalmát jelöli, inkább filozófiai vagy pszichológiai tartalmakat hordoz. A személyiségnek kíváncsiak vagyunk az értékeire, a gondolkodásmódjára, tudatára, egész habitusára. A vállalkozó inkább gazdasági kategória, s jól tükrözi, hogy az egyénből elsősorban a vagyoni helyzete, a pénze az érdekes.) Ezzel összefüggésben szinte mindent felülmúló érték lett a pénz. Ismét értékévé vált a cím, a rang — gondoljunk csak a divatba jött előkelő bálókra, az egyszerre meglelt ősökre —, amelynek eredményeként még a hivatalok is visszaállították a főtanácsos és ehhez hasonló titulusokat. S miközben ezek az értékek elfoglalták az első helyeket az értékhierarchiában látványosan devalválódott a tisztességes munka értéke, az emberség, a szeretet, a segítőkészség, a közösségi összetartozás, sőt még a barátság értéke is.

Ez a rövid visszapillantás nem vád- vagy védőbeszéd kíván lenni az elmúlt évtizedek politikai törekvéseit illetően, csak jelezni kívántam azokat a változásokat, amelyek alapvetően befolyásolják mai gondolkodásunkat, fogalmazhatjuk úgy is, amelyek életre hívták azokat a jelenségeket, felerősítették azokat a dilemmákat, melyek tanácskozásunk tárgyát képezik.

Mielőtt elemzően szemügyre vennénk őket, tisztázzunk néhány alapfogalmat a jobb megértés kedvéért!

Mindenek előtt magának az értéknek a fogalmát. A feladat nem könnyű, mert igen összetett kategóriáról van szó. Első közelítésben azt mondhatjuk, hogy értéknek tekintünk minden olyan dolgot, tulajdonságot, viszonyt vagy intézményt, amely emberi szükségleteket elégít ki. Néhány példát említve: érték tehát egy könyv, egy alkalmas bútor, egy szépen előadott vonósnégyes vagy egy ékszer; továbbá a megbízhatóság, a segítőkészség, a bátorság stb.; valamint a jó kollegiális viszony, a barátság, a harmonikus partneri kapcsolat és végül a család mint intézmény, az iskola, ahol ismereteket sajátíthatunk el, a múzeum, ahol műtárgyakat csodálhatunk meg. A különböző példákon elgondolkodva azonnal észre vesszük, hogy ezeket nem egyformán tekinti mindenki értéknek. Valószínűleg a szépen előadott vonósnégyes nem mindenki számára jelent értéket, de talán még a könyv, a múzeum vagy a család sem. Az eltérés onnan adódik, hogy az értéknek van egy objektív és egy szubjektív eleme. Az objektív mozzanat magában a dologban vagy viszonyban van ti. hogy pl. a könyv objektíve alkalmas arra, hogy információkat közvetítsen, szórakoztasson. Ahhoz azonban, hogy számunkra értéként jelenjen meg az kell, hogy értékeljük ezt az objektív vonását. Az értékeléshez pedig két felismerés szükséges: fel kell ismernünk, hogy van ilyen szükségletünk azaz pl. információkra van szükségünk és fel kell ismerni azt, hogy az adott könyv alkalmas e szükséglet kielégítésére. Az első felismerés bizonyos mértékű önismeretet igényel, míg a második ismereteket a dolgokról, a tulajdonságokról, a viszonyokról, az intézményekről, azaz röviden a bennünket körülvevő világról. Ez a reális alapja annak a gyakran megfogalmazott véleménynek, hogy ismereteink színvonala, elegánsabban szólva kognitív nívónk, és értékrendszerünk szorosan összefügg. Csak attól remélhetjük pl. természeti értékeink védelmét, aki eljutott ahhoz a felismeréshez, hogy a természeti környezet életünk semmivel nem pótolható feltétele. Az analfabéta számára a könyv nem lehet érték. S aki nem jut el addig a felismerésig, hogy a toleráns kollegiális légkör a jó és eredményes munka feltétele, az nem fog törekedni annak kialakítására. (Természetesen az érték felismerése még nem vezet feltétlenül értékkövető magatartáshoz!)

Az értékelés szubjektív folyamatában azonban sok tényező közre játszik. Míg a könyv vagy a múzeum értékelő szemléletéhez valóban magasabb ismeretszint szükséges, addig a vonósnégyes szépségét, érzelmeit kifejező hajlékonyságát bárki felismerheti. A barátság vagy a család fontosságát az emberi életben szinte zsigereinkben hordjuk, ösztöneink által vezérelve is tudjuk, s ennek megfelelően cselekszünk. Nem lehet tehát olyan általánosító mondatot megfogalmazni, mely szerint értékelő magatartásunk egyértelműen ismereteinknek, vagy fogalmazzuk úgy műveltségünknek függvénye; megállapítható viszont, hogy jelentősen összefüggnek.

Szükségleteink maguk is bonyolult rendszert alkotnak. A legegyszerűbb felosztást véve alapul beszélünk elsődleges vagy biológiai, illetve másodlagos vagy társadalmi szükségletekről. Azok az értékek, melyek elsődleges szükségleteinkre épülnek, természetesebb módon jelennek meg értéként, mondhatnánk úgy is, hogy érték miveltek magától értetődő. Ezeket nevezi N. Hartmann vitális értékeknek.¹ Az értékek másik nagy csoportja — ezek a par excellence emberi értékek — kevésbé talál

¹ N. Hartmann: Esztétika Magyar Helikon 1977. 27. fejezet.

egységes fogadtatásra, mert ebben a tartományban nagyobb jelentősége van az ismereteknek, a személyes meggyőződésnek. Az ateista számára pl. a vallás nem képvisel értéket, és a tudományban kevésbé jártas embert sem hozzák lázba a matematika vagy a történettudomány újabb eredményei. Sőt a kultúra iránt mélyen elkötelezett ember, mondjuk egy hajótörés alkalmával, Michelangelo Dávid szobránál többre értékelné egy kezdetleges tutajt. Mint a példák is bizonyítják szükségleteink elég követelőző módon meghatározzák érték választásainkat. Itt kell azonban hangsúlyoznunk, hogy az ember képes — éppen értékvezérelt választásai következtében — biológiai szükségleteivel ellentétes döntéseket is hozni. Dönthet úgy, hogy életénél többre becsül valamilyen más értéket pl. a hitet, a szabadságot és ezért az életét is képes feláldozni.

Nagyon fontos körülmény, hogy az értékben rendszerint egy közösségi vagy személyes jelentőség-tulajdonítás is megtalálható. Közismert példára hivatkozva: az Úrvacsora alkalmával magunkhoz vett falat kenyér és korty bor lényegesen többet jelent, mint az elfogyasztott étel valódi értéke, ugyanis a hívő ember számára ennek olyan sajátos jelentősége van, amely messze túlmutat annak tényszerű értékén. Nemzeti ereklyéink úgynevezett eszmei értéke éppen erre utal. De személyes tárgyainknak is tulajdoníthatunk kitüntetett jelentőséget. Pl. egy könyv vagy egy váza értékét nem pusztán a bolti értéke határozza meg szemünkben, hanem hozzáadódik az ajándékozó személye, az alkalom stb.

Az érték leginkább az emberi tevékenységben érhető tetten a cél egyik mozzanataként. A cél, mint egység tartalmazza a szükséglet, az érdek és az érték mozzanatait. Egy gusztusos példát mondva: vendégségre készülve vacsorát készítünk. A meghatározó szempont az étkezés szükséglete: a vendégek ismeretében mit, mennyit készítsünk. A döntésben befolyásol bennünket az érdek: szeretnénk mindenkinek kedvére valót felszolgálni, de talán vannak kitüntetett személyek, akiknek az ízlése különösen fontos. De figyelembe vesszük a jelenlegi táplálkozási tudnivalókat, esztétikai szempontokat, tehát az érték mozzanatok is fontos szerepet játszanak a célkitűzésben és a megvalósításban. Egy kevésbé triviális példára hivatkozva azt mondhatjuk, hogy céljainkban (pl. pedagógiai célkitűzéseinkben) ott van az elképzelt jövő, az a társadalommá és történelemmé szélesedő emberi lét, amelyben implicit módon természetesen ott rejtőzik a múlt, és ott van a realitássá váló idealitás. Mert az érték mindig valami idealitás, valami kellés — Kant kifejezését kölcsönvéve — valami, amit szeretnénk, hogy legyen, de amelynek az elmondottak értelmében már van realitása. Az érték tehát az idealitás és a realitás sajátos találkozási pontja. Idealitás, mert mindig a teljességet, a tökéletességet tartja szem előtt: a mérnök a lehető legjobb szerkezetet igyekszik megkonstruálni, a művész a szepet szeretné vászonra festeni vagy kőből kifaragni, s a pedagógus a lehető legjobb embert kívánja az iskolából kibocsátani. De realitás is, mert a múlt számtalan példája, klasszikus értékei bizonyítják, hogy a feladat teljesíthető. Az érték tehát orientál és ösztönöz egyszerre. A reális létben gyökerezik, de túl is mutat rajta. Éppen ez a túlmutató mozzanat veti fel a kérdést, hogy honnan is erednek az értékek?

A filozófiai gondolkodás története során erre a kérdésre adott válaszok 3 csoportba sorolhatók. Az európai gondolkodásba a legkorábbi megoldást Szokratésztől kapjuk, aki arra a kérdésre, hogy mi a jó három választ adott:

- jó az ami az isteneknek tetszik,
- jó az, ami a polisz törvényeinek megfelel
- jó az, amit a daimonion sugall.

Ha kissé általánosítjuk a szokratészi választ, azt mondhatjuk, hogy értékeink eredhetnek valamilyen transzcendenciából, mint amilyenek a platonai ideák, vagy Hegel abszolút szelleme, vagy a különböző vallások Istene. Az értékek ezen csoportjára jellemző, hogy változatlanok (vagy legalább is annak tűnnek), hisz maga a transzcendens forrás is változatlan és örökké való; egyetemes érvényüként, gyakran szakrális jelentést tartalmazva jelennek meg, mellőzésük, be nem tartásuk bűnnek minősül. A transzcendens értékrend forrása, foglalatja, érvényességének garanciája, és egyben az értékkövető vagy azt megszegő magatartást jutalmazó vagy a büntető lény egy személyben Isten. Ebben az értékrendben nagyobb szerepet kap az idealitás. Ezzel függ össze, hogy az ilyen értékrendet valló és követő személyek nem várják el a jutalom vagy büntetés azonnali bekövetkeztét. A mélyen hívő ember nem rendül meg hitében, ha betartja az előírásokat, és mégis megpróbáltatások érik, vagy ha azt látja, hogy a értékeket semmibe vevő mégis jól boldogul a földi létben. Ő rendületlenül bízik a túlvilági jutalomban, illetve büntetésben.

Az értékek másik csoportja — Szokratész gondolatát általánosítva — a közösségből ered. A történelem folyamát végig gondolva azt látjuk, hogy minden korban a közösségek kidolgozták azokat a normákat, szabályokat, viselkedési módokat, amelyek létüket, fennmaradásukat vagy fejlődésüket biztosították, elősegítették. Nem véletlen, hogy pl. a veszélyeztetett helyzetben élő közösségek körében a harciasság, a bátorság, a kardforgató készség a legfontosabb érték (Lásd pl. hazánkban a török veszedelem idején!). Ezekben az értékekben a közösség szükségletei jelentek meg elsősorban, amelyek az adott csoport társadalmi, gazdasági változásaival együtt lassabban vagy gyorsabban változtak. Így pl. a kardforgató bátorság békésebb időkben a párbajban megnyilatkozó férfias virtussá szelődött. A munka, amely a tradicionális értékrendben (pl. a paraszti életmódban) büntetés, szakadatlan szolgálat, amit életünk végéig végezni kell, a polgári felfogás szerint kreatív emberi

tevékenység, alkotó, teremtő folyamat, amelyben az ember a maga képességeit valósítja meg. A két felfogás különbözősége jól látszik abban a tényben, hogy a tradicionális értékrend szerint nem dolgozni erkölcstelenség, míg a polgári felfogás szerint a megszerzett siker megérdemelt jutalma a „munkátlanság”.

A közösség által kidolgozott, deklarált értékek, tehát kevésbé állandóak, és kevésbé egyetemesek. Egy nemzet több különböző helyzetű társadalmi csoportból tevődik össze, melyek mindegyike megfogalmazza a maga által fontosnak tartott értékeket. (pl. a különböző valláshoz tartozók, az etnikai különbözőségeket hordozók stb. Más értékeket követett a nemesség, mint a parasztság, sőt bizonyos értékek nemek szerint is elkülönültek.) Emellett léteztek a nemzeti értékek, melyek általános érvénnyel bírtak.

A közösség által deklarált értékek ereje attól függött, — és ma is attól függ — hogy mennyire integrálja a közösség a maga tagjait, illetve, hogy mi magunk mennyire tartjuk fontosnak az adott közösséghez tartozást. Ha a közösség fontos, betartjuk, követjük az értékeket, akár más — gyakran az általános közösségi — normákkal szemben is. (pl. a roma családok házassági szokásai)

Figyelemreméltó szempont, hogy a közösségi értékek követése vagy elutasítása esetén visszajelzést várunk, ellenkező esetben nem érvényes értéknek tekintjük az adott cél mozzanatot. Elvárjuk, hogy a közösség a maga által deklarált értékeket helyüknek megfelelően preferálja. Ha tehát kinyilvánítjuk, hogy a tudás elsődrendű érték, akkor joggal várjuk el, hogy ennek megfelelően értékelje a társadalom. Ez az összefüggés nagyon fontos véleményem szerint, mert az e téren tapasztalt inkongruencia az egyik alapvető oka jelenlegi értékzavarainknak. Zengzetes mondatok hangzanak el pl. a tisztelt Házban a becsületről, a tudásról, a nemzet érdekéről, a munka megbecsüléséről, s eközben azt tapasztaljuk, hogy a joghézagokat kihasználni tudó ügyeskedők jutnak előre, primitív lények kerülnek a televízió révén az érdeklődés középpontjába, nem ritkán a szónokok is olyan értékekről beszélnek, melyeket maguk sem tartanak be, nem követnek. Ezek a jelenségek a mindennapi kenyérharcban megedzett felnőtteket is elbizonytalanítják, a fiatal generáció számára pedig az általunk hirdetett értékek hiteltelenné válnak. Ezekkel az értékekkel kapcsolatban nem túlvilági jutalomra, hanem evilági visszacsatolásra várunk!

Az értékek harmadik csoportja, amit a daimonion, azaz lelkiismeretünk sugall. Ezt az értékcsoportot az Én, a szubjektum fogalmazza meg a maga számára. Ezek rendszerint nem teljesen eredeti gondolatok, hanem a fenti két értékcsoportból a magunk számára kiválogatott és értelmezett értékek. Az emberi szubjektivitást az érték fogalmából nem lehet kiküszöbölni bármennyire is törekszünk rá. Hiszen az érték is része ismereteinknek, mellőzve a tudományos terminológiát azt mondhatnám, hogy „emberi kitaláció”. A bővizű folyó pl. az ember nélkül is létezik természetesen, de érték vonatkozásait (hajózásra alkalmas, emberi ivóvízként jó, vízierőművek telepíthetők rá stb.) csak az ember képes felismerni, értékelni. Fontos felismerés, hogy az első két értékcsoport is szubjektív értékrendből formálódott és vált transzcendens vagy közösségi értéké. Ezt a gondolatot következetesen csak néhány filozófus képviseli. Ilyen a századfordulón élt kiváló magyar gondolkodó Böhm Károly, akinek a korszak legátfogóbb értékelméletét, axiológiáját köszönhetjük.

Böhm úgy gondolja, hogy az értékelés csak akkor lehetséges, ha van viszonyítási alapunk, azaz van valami, ami önmagában értékes. Az önérték szerinte ismeretelméleti határfogalom, éppolyan, mint az erkölcsi értékre nézve a szabadság. Ezt az önértéket Böhm az emberben, az emberi öntudatban, az emberi szellemben véli megtalálni. Nem mélyedhetünk most bele Böhm filozófiai rendszerébe — mely 6 kötetben Az ember és világa címmel jelent meg a századfordulón — csak két fogalmat emelnék ki belőle, amely ebben az összefüggésben fontos: az önállítás és a projicció fogalmait. Az ember, mint öntudatos lény minden tetteivel „állítja magát”. Saját lényét vetíti ki a világba, s a megismerés során mintegy ezzel az emberiesített világgal találja szembe magát. Böhm nem tagadja a világ objektív létét, de úgy véli, hogy mi nem az objektív világgal találkozunk, hanem azzal a képpel, amelyben nekünk a világ megjelenik. Ezt a képet viszont mi alkotjuk öntudatlanul, de tudatosan törekszünk a megismerésére. Ennek következtében a világ értékessége is saját értékes voltunkból ered. Gondoljunk végig egy egyszerű példát a jobb megértés kedvéért! Induljunk ki egy értékelő ítéletből: Ez az alma finom. Ez azt jelenti, hogy az alma ízletes, vitaminokban gazdag, esetleg szép, azaz az értékelésben az jut kifejezésre, hogy az ember önmaga fenntartása szempontjából értékesnek (kellemesnek, hasznosnak, táplálónak) ítéli az almát. Ebben kimondatlanul benne van „önmagunk szeretete”, ahogyan Böhm fogalmazza, ma talán azt mondanánk, hogy önön minőségünk fenntartásának a vágya. Ez akkor is igaz, ha ez csak utólag tudatosan bennünk. Önmagunkat kívánjuk megőrizni vagy fejleszteni nemcsak akkor, amikor eszünk, pihenünk, amikor tehát biológiai szükségleteinket elégítjük ki, hanem akkor is, amikor pályát választunk, azaz szellemi minőségünk kibontakozásának adunk lehetőséget, amikor társat, vagy barátot választunk, azaz „hiányos létünket” próbáljuk meg kiegészíteni. Önző?! vagy inkább természetes módon önmagunkat igyekszünk megvalósítani, meglátni értékeinkben. „Az értékelméletnek ennél fogva logikai sarokpontja az önérték fogalma; abszolút érték nélkül csak a phaenomenonál maradunk. Ezen abszolút érték az önszereteten nyer kifejezést, phaenomenális létet; de gyökere az öntudatos minőségben rejlik, ez a noumenon. A noumenont oly módon felfogni, hogy az az emberre nézve a legfőbb érték — ez az értékten fordulópontja...” — írja Böhm² Még egy mondatot idéznék tőle. „Az Én, mely a tartalmat kifejti, ugyanaz mint az, mely önmagáénak tudja; az Én

² Böhm Károly: Az ember és világa III. kötet Kolozsvár, 1906. 57. o.

nemcsak gazdag szellemiség, de annak érzi is magát s ezen önértetben kifejezi önmaga szeretetét, magának az értékét.”³ A kifejezések önérték, önállóság, önszeretet mai fülünknek kissé szokatlanok, de egy olyan filozófiai rendszerben, melynek centrumában az Én áll logikusak. De más érv is szól Böhm mellett. Gondoljuk csak végig: mindenben, ami a tetszés érzetét kelti fel bennünk többé vagy kevésbé önmagunk korábbi ismereteit, állásfoglalásait, értékeit, az általunk közvetített normákat ismerjük fel vagy véljük felismerni. A tárgy, amit értékesnek ítélünk olyan, amilyen nekünk is van, volt, vagy amire régen vágyunk; a tulajdonság, amit értékesnek minősítünk éppen az, amit magunk is hordozunk vagy követendőnek találunk. Az ismeret, amit szintén értékesnek találunk az, amelynek láttán vagy hallatán eltölt bennünket a felismerés öröme. Nem folytatva az érvelést, talán így is érthető és elfogadható Böhm álláspontja, mely szerint mind az érték forrása, mind az értékelés folyamata az Énben leli magyarázatát.

Minden értékelmélet explicit vagy implicit módon az emberből, ha tudományághoz kötjük, akkor az antropológiából indul ki, arra alapoz. Az ember születésétől fogva hordoz — Heller Ágnes kifejezését használva — egy „genetikai apriorit”⁴, és a kortól, társadalmi helyzetétől, családtól függően készen kapunk egy „társadalmi apriorit.” Hogy miként tudjuk ezt a két adottságot és az ezekben rejlő lehetőségeket harmonikusan egységgé dolgozni, ez határozza meg, hogy milyen emberek leszünk, mívé tesszük magunkat. Ebben a folyamatban kitüntetett szerepe van értékeinknek., ugyanis értékrendszerünk alkotja azt a lelki csontvázat, amely emberi létünk szempontjából éppoly fontos, mint fizikai létezésünkhöz valódi csontvázunk. Az tehát, hogy milyen lesz a XXI. század embere nagy mértékben attól függ, hogy milyen értékeket választ és követ, azaz miként építi fel lelki csontvázat. S hogy milyen lesz a XXI. század értékrendje az viszont attól függ, hogy milyen lesz a XXI. század embere. Bármerről közelítünk is a problémához ezt a két kérdést nem lehet különválasztani.

Próbáljuk számba venni azokat az értékeket, amelyek a jelen fejlődésének ismeretéből valószínűsíthetők! Értékeink rendszerint párosan léteznek (jó — rossz, szép — rút, igazságos — igazságtalan stb.), így mi is érték párokat teszünk meg vizsgálatunk tárgyává.

Kezdjük a közös gondolkodást az egyedül vagy együtt, a magányosan vagy közösségben élni, dolgozni dilemmájával. Napjainkban úgy tűnik, hogy társadalmi változások és az ezzel színre lépő úgynevezett posztmodern értékrend következtében egyre jellemzőbb tünete a társadalmaknak az elmagányosodás. Nemcsak az idős, párjukat elvesztett, gyermekeiktől távol élő emberek magányáról van szó, hanem a társadalom egészét összetett módon érintő magányról. Meg nem értésről panaszkodik a tinédzser, mert szüleitől nem kap elegendő figyelmet, és bánatában, unalmában, vagy csak a többi meg nem értett gyerek mintáját követve kipróbálja a drogokat, s megtörténhet, hogy függővé lesz. Egyedül van az egyetemista, mert kicsöppent eredeti közösségéből, s az új közegben nem vagy nehezen talál barátokat, s mert meglehetősen hamar elkezdődik a rivalizálás, amely nem kedvez a barátságok kialakulásának. Magányos a szingli, bár megpróbálja magányát önként választott életformaként feltüntetni, de a mindennapi „hajtás” és a megszokott, bizonyos mértékű kényelem miatt nem igen tud változtatni. Magányról panaszkodik az elvált szülő, mert gyermekében elsősorban kötelességeket lát, amelyeket teljesíteni akar, és amelyeket teljesíteni is kell, de a gyermek általában nem pótolja a társat. De magányos olykor, sajnos nem ritkán, a családban élő ember is, mert nincs elegendő figyelem, érdeklődés a vele együtt élőkben az ő gondoljait iránt. Úgy tűnik a magányosság korunk betegsége, és sajátos módon inkább az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportokban működik még – egyre lanyhuló mértékben – a közösségi összetartozás és annak tudata. Mintha ebbe az irányba mozdítana bennünket a technika is, hiszen most már a vásárláshoz sem kell kilépnünk a lakásunkból, interneten is rendelhetünk mindent. A mobiltelefon a személyes érintkezéseket is mind ritkábbá teszi. A nagyit felhívjuk telefonon, és nem kell meglátogatni. A barátunknak küldünk egy e-mailt, és a számítógépen egyedül is játszhatunk, nem kell ulti-partnert keresni.

Valóban ez lenne a jövő?! Nem gondolom. A nagy társadalmi átalakulások időszakában gyakran előfordult, sőt olykor jellemző volt, hogy az emberi kapcsolatok, közösségi formák átrendeződtek. (A hellenizmus korában széthullottak a poliszkok; a földművelésre történő áttérés, a letelepedés szükségtelessé tette a törzsek együttélését; az ipar, a kereskedelem fejlődése szétzilálta a korábbi nagycsaládos formát stb.) Ez okozott ugyan átmeneti kríziseket az együttélésben, de nem szüntette meg, csak átrendezte az emberi kapcsolatokat, és többé-kevésbé megváltoztatta a bennük rejlő tartalmakat. A polgári fejlődéssel együtt jár az individualizáció, s mi ezt itthon most nagyon gyors formában éljük át. De ma is tudunk ellenpéldákat mondani, melyek azt bizonyítják, hogy még féltve őrzött egyéniségünk is közösségben tud leginkább fejlődni. Erről tanúskodnak a tudományos teamek, a különböző művészeti csoportok, a jól funkcionáló családok és párkapcsolatok. Meggyőződésem: az ember nem magányra született, a szó igazi értelmében társas lény, aki adottságait, képességeit közösségben tudja igazán kibontakoztatni. Ahogyan ezt József Attila fogalmazta:

³ uo. 218.o.

⁴ Heller Ágnes: Általános etika, Cserépfalvi 1994. 21-43.o.

„...hiába fűrösztöd önmagadban,
csak másban moshatod meg arcodat.
Légy egy fűszálon a pici él
s nagyobb leszel a világ tengelyénél.”⁵

Közösségek is újra formálódnak sokféle tartalommal és módon: szakmai, helyi, civil szervezetek jönnek létre, és működnek jól sokak öröme. Komolyan hiszem, hogy csak idő kérdése, hogy az emberek többségében ne csak megfogalmazódjék a társ, a társaság, a közösség utáni vágy, hanem reális cselekvéseik mozgatórugójaként meg is valósuljon.

Ezzel az értékdilemmával szorosan összefügg a következő, most tárgyalandó dichotómia: hazafiság vagy kozmopolitizmus. Nem vitatható tény, hogy az utóbbi évtizedekben, de a rendszerváltás óta különösen kinyílt számunkra a világ. Nem csak turistaként utazhatunk a világ bármely pontjára, de számos foglalkozás nyújt módot arra, hogy életünk egy-egy rövidebb — hosszabb szakaszát, vagy akár egész hátralévő életünket egy másik országban éljük le. De itthon maradván is nagyobb összehasonlítási lehetőségünk van más országok, más népek életkörülményeire. Nem ritkán halljuk, hogy bezzeg az osztrákok vagy a finnek másként élnek! A tömegkommunikációnak köszönhetően szinte napra készek vagyunk egy sor kérdésben, s valljuk meg az összehasonlítás gyakran nem hazánk javára dől el. Sokan fontolgatják komolyan a kérdést: menni vagy maradni? A lehetőségek most az unióhoz történt csatlakozás után még nagyobbak. Fogalmazhatunk-e úgy, hogy az emberek egy részéből hiányzik a hazaszeretet, s ha ez igaz, kinek, minek a számlájára írható ez a tény? Ha a jobboldali politikuskos szónoklataira figyelünk a válasz egyértelmű: a szocialista rendszer, a pártállam internacionalista politikájának a következménye. Ha viszont a történeti realitásokat, a társadalmi változásokat is tekintetbe vesszük, akkor a kép egy kissé bonyolultabb, de mindenképpen árnyaltabb megfogalmazást igényel. Tekintsünk csak Európára! Azok a gazdasági, társadalmi folyamatok, azok a politikai törekvések, melyeknek eredményeként lassan 60 éve élünk békében együtt olyan tendenciákat is újtukra indítottak, melyeket globalizációként szoktunk emlegetni. Ezek nagy részének örülünk, de legalább is előrelépésként éljük meg. Azt, hogy ma Budapesten vagy Kecskeméten ugyanazt a ruhát, műszaki cikket vagy kozmetikumot vásárolhatjuk meg, mint Bécsben vagy Berlinben, azt jónak tartjuk. Sokan azt is pozitívként élik meg, hogy a televízióban ugyanazokat a szappanoperákat nézhetjük, mint Párizsban vagy Madridban. Nemcsak örülünk annak, hogy gyermekeink idegen nyelveket beszélnek, de biztatjuk is őket erre, sőt erőnkhez képest magunk is törekszünk rá. Tudomásul vesszük, hogy tanítványaink ugyanazokért a sztárokért lelkesednek, mint az angol vagy az olasz fiatalok. Eszméink, értékeink egyre univerzálisabbak lesznek, s egyre több kozmopolita vonást tartalmaznak. Sőt ezt a nemzetközi jelleget — nekem úgy tűnik — még erősíteni próbáljuk. Csak saját területemre tekintve: ezt bizonyítja pl. a vendégtanárok egyre szélesedő rendszere, a kutatás nemzetközivé válása, a mind gyakoribb internacionális konferenciák stb. Nem ez a baj. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy az a romantikus állásfoglalás, amely a Szózat drámaian szép soraiiban olvasható („A nagy világon e kívül nincsen számokra hely”) ma nem érvényes. Viszont sajnálatos igazságként azt is el kell mondanunk, hogy úton Európába elveszítettük nemzeti tudatunk jelentékeny részét. Sírni valóan keveset tudunk nemzeti történelmünkről, nem ismerjük a közelmúlt vagy a régebbi történelem, tudomány vagy művészet nagyjait, a fiatalok jelentékeny része nem tud elénekelni egy magyar népdalt, nem ismerjük hazánk tájait, nevezetességeit, sokan talán még saját településük történetét sem. Ez viszont — valljuk be — nem írható a pártállam rovására, mert éppen az említett területeken elég sokat tett. Ezen ponton talán mindenkinek önvizsgálatot kellene tartani, hogy maga szülőként, testvérként, tanárként, kollegaként, vagy csak egyszerűen egy település lakosaként, állampolgárként megtett-e mindent azért, hogy elevenebb, gazdagabb legyen nemzeti tudatunk, hogy kollektív emlékezetünkben ne mosódjanak ki ezek a fontos tartalmak?! Meggyőződésem, hogy csak úgy lehetünk jó európaiak, ha jó lengyelek, olaszok vagy magyarok vagyunk. Ez az identitás tudat viszont gyermekkorban a családban alapozódik meg, s erre rakódnak majd rá azok a nagyon fontos rétegek (óvoda, iskola, település, majd tudatosan a nyelv, a tradíció tisztelete, az idősek tapasztalatának részleges átvétele stb.), amelyekből összeáll nemcsak saját személyiségünk és az arról alkotott kép, de nemzeti identitástudatunk is. S ezzel már ki lehet lépni a nagyvilágba. Mint számos nagy tudósunk, művészünk példája mutatja, sok évtizedes más országban eltöltött munka után is megmaradtak magyarnak! Ennek hiányában gyökértelenek lehetünk, akik sehol nem érzik igazán otthon magukat. Pedig mélyen igaza van Tamási Áronnak, aki így fogalmazott: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

Ehhez a gondolatmenethez szorosan kapcsolódik a már említett tradíció és a megújulás viszonya. Hegel óta pontosan tudjuk, hogy a megújulás mindig megszüntetve megőrzés. A tradícióval az ember, az időt, a múltat igyekszik megszelídíteni, ahogyan házával, kunyhójával a térben, a tradícióval az időben teremt helyet magának. Elgondol ősöket, akik nemcsak a világra hozták, de ráhagyták az élet sok-sok törvényét, akik mellette vannak kritikus pillanatokban, s akik segítik, ha betartja a szabályokat. Egy hasonlattal élve, s vállalva, hogy sántít egy kissé, mint minden más hasonlat, azt mondanám, hogy a tradíció olyan mint egy hozzánk tapadt hátizsák, amelyből idővel kihullnak bizonyos részek és újak kerülnek a helyébe, de letehetetlen,

⁵ József Attila: Nem én kiáltok.

és sosem üres, mert az a lét értelmetlenségével lenne egyenértékű. A hagyományban ugyanis mindig beépülnek a mi életünk eseményei is. Előre tekintünk, valami új megvalósítására törekszünk természetesen, de ehhez fontos segítséget jelent, ami a hátizsákban van. Aki elveszíti a múltját, önmagát is elveszíti. Úgy hiszem ezt a XXI. század embere is tudni fogja. Az új csak valamihez képest lehet az, s ha nem ismerjük a múltat, a tradíciót honnan tudnánk, hogy az, ami újnak tűnik nem csupán ismétlés?!

Az értékek szinte kézen fogva vezetik egymást. Az újról beszélve természetesen kínálkozik meditációnk tárgyának a tudás, a tudomány, hiszen az újdonság leggyakrabban és legnagyobb súllyal a tudomány berkeiben tűnik fel. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a XXI. század a tudomány századának ígérkezik. Már most van az emberiség kezében több olyan eredmény — gondoljunk csak pl. a génebézésre, az atomfizikára, az elektronika újabb vívmányaira, hogy csak néhány területet említek — amelyek valóban szédítő perspektívákat rejtenek. Ugyanakkor azonnal hozzá kell tennünk, hogy hihetetlen felelősséggel is járnak. Tudományos fantasztikus filmek, de olykor sajnos a valóság is figyelmeztet bennünket arra, hogy milyen félelmetes következményekkel járhat, ha a tudomány eszközei nem megfelelő kezekbe kerülnek. Meggyőződésem, hogy a jelen és a jövő tudósait éppen olyan komolyan kell megtanítanunk az erkölcsi követelményekre, mint kutatási, módszertani szabályokra. Pozitív példaként hadd említssem — talán a hely szellem is kötelez erre — hogy a biológus képzésben nagyon fontos szerepet játszik ma már a bioetika. Egyáltalán az etika napjainkban sokkal fontosabb szerepet kapott, mint bármikor az emberiség korábbi történetében, s ez szorosan összefügg a tudomány megnövekedett hatalmával. Beigazolódni látszik Wittgenstein gondolata: „Az etikának a világ feltételévé kell válnia, ahogy a logikának is.”⁶ Erkölcs, etika nélkül emberi világ nem létezik. Nem gondolom, hogy alapvető erkölcsi értékeink kiüresednek, vagy teljesen erodálódnak a most kezdődő században. Ma is minden ember, fiatal boldog szeretne lenni, legfeljebb helyes iránymutatás híján, vagy rossz felismeréstől vezetettve tévúton keresi a boldogságot. Az embernek továbbra is vitális szükséglete marad a kiszámíthatóság, az átláthatóság, a tervezhetőség, a biztonság stb. Ezért változatlanul érték marad a becsületesség, a megbízhatóság, a felelősségtudat, az igazságosság, az elveink melletti kiállás. Mindenkinél szüksége van szeretetre, gondoskodásra, segítségre, s ezt pusztán a technika nem tudja számunkra biztosítani. Ezért minden civilizatórikus, technikai fejlődés ellenére és mellett, érték marad az önzetlenség, a segítőkészség, az őszinteség, a kapcsolatteremtési képesség, a határozottság. Legfeljebb arról van szó, hogy ezek értelmezése változik, vagy megnehezül, s ez nem csak maguknak az értékeknek a változásával függ össze, hanem a szocializációs folyamat gyengeségeivel, hibáival.

A szocializáció az a folyamat, amelynek során elsajátítunk ismereteket, értékeket, normákat, magatartási módokat, viselkedési szabályokat és felkészülünk mindazokra a szerepekre, melyek révén a társadalom teljes jogú tagjai leszünk. Ez, mint tudjuk, egy folyamat, amely születésünktől, halálunkig tart, s amelynek természetesen vannak intenzívebb szakaszai, amikor többet tanulunk, s vannak olyan periódusai, amikor az addig akkumulált ismereteket, értékeket használjuk. A szocializáció sosem egyoldalú folyamat, de általában megállapítható, hogy ki a domináns személy benne. Nincs mód arra jelenleg, hogy e folyamat valamennyi kritikus pontját szemügyre vegyük csak nagyon röviden jelezni szeretném a legfontosabb problémákat.

A szocializáció két legfontosabb determinánsa a család és az iskola. Az utóbbit most nagyon tágan értelmezem: a bölcsödétől az egyetemekig bezárólag minden oktatási intézményt ide sorolnék. A magyar családok állapotáról, és arról, hogy miként látják el funkcióikat egy másik — ennél talán terjedelmesebb — előadást kellene tartani. Tényként megállapíthatjuk, hogy családjaink jelentős része szocializációs funkcióját gyengén, rosszul látja el. Úgy vélem, most mellőzhetjük az okok felsorolását, melyek a nők munkába állásától a növekvő számú váláson keresztül a személyiség rosszul értelmezett szabadságáig terjednek (csak néhányat említve az okok sokféleségéből). A másik súlyos problémát abban látom, hogy máig nem tisztázott a család illetve az iskola szerepe, feladata a gyermekek szocializációjában. Így könnyen kialakulhat „a két szék között a pad alá” esete, hogy a szocializációs folyamat két főszereplője egymásra mutogat, főként súlyosabb baj esetén. (Emlékezzünk Simek Kitti történetére!) További gondot okoz, hogy az iskola elsősorban, sőt nem ritkán kizárólag ismereteket közvetít, és nem fordít gondot az értékek átadására. Az okok itt is ismertek: a tudnivalók extenzív növekedése egy olyan maximalista szemléletet hívott életre az ismeret átadás folyamatában, amely nem ad időt és lehetőséget a szó klasszikus értelmében való nevelésre.

Nem elhanyagolható körülmény, hogy írott malaszt vagy elszállt szó marad minden olyan próbálkozás, amely a helyes értékre felhívja ugyan a figyelmet, de amellyel szemben a látott példák mást mutatnak. És „emberségről példát, vitészségről formát” természetesen nem csak a szülők és a pedagógusok adnak! S ezzel nem közös felelősségünket igyekszem tovább hátrítani, de meggyőződésem, hogy a jelenlegi helyzetért mi felnőttek, a szocializációs folyamatok irányítói valamennyien felelősek vagyunk. Merjük-e mondani József Attila szavaival, hogy

⁶ Wittgenstein: Tractatus

„Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
tani-
tani.”

Túl egyszerű mindezért a felelősséget a „mai fiatalságra” hárítani. Lehet sok van közöttük, aki gyenge, mert nem tanítottuk meg küzdeni, s mert a körülmények sem kényszerítették rá eddig, hiszen egy békés, meglehetősen kipárnázott világban cseperedett. Felelőtlenek — hangzik a vád. Talán sosem szembesítettük őket tetteik következményeivel és mi vállaltuk a felelősséget helyettük, s a tényleges életbe lépésük időpontja is jócskán kitolódik, tehát később kezdődik „a nagy lecke”. De ne csak a negatívumokra figyeljünk! Almási Miklós gondolata, amit a meghívó idéz, pozitív értelemben is érvényes. Talán soha nem fordult elő korábban, hogy a gyerekek ilyen mértékben előtte jártak szüleiknek: úgy kezelik a számítógépet, s általában a technika újdonságait, ahogyan mi hosszú tanulás után sem tudjuk. Könnyedén sajátítanak el nyelveket, kezelnek számunkra problémás helyzeteket, teremtenek kapcsolatokat stb. Kissé talán önzőek, de önállóak is. Autonómiájukat kiküzdik és féltékenyen őrzik is. Sokfélék, mint az ember mindig is volt. Vannak közöttük mélyen hívők és vannak természetesen a szó vallásos értelmében hitetlenek. Vannak agresszívek, sajnos, de vannak szelídek és békeszeretők. (Az agresszivitásban nem elhanyagolható szerepe van a médiának és az általa sugárzott mintáknak!) Vannak, akik nem ismerték fel a tudás fontos, sőt szükséges voltát, de vannak, akik már fiatalon imponáló tudással rendelkeznek. Akadnak, akinek egész megjelenése nem ad támpontot arra nézve, hogy fiú vagy lány, és persze vannak, aki nemi identitásukat minden módon hangsúlyozzák. Egyszerűen csodálni és szeretni valók!

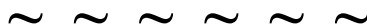
Valószínűleg igaz, hogy a nemzedékek közötti különbség ma nagyobb, mint bármikor korábban, de ez gyorsan változó világunkból adódik. Gondoljunk vissza, hogy akár egyetlen emberöltő alatt is mennyi minden változott körülöttünk! S ezekre a változásokra a fiatal generáció reagál a legérzékenyebben. A kialakult helyzet tehát logikus következménye változó világunknak, s megítélésem szerint tévedéseivel, esetleges vadhajtásaival együtt alkalmazkodás, válasz a XXI. század kihívásaira.

Madách sorai jutottak eszembe, melyet ő a nővel kapcsolatban fogalmazott meg, de hitem szerint érvényes mindig a felnövekvő új generációra is:

„Minő csodás keverce rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összeszűrve.
Mégis miért vonz? mert a jó sajátja,
Míg bűne s koré, mely szülte őt.”⁷

MEN AND VALUES IN THE 21st CENTURY

This penetrating study of the important philosophic question of values investigates among others the problems of value itself, the social and individual elements in values, the tension between science and responsibility, the problems between family and school, nationalism and cosmopolitanism, tradition and renewal, conflicts of generations at the edge of the 21st century.

⁷ Madách: Az ember tragédiája, Nyolcadik szín

MARISKA, Zoltán :

Böhm és Apáthy (Az öntétfilozófia — természettudományi szempontból)¹**Abstract**

Az előadás két alaptézist fogad el. Az első szerint Böhm Károly filozófiai rendszerében nem egy alapfilozófiai fogalom van, hanem kettő. Az Ember és Világa Pesten készült kötetei (I. Dialektika; II: A szellem élete) még az öntétfilozófia, a kolozsvári kötetek pedig (III. Axiológia; IV. A logikai érték tana) viszont már a projekciótan elvei alapján íródtak. (A rendszer többi kötetei posztumusz szövegek, és lényegében előadásanyagok.)

A másik alaptézis szerint ez az elméletileg nagyon is fontos módosulás elsősorban annak a fogadatlanságnak köszönhető, mellyel kolozsvári professzortársai, elsősorban Apáthy István (állattan, szövektan) fogadták Böhm filozófiai törekvéseit. Így az előadás valójában egy vita rekonstrukciója, melyet e két tudós folytatott Kolozsváron a század első évtizedében. A vita elméleti következményeinek levonásán túl egy harmadik személy, Palágyi Menyhért pályakezdéséről is szó esik, hiszen Palágyi jószereivel épp e vita sajátos következményeként távozott külföldre, miután sem Pesten, sem Kolozsváron nem tudott magának tanári állást találni.

I. Bevezető megjegyzések

Néhány héttel ezelőtt a Mikes International által szervezett konferencián² hangot adtam abbéli meggyőződésemnek, hogy a filozófia magyarországi történetének szisztematikus kutatása során ki kell térni bizonyos nem annyira elméleti, sokkal inkább kultúrtörténeti, eszmetörténeti összefüggések kutatására, különben rejtve maradnak egy-egy filozófiai elmélet születésének, illetve módosulásának tényleges hatástörténeti körülményei. Másképpen: a kultúrtörténeti összefüggések elmulasztásának egyenes következményeként ismeretlenek maradnak azon alkotói motivációk, melyek tartalmi-koncepcionális változtatást, módosítást idéznek elő valamely elméleti konstrukció létrejöttében és formálódásában.

Ezen előadás, illetve az előadás írásos változata voltaképpen bizonyíték a fenti túlságosan is általános érvényességű tézis igazolására, amennyiben adalékot szolgáltat Böhm Károly filozófiai koncepciójában kétségtelenül kimutatható lényeges módosulás magyarázatára — a fentebb megfogalmazott felvetés jegyében. Ugyanakkor a körülmények szerencsés és mellesleg teljesen véletlenszerű egybejárása folytán magyarázatot is ad egy szintén a Mikes-konferencián felvetett másik Böhm-problémára³. A felvetett kérdés úgy szólt, hogy vajon miért tanított logikát Böhm a kolozsvári egyetemen a század első évtizedében?

Összességében tehát ez az írás korábbi felvetések folytatása. S mint ilyen, hármast tűz ki maga elé. Először is bizonyítani szeretné, hogy a filozófia magyarországi történetének kutatása során ki kell térni bizonyos nem elméleti, sokkal inkább kultúrtörténeti összefüggések feltárására, különben valamely elmélet épp-így-létére nem lesz adekvát magyarázatunk. Másodsorban pedig a felvetés Böhm Károly elméletének alakulására hivatott egy sajátos szempontú magyarázatot, pontosabban adalékot szolgáltatni, azaz hozzá kíván járulni Böhm elméletének megértéséhez. S végezetül pedig megfelelő kitekintéssel aktualizálható válaszokat kíván adni ideköthető és menet közben felvetődő kérdésekre is. Az előadás lemond a teljesség igényéről, csupán egy fontosnak tudott szempont szerint magyarázatot kíván adni Böhm filozófiai gondolkodásmódjának alakulásáról úgy, hogy a három felvetést összhangba hozza.

II. Kultúrtörténeti rész

Két tézis — kérdésekkel

Az előadás két tézist kíván bebizonyítani. Az első szerint Böhm elméletében nem egy alapfilozófiai fogalom van, hanem kettő. Az Öntétfilozófia és a Projekciótan egymást sok tekintetben lefedő, de egymástól tartalmilag lényegesen különböző két elmélet, az öntét és a projekció nehezen azonosítható-egységesíthető két alapfilozófiai fogalom. Különbözőségük azonban mindeddig — a Böhm-irodalom tanúsága szerint — nem derült ki egyértelműen, noha napjainkban örömdetes gazdagodott a

¹ Elhangzott a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. novemberében megrendezett *Filozófiai irányzatok Magyarországon a XX. Század első felében* című konferencián.

² A Mikes International Philosophiai Symposiumon tartott előadásom címe: *A Philosophia perennis* lehetőségei egykoron és ma. A konferencia címe: *Teendők a magyar filozófia ügyében*. Időpont és helyszín: 2007. szeptember 26-27; Elspeet, Hollandia. Az előadás megjelent a Mikes International elektronikus folyóirat 2008. január-márciusi számában. Megjegyzendő, hogy ugyanez a kiadó megjelentette valamennyi szöveget, melyekre az írás hivatkozik. Az anyagok hozzáférhetők a Mikes International honlapján.

³ Gál László: Mi a visszaszerzendő a magyar nyelvű logika történetéből...? (Elhangzott ugyanezen a konferencián)

Böhm-irodalom.⁴ Részletezve: Az öntét Böhm Dialektikájában és Szellemfilozófiájában olvasható, a projekció pedig az Axiológiában és inntől kezdve minden más elméleti írásában meghatározza Böhm filozófiai mondanivalóját. Az öntét Böhm szellemfilozófiáját, a projekció pedig az axiológiáját alapozza meg. (Böhm rendszerének könyvészeti adatairól lásd⁵.) Adódnak tehát a kérdések: Mit jelent Böhm számára az alapfilozófia, milyen elvárásoknak hivatott eleget tenni egy *alapfilozófia*? Amennyiben tényleg módosította Böhm az alapfilozófiai elképzeléseit, akkor milyen okok, tényezők késztették őt erre a módosításra?

A második tézis szerint lezajlott egy vita (Böhm Károly és Apáthy István között), mely vita elsősorban, de nem kizárólagos érvennyel felelőssé tehető a jelzett módosulásért. Böhm értékelméleti kutatásait és az értékprobléma exponálását az európai filozófiai trendek alakulásával szokás kapcsolatba hozni, hiszen innen igazolni lehet a Böhm filozófiájának modernségét hangoztató összes interpretációt. Böhm axiológiai kutatásai szerencsésen harmonizálnak a kor uralkodó filozófiai törekvéseivel, az axiológia egyike a kortárs filozófia legfontosabb diszciplínáinak. Az eszmetörténeti összefüggés kétségtelen, ezen tézis és igazolása legfeljebb adalékot kíván szolgáltatni annak megértéséhez, hogy milyen közvetlen okok (is) késztették Böhmöt filozófiai álláspontja megváltoztatására. Az öntétfilozófia önmagában ugyanis semmilyen vonatkozásban nem utal arra, hogy az értékten valaha is, bármilyen összefüggésben alapfilozófiai rangot kaphat majd egyszer Böhmnél, a projekciótan viszont igen. Az előadás a már említett vitát a módosítást kiváltó oknak, tényezőnek tekinti, azaz bizonyítani kívánja, hogy Kolozsvárott, a város szellemi-kulturális közegében és a század első évtizedében lezajló vita konklúziója eredményeképpen változtatott Böhm saját alapfilozófiai elképzelésein. Új kérdések adódnak: Milyen vitáról van egyáltalán szó? Mik ezen vita részletei? S mennyiben és hogyan okozta ez a vita az említett alapfilozófia módosulását Böhm filozófiai rendszerében?

A vita szereplői

A vita egyik szereplője értelemszerűen *Böhm Károly*, s talán érdemes végiggondolni, hogyan és milyen kondíciókkal került Böhm annak idején Kolozsvárra 1896-ban. Meghívással nevezték ki az egyetem filozófiai tanszékére, az úgynevezett *Legfelső elhatározás* (Ferencz József aláírásával született dokumentum a kinevezésről) 1896. január 29-i keltezésű. Értd: voltaképpen 1895-ben készítették elő kinevezését, ugyanúgy, mint néhány hónappal korábban a pedagógus Schneller Istvánét. Filozófia és pedagógia mindig is szoros összhangban állt az egyetem oktatási gyakorlatában, s a két új professzor szinte egyszerre került az egyetemre. (Schneller alig egy évvel korábban, 1894. dec. 31-én.) Böhm 1896 márciusában érkezett Kolozsvárra, mint a pesti evangélikus (Fasori) gimnázium rendes tanára. A meghíváson alapuló (tehát nem pályázati úton elnyert) kinevezésének érdekessége abban áll, hogy noha nem volt sem bölcsészdoktorija, sem pedig habilitációja, mégis elismert tudományos személyiségnek számított. Az 1896-os év nagyon is fontos dátum életében. Professzori kinevezésével összhangban az egyetem *Honoris causa* (HC) doktori címet adományozott neki, illetve a MTA levelező tagjává választották — mindhárom esemény egyazon évben történt. Tudományos reputációját értelemszerűen pesti szakmai tevékenységének köszönhette; innen érdemes kiemelni egyrészt a közoktatási reform előkészítésében végzett tevékenységét, illetve a *Magyar Philosophiai Szemle* szerkesztésében végzett munkáját. S természetesen „hozta magával” írásait, elméleti munkáit, különösen az Ember és Világa első két kötetét, a „pesti” köteteket. (Dialektika, I; A szellem élete, II.) Mindhárom esemény Böhm tudományos teljesítményének látványos elismerése, az egyetem mint működő intézmény azonban saját szempontjának megfelelően viselkedett akkor, amikor neki és másoknak is odaítélte a tiszteletbeli doktori (HC) címet. Általános egyetemi érdek ugyanis, hogy a professzori kinevezések kondíciója egységes legyen az egyetem karain, s különösen a bölcsészkaron volt szükség ilyen értelemben vett „fazonigazításra”. Az egyetem történetének első időszakában feltűnően sok frissen kinevezett bölcsészprofesszornak kellett utólag doktori címet adományozni.⁶ Az egyetemi közélet egyik akut témája volt legalább a századfordulóig, hogy a bölcsészkaron rendet kellene tenni a kinevezések körül, s ez az összefüggés belejátszott Böhm (bölcsészkar) és Apáthy (természettudományi kar) vitájába.

Böhm természetesen a kolozsvári egyetem megbecsült tanára lett. 1911-ben bekövetkezett haláláig jó tizenöt évet töltött a városban és az egyetemen. Ez idő alatt egyszer választották meg a bölcsészkar dékánjának, noha az egyetemi vezetőválasztási

⁴ Lásd a példa kedvéért: Ungvári Zrínyi Imre: Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája c. monográfiáját! (Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2002. A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai VI)

⁵ Böhm Károly: Ember és Világa I. Dialektika (Bp. 1883); II. A szellem élete (Bp. 1893); III. Axiológia (Kolozsvár, 1908); IV. A logikai érték tana (Bp. 1912 – posztumusz és Pesten megjelent kötetről van ugyan szó, de majdnem teljesen készen volt a könyv Böhm halála idején, s a kolozsvári időszak szellemi terméke); V. Az erkölcsi érték tana (Bp. 1928) és a VI. Az esztétikai érték tana (Bp. 1982)

Valamennyi kötet új kiadása: Bibliotheca Mikes International, Katalógus (lásd a honlapon!)

⁶ A kolozsvári Ferencz József TE bölcsészkarán 1872 és 1919 között összesen 41 professzori kinevezés történt. A kinevezettek közül 14 új tanár (köztük Böhm) nem rendelkezett doktorátussal, s így Honoris Causa doktori címet kaptak. Ez a szám feltűnően magas a többi kar hasonló mutatószámához képest. Többségük az alapítás során, mint alapító professzorok lettek HC doktorok. Böhm harmadmagával (Bálint Gábor nyelvtörténésszel és Schneller István pedagógussal) kapta meg ezt a kitüntető címet, utánuk már csak Szilasi Móric nyelvész (Szilasi Vilmos apja) kapott HC-t 1902-ben.

gyakorlat szerint esetleg akár többször is megválaszthatták volna; illetve az akkori vezetőválasztási logika szerint a következő tanévben prodékán volt. Esetleges rektori megbízásához több dékáni év szükségeltetett volna. Viszont kolozsvári tanárként lett a MTA rendes tagja (1908), és vált iskolateremtő hatású filozófussá. Ő és Schneller személyi garanciát nyújtottak a kolozsvári bölcsészkar és a Református Teológia harmonikus együttműködésére. A Teológia hallgatói filozófiát és pedagógiát az egyetemen tanultak, továbbá Schneller és Böhm kinevezésére épp akkortájt került sor, amikor a Református Teológia intézménye — Szász Domokos kezdeményezésére — átkerült Nagyenyedről Kolozsvárra (1895). A *Kolozsvári iskola* képviselői (a Böhm-tanítványok): Bartók György, Ravasz László, Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Tankó Béla, Varga Béla diákkorukban valamennyien hasznélvezői voltak a két intézmény harmonikus együttműködésének, akár találkoztak diákként Böhm Károllyal, akár nem.

A vita másik szereplője *Apáthy István*, aki nem filozófus, hanem természettudós — az ő szavával: természetvizsgáló — volt⁷. Apáthy néhány évvel korábban érkezett Pestről Kolozsvárra (1890), családi kapcsolatai és iskoláztatása folytán azonban tősgyökeres pesti intellektüelnek számított. Édesapja a pesti jogi kar professzora volt, s ő maga mindig is meg tudta őrizni a család személyi és intellektuális kapcsolatait Pesttel. A pesti szellemi közélethez sokkal inkább hozzátartozott, mint Böhm. Apáthy azonban igazi „kolozsvári” tudós, közéleti személyiség és pártpolitikus volt. Jóval több időt töltött az egyetemen, jőszerivel egész tudományos tevékenysége az egyetlen munkahelyéhez, a kolozsvári egyetemhez kötötte. Közel harminc évet töltött az egyetemen, s gyakorlatilag a trianoni összeomlás vetett véget professzori pályafutásának.

A kolozsvári professzorok között Apáthy az egyetlen, aki egyszerre két karon tanított — az állattan és összehasonlító bonctan nyilvános rendes tanáraként a természettudományi karon, s a szövet és fejlődéstan állandó helyettes tanáraként az orvostudományi karon. S mint ilyen, egyszerre három intézetet vezetett, az Állattani Intézet, az Erdélyi Múzeum Egyesület Állattani Gyűjteménye és a Szövet és Fejlődéstan Intézet igazgatója volt. A természettudományi karon négyszer választották meg dékánnak és ötször prodékánnak, s ő volt az egyetem rektora és prorektora az 1903/04-es és a következő tanévben. Egyetlen dékáni és prodékáni megválasztása esett egyébként a tízes évek időszakára, az összes többi vezetői megbízatása idején még élt és dolgozott vitapartnere, Böhm. Apáthy igazgatása alatt az Állattani Intézet európai hírű tudományos műhelyé vált, mint ahogy ő is nemcsak Magyarországon, hanem Európában is ismert és elismert tudósnek számított. Időnként hetekre, hónapokra eltűnt Kolozsvárról, ilyenkor tudományos kutatómunkáját Nápolyban, az ottani híres állattani intézetben folytatta. Az MTA levelező tagjává választották, rendes akadémiai tagsága valószínűleg azért maradt függőben, mert politikai szerepvállalásai az örök ellenzéki pozíciójában tartották őt. Apáthy ugyanis — szintén egyedül a professzorok között — aktív politikai, pártpolitikai szerepet vállalt, s voltaképpen pártpolitikusként nagypolitikai tényezővé vált, s beírta nevét a történelembe. Mindenekelőtt számos tudományos társaság, közművelődési egyesület, egyesület vezetőségi tagja volt, szerepvállalásai jócskán túlmutatnak azonban a tudományos-szakmai élet keretein. Egyszerűen Károlyi Mihály első számú embere lett Erdélyben, Kolozsváron, s így igencsak fontos szerepet töltött be ezen időszak politikai életében már a századfordulótól kezdődően, s különösen a trianoni összeomlás idején⁸. Mindez itt és most csak annyiban érdekes, hogy Apáthy nem félt semmilyen vitától, hozzászólt ahhoz, hogy álláspontját a legkülönbözőbb fórumokon harcos egyenességgel, nyíltan kifejezze, és mindig is képes volt megvédeni azt.

Böhm és Apáthy vitájának harmadik szereplője voltaképpen áldozat, hiszen *Palágyi Menyhért* elég szerencsétlen pályakezdése szorosan összefügg a két kolozsvári professzor gerjesztette polémiaival. Palágyit épp Apáthy hívta a kolozsvári természettudományi karra. Palágyi Pesten nagyon gyengén doktorált, valószínűleg azért, mert a pesti bölcsészkaron nem ismerték őt, nem náluk tanult. Habilitációjára azonban Kolozsváron került sor, de nem az illetékes bölcsészkaron (azaz Böhmnél), hanem Apáthy elképzeléseinek megfelelően a természettudományi karon. Apáthy javasolta Palágyinak a *venia legendi* megszerzésének ezt a módját, s utólag kiderült, Palágyi döntése szerencsétlennek bizonyult.

⁷ Apáthy István (Pest, 1863. jan. 1. – Szeged, 1922. szept. 29) Pesten tanult, ott doktorált és habilitált. Kolozsvárra 1890. jan. 28-án neveztek ki nyilvános rendkívüli tanárnak, rendes tanári kinevezésének dátuma: 1891. március 23)

Böhm Károly (Besztercebánya, 1846. szept. 17 – Kolozsvár, 1911. május 18) A pozsonyi evangélikus líceumban, illetve az evangélikus teológián tanult. Majd német egyetemeken folytatott filozófiai tanulmányokat. Tanárkodott Pozsonyban, majd 1873-tól a pesti evangélikus gimnázium tanára lett. Innen neveztek ki Kolozsvárra 1896 januárjában)

⁸ Apáthyt az I. Világháború végén, 1918 december elején Károlyi Kelet-Magyarország fő kormánybiztosává nevezte ki, s Kolozsvár román megszállása (1918. dec. 24) után a román hatóságok letartóztatták (1919. január 15). Perét a magyar történetírás rosszul ismeri. Nem ítélték ugyanis halálra őt (noha a történelemkönyvekben ez az információ olvasható). Első fokon öt év kényszermunkát kapott, másodfokon pedig a maradék vádpontok alól is felmentették. 1919 decemberében szabadult, s néhány hónap várakozás után (az útleveleire várt), ő is átlépte az új magyar-román határt. S mivel politikusként is rengeteget vitatkozott, törekvéseit kortársai és az utókor történészei is félreértették. A román nacionalizmus ellenfelének számított, sovínisztát láttak benne, pedig egyszerűen az Erdélyben immáron kisebbségben levő magyarság érdekeit védte, magyarságféltő politikáját azonban összekötötte az általános választójog követelésével, s ráadásul komolyan is gondolta. A magyar királyság államalkotó erejében hitt, nem fogadta el Károlyitól sem a hadsereg feloszlását, sem pedig a köztársaságot, az utóbbit akkor illegitim módon létrejött államformának gondolta.

A vita helyszínéről, közegéről

Az Apáthy-vita természetesen nem az egyetemen folyt le. Az egyetem hajdani működési mechanizmusa nem tette lehetővé, hogy egyetemi keretek között vitatkozzanak, szakmai-tudományos vitába bonyolódjanak a más-más karhoz tartozó tanárok. Kolozsváron egyébként sokkal erősebb volt a kari autonómia eszméje, mint Pesten, a karok alig-alig, és szinte csak hivataloszerűen érintkeztek egymással. Az Egyetemi Tanács jószereivel csak adminisztrálta a kari tanácsok döntéseit, feladata az autonóm karok döntéseinek harmonizálásában állt.

Ugyanakkor Kolozsvár épp azért számított Erdély kulturális-szellemi fővárosának, mert nemcsak Magyarország második egyeteme működött ebben a városban, hanem számos tudós társaság, szakmai egyesület, közművelődési egyesület, szellemi műhely létezett még a városban. Az egyetem a lehető legszorosabb munkakapcsolatban állt pl. az EMÉ-vel, az egyetemalapításra épp az EME szolgáltatott garanciát annak idején, 1872-ben, s a professzorok mindenkor feladatai közé tartozott az EME rendszereinek működtetése, állományainak megőrzése. A számos más szellemi műhely közül a kolozsvári Unio Szabadkőműves páholy érdemel említést, hiszen a kolozsvári szabadkőműves mozgalom mindig is meg tudta őrizni eredeti tudományos jellegét. Azaz intézményektől, pártállásoktól, egyházi, vallási és felekezeti hovatartozásoktól függetlenül működött, egyszerűen összehozta a tudós embereket, hogy eszmét cserélhessenek egymással. Ezekben az években az Unio két vezetője két kolozsvári professzor volt, a vegytanos Fabinyi Rudolf és az állattanos Apáthy István. A kolozsvári filozófusok részt vettek az Unio működésében, Böhm tevékenységére is egyértelmű bizonyíték található Bartók György személyi anyagában⁹.

Adva volt tehát a háttér, adott volt a megfelelő szellemi közeg egy tudományos-szakmai vita lebonyolítására. A vita érdekességét abban érdemes tudatosítani, hogy mégiscsak egy filozófus és egy természettudós vitatkozott egymással — s mint az eddigiekből egyértelműen kiderült, nem egyenlő kondíciókkal. Böhm tudósi, filozófusi érdemeit senki sem kérdőjelezte meg Kolozsvárott, sőt tanítványai kanonizálták szövegeit, mégis Apáthyhoz képest szerényebben kondicionált ebben a vitában. Apáthy ismertebb és elismertebb személyiség, úgy is mint tudós professzor, s úgy is mint közéleti ember. Mögötte ott van a tudományos-szakmai, a társadalmi-közéleti és a politikai-nagypolitikai háttér is. A filozófus önmagát, saját elméletét tudja csak képviselni, legfeljebb abban bízhat, hogy a tanítványai továbbfejlesztik elméletét. Ehhez azonban meg kell őt érteni, s tanítványainak is komoly gondot okozott a Böhm-szövegek feldolgozása. Ugyanakkor Apáthy mindig is megőrizte lojalitását kollégája teljesítménye iránt, kritikája nem vált személyeskedő bírálattá, kollegiális tisztelettel bánt Böhmmel¹⁰.

A vita dokumentálása

Apáthy felől a vitát egyértelműen lehet szövegszerűen dokumentálni. Böhm felől sokkal nehezebb feladat a vita dokumentálása. Apáthy kritikája a Kajlós-könyv III. kötetében olvasható¹¹. A méretes tanulmány az egyetlen kritikai írás a Böhm-émlékkönyvben, frappáns és egyértelmű bírálata Böhm filozófiai gondolkodásmódjának, és különösen az öntétfilozófia tartalmának. Pontosan az, amit címe sugall: szerzője Böhm műveinek olvasása közben készült feljegyzéseit, kritikái megjegyzéseit állította össze egységes szöveggé, s hozzáírt néhány előkészítő, illetve lezáró passzust.

A Böhm-szövegek ismerői azonban joggal kérdezhetik: Hol van ez az állítólagos vita dokumentálva Böhm életművében? A válasz az, hogy sehol. Expressis verbis nincs ilyen szöveg, azaz szövegszerűen csak közvetve, áttételesen lehet bizonyítékokat találni arra nézve, hogy ez a vita nem posztumusz, hanem nagyon is élő vita volt annak idején. Apáthy nem egy halott emberrel vitatkozott 1913-ban (ekkor jelent meg a Kajlós-könyv), hanem még Böhm életében fejtette ki ellenvéleményét az öntétfilozófiáról. Böhm egyébként már Pesten is sokat panaszkodott írásaiban; az előszavak, bevezetések mondatai sértettségéről, rosszkedvéről árulkodnak. Pesten főleg a Magyar Philosophiai Szemle szerkesztése során adódtak konfliktusai másokkal, s a viták konklúziói elméleti írásaira is befolyással bírtak. Kolozsváron folytatódott ez a tendencia, itt már az Ember és Világa közönyös fogadtatása vált ki belőle ingerült kijelentéseket. Továbbá gyakran panaszkodott meg nem értésről, az Ember és Világa előszavaiban a figyelmes olvasó könnyen azonosíthatja valamely konkrét vitára utaló mondatait. Ilyeneket is ehhez hasonlókat ír: Mít bánom én, ki miben hisz! Legyen boldog a hitében!

⁹ Bartók György személyi hagyatéka a Ráday Levéltárban található. A hagyatékban megmaradt egy 1917-es levél, melyben Fabinyi és Apáthy az Unio nevében köszönti őt professzori kinevezése alkalmából, s a levélben konkrét utalás van Böhm és a kolozsvári szabadkőműves mozgalom kapcsolatára is.

¹⁰ A politikai csatározások megedzették Apáthy vitastílusát. Az Ellenzék c. újság cikkeiből kiderül, hogy a függetlenségek pl. „mungóknak” titulálták politikai ellenfeleiket, a Munkapárt képviselőit. A Függetlenségi Párthoz elég kevés kolozsvári professzor tartozott, Apáthy kivül Pósta Béla régész és Kenéz Béla jogász nevét érdemes megemlíteni. A többség munkapárti volt, s noha Böhm aktívan nem politizált, egészen biztosan nem volt a Függetlenségi Párt szimpatizánsa. Annál érdekesebb, hogy a korabeli sajtótudósítások szerint épp Apáthy tartott egy megindító beszédet Böhm holttestének búcsúztatása alkalmából. Böhm holttestét ugyanis hazaszállították Besztercebányára.

¹¹ Dr. Apáthy István: Böhm Károly és a természettudományok. Egy természetvizsgáló jegyzeteiből az „Ember és Világa” olvasása közben. In. Kajlós (Keller) Imre: Böhm Károly élete és munkássága I-II-III. (Besztercebánya, 1913) Magát a szöveget a Mikes International szövegkiadása alapján idézzük: Mikes International Bibliotheca, Katalógus (Hága, Hollandia 2006 III. kötet, 64-89).

Az igazi bizonyíték azonban arra nézve, hogy Apáthy és Böhm vitája élő és nem posztumusz vita volt, a kolozsvári egyetem történetében lelhető fel. Apáthy ugyanis egy alternatív filozófiai tanszék felállítását szorgalmazta a saját karán. Az esetleges új tanszék birtokosa természetfilozófiát és logikát tanított volna az egyetemen, s ez a terv nyilvánvalóan mélyen sértette Böhm szakmai önbecsülését. (Máris van válasz arra a kérdésre, hogy miért is tanított Böhm logikát oly nagy intenzitással a század első felében.) Apáthy elképzeléséhez megnyerte a kar támogatását, s mint a kar kérvénye jutott el az anyag a minisztériumba (VKM). Az elképzelés óriási botrányt okozott, hiszen a precedens nélküli elképzelés a bölcsészkar testületi haragját váltotta ki. Böhm is lépett, elérte, hogy a bölcsészkar egységes állásfoglalásban tiltakozzon a valóban példa nélküli, és az akkori egyetemi gyakorlatban egyszerűen megvalósíthatatlan terv ellen (A részletekről¹²). S itt lép be a képbe Palágyi, hiszen az új tanszék szervezésére Apáthy szerint már adott volt a személyi garancia. Palágyi frissen habilitált tanár, aki ha nem is rendes tanszékre, de rendkívüli tanszékre feltétlenül jogosult — elképzelése szerint. A minisztériumnak jól jött a bölcsészkar heves tiltakozása, hiszen okot és ürügyet jelentett a terv elvetésére. Apáthy elég könnyedén túltette magát a sikertelen akción, Böhm sértve érezte ugyan magát, ugyanakkor elégtétellel fogadta, hogy Apáthy terve nem sikerült és a saját kara egyértelműen kiállt mellette. Egyedül Palágyi jött ki rosszul a dologból. A pesti egyetemről ő fordult el, a kolozsvári természettudományi karon kilátástalanná vált a jövője, a bölcsészek pedig egyszerűen nem fogadták be őt a magántanárok közé sem. Ti. nem náluk habilitált, s egyszer már a kar elutasította. Márki Sándor történész naplójából tudjuk, hogy Palágyi megpróbálta a lehetetlent Böhm halála után, de nem sikerült a *venia legendi*-jét a bölcsészkaron befogadtatni¹³.

III. Elméleti rész

Az öntétfilozófia általános jellemzése

A továbbiakban a bevezető tézisek elméleti igazolása a feladat. Dialektikán Böhm destruktív, látszatromboló eljárást ért, melynek végeredménye filozófiai alapfogalom, avagy az újkori filozófia meghatározó hagyományához igazodva — fundamentum. S mint ilyen, egyrészt világmépi funkcióval rendelkező alaptézis, másrészt ontológiai entitás. Arra a kérdésre, hogy a filozófia szerint mi az, ami Van, Böhm így válaszolna: öntét az, ami Van. Megjegyzendő, hogy ezeken a funkciókon a projekciótan sem változtat, csak akkor már nem öntét, hanem projekció az, ami Van. A filozófia művelésének elengedhetetlen feltétele Böhmnél, hogy legyen egy világmépi jellegű, ontológiai relevanciával bíró alapfogalom, melyet gondolkodásának

¹² A természetfilozófiai (és logikai tanszék) kolozsvári alapítására, illetve Palágyi kolozsvári habilitációjára vonatkozó dokumentumok Szegeden, a Somogyi Levéltárban található. A kolozsvári Ferencz József TE Matematika és Természettudományi Karának iratai között. VIII. 3. rendszerben, Kari tanácsülések jegyzőkönyve 1872-1919. Innen a témához tartozó dokumentumok megfelelő áttekintést adnak Apáthy tervéről és Palágyi kolozsvári működéséről.

— 1904. okt. 7. KT-ülés, 6. pont Apáthy javaslatot terjesztett elő, hogy legyen egy új tanszék a természettudományok elméletére (A kar jóváhagyta). Mivel alaposan meg kell indokolni egy ilyen előterjesztést, ezért Apáthy ellenérzéseit Böhm filozófiájával szemben korábbról kell levezetni. Azaz nagyjából a századfordulótól kezdődő vitáról van szó.

— 1905. jún. 16. KT-ülés, 20. pont Palágyi M. magántanári ügye. Az előterjesztésből kiderül, hogy a kar 1904. okt. 30-án fogadta el Palágyi habilitációs jelentkezését, s most az ügyben kiküldött bizottság (Apáthy és Farkas Gyula matematikus) előterjesztését vitatták meg. A kar elfogadta, hogy kollokvium és próbaelőadás nélkül (!) megadja a *venia legendi*-t Palágyinak. Hivatalosan 1905. júl. 17-én lett magántanár (Hivatalos Közlöny, 1905. 15. szám, '05. aug. 1), pontosabban a *természettudományok bölcséleti ismeretana* tárgykör magántanára lett mint a pesti állami főgimnázium tanára. Pesti állását valószínűleg akkor adta volna fel, ha Kolozsváron tanszékot kapott volna. Apáthy egyébként indítványozta azt is, hogy a kar hivatalosan kérje ki őt a pesti állásából a minisztériumtól, de ez a kirendelés csak 1909-ig tartott. Palágyi neve 1905/06 II-1918/19 között szerepel a kar oktatóinak névsorában, de a háborús évek alatt nem hirdetett órát. Az okról lásd lejjebb!

— 1907. ápr. 25. KT-ülés 78. pont Apáthy újra javasolta a természetfilozófia tanszékszerű működtetését (Kar egyetértett javaslatával).

— 1908. ápr. 2. KT-ülés 60. pont Apáthy indítványozta a karnak: Palágyi legyen c. ny. rk. tanár. (A kar elfogadta indítványát; Ugyanitt a 67. pont: Apáthy és Fabinyi közös előterjesztést tett új tanszékek alapítására, s itt újra szerepelt a természetfilozófia tanszék is. (Egyhangú kari támogatás)

— 1908. okt. 29. KT-ülés 30. pont Apáthy ismételtén javasolta a c. ny. rk. tanárságot Palágyinak. A kar elfogadta indítványát, s egyúttal testületileg tiltakozott a bölcsészkar eljárása ellen. A bölcsészkar beavatkozott ugyanis a természettudományi kar belső ügyeibe. A vita tehát 1907-09 körül vált testületek konfrontációjává, hiszen ez a beavatkozás valójában annyit jelentett, hogy a bölcsészkar panasszal élt a VKM-nél Apáthyék terve ellen.

— 1909. dec. 16. KT-ülés. Az ülés legelején felolvasták a VKM 68 068/1909. sz. rendeletét, melyben Palágyi további kolozsvári kirendelését a VKM nem kívánja, s ezt közölni kellett később a távollevő Apáthyval. Böhm és a bölcsészkar elérte, amit akart.

— 1912. máj. 30. KT-ülés 117. pont Apáthy újra javaslatot tett (Böhm halála után) arra nézve, hogy Palágyi c. ny. rk. legyen. Kollegiális együttérzésből a kar támogatta a javaslatát, de újra sikertelen kezdeményezésnek bizonyult a cím odaitélése. A hosszúra nyúlt ügynek egyébként Apáthy halála (1922) után lett vége, a kar 1923. ápr. 12-i ülésén vont vissza a magántanári jogosítványt Palágyitól, miután hazamosabb ideig nem tanított a karon. A szabályzat szerint 2 tanév kihagyása már feljogosítja a kart ilyen döntés meghozatalára.

¹³ Palágyi tervéről Márki Sándor történész Naplójából lehet információkat szerezni. A naplót Gyulán, a Megyei Levéltárban őrzik.

középpontjába lehet állítani, mely a filozofálás minden további mozzanatát meghatározza — ennyiben paradigmaticus. A Dialektikában olvasható fejtegetés szakmódszertani-kritikai eljárás, mely az öntét definíciójával zárul.

A Szellem élete pedig az öntét tartalmi kifejtése. A kifejtés sikere érdekében Böhm felhasználja a sajátosan átértelmezett szellemfilozófia és a modern (19. századi) természettudományok segítségét. A modern természettudományokhoz eleve sajátos kettősséggel viszonyul. Elutasítja a fejlődéstant, az evolúciótant — azaz a filogenezt — sőt, harcol ellene. Más természettudományok pedig, elsősorban a sejtbiológia, az élettan és a szövettan, kapóra jönnek számára, mindezen tudományok bizonyos eredményeit egyszerűen beépíti saját elméletébe. Az öntét tartalmait tehát a sejtbiológia, az élettan és a szövettan bizonyos korszerű eredményei szolgáltatják. A természettudományok hivatkozási bázist szolgáltatnak az öntétfilozófia számára, a szellemfilozófia pedig a filozófiatörténet és különösen a kanti ismeretkritika bírálatából adódó egyetlen teoretikus lehetőség Böhm számára. Csakhogy amíg Böhm kiküszöböli a Dialektika lapjain Kant „realista” tendenciáit, azaz kiigazítja Kantot, addig Apáthy csak jóindulatú érdeklődéssel olvassa elméletét, a kiigazítást a filozófia belső ügyének tekinti. A természettudós Apáthy viszont egészen más szemmel olvassa tovább azt a filozófiai elméletet, melynek szerzője épp az ő tudományára (élettan, sejtbiológia) hivatkozik. Innentől ugyanis a természettudós illetéktelenséget konstatal, s a filozófia inkompetenciáját emlegeti természettudományos kérdésekben. Adódik tehát a kérdés: Miért volt szüksége Böhmnek a természettudományokra, miért fordult filozófusként a természettudományok felé az öntétfilozófia tartalmi kibontása jegyében?

Először is adott a *szubjektivizmus* filozófiai élménye, mely egy az egyben meghatározta Böhm minden teoretikus megnyilvánulását, a kezdetektől az utolsó írásáig. A szubjektivizmus egyszerűen Böhm filozófiai alapélménye, legelső publikációja (*Az Énnek fejtvénye*, Sárospataki Füzetek, 1867) már a szubjektivizmus jegyében íródott. Csakhogy a szubjektivizmus heurisztikáját Böhm összekötötte a filozófiailag vállalható világszemlélet programjával, a szűkítés innentől sajátos kettős értelemben érvényes elméletében. Böhm filozófiájából tudatosan és programszerűen kihagyja a „nyers Physis erejét”, „a Földön mászkáló emberek világát” (ezek az ő megfogalmazásai), világszemléletét tehát kezdetül korlátozott érvényességgel bír. A szűkítés továbbá összefügg a teológiától való egyértelmű függetlenedés igényével. Böhm mint a pozsonyi teológia hallgatója, épp ennek a szellemi élménynek jegyében találkozott a filozófiával. Ugyanakkor idegenkedése a teológiától (és a metafizikától) társult a filozófiai tudományosság eszméjével, mindvégig a filozófiai tudományosság elve szerint filozofált.

Az öntétfilozófiát hivatott előkészíteni egy különös Böhm-tanulmány, a *Realizmus alapellentmondása*. A szerző a tanulmány egyetlen sorát sem vonta vissza sohasem, azaz az itt megfogalmazott elmélet érvényes Böhm teljes életművére. Az írás különlegessége abban áll, hogy Böhm nemes egyszerűséggel voltaképpen a teljes filozófiatörténeti tradíciót elutasítja, hiszen nincs olyan filozófiai elmélet, melyről ne lehetne kimutatni, hogy a realizmus alapellentmondásában szenved. Böhm az igazi szubjektivizmus megfogalmazására készül, a példa kedvéért nála még Berkeley is spiritualista, azaz nem eléggé következetes a szubjektivizmus filozófiai argumentációja során. Kicsit előretekintve: Fichte (akitől később Böhm átveszi a projekció fogalmát) túlzásnak tartja Berkeley azon álláspontját, hogy az Én teremtő erővel bír a Nem-Én vonatkozásában. Böhm sajátos viszonya a filozófiatörténeti tradícióhoz az úgyn. *Kant-kiigazítás* programjában fejeződik ki legegyszerűbben. Böhm ugyanis kiküszöböli Kant „realista tendenciáit” a Tiszta ész kritikájából, s a kiigazítás folyamán határozza meg az öntétfilozófia programját. A program szerint Kant és Comte tanai összeegyeztethetők. Comte pozitív tényei és a kiigazított kanti ismeretkritika harmonizálható, a filozófia feladata a pozitív tények szellemfilozófiai magyarázata. Túl azon, hogy itt egy szó sincs semmilyen fichteianus programról, és maga a projekció szó is legfeljebb véletlenül fordul elő a Dialektika oldalain, a szubjektivizmus és a tudományosság elve úgy találkozott a filozófia ily módon megfogalmazott programjával, hogy nem egyszerűen távol került Böhm a kanti filozófiától, hanem kifejezetten antikantiánus tendenciák figyelhetők meg elméletében a Kant-kiigazítás logikus következményeként. Módszertanilag pedig lehetőség adódott arra, hogy valamilyen rosszul értelmezett haladáseszmény nevében önkényesen és alkalomszerűen idézgesse kortárs filozófiai és szaktudományos szövegekből.

Kimutatható továbbá, hogy az öntétfilozófia megszületésének egyik jelentős hatástörténeti előzménye épp Böhm pályakezdésének idején kibontakozó *Schopenhauer-renaisszánsz*. Van ugyanis egy be nem vallott Schopenhauer-hatás az Ember és Világa első kötetében. A (modern) szubjektivizmus úgy általában; a világ centruma az én; a világ az én képzetem, mely világ két részből áll össze — ezek Schopenhauertől átvett paradigmaticus elvek, s akkor még nem szoltunk a keleti filozófiáról, a brahmanizmusról, mely később oly fontos lesz Böhm számára. Más oldalról azonban Schopenhauer a tudományosság szigorú kritikáját adta a képzetfilozófia közegében, mely kritika jogossága összefügg azon törekvésével, hogy az akaratmetafizika számára előkészítse a terepet. Tudományosság versus Schopenhauer-élmény; innen a tudományosság elvének vállalása a fontosabb Böhm számára.

Összegezve az eddigieket: Böhm elhatárolódásainak következményeként sajátos tudományos indíttatású és a szélsőséges szubjektivizmus jegyében fogant elmélete számára egyedül az önkényesen kezelt tudományos tények szolgálnak hivatkozási alappal. Böhm lemondott arról, hogy a valóság egészének filozófiai interpretációját adja, elhatárolódott szellemi felkészültségének alapélményétől (teológia), következképp egyúttal metafizika-ellenes is, lemondott a filozófiatörténet

segítségéről, illetve kiigazította Kantot, és Schopenhauert is csak félig-meddig, inkább bevallatlanul merte vállalni. Maradt a természettudomány, de így vállalásával elég nagy támadási felületet ad maga ellen. Apáthynek igaza van, Böhm szellemi felkészültségéből tényleg hiányzik a természettudomány, innen teljes joggal lehet egy vitában inkompetenciát emlegetni úgy, ahogyan azt Apáthy meg is teszi.

Apáthy bírálatában fontosak a kétféle *tudósi-elméleti magatartás* összehasonlításból adódó kritikai mozzanatok, melyek értelemszerűen valójában a filozófusi magatartás kritikáját adják.

Apáthy egyfajta elméleti attitűdöt bírál, mellyel a mindenkori filozófus (itt: Böhm) viszonyul úgy általában elméleti-tudományos problémákhoz. S innen summázatként adódik a filozófusi magatartás egyértelmű elutasítása. Ahogyan írja: a természetvizsgálóból lehet jó filozófus, filozófusból sohasem lehet jó természetvizsgáló; a természetvizsgáló lehet egyúttal jó filozófus, de a filozófus nem lehet egyúttal jó természetvizsgáló is. Továbbá: az a természetvizsgáló, aki filozófus lett egészen, az nem lehet immáron jó természetvizsgáló¹⁴. Apáthy túlzóan általánosító megállapításai nem tekinthetők semmilyen értelemben vett elméleti téziseknek, minden bizonnyal utólag írta fejtegetéseinek elejére a vitakozás jegyében és összefoglaló jelleggel. S noha elméleten kívüli megállapítások ezek, a karakterizálás módszerét a filozófia is előszeretettel tudja alkalmazni polémiáiban. Apáthy mentségére legyen mondva, hogy konkrét kortársi példákkal igyekszik igazolni a kétféle elméleti magatartás összehasonlításából adódó következtetéseit, azaz nem csak Böhmre gondol...

Sokkal elméletibb megjegyzése szerint a filozófus eleve rendelkezik egy konstrukcióval, s meglévő elméleti konstrukciójához keres igazolásokat. A természettudományokhoz fordul, mert innen tud „szemezgetni”, kiemelhet egy-egy szaktudományos tézist, anélkül, hogy egyeztetnie kellene a kiemelt téziseket saját meglévő konstrukciójával. Böhm már tudja, hogy van öntét (hiszen öntét van csak), a természettudományokhoz csak az öntét igazolása érdekében fordul¹⁵. Következésképp a filozófus (Böhm) egyszerűen ítélkezik, elfogadja a koncepciójához illő tudományos téziseket, és elutasítja az ide nem illőket. A természetvizsgálóban pedig ott van az alázat a tudományok által feltárt tényvilág előtt. Hogy mennyi alázat van a mindenkori természettudósban a feltárt tényvilág előtt, legyen az kérdéses, de kétségtelenül igaza van abban, hogy Böhm már eleve rendelkezett az öntét fogalmával, s így fordult a szaktudományok felé.

A filozófia absztrahál, a valóság tényeitől elvonatkoztat, s az elvont gondolkodás éteri közegében mozog. Böhm viszont — írja Apáthy — az absztrakció, a magasabb absztrakció jegyében sajátos rangsort állít fel a tulajdonképpeni filozófia és az élettudományok viszonylatában. Következésképp a képzeletbeli hierarchia csúcán a filozófia, a legalacsonyabb pontján az élettudomány áll¹⁶. Apáthy természetesen elutasítja a filozófia által felállított rangsorolást, mely az absztrakciós szintekkel hozza összefüggésbe az adott tudományos értékességét, tiltakozik a Böhm-féle hierarchizálás ellen.

Apáthy bírálatában jól elkülöníthetően csoportba szedhetők azon elméleti kifogások, melyeknek közös sajátossága, hogy a filozófia *átvesz bizonyos természettudományos téziseket*, feltételezve, hogy ugyanazt fejezi ki az adott tézis az öntétfilozófiában (tehát egy filozófiai elméletben), mint a természettudományok világában. Nyilvánvalóan a tanulmány legnagyobb részét alkotó alapkifogásokról van szó, melyek részletezésére nem érdemes itt és most kitérni. A részletek ugyanis önmagukban a sejtbológia, az élettan és a szövettan konkrét tézisei, melyek külön-külön is és együtt is a filozófus (Böhm) járatlanságát hivatottak érzékeltetni az adott tudományterületen. A Böhm által rosszul idézett tézisek, hibás adatok, félreértett tudományos állítások sokaságát sorolja fel Apáthy. Adott esetben rossz fordítást, tehát hibás értelmezést emleget, illetve szóvá teszi, hogy Böhm nem mindig a korszerű eredményeket tartalmazó munkákból idéz, vagy gyakran népszerűsítő jellegű munkákból választott ki adatokat a maga számára. A rengeteg felsorolt adat és hozzájuk fűzött kifogás eredményeként:

Apáthy *vitatja*, hogy amit Böhm öntétnek nevez, az egyenlő lenne a petével. Ugyanis akkor a petének nevezett biológiai struktúrára nézve igaz lenne, hogy a pete mint öntét önmagát alakítaná ki, s ezt előre megszabott terv szerint tenné, márpedig valójában a pete egészen másképp működik. Böhm tétele fejlődéstanilag nem igazolható, a pete a tudomány szerint a fejlődéstan által kutatott biológiai struktúra¹⁷. S ne feledjük: Böhm egyszerűen elutasítja a fejlődéstant. Az öntét nem lehet egyenlő a petével — így Apáthy. Megjegyzendő, hogy Apáthy nemes egyszerűséggel az öntétfilozófia gerinctételét támadja meg, még ha nem is tudatosan ez benne. Ha ugyanis az öntét, mint ontológiai entitás, nem a filozófia, hanem a természettudományok segítségével kap tartalmi elemeket, akkor igencsak szüksége van Böhmnek erre az azonosításra. Az azonosítás híján nem lenne világos, miért is jönnek elő az említett szaktudományok tézisei, adatai egy szubjektivisták képelméletben. Böhmnek égető szüksége van arra, hogy az öntét biológiai struktúraként mutassa meg magát, Apáthy tehát a legfontosabb tézisének kérdőjelezte meg, vagy sokkal inkább megcáfolta azt. Az öntétfilozófia és a fejlődéstan viszont kizárja egymást, s ráadásul nem feltétlenül ideológiai okokból. (A darwinizmust általában első menetben ideológiai szempontok alapján szokás elutasítani, az Apáthy által preferált fejlődéstan azonban csak részben vezethető vissza a darwinizmusra.) A realizmus alapellentmondásának téziséből következik, hogy be lehet bizonyítani: a fejlődéstan is a realizmus

¹⁴ Lásd a 9. alatt, 65. o.

¹⁵ Uo. 66. o.

¹⁶ Uo. 79. o.

¹⁷ Uo. 69. és a további oldalakon.

alapellentmondásában szenved. Böhm minden elméletet el kell, hogy utasítson, amennyiben felfedez benne a realizmusnak tett bármilyen engedményt.

Apáthy *vitatja*, hogy az idegrendszer az öntét szemléleti alakja lenne. Ez a tétel az előbb kétségbevitett tétel következménye Böhmnél, s legalább olyan fontos, mint az öntét és a pete azonosítása. Míg az első tétel az öntétfilozófia gerincét adja, addig a második a filozófia és természettudományok összhangját hivatott garantálni. Az összhang nevében idézget Böhm az említett szaktudományok világából, szemezget a neki tetsző tézisek között¹⁸. Böhm szerint az újabb azonosítás révén létrejött összhangot semmilyen természettudományos „kekeckedés” sem zavarhatja meg, elég feltűnő tehát, hogy Apáthy pont ezt teszi. Hogy igazából „kekeckedik” vagy sem, kérdéses, mindenesetre elég egyértelműen elutasítja Böhm állítását.

Apáthy *vitatja*, hogy a testnek minden más alakzata tudományosan csak az idegrendszerhez fűződő kapcsolatában lenne megérthető¹⁹. Innentől valódi szaktudományos vita kezdődik, hiszen ezen tézis alá lehet rendelni a fentebb említett kifogások döntően döntő részét. A tudományos szakszerűség megkérdőjelezésének tényleges bizonyítékait nehéz lenne itt és most felsorolni: milyen vastag egy sejt, mi az ösztön eredeti német elnevezése, hogyan lehet levezetni az oxigénből és a hidrogénből a vizet? Stb. A tudományos szakszerűség megkérdőjelezése konkrét példák révén — jól ismert szimptomatikus jegyei egy vitának, elméletileg összefoglalható bekezdésünk első mondatával.

Apáthy tehát *nem fogadja el* sem Böhm teoretikusi magatartását és alaptéziseit, sem a filozófiai tudományosság kínálta rangsort, sem pedig az absztrakció felsőbbiségét. Az utóbbit pedig egyenesen *megfordítja*. A tapasztalati tudomány igazi értékének nevezi az egyetlen helyes tudományos hozzáállást a tényvilág kutatásához. A tapasztalati tudomány képviselője vállalja, hogy ő úgymond, nem tud semmit, de tudományos tevékenysége révén meg akarja tapasztalni a tényvilágot²⁰. A filozófia viszont — mondja Apáthy, mindent tudni vél, s ebből fakad a hetykesége.

Az Apáthy-bírálat igazi érdekessége, hogy időnként kifejezetten *filozófiai ügyek* is felbukkannak a szövegben. Filozófiai szempontból is érdekes, hogyan argumentálja a természettudós azokat az elméleti problémákat, melyeket nem sajátíthat ki magának ő sem, melyekben a filozófia is otthonosan mozog. Két ilyen ügyet említünk, hiszen ezeknek van kimutatható következménye nemcsak Böhmre, hanem a kolozsvári iskola más gondolkodóira nézve is.

Az egyik ilyen ügy az *indukció* és a *dedukció* viszonya. Apáthy természetesen az indukció nevében lép fel, hiszen a tapasztalati lélektan az induktív eljárást követi. Apáthy joggal hangoztatja, hogy az indukciós eljárás alkalmazása nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy a tudós kutatonak legyen egy szemléleti konstrukciója, hiszen szemléleti konstrukció nélkül nincs semmilyen tudományos tevékenység (Itt nagyjából a hipotézis és a tudományos megismerés összefüggéseiről kellene nyilatkozni). Csakhogy — így Apáthy — az említett szemléleti konstrukció nem zárt rendszer, hanem képlékeny struktúra, nem egy eleve adott, hanem menet közben változó elképzelés a kutató részéről. A természettudomány azonban kizárja a dedukciót, a természettudományokat nem lehet deduktíve igazolni. Akkor ugyanis egy konkrét elméleti konstrukció rabjává válna a tudós. S ami nem okoz gondot a filozófiában, gondot okoz a természettudományok világában. A szemléleti konstrukció vállalása nem egyenlő a deduktív eljárás vállalásával, az utóbbi nem szaktudományos, hanem legfeljebb filozófiai eljárás lehet²¹.

Ezen írás szerzőjének meggyőződése, hogy a polémia igazi következménye Bartók György rendszerelméletében mutatja meg magát. Az indukció és a dedukció illetően opponálása természetesen a tudományos megismerés módszertani felvetése, ha úgy tetszik, ismeretelméleti ügy. Bartók felfogásában pedig a rendszer ontológiai fogalom, a megismerés legfeljebb arra jó, hogy rájövünk, hogyan működnek a valóság (használjuk most ezt a szót!) rendszerei. A rendszer rész és egész kölcsönhatásában működik — vallja Bartók, s ez a funkcionális teleológia alapelve. A valóság teleologikus, amennyiben a rész és egész kölcsönhatásaiban működő rendszerek léteznek. (Vagy ahogyan egy egészen más szellemiséget képviselő másik magyar filozófus, Lukács György mondaná: a társadalmi lét ontológiáját komplexusokból álló komplexusok adják, hiszen a kategóriák — létmeghatározások). Mindenesetre az a funkcionális teleológia, amely szerint egyszerre határozza meg a rész az egészt és az egész a részt, egyúttal valahol válasz Böhm és Apáthy polémijára is.

A másik említést érdemlő jellegzetesen filozófiai téma pedig a *szubjektivitás* ügye. Apáthy nagyszerűen ráértett nemcsak az öntétfilozófia, hanem az egész böhmi gondolkodásmód legneuralgikusabb problémájára. Összevetésében hangoztatja, hogy a filozófia az Én-ből, a tudomány pedig az Ó-ból indul ki. Csakhogy nem elégszik meg ennyivel, s váratlanul felszólítja a filozófiát (voltaképpen a filozófus Böhmöt), hogy bizonyítsa be, hogy *van Én!* Hogy van egy olyan entitás, mely maga az Én²². A felszólítás igazi érdekessége, hogy Böhm a teljes filozófiáját az individuális Én-re alapozta. Ha tehát nem tudná bebizonyítani az Én létezését („vanságát” — elnézést!), akkor nagy bajba kerülne az egész böhmi elmélet. Két kérdés adódik. Az első kérdés voltaképpen a Fichte-Schelling vitát idézi, de ott mégiscsak két filozófus vitatkozott egymással. A kérdés attól

¹⁸ Uo. 71. o.

¹⁹ Uo. 72. o.

²⁰ Uo. 75. és 80. o.

²¹ Uo. 89. o.

²² Uo. 79-80. o.

még kérdés marad: Lehet-e, szabad-e egy egész filozófiát egy individuális Én-re alapozni? Schelling szerint nem lehet a világ tényeit egy elvont individuumra visszavonatköztetni, s ne felejtsük el, Böhm már az öntétfilozófiával is, és később a fichteianus projekcióval is épp ezt teszi. A Földön mászkáló emberek világa sohasem érdekelte, a socialitas világát mindig is lenézte. A másik adódó kérdés pedig így hangzik: Egyáltalán milyen Én-ről van itt szó? A nagy elődök (Berkeley, Fichte, Schopenhauer) az eredeti szubjektivitásról óvatosan nyilatkoztak, a szubjektum nem mint alany mutatta meg magát ezekben az elméletekben.

Az *esse est percipi* elv (Berkeley) eleve az észleltséget, a tárgyiaságot hangsúlyozza, Fichte épp a szubjektum megfoghatatlanságát, azaz eredeti szabadságát emeli ki, Schopenhauer is csak annyit mond a szubjektumról mint alanyról, hogy ott ér véget, ahol az objektum kezdődik. Ezeket a filozófiatörténeti összefüggéseket nem lehetne figyelmen kívül hagyni, azaz Berkeley, Fichte, Schopenhauer versus Böhm. Az utóbbi mindig is az Én alanyiságát hangoztatta, másképpen fogalmazva: ő is valójában a tételezett Én-ről beszél, pedig nem arról akar. Valójában a tárggyá tett Én áll az elmélete centrumában, pedig ő alanyban gondolkodik, az én alanyiságának elvét vallja. Apáthy teljes joggal mondja (pedig nem filozófus), hogy Böhm absztrahálja (tételezi) az Én fogalmát, s az öntudat visszasugárzásából értelmezi. Igaza van abban, hogy a fenti eljárást a böhmi filozófiai gondolkodásmód eredendő bűnének nevezi. Következésképp úgy az öntétfilozófia, mint pedig a projekciótan megmarad a tudatfilozófia keretei között.

Ismételten érdemes egy kicsit kitekinteni a böhmi filozófia kereteiből. Bartók sohasem bírálta meg Böhmöt, de tudni kell, hogy épp a tudatfilozófia kereteit feszíti szét. Böhm alapfilozófiájára (sem az öntétre, sem a projekcióra) érdemben sohasem hivatkozott, egyszerűen egy új alapfilozófia kidolgozásán munkálkodott, s az új alapfilozófia kidolgozásának idejére még az axiológiát is félretette. Zárójeles megjegyzés: Bartók igazából sohasem bíralt meg senkit. Egyszerűen minden elméletet a filozófiai szellem megnyilvánulásának tekintett. Kortársi visszaemlékezés szerint ha társaságában valaki túl nagy számárságot mondott a filozófia nevében, akkor is legfeljebb hümmögött egyet, s egy-két orientáló kérdéssel próbálta helyretenni a dolgokat. Böhmöt sem bírálta meg tehát sohasem, csak hogy — még egyszer — sohasem vállalta Böhm tudatfilozófiát, új programot dolgozott ki (ontológia, a megismerés elmélete, szellemfilozófia, rendszerelmélet, filozófiai antropológia), magát az axiológiát pedig egyszerűen félretette, jobb idők reményében.

Bármennyire is fontosnak tudta Bartók Böhm emlékének ébrentartását, sohasem kanonizálta Böhm filozófiáját úgy, ahogyan mások tették. Böhmöt gyakran egyszerűen csak ismételtették, s ez még mindig a jobbik eset. S ha már számárságoknál tartunk, Apáthyval együtt kellő kajársággal idézhetünk a Böhm-tanítványok tudományos értekezéseiből, és más megnyilvánulásokból néhány furcsa mondatot, melyek jelzik, hová is fajult a Böhm-kultusz annak idején, még Böhm életében. Tehát innen néhány gyöngyszem: „a küzdelem sziklaszilárdan folyt tovább”, „szilárd alapokon állva röpülünk a világmindenségbe”, „ősz furtjeink alatt ifjú szív dobog”²³.

Az öntét és a projekció különbözőségéről

Míg az öntét Kant (kiigazított) tanainak és Comte pozitív tényeinek összeegyeztetésére vállalkozik, addig a projekció alapjában véve fichteianus fogalma ontológia és deontológia egységét hivatott igazolni. Egyébként a projekciótan csak a kivetítés preferálásával fichteianus, megmaradt ugyanis a Schopenhauertől átvett vilásképi kettősség, a projekciónak Böhménél továbbra is két ága van. Az öntétben a létezési és az ismerési mechanizmus egységét, valahol ontológia és ismeretelmélet egységét olvashatjuk – az egységet a szellemfilozófia és a természettudományok garantálják. A projekciótannak nincs szüksége a természettudományokra, természettudományos hivatkozás elvéve és nagyon speciális esetekben fordul elő az Ember és Világa későbbi kötetében. Míg az öntétfilozófiában nincs jelen az értékprobléma, addig az axiológia, mintegy kiváltva a szaktudományokat, vilásképi rangot kapott Böhménél, az értékktan egyenlő lett a deontológiával, s a projekció egyik ágaként vilásképkalkoló tényezővé vált. A Dialektikában olvasható elképzelés a filozófia rendszeréről, azaz a kidolgozandó program még semmilyen utalást nem tartalmaz az axiológiára nézve — Böhm menet közben hajtotta végre ezt az igencsak lényeges módosítást saját programjában²⁴. A böhmi alapfilozófia módosulását nemcsak az európai filozófiai életben kimutatható változás (az értékprobléma exponálása) idézte elő, hanem az említett vita is hozzájárult a projekciótan megszületéséhez.

²³ Uo. 80. o.

²⁴ Böhm K. Ember és Világa I. Dialektika. Mikes International, Bibliotheca, Katalógus (Hága, Hollandia, 2003. 16) A szöveghelyen egyértelműen kiderül, hogy az eredetileg tervezett program semmilyen értékelméletet nem tartalmaz, a logika, az esztétika és az etika a szellemfilozófia részei. Az értékprobléma egyébként a Szellem életében sem szerepel.

BÖHM AND APÁTHY (THE PHILOSOPHY OF 'SICHSELBST SETZEN' FROM SCIENCE'S POINT OF VIEW)

The author reconstructs — based on existing evidence — the background of the tension between Károly Böhm and István Apáthy, both professors at the Kolozsvár University, at the end of 19th and the beginning of 20th centuries and its consequences on the one side for the evolution of the philosophical interest of Böhm and on the other on some events in the field of the university policies concerning the issue of the possibility of setting up a new chair for philosophy within the faculty of natural sciences.

VERES, Ildikó :

From Kant to Hermeneutics and Dialectic Theology¹

A Possible Way of Philosophical-Theological Quest in Mid-Eastern Europe: Sándor Tavaszy

Considering the philosophical and theological situation in the first half of this century, it seems relevant to ask how it was possible that hermeneutics and dialectic theology, having "glanced at" each-other helped Protestant dogmatics in its search for new solutions in intellectual centers in the Eastern part of Europe. Can we describe the philosophico-theological situation characterising this "*world of existence*" which not only makes philosophical-hermeneutical reflection imperative, but opens possibilities for a novel interpretation of protestant religiosity as well? This process can be followed-up and understood well in the formation of one possible (and representative) philosophico-theological mentality for the intelligentsia. The research field for this demonstration was selected to be Transylvania, a most characteristic region of Mid-Eastern Europe in the political, social, economic and theoretical respect.

The "Kolozsvár school", which was formed in the first decades of this century and includes the work of Hungarian Protestant theologians in Transylvania constitutes a significant phase in philosophical thinking in Hungary. Károly Böhm, who was the first to create a systematic philosophy in our country had a good many followers, not only in Transylvania but also in other parts of the country. His philosophy is summarized in his work entitled: *Man and the World*, which bears influences by Kant, Fichte and Hegel. In his system, he utilizes the methods of logical analysis and dialectical approach to contradictions. In addition, contemporary theological and philosophical trends also had their impact on the formation of the Kolozsvár intellectuality and the surge of a new generation of thinkers. An outstanding figure in this generation, Sándor Tavaszy, is the prototype of one possible mentality of the intellectuals in his theoretical works as well as in his pedagogical and ministerial practice.

I.

The broader environment, the intellectual bustle of the Austro-Hungarian Monarchy prides itself with the thinkers Ludwig Wittgenstein, Edmund Husserl, George Lukács, Otto Neurath, Moritz Schlick, Karl Mannheim, Arnold Hauser, the writers Franz Kafka or Robert Musil, the poets Rainer Maria Rilke and Endre Ady, the composers Gustav Mahler, Dedrich Smetana, Arnold Schönberg or Béla Bartók and the psychologist Sigmund Freud.

This is the exceptional cultural background for Tavaszy's early career, who had also been to the Berlin and Jena Universities for further inspiration where neokantian views (Natorp, Cassirer, Rickert) psychological inductionalism (Wundt) revival of aristotelism (Bolzano, Külpe) and phenomenology (Brentano, Külpe) had tangible influence on him.

After initial theoretical inquiries focused on man as an active cognitive and evaluative being, on the relationship between epistemology and axiology and on epistemological problems in theology he decides to connect phenomenological and transcendent methods, which means a step further both in theology and in philosophy. Kant's influence on his philosophy is equaled by Schleiermacher's on his theology; it means a reliable theoretical basis and the possibility for renewal which has long been waited for in Hungarian theology in Transylvania. Contemporary solutions offered by the new orthodoxy or by the liberal theology proved unsatisfactory and Tavaszy, as early as 1913, makes his claim in his writing for the phenomenological, and consequently, philosophical interpretation, explanation and foundation of Christian Religion. In his analysis of Schleiermacher's concept and methods of theology he puts special emphasis on immanent criticism and says: "This method should be the same as that of other fields of science; critical and immanent, which is searching and explaining in the sphere of the experienced world" (Tavaszy, 1913 a 358). Hermeneutics presents itself as methodologically and philosophically important in his 1932 volume *Protestant Christian Dogmatics*, although the transcendent method still prevails.

He is led towards the renewal of classic philosophical and theological tradition not only by his *theoretical pretensions* but also by the change of the social cultural climate: life-conditions, termed "World of existence". From the role of the dominant nation, the Hungarian community in Transylvania has been thrown to the position of an ethnic minority by Post-World-War I. decisions (Trianon 1920). In the framework of the new state, activities and roles characterizing a modern interest-structured political system could not be and were not realized.

¹ Originally published in *EXISTENTIA* vol. VIII. pp. 205-213, 1998. — Ed. Mikes International.

What had to be looked for were the possibilities which could help retain existential values of this minority. Reality with its authoritative force then and there constituted the life-conditional background to the problem-situation to reflect upon.

The compulsion for the theoretical understanding of minority existence is the foundation for the preservation of authenticity and the formation of autonomous personalities though the minority ethics delineated by Tavaszy, which is built on the premises of community-feeling and political activity, could only promise survival under contemporary circumstances. Starting from the interdependence of theory and reality he states his reservations in relation to both philosophical idealism and Marxist philosophy (Tavaszy, 1928, 1932, 1933, 1937). With an ever tangible influence of Kant and Böhm his search for new intellectual material takes him from Kierkegaard through Spengler, Husserl and Barth to Heidegger.

Re-thinking and analyzing the historic philosophical trends, he is looking for new solutions. He distinguishes between 3 philosophical attitudes

1. Picturing, and (re)cognition of the existing reality (From Descartes through Locke to Kant)
2. Active transformation of the existing reality (Bacon, Marx, Bergson)
3. Evaluation of the existing reality (Kant, Böhm, Rickert)

He finds the same essential deficiencies to all three: first, that they are not really interested in the Self, but only in its specific activities and secondly that they make a sharp distinction between Man and the Reality which is to be recognized, transformed or evaluated. In opposition to this, he explains the tasks of modern philosophy as he sees them "man ... should be placed back from the field of thinking to the field of his existence itself and should be recognized there so that he could become the full-of-life and rich in reality subject of reflection. Man should regain his existentiality in philosophical thinking as well." (Tavaszy, 1933 b 23.)

It is easy to recognize in his study on Kierkegaard how eager he is to absorb ideas of the new. What's important for Tavaszy in these ideas is that they recognize reality "in existence" ("in being") i.e. in its continuity (as a process), and we must "be" in reality, in these existential relationships, with the directness of personal existence.

In agreement with Kierkegaard, he rejects the sharp distinction between objectivity and subjectivity; the clarity of the Hegelian Absolute Spirit and emphasizes the prominence of the existing self, instead. This is real philosophy, for him, which does not ask about reality in general but only reflects on actually existing reality.

In addition, since in his search for authentic existence he finds personal closeness to God the definitive solution to his problems, the Dane becomes an especially important figure for Tavaszy, who is also looking for new paths of theological thinking. [Kierkegaard, along with Schleiermacher, has become the precursor of the dialectic trend in theology best characterized by Karl Barth, while Tavaszy was one of the most prominent representatives of this trend in Hungary.]

So the new philosophy is interested in the Man and the World having actual existence and in the personal experience of God. Thus, for Tavaszy, the theologian, philosophy by and large becomes the science of the search for God since it is his view that the world and man have no meaning without God. Let's take a closer look now at the *new* philosophical ideas and solutions which make hidden dimensions of actual reality discernible for Tavaszy, and are suitable for the delineation of a *minority philosophy*.

In his writings, he makes a clear distinction between the spheres of 'life' and 'existence'.

This is what he writes in as early as 1925: "...life is different from existence; it is more and higher than existence; or rather: existence comes naturally to us while life is a constant task to fulfill... life ceased where it became identical to existence because existence had swallowed it up. Existence can be an impersonal process but life can only be a personal act. There is no life without the creative power of the personality, without decisions made by the personality itself, life exists only where the personal directive of towering life is as follows: "You must be greater than yourselves" (Tavaszy, 1925. 47.)

Life above existence does not mean a special kind of entry into the world in his "world of ideas" but only a personal experience of existence beyond the barriers of mere biological and physiological existence: the realm of freedom. There is no place for alienation in this realm; — even work must be a creative process here which fully develops human personality. This superexistential life has the power of creating possibilities for the improvement of life-qualities even in the circumstances of minority existence. Tavaszy has an acute sense for the unbearable impulses around a man living in the ever so problematic reality of minority existence. Individuality, dehumanized work, and devaluation of cultural and moral wealth can not constitute the background the realization of authentic life. In the course of his further research on the relationship between existence and reality he finally accepts the Heideggerean ontological foundations. Thus, existence "...in man... can be grasped as existence in being through the notion of existential anxiety... Anxiety is the situation for the Self where you can get hold of existence. Or else, if we take anxiety in its sharpest form, we can say that we can get hold of existence in its sheer endangerment. (Tavaszy, 1933 b 32)

Existence in time is "aborted" existence which refers back to itself, "...existence... is inexhaustible, indivisible and impossible to determine. But since existence hides in itself "reference to" transcendence therefore it also refers to "being so". I can say that existence is between the eternity of transcendence and the temporality of "being so", and thus connects these two. But this connection is inexhaustible and intangible in a rational way" (Tavaszy, 1936.149.).

These thoughts constitute the foundation for his understanding and analysis of *minority existence as "endangered existence"*. For it is hard to conceive of a situation more endangered than that; where existence, freedom of the personality and its human qualities (mother tongue and culture) are in danger. In minority existence, the actual qualities of life might be made extinguished. In this existence the human personality is greatly distorted in a social background where equality of chances is less than minimal.

He adopts Heidegger's (the master of existential analysis according to Tavaszzy) terminology and concepts of Being (Sein) and human existence: "being there" (Dasein) which come to his help for the understanding of existence. After indicating the difference between objective existence and the existing self he explains, with reference to Heidegger, the existentiality of the Self as follows: "...to exist, above all means to be with respect to 'something' to look at something, to be for some purpose, consequently the existing self always has an 'intentional' existence. For a certain relationship to develop between objective things something must enter into play". (Tavaszy, 1936.24)

Tavaszy continues this line of thoughts recalling Ferdinand Ebner's words by examining intentionality in the relationship between the Self and the Other. He does not, and cannot accept individuality, since it is not an alternative in minority existence. The correlation between the Self and the Other is a necessity since "The Self... does not have an existence that is independent from its relationship to the Other. Solitude is not its original or essential state. The lonely self-reflecting Self is utterly secondary. It is the result of an act by which the Self has closed itself from the Other. In each solitary conversation the Self makes with itself (Tavaszzy, 1936. 25.) we must always suppose the Other whom the Self is listening to and maintains relations with." Thus, man exists as a person (personality) and is characterized by its ability to act, intentionality, and sociability. Consequently, as a person existing in the world, he is at the same time a being in time, in community and in anxiety, that is, in existence.

The method of existential analysis is suitable for capturing and analyzing the most subtle aspects of existence, never looking at it as a closed system. Being (Sein) takes actual form in human existence (Being there — Dasein) like in man who acts and looks after the world around him. Thus his 'being there' (existence) is full *at activity*. This is another point which transforms sheer existence into life in Tavaszzy's system of ideas.

Much as he accepts Heidegger's understanding of existence, his further analysis will, on the other hand, be different. Tavaszzy makes use of the notion of reality which cannot be found at Heidegger in the same way. Heidegger speaks about environmental world (Umwelt) which means the close environment of man where "stuffs", "devices" are always at hand. What kind of existence is this all about? "If we say now that it is about 'things' it goes without saying that we go back to the realm of a traditional concept (thing, res, reality, actuality, substantiality, extension, juxtaposition) thus it is better to speak about 'stuffs', 'devices', 'implements', 'means', 'outfits' writing implements, work implements, lighting devices, means of transport, tableware sewing outfit(s), first aid outfit(s), foodstuffs." (Fehér 1984. 61.)

Heidegger's system describes the surrounding world and the existing man in it by the help of a new web of concepts. Tavaszzy, on the other hand, tends to return to traditional interpretations during the analysis of this problem. According to Heidegger, man's existence in the world is expressed in attitude, understanding, interpretation, statement and language. Tavaszzy, after indicating that reality and the human structure are built up from the same strata, draws the following scheme

1. physical-sensory impressions
2. the psychic layer of reality
3. logical reality, which is of spiritual nature

Accordingly, — he says — we can talk about sensuous, psychic and spiritual existence and accomplishment of the personality. For Tavaszzy the accomplished authentic existence is realized in active community life through these structural layers of the personality.

It's only on this basis that we can ask the question again: *What is man?* At first approach: he is the unity of *body* and *spirit*; a *self-conscious* organized unity, which recognizes itself in its own activity. But this is not all. He or she is also a free personality existing in the community of God.

The Kantian interpretation of mind and intelligence as well as Böhm's conception of man are present in his thoughts again and again. Tavaszzy never fails to explain that man bearing the general principles and structure in himself always creates his own traits of character by himself, that is to say, he becomes an authentic personality. He finds his freedom and dignity in this personal existence. Thus personal existence can only be realized when man leaves behind general existence (Being in general).

And how is it possible to leave this generalized existence? If you are addressed by God. And only in this way; through God, the absolute Other can an individual become a person. *Thus, freedom* again, does presuppose the existence of God — he writes. Freedom is nothing else but overcoming natural necessities, and it is best found in God, the supernatural. Freedom cannot lack responsibility which is the origin of every personal existence according to him. But we do not get an answer to the question how we are supposed to understand *responsibility* in this kind of existential structure and how it originates from the personality itself.

When he describes the qualities of man we can see that Heidegger's authentic existence is unacceptable for Tavaszy, the believer. So he does not incorporate points of the Heideggerean concept which say that human existence (Dasein) is complete only when you see the end of it. And what is the end for human existence (Dasein)? — Death is the mode of existence that puts an end to interchangeability. Tavaszy looks for another path towards authentic existence that he believes to have found in the possibilities active community life offers for the personality to develop fully, where divine help is present as well.

He joins the general need for an attitude to life (Weltanschauung) which characterizes this period, when he tries to express individual needs and interests as well as the demand for personal autonomy in the Hungarian minority. But this autonomy can only be attained in the proximity of God.

This not too detailed explanation of his ties to Heideggerean philosophy was only necessary for us to throw some more light on his acceptance of hermeneutics and dialectic theology.

II.

The starting point in his *theology* is again, man in anxiety, which in this terrain means the actual situation where God addresses man, and the inter-reference of the Self and the Other is "the condition for human existence and humanity is realized only in God's address that is to say in the community of the Word." (Tavaszy, posthumous papers) He believes that theology must be an existential science, and as such, it must start from the actual problems of *hic et nunc* the anxieties and needs of human existence (being (here) supposing the possibility of a dialogue between the Self and the Other, the Self and God.

The interpretation of existence, the Heideggerean understanding of existence, hermeneutical analysis of biblical texts, and a need for discussion originating from dialectic theology are the traits the make is clear that Tavaszy sought synthesis on the contemporary ideological scene. We can see philosophy and hermeneutics joined in the works of Karl Barth, Friderich Gogarten, Emil Brunner and Bultmann in the European thinking of the twenties, whose influence is equally present in the new theological works by Tavaszy. Dialogue — philosophies reject both objectivity and subjectivity and they make the cross-reference (interdependence) of the Self and the Other a point of ontological value making the subject-object relationship a *bilateral* one, which they conceive of as a practical communicative relationship that is no longer purely theoretical. It is of extreme importance for Tavaszy that Brunner, for example, considers Heidegger's philosophy indispensable and Bultmann, too, draws considerably on the concepts of the Master of existential analysis, Representatives of the dialectic theology considered it an extremely important scientific task, in opposition to the anti-dogmatic position of liberal theology, to re-consider of the science of dogmatics on a new basis.

Although Barth's criticism of Schleiermacher was well worth considering for Tavaszy after the publication of *Die Romerbrief* in 1919 he clearly states his theoretical commitment to dialectic theology. For his major work in Hungarian theology, he made substantial preliminary studies (Tavaszy, 1929, 1931) which are analyzing the problems of new theology and place them in the context of Hungarian theological thinking. First in this process, he focuses on the contradictions between (actual) service practices and theory, where he concentrates on the dilemmas of human existence and the interpretation of the Holy Scripture. This situation is described by Barth as follows: "Wir sollen als Theologen von Gott reden. Wir sind aber Menschen und können als solche nicht von Gott reden. Wir sollen Beides, unser Nicht-Können, wissen und eben damit Gott die Ehre geben. Das ist unser Bedrangnis" (Tavaszy, 1929, 14; Barth 1925.102.) The Word of God, the Revelation or testimonies of the Revelation, which can only be found in the Holy Scripture is the subject of theology, its tasks being consequential to this fact. Barth, in his controversy with Harnack identifies the tasks of theology as the tasks of the service, with the reservation that while the latter employs ways that seem tactical and practical, theology follows a scientific method.

It is in the scope of its tasks, that theology "becomes aware" of the testimony of the Revelation "in a critical-methodical way" (Tavaszy, 1929. 20.) and describes it with a specific web of ideas. The fulfillment of this task belongs to a definite place and time and a given community (congregation) which constitute the framework for the act.

The Revelation is presented to us by the Word of God in the Canon or in the Holy Scripture as a statement addressed to us, consequently testimony of the Revelation is not speech in general but speech addressed to us: an "*invocation*" (a call) (Tavaszy, 1929.21.).

Those who are called by God, leave the "human nation" and form the community of those who hear the word of God, and their new Community is the Church. "This theology is the theology of the church, and in addition the theology of faith, the

faith which is a gift of God." In the statement of these thoughts he, above all, relies on Thurneysen's essay "Die Aufgabe der Theologie (in: *Das Wort Gottes und Die Kirche* 1928). Theology originating from the Canon the Church and the Faith is Exegesis, first of all, "...which is (must be) based on profound knowledge of philology. And it is not (may not be) pneumatic exegesis which is looking for the meaning of the words behind them, but an exegesis which is studying and explaining the meaning of the words as they are given (Tavaszy, 1929. like above, he refers to Thurneysen's *Das Wort Gottes und die Kirche* 1928. 226.) In the meantime, theology is also Bible criticism and systematica theologia, or *Dogmatics*. The list is closed by Homiletics, which treats the topic of Christian speech.

The topic for all scientific research is God's Revelations about himself, which can only be translated into human speech, thoughts or ideas by the help of Faith. In the process of divine speech becoming human essential changes take place: 1. it will become reasonable thought and 2. convey in itself the inner tensions between the divine and the human which fill human speech with a movement that seeks newer and newer expressions for itself. (Tavaszy, 1941. 261.)

Theological method, consequently, must mean the method of *interpretation*, which, though closely related to the hermeneutical methods used in the humanities, differs from it in as much as it always proceeds in every respect on the basis of the Revelation.

Tavaszy deems it necessary to reflect upon the relationship between *faith* and *intellect* when establishing criteria for the hermeneutical analysis of the Holy Scripture. No wonder, since Brunner also asks if faith in the Word of God can pass by the intellect with indifference; whether it can ignore mind completely. When we subject the Holy Scripture to hermeneutical analysis we are in need of mutual work by faith and intellect. "The principle of dialectics also applies to the scientific analysis of the Holy Scripture: dialectic movement between the aspects of language, textual criticism (hermeneutics) history and the history of ideas, pneumatic studies, which must refer to one or the other permanently so you cannot stop or remain at either of them. The only way to make the study of the Holy Scripture *scientific* and theological as well as *theological* and scientific is to consider this rule all throughout our work. This is the only way to reach the theological logic in the interpretation that is created by faith and intellect together." (Tavaszy, 1941. 265.)

The renewal of methodology in Dogmatics constituted a major achievement in protestant theology, since traditional authoritative, speculative, historico-psychological methods are replaced by the dialectic method preferred and introduced by Barth, which makes us talk (converse) and ask continuously. "Consequently, the use of the dialectic method is on the whole, nothing but to admit overtly in the course of dialectic cognition that what we can achieve in our search for and interpretation of truth(s) is also characterized by the permanent depravity of human existence in general". (Tavaszy, 1932. 26.)

In Protestant Christian Dogmatics, he seeks grammatical and logical explanation for the description of the *science of theology*, and due to the essence of the problem marks two, well-discernible layers for scientific methodology. As he says: "In the word 'theology' the part 'theo' can be either genitivus subjectivus (Subjective case of the genitive) or genitivus objectivus (objective case of the genitive) grammatically (Brunner). Consequently, theology, on the one hand, means the science of God and things Divine (as gen. obj.) but since only God may be competent to make statements about God and his matters it also means the science of what God says about himself (as. gen. subj.) ... theology, in fact, is the 'theology of scripture...'" (Tavaszy: *Protestant Christian Dogmatics* 2). The above formulation, contrary to the appearances, hides three layers since the two layers of divine acts and the speech thereof are made obvious to man by the Holy Scripture, which employs the sounds, vocabulary and contemporary grammar of the human language. By necessity, the transcendent method and hermeneutics must be present too, since the cross-reference and correlation of the three layers require it. In addition to its exegetic tasks, theology must also deal with the doctrines and ethical norms originating from preaching (Systematica Theologia) and the laws of the Church community (Practica Theologia) as with its subjects.

Considering all these implications, the hermeneutic task besides understanding and explaining the text sets up a dialogue through faith and intellect, and in temporal interpretation gives priority to intellect on the level of theology and to faith on the level of religious practice, which allows for the "merging of horizons".

Systematica theologia, says Tavaszy, comprises Dogmatics and Ethics, where it is seeking answers to the questions: "What must we believe in?" and "What must we do on the basis of our faith?"

In this way, dogmatics sets up the series of laws on the basis of the "*must*" determining the standards of behavior for those living in the community of God. Thus the principles and orders to be followed that are present necessarily and systematically in dogmatics act as a kind of control mechanism, the observation of which is imperative in character and obligatory in value for the individual.

The need for system and systemization are not only present on a logical-theoretical, level but in practical religious life as well. If we consider dogmatics as the methodical recognition of the absolute truth which can be known from the Word of God and is explicitly found in the dogmas, the task of this science is to express it systematically for our own age. Dogma, which is beyond the limits of place and time is realized in place and time in different dogmas. Thus, in addition to the determination of

the relationship between the word of God and Church directives Dogmatics has to establish articles of law relating to contemporary religious communities.

All three respects are based on the Scriptures, which presupposes dialectic methods in as much as it requires continuous questioning of, referring to and conversation over dialoguing problems as well as the inter-relation between the Self and the Other, the Self and God for the interpretation of Dogma and dogmas.

All these ideas leave some further questions to ask. Is it possible to use biblical utterances as axioms? Is it possible to create a well-organized system containing final consequences? Tavaszy says it is. According to a contemporary representative of Hungarian theology everything is doubtful: "Parts of biblical revelation are only valid in their tendency and with due consideration of their historical position. "For example we cannot build a system observing the laws of logic on the statement that "the World and everything in the world was created by God" because it would lead us to admit that Evil was also created by God, or we have to deny the reality/existence of Evil.

The statement about creation by God is only true together with another one saying that God created the world to be free. (Kocsis. 36-37)

BIBLIOGRAPHY

- TAVASZY, Sándor: "Theology and general science of religion." In: *Református Szemle*, 1913 (a) 341-344, 357-359, 377-379, 389-392.
- TAVASZY, Sándor: "Scientific evaluation of religion and the extent of this evaluation." In: *Református Szemle* 1913 (b) 587-591.
- TAVASZY, Sándor: "The Philosophy of Protestantism." In: *Protestáns Szemle* 1917. 754-7711.
- TAVASZY, Sándor: *Schleiermacher's Philosophy*. Kolozsvár 1918.
- TAVASZY, Sándor: "Schleiermacher's Personality and His Theology." In: *Református Szemle*. 1920.
- TAVASZY, Sándor: "Psychic in time of socialism." In: *Pásztortűz*, 1923. 48.
- TAVASZY, Sándor: *The Intellectual Defense-Line of Our Age*. Kolozsvár, 1923.
- TAVASZY, Sándor: *Questions over Weltanschauung*. Torda, 1925.
- TAVASZY, Sándor: *What is Philosophy?* Kolozsvár, 1928.
- TAVASZY, Sándor: "The problematics and problems of dialectic theology." In: *The Critical Presentations of Dialectic Theology*. Kolozsvár, 1929.
- TAVASZY, Sándor: "Kierkegaard's personality and his thoughts." In: *Erdélyi Múzeum* 1930, 126-138.
- TAVASZY, Sándor: "Philosophical foundations of sociology." In: *Erdélyi Múzeum* 1931 (a) 320-340.
- TAVASZY, Sándor: "Barth, the theologian." In: *Protestáns Szemle* 1931 (b) 269-276.
- TAVASZY, Sándor: "Re-evaluation of theological trends." In: *Studies from the Sphere of Protestant Theology*. Kolozsvár, 1931 (c)
- TAVASZY, Sándor: *Theological and Ethical Evaluation of Social and Economic Movements*. Kolozsvár, 1931 (d)
- TAVASZY, Sándor: *Protestant Christian Dogmatics*. Kolozsvár, 1932.
- TAVASZY, Sándor: "Theological existence today. Barth's judgment on German Church matters." In: *Protestáns Szemle*. 1933 (a) 468-473.
- TAVASZY, Sándor: *Existence and Reality*. Kolozsvár, 1933 (b)
- TAVASZY, Sándor: "Rational and existential thinking." In: *Szellem és Élet* 1936. 144-150.
- TAVASZY, Sándor: *Present-Day Questions of Ethics*. Kolozsvár, 1939.
- TAVASZY, Sándor: *Theology in Modern Science with Special regard to Hungarian Scientific Life*. Budapest, 1941.
- TAVASZY, Sándor: "The Bible and Science." In: *Református Szemle* 1947. (684-690)
- TAVASZY, Sándor: Posthumous Papers.
- BARTH, K.: *Der Römerbrief* (Zollikon) – Zürich 1921.
- BARTH, K.: *Das Wort Gotten und die Theologie*. 1925.
- ZAHRNT, H.: *Die Sache mit Gott*. München, 1966.
- KOCSIS, Elemér: *Prolegomena of Dogmatics*. Debrecen, 1974.
- FEHÉR, István M.: *Martin Heidegger*. Budapest, 1984.

VERES, Ildikó-TÖKÉS, István: *Sándor Tavaszy. A Hungarian Protestant Thinker in Transylvania in the First Half of the Twentieth Century.* Debrecen, 1994.

KANTTÓL A HERMENEUTIKÁIG ÉS A DIALEKTIKAI THEOLÓGIÁIG

A szerző, Veres Ildikó, '*Kanttól a hermeneutikáig és a dialektikai theológiáig — A filozófiai-theológiai kutatás lehetséges útja Közép-Európában: Tavaszy Sándor*' című írásában a kolozsvári filozófiai iskolának a kifejlődését beleállítja az európai gondolkodás egészének a fejlődésébe és így világítja meg Tavaszy Sándor theológiájának a kialakulását és annak helyét az európai gondolkodásban.

HUNGAROLOGIA

OBRUSÁNSZKY, Borbála : A tudun méltóságnev

A korai belső-ázsiai pusztai államok egyik fontos méltóságneve volt a tudun. A cím eredetéről, feladatköréről a történészek és orientalisták különböző álláspontot alakítottak ki. A magyar tudósok elsősorban a pannóniai avarok története és a türk birodalomban való szereplése miatt foglalkoztak ezen címmel, a mongol kutatók pedig a mongol forrásokban szereplő adatokat elemezték.

Egyelőre azonban a címet ismeretlen eredetűnek tartják. Miután magam fontosnak tartom a pusztai, lovas nomád civilizációjú államok címeinek és rangjainak eredetével foglalkozni, a régi és az új elméletek, valamint saját kutatásom alapján megpróbálom az eddigi keleti és nyugati elméleteket összevetni, és azok eredményeit összegezni, és ezáltal a tudun szóról és a vele kapcsolatos méltóságnevekről egy átfogó képet rajzolni.

Tudományos elméletek

A tudunról eddig a legalaposabb etimológiai elemzés a Czuczor-Fogarasi szótárban található, amelyben a szerzőpáros a szó gyökerének a magyar „tud” szót adják meg. Már a XIX. században a két nyelvész-akadémikus rájött arra, hogy ez a gyök megtalálható a hun ’tuqi’, vagyis bölcs szóban, valamint a mongol tüsimel, tisztviselő szóban, és legkésőbb megjelenése a mongol todun szó, melyet világos, érthető jelentéssel rendelkezik. A szótár készítői így fogalmaztak: „Egyezik vele legközelebb a votják tod-, a mordvin soda-, melyek szintén azt teszik: tud-ni; nem különben a régi hiungnu (hún) tusi, mely Deguignes szerint bölcslet (tudót), különösen bölcs királyt jelentett; a mongol tüszü-kü (préméditer) honnan: tüszetei (prudent), tüszele-kü (comprendre), tüszüb (combinaison) stb., toda v. todo (klar, deutlich), csida-khu (könnyen, vermögen). Továbbá rokonok Vámbéry szerint csagataj nyelven: tuj-mak am. megtudni, megérteni, felfogni; és oszmanli nyelven: dujmak am. érezni, megtudni, hallani; Budenz J. szerint pedig a finn tietä- am. tud-ni, tiedusta- tudakoz-ni, taita- (könnyen, verstehen), az észti teed-, teäd, a lív tiedö-, a lapp tete-, taide-, a finn, lap diette- am. tud-ni. Végül idesorozható a peres dákh-tan, másképen: dán-isztan 1) scire, intelligere, percipere, cognoscere; 2) putare; 3) discernere, distinguere: 4) posse. (Vullers); innen dánis tudás, dáná tudó, tudós, bölcs; a zend dáó tudó (in fine compositorum = sciens. Vullers).”

Ezt a régi, átfogó elemzést azonban azóta sem használta a tudományos kutatók közül senki, pedig a munka hatalmas összehasonlító vizsgálaton alapszik. A későbbiekben, XIX. század végén Radloff foglalkozott a tudun név etimológiájával, és a szót török a tut- tart, fog szóból eredeztette.¹ Munkácsi Bernát viszont felfigyelt arra, hogy a volgai bolgároknál létezik egy Trunove cím, melyet ő a tudun méltósággal hozott összefüggésbe. A magyar kutató ehhez kapcsolta a toron, tarkhan és a turkhan alakot is.²

Vámbéry Ármin a tudun jelentését tudó, figyelő alakban mutatta be, hasonlóan, mint korábban Fogarasi János.³

Gombocz Zoltán ismeretlen eredetűnek nyilvánította a szót, viszont cikkében nagyon fontos adatokat, neveket sorolt fel, amely a későbbi tudun etimológia kutatásának alapját képezték, így munkája nagyon alapos összefoglalást jelentett a további kutatók számára. Már Gombocz felfigyelt arra, hogy a kínai forrásokban szerepel totun-tudun méltóságnev, sőt a dunhuangi tekercek között is volt egy tudun alak.⁴

Gombocz adataiból merített Németh Gyula, aki az avarok kapcsán csak idézte a korábbi elméleteket, és csak annyit állapított meg, hogy a tudun a kagán utáni második méltóság volt, jelentése „kormányzó, fej”.⁵ Kasgari szótárában a tudun az öntözőcsatornák vízzel való ellátásának vezetője. A címet Theophanes bizánci krónikás említi a kazároknál, mint Kherszon⁶ vezetőjének címe, de a volgai bolgárok turunját is idesorolta Németh.⁷ Ha csak ezeket az adatokat vetjük össze, láthatjuk, hogy

¹ Gombocz, 1916. 100.

² Munkácsi, 1903. 72.

³ Idézi: Gombocz, 1916. 100.

⁴ Gombocz, 1916. 99.

⁵ Németh, 1991. 122.

⁶ Toudounon de arkhonta Khersonos

⁷ Németh, 1991.169.

a tudun vezető, fej, főnök jelentésben mindenütt előfordul. Alább látni fogjuk, hogy a cím Belső-Ázsia szerzte megőrizte ezen jelentését.

Clauson etimológiai szótárában a tudun cím a kínai forrásokban, a türkökkel kapcsolatban gyakran fordul elő, ahol a kiejtés tudun, vagy totok lehetett. A tudós szerint a tudun a türköknél a hetedik rang volt az elteber után, és az főleg adóbehajtással foglalkozott. Clauson szerint a méltóság a XI. században elvesztette jelentőségét. Mackerras a tu-tu-ról leírta, hogy a cím fontos volt a türköknél és az ujguroknál.⁸

Gabain a kínai forrásokban szereplő tutung alakra civil kormányzó jelentést adja meg, míg a tutuq-ra a provinciák katonai kormányzója-t.⁹

A tudun cím kinaiból való eredeztetését a hazai szakirodalom tévesen Ecsedy Ildikóhoz köti, aki nem állt ki a cím egyértelmű kínai eredete mellett,¹⁰ csupán felsorolta a régi kínai adatokat. Ecsedy Ildikó kétféle kinaiban is meglévő méltóságnévet elemzett. Egyik a tu-tu (tuo-tuok), amely jóval a türk kor előtt létezett, a másik pedig a tutun. A kutató szerint mindkettő a Han-kor után jelent meg, és főleg a határ menti tartományok katonai vezetőinek a címe volt, akik több tartományt is irányítottak.¹¹ Ecsedy szerint azonban a Tang-dinasztiát követően ezek a rangok eltűnnek a kínaiaknál, viszont megmaradtak olyan területeken, amelyek határosak voltak Kínával, így a tibetieknél, a khotaniaknál, és a szogdoknál. Mivel a cím a kínaiaknál rövid, alig háromszáz évig maradt fent, és valójában éppen a pusztai, főleg hun körzetekben használták, ezért a kutató sem tartotta biztosnak, hogy az kizárólag a kínaiak sajátja lenne. Ő inkább a türkökhöz köti annak elterjesztését. A kínai elmélet azért sem áll biztos lábakon, mert a cím a kínai eredetű dinasztia, a Tang idején már eltűnt, és a név később sem kínai helynevekben, sem személynevekben nem mutatható ki. A kínai méltóságnévet tartalmazó szótár a tu-tu méltóságnévről azt mondja, hogy a késő Han-korban jelent meg legelőször, kormányzó, főparancsnok értelemben. Általában a határ menti területek védelmét szolgálták. Később tsung-kuan vált belőle.¹² Mathews szótárában a tu-tu a tartomány katonai kormányzóját jelenti.¹³

Ligeti Lajos a türk feliratokban előforduló tudun formákat elemezte, aki azt a következtetést vonta le, hogy a tudun a nyugati türk területekről származik, Aváriába való megtelepedése azonban meghatározatlan. Ligeti megemlíti, hogy a régészek szerint a tudunnak több székelye is volt.¹⁴ A híres nyelvész sem tudott kielégítő magyarázatot adni a méltóságnév eredetére. Valószínűleg azért, mert a fenti kutatók közül szinte mindenki a türk korhoz köti a méltóságnév keletkezését, és nem kerestek adatokat a korábbi korokból. Kivételnek számít Ucsiraltu, belső-mongol nyelvész, aki a Czuczor-Fogarasi szótárhoz hasonlóan a tudun név megjelenését a hun birodalom idejére tette, bizonyítékul a Kr.u. III. századi Jin shu forrást hozta fel, amely felsorolta az északon élő pusztai népeket. A tizenkilenc törzs között volt a t'u(k)dung, vagyis a tudun törzs. A mongol tudós a VI. századi Sui-shu forrás hivatkozva leírja, hogy a törzsnév a hun utódnépeknél is továbbélt. A későbbi si-wei törzsszövetség öt törzsből áll, legfőbb hadvezéreik neve a három tudun nojan volt.¹⁵ Ucsiraltu idézi a türk adatokat, sőt megállapítja, hogy a méltóságnév később is megvolt, az ujguroknál majd a mongoloknál, azok azokban csak személynevek mellett szerepeltek, a kora újkori Mongóliában pedig közigazgatási névként maradt fent: a Szecsen kán ajmagban létezett a Tudun Dzsaszag hosun.¹⁶

Érdekes a kínai tu-tu méltóságnév kérdése is. Ahogyan a kínai szakirodalom is rámutatott, a tu-tu méltóságnév csak a Kései-Han korban, és a Wei-dinasztiában jelent meg, a Kr.u. III. század elején, és csupán a Tang-dinasztiáéig volt használatban. Megtudjuk, hogy a tu-tu méltóságnévet pont a határ menti területen használták, ahol már a Kr.e. II. századtól kezdve tömegesen éltek hun törzsek. Tudjuk azt is, hogy a Wei dinasztia alapítója és uralkodója, Cao Cao tábornok főleg északi pusztai törzsekből, nagyrészt hunokból, sienpikből és csiangokból (tibetiek őse) toborozta katonáit, akik katonai szervezését is megtartotta. Az szintén ismert adat, hogy Észak-Kínában a III-VI. század között különböző pusztai törzsek alapítottak dinasztiákat, és nem létezett egységes kínai állam. Ezt a korszakot egyébként az „Öt Barbár 16 királysága” néven nevezik a kínai krónikák. Tehát, semmilyen jel nem mutat arra, hogy a tu-tu méltóságnévet a kínaiak alkották volna meg, hiszen azt nem támasztják alá olyan bizonyítékok, mint a pusztai eredetet. Ráadásul a Tang-korban (VII. század eleje) már eltűnt a forrásokban, viszont a pusztai népek körében egészen a XI. századig továbbélt, sőt ha idevesszük a tusi címet, akkor a XIX. századig megtalálhatjuk a tudun nyomait Belső-Ázsiában.

⁸ Mackerras, 1972. 107.

⁹ Gabain, 1974. 375.

¹⁰ Ecsedy, 1965.

¹¹ Ecsedy, 1965.

¹² Mathews, 1949. 7311.

¹³ Mathews, 1949. 6500.

¹⁴ Ligeti, 1986. 147.

¹⁵ A pusztai társadalom ismeretében elképzelhető, hogy azok a három szárny vezetői voltak.

¹⁶ Ucsiraltu, 2001. 13.

Czeglédi Katalin nyelvész álláspontja szerint a tudun két elemre bontható: tu-dun.¹⁷ Ennek megfelelően a Munkácsi által említett csuvas tu-run, vagy a Czuczor-Fogarasi által említett tu-qi méltóságnév is ide sorolható. A d, r, s mássalhangzó egy t-re vezethető vissza, így *tV-tVn, *tVkV-tVn, *tVkV-tVk, *tVnkV-tVn, *tVnkV-tVnkV formák létezhetnek, de a kutató szerint elvileg előfordulhattak *tu-lun, *tu-lunk, *tu-luk, tu-lug, *tu-lu, *tu-li, *tu-csun, *tu-csunk, *tu-csuk, *tu-csu, *tu-csi stb. változatok is. A kutató szerint a szó második eleme, a 'dun, tun' jól ismert az altaji nyelvekben: valamivel való ellátottságot, valamihez való tartozást jelöl. A tu gyök a csuvasban pl. fent, felső, hegy stb. jelentésű, tehát a fősséggel, a vezetőséggel van kapcsolatban, csakúgy, mint a Gombocz és Németh által felsorolt alakok.

A tudun eredete

Abban szinte minden fenti kutató egyetért, hogy a tudun kizárólag a késő ókorban és a korai középkorban lehetett valódi feladata. Azt azonban sem a történészek, sem a nyelvészek nem vizsgálták meg, hogy a cím a törzsszövetségi korban megvolt-e, és akkor hordozott-e valami jelentést. Az általam gyűjtött anyagokban a tudun és változatai családfőt, nemzetségfőt, nemzetségsőt is jelentenek, tehát elképzelhető, hogy egy nagyon kori, még nemzetségi – törzsi korban keletkezett címről lehet szó. A kutatók a történeti források alapján a tudun az avarok és a törkök államában találták meg, akkora azonban a pusztai államokban már egy pontosan kialakított állami közigazgatás létezett. Arról nem is beszélve, hogy magukban az orhoni törk feliratokban nem a törkök sajátjaként szerepel a tudun-hoz hasonló méltóságnév, a tutuk, hanem más népek említésekor. Ilyen az az tutuk, és az kínai Ong tutuk.¹⁸ Sőt, a későbbi, ókírgiz forrásokban is a tutuk alak szerepel.¹⁹ A X. századi ujgur forrásban azonban már a tutung formát találjuk.²⁰

Már Ligeti is utal arra, hogy pont az avar tudun cím megléte miatt a törk kori eredeztetés és avar kapcsolata meghatározhatatlan. Mivel az avarok már a törk állam keletkezése idején közel voltak a Kárpát-medencéhez, és egy szilárd, kialakult államszervezettel rendelkeztek, nem valószínű, hogy olyan államtól egy olyan méltóságnévet „vettek volna át”, amely még éppen akkor alakult meg. Sokkal valószínűbb, hogy a pusztán már korábban létező modelltől használták fel mind a törkök, mind az avarok ezt a címet. Tehát, minden jel arra mutat, hogy a tudun már jóval a törk kor előtt létezett, ahogy létezett nomád birodalom is a törk kor előtt.

Ahhoz, hogy véleményt mondhassunk a tudun méltóságnév elterjedéséhez, és egy népcsoporthoz köthessük jelen címet, nagyon alaposan át kell tekinteni a térség történeti folyamatát, mert anélkül nem láthatjuk tisztán az ott zajló társadalmi, államszerveződési folyamatokat.

Először is a legújabb kutatási eredményeket alapul véve kijelenthetjük, hogy a törk kor előtt már több évszázaddal kialakult egy hatalmas pusztai nomád állam, a hun birodalom, amelynek szervezete, közigazgatása, katonai szervezete alapul szolgált a későbbi nomád birodalmaknak, így a törköknek is. A hun birodalom nagy kiterjedésű volt, magába foglalta a mai Észak-Kína hatalmas térségeit, valamint Közép-Ázsiát, Észak-Indiát, majd Kelet-Európa területeit. Valószínűleg a hunok hozták létre azon közigazgatási címeket és rangokat, melyet a későbbi nomád államok is használtak, bár sokuk belső forrásban való említése csak valóban a törk kortól figyelhető meg. Ezek közé tartozhat a tudun is. Sőt, éppen a hunok több száz évig uralták ezen területeket, amely lehetőséget adott számukra, hogy ott tartósan berendezkedjenek, és a fenti területeken elterjesszék sajátos államszervezetüket és közigazgatási rendszerüket. Ugyanerre a tartós uralomra majd csak a középkori mongol birodalom lesz képes, a kettő között lévő nomád államok nem voltak képesek ilyen nagy méretű és tartós uralomra.

Tudun és tusi

A cím régiségére utalhat az is, hogy az avar és a törk korban ismert volt, majd később ez a cím használata visszaszorul, lehetséges, hogy a törkök után feltűnő pusztai államok már nem ezt a címet használták. A kínai és a közép-ázsiai források alapján azt is tudjuk, hogy a törköknél meglévő méltóságneveket már jóval azt megelőzően használták a térségben, gondoljunk a teginre, a jabgura vagy a kagánra, esetleg a tarkan-ra, stb. Időrendileg éppen az avar adatok miatt a törk kor már túl kései a tudun méltóságnév elterjedéséhez, ahogyan arra Ligeti is rámutatott. Ecsedy Ildikó szogd, de főleg a khotani példája azt mutatja, hogy azok jóval korábban kialakulhattak, mint a törk kor. A kései, mongol kori forrásokban a tudun már valódi feladat

¹⁷ Czeglédi Katalin elemzése. 2006. június. Kézirat.

¹⁸ Kül Tegin felirata. In: Györffy, szerk. 1986. 65, 66.

¹⁹ Csakuli felirat, oznacsennojei felirat. In: Kakuk, 1985. 27, 30.

²⁰ Singku Szeli tutungról: Kakuk, 1985. 121.

nélkül használják, leginkább személynév után említik őket.²¹ Ezt a Mongolok titkos történetében, valamint kései mongol forrásokban megfigyelhetjük, ami arra utal, hogy a szó eredeti feladatát és jelentését már nem érthették, csak név mellett használták. Mote sinológus felfigyelt viszont a tudunhoz etimológiailag és jelentésileg is hasonló méltóságnévre, a tusi-re, amely a Jüan-korban terjedt el Kína-szerte, majd az megmaradt a Ming- és a Qin-dinasztia idején is.²² A tusi a határ menti területek kormányzója volt olyan kínai területeken, ahol nem kínai lakosság élt. Mote adatai szerint mintegy 800 ponton volt katonai tusi, és 650 helyen civil tusi.²³ Ők felügyeltek többek között az adóbehajtásra, ami azért fontos, mert néhány kutató a tudun egyik feladatának az adóbehajtást tartotta.²⁴ Fontos még megemlíteni, hogy a Ming és Qing korabeli tusi cím örökletes volt, amely szintén nomád hatást mutat.²⁵ Gabain ugyanazt állapította meg a tutung, vagy a tutuq alakról, vagyis, hogy azok civil, illetve katonai kormányzók voltak a türk korban.²⁶ Sőt, már az ázsiai hunok tuqi wang-jai, vagyis bölcs királyai is egy adott terület teljes igazgatását felügyelték, és tudjuk, hogy a tízezred parancsnokok felett álltak.²⁷

Vélhetőleg a tudun feladata az idők során változott. Először, ahogyan a különböző szóváltozatok igazolják, nemzetségfő, vagy törzsfő lehetett. A nemzetségi és törzsi vezetőnek hármas funkciója volt egykoron: nemcsak a katonai és civil közigazgatást látta el, hanem ő vezethette a törzsi vallási szertartásokat.²⁸ A mai mongol néprajzi adatokból kiderül, hogy sok helyen máig a családfő egyben az áldozati szertartás végzője és irányítója, majd a birodalom kormányzásában egy-egy terület katonai és civil irányítója lehetett, ez maradt meg a tutung és a tutuq formában. Az avar tudunról Ligeti megemlíti, hogy több székhelye is volt. Azt tudjuk, hogy egyik éppen a nyugati határszélen volt. Lehetséges, hogy nem egy avar tudun volt, hanem több, akik határvédelemmel foglalkoztak, csakúgy, mint a belső-ázsiai tutung-ok?

Nemcsak a fenti adatok mutatják azt, hogy a tudunok feladata a határok védelme és az adott terület irányítása volt, hanem egy a tudunnal rokon cím is. A tusi egyik formája, a túsímel máig használatos szó a mongol nyelvben, ahol tisztviselőt jelent. Elképzelhető, hogy az vette át a tudun feladatait, a két szónak hasonló az eredete, és ahogyan azt fent láttuk, feladatköre is. Valószínűleg a Jüan-kori tusi élhetett tovább Tibet Amdo vidékén, ahol régi terminus volt a helyi uralkodókra a tusi cím, ugyanez a kukunóri helyi Choni tusi cím is. Ugyanígy Choni tusi cím megtalálható Kanszu-tartományban is. A tusi néhány tibeti törzset ural a szomszéd területeken.²⁹ Potanin leírásában azonban további érdekes adatokra bukkanunk. A siringoli mongolok között a nemzetségfő neve tuszi. Kétfélet ismernek: Csi-tu-szi, valamint Li-tu-szi. A tuszit halála után legidősebb fia követi örökségében.³⁰ A Kuku-nór mentén található Dzsoni településen, a Tao-he folyó mentén szintén volt egy Jan tu-szi nevű herceg, ahol a tuszi szintén nemzetségfőt jelent.³¹

IRODALOMJEGYZÉK

BENKŐ, Lóránd

1967. Történeti Etimológiai Szótár (TESZ). Budapest.

CLAUSON, George

1972. An Etimological dictionary of Pre-thirteenth century Turkish. Oxford.

CZUZCOR, Gergely-FOGARASI, János

1862. A magyar nyelv szótára. Pest.

DOBREV, Peter

1995. Ezikyt na Asparukhovite i Kuberovi bylgari, Rechnik i Grammatik. Sofia

DU, Yaxiong-HORVÁTH, Izabella ford.

1997. A hunok legkorábbi története. A Shi Ji 110. kötete. Magyar Ház, Budapest.

²¹ A Mongolok titkos történetének 45. szakasza Menen-tudunról tesz említést.

²² Mote, 1999. 703.

²³ Mote, 1999. 703.

²⁴ Clauson, 1972. 457.

²⁵ Asirongoli mongolok között is a tusi cím örökletes volt, mindig a legidősebb fiú örökölte a tisztséget. Potanin, 1950. 383.

²⁶ Gabain, 1974. 375.

²⁷ Shi-Ji. 110. Du-Horváth, ford. 1997. 37-39.

²⁸ A mongol beki, a török bég és a magyar bő, régi nemzetségi vezetői címek voltak, ők is a fenti hármas funkcióval rendelkeztek, és a szertartásokat is irányították.

²⁹ Samuel, 1993. 97.

³⁰ Potanin, 1950, 383.

³¹ Potanin, 1950. 273.

- ECSEDY, Ildikó
1965. Old Turkish titles of Chinese origin. In: AOH. 83-91.
- GABAIN, von A.
Alttürkische grammatik. 3. auflage. Otto Harrassowitz. Wiesbaden.
- GOMBOCZ, Zoltán
1916. A pannoniai avarok nyelvéről. In: Magyar Nyelv, XII. 97-103.
- GYÖRFFY, György
1977. István király és műve. Bp.
- GYÖRFFY, György (szerk.)
1986. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp.
- KAKUK, Zsuzsa, szerk.
1985. Örök köbe vésve. Török irodalom kistükre. Gondolat, Budapest.
- KRISTÓ, Gyula (szerk.)
1994. Korai történeti lexikon. IX-XIV. század. Budapest
- LESSING, Ferdinand
1960. Mongolian-English Dictionary. Bloomington.
- LIGETI, Lajos ford.
1962. A mongolok titkos története. Gondolat, Budapest
- LIGETI, Lajos
1986. A pannoniai avarok etnikuma és nyelve. In: Magyar Nyelv. LXXXII. Évf. 129-151.
- MACKERRAS, Colin (szerk.)
1972. The Uighur Empire according to the Tang Histories. A Study in Sino-Uighur relations. 744-840. Australian National University Press. Canberra.
- MATTHEUS, R.H
1975. Chinese-English dictionary. Harvard University Press, Massachusetts. Cambridge.
- MUNKÁCSI, Bernát
1903. A volgai bolgárokról. In: Ethnographia. 66-77.
- NÉMETH, Gyula
1991. A honfoglaló magyarság kialakulása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SAMUEL, Geoffrey
1993. Civilized Shamans. Buddhism in Tibetan Societies. Washington-London, Smithsonian Institution Press.
- TEKIN, Sinasi-Tekin, Gönül Alpay, (ed.)
1998. Rasid-ad-din: Jami –at tawarikh. I-III. Duxbury.
- UCSIRALTU, B
2001. Mongolin nuuc товсsoon higeed hjatadin szurvaldzsad zarim ovgijn haricuulal. In: Ovor Mongol Ih Szurguulin Erdem shindzseelni bicsig. 11-16. (A mongolok titkos történetében valamint a kínai forrásokban talált törzsnevek összehasonlítása. Belső-Mongol Egyetem Tudományos folyóirata)

THE DIGNITARY DEGREE 'TUDUN'

The word 'tudun' was a degree and a social position in several Central-Asian countries. The author investigates this word in Mongolian and Turkish texts.

OBRUSÁNSZKY, Borbála : A régi magyar gyógyítás nyelvezte

A régi, kereszténység előtti magyar orvoslás teljes rendszerét nem őrizték meg írásos forrásaink, de nyelvünk, valamint a néphagyomány sok olyan fontos elemet megtartott számunkra, amelyből valamelyest képet kaphatunk arról, hogy melyek voltak eleink legfontosabb szavai, kifejezései, és azok egykoron milyen jelentést hordoztak. A gyógyító eljárások egy része közsímet volt, más részét azonban csak különleges képességű táltosok, javasok, tudók gyakorolták, akik isteni sugallatra, vagy valamely szellemtől kapott áldás, vagy kiválasztás révén részesülhettek gyógyítói kegyben.

Történeti előzmények

A magyar nyelvben fennmaradt orvoslásra utaló szavakból kiderül, hogy azok párhuzamai a belső-ázsiai pusztai népeknél lehetnek fel, akik önálló és sajátos kultúrát hoztak létre a Kínai Nagy Faltól egészen a Kárpát-medencéig, sőt termékenyítően hatottak olyan civilizációkra, mint az indiai, a kínai, és a perzsa. A mai nemzetközi tudományos álláspont szerint a belső-ázsiai pusztai civilizáció létrehozói a hunok voltak, akik legalább egy évezredre meghatározták az ázsiai és a kelet-európai népek, így a magyarság történelmét és kultúráját.¹ A hunok történeti szerepét a most folyó nemzetközi kutatások jelentősen átértékelték és ma már szinte minden kutató elismeri, hogy sajátos és gazdag civilizációs örökséget hagytak maguk mögött. A történészek és orientalisták elfogadták a Shi-Ji krónika azon állítását, mely szerint már a Kr.e. 3. században egységes hun állam létezett.² Abban azonban vita van a kínai és a nyugati történészek között, hogy a hunok mikor, milyen néven jelenhettek meg először a kínai forrásokban, illetve államuk mikor alakulhatott ki.³ A kínai történészek — saját történeti feljegyzéseik⁴ alapján — azt állítják, hogy az első kínai dinasztia, a Xia, valójában hun volt, ezért azok megjelenését a Kr.e. 3. évezredre datálják, amelyet azonban számos nyugati kutató nem fogad el. Valószínűleg még elhúzódhat addig, míg valamelyik fél elegendő bizonyítékot fel nem tud sorakoztatni érvei alátámasztására. A kínai krónikák állításából annyi bizonyos, hogy a hunok megjelenése és államalapítása jóval korábban történhetett, mint a jelenleg elfogadott Kr.e. 318-as, vagy a Kr.e. 209-es dátum⁵, hiszen amikor xiong-nu néven feltűnnek a kínai forrásokban, már kialakult államisággal és önálló kultúrával rendelkeztek. A hunok egyébként nemcsak Belső-Ázsia története, hanem az egyetemes világtörténet számára is meghatározó téma lehet, hiszen ők hozták létre az ókori világ legnagyobb és leghosszabb ideig fennálló birodalmát. A történeti adatokból tudjuk, hogy a hunok állama néha meggyengült, de nem tűnt el hirtelen a történelemből, hanem hun részbirodalmak a Kr.u. 6. századig léteztek egész Euráziában: a Sárga-folyótól, Észak-Indián keresztül a Kaukázusig, és valószínűleg a Kárpát-medencében is maradtak hun törzsek. A dátumok azért lehetnek fontosak számunkra, mert abból kiderül, hogy az egységes hun kultúra és nyelv általánosan elterjedt volt az egész pusztai térségben, egészen addig, míg őseink fel nem tűnnek a Meotisz mocsarainál. A mai nyelvészek közül sokan fordultak a hun nyelv kutatása felé, és újfajta nyelvészeti elméletet alkottak meg.⁶ Néhányan azt állítják, hogy a nagyfokú nyelvi hasonlóságok miatt a hun lehetett a török és mongol nyelv alapja.⁷ A hun nyelvi adatok nemcsak az altajinak tartott nyelvekben maradt fent, hanem más, szomszédos népek nyelvében is. Ma már a kínai nyelvészek azt tartják, hogy nyelvükben több mint kétezer hun szó lehet,⁸ ami azt mutatja, hogy a hun nyelv jóval nagyobb jelentőségű lehet, mint korábban gondoltuk volna. Ezek az új elméletek számunkra is alapvető fontossággal bírnak, hiszen a mai magyar nyelvészeti meghatározás szerint szavaink jelentős része az ótörök nyelvből való, mások pedig csak a mongolból mutathatók ki. Ha azt nézzük, hogy a Kr.u. 6. századig létezett hun nyelv, akkor nagyon is reális az, hogy a magyarság belső-ázsiai nyelvészeti és kulturális örökségét közvetlenül a hunoktól kapta, akik a magyar krónikák szerint közvetlen ősrünknek számítottak. Itt fontos megjegyezni, hogy a magyar-török-mongol nyelvi kapcsolatok hunnal való összevetését már a

¹ Csak néhány név a kutatók közül: Deguignes, Hirth, DeGroot, Maspero, Barfield, Boldbaatar, Hinsch.

² Shi Ji. 110.

³ Máiig többféle álláspont van a kutatók között. Az elméletekről: Obrusánszky, 2006.

⁴ Shi Ji 110. fejezete így kezdődik: „A xiongnu-k (hunok). Ősatyjuk a Xia fejedelmi család leszármazottja volt és Chun-wei –nek hívták.”. Groot, 2006. 23. A Suo-yin kommentárban ez a feljegyzés található: „A Xia-dinasztia uralkodójának, Jie-nek nem volt tao-ja, ezért Tang száműzte őt Mingtiao-ba. A rákövetkező harmadik esztendőben azonban meghalt. Fia, Xun-yun feleségül vette Jie mellékfeleségeit, majd elmenekült és az északi tartományokban telepedett le és barom csordáival vándorolt.” Groot, 2006. 24. A Kr.u. 5. századi Jin-shu forrás szerint Helian Bobo hun uralkodó a Xia dinasztiából eredeztette magát. Jin shu. 130. In: Wen. 2004. 296.

⁵ A kínai források Kr.e. 318-tól hívják az északi népeket xiong-nu, vagyis hun néven. Legtöbb történeti szakirodalomban a hunok államalapításának dátumát Kr.e. 209-re teszik. Én azonban azokkal a kutatókkal értek egyet, akik vitatják ezt az álláspontot, hiszen a Shi Ji kínai krónika Mao-tun trónra kerülésekor nem szól államalapításról, csupán apa (Tou-man) és fia, Mao-tun (Bátor) közti uralomváltásról, és akkor a hun állam intézményeiben, szervezetében semmilyen változás nem történt. In: Shi Ji. 110.

⁶ Ha nagyon kritikusak akarunk lenni, akkor azt mondhatjuk, hogy visszatértek a 19. század közepe előtti nyelvészeti állásponthez, ahol az egész eurázsiai térség nyelvét a szkíta nyelvek közé sorolták. Bővebben: Pusztay, 1977. 137.

⁷ Schönig, 2006, Ucsiraltu, 1997.

⁸ Mang Muren kutatásairól hírt adott: <http://www.china.org.cn/english/culture/120785.htm>

19. században több magyar kutató is felvetette,⁹ elméleteiket azonban jórészt elfeledték, melyeket most, az új nemzetközi kutatások tükrében érdemes lenne feleleveníteni, és a magyar nyelv török és mongol szavait is újra meg kellene vizsgálni. Jelen tanulmányomban most csak az orvoslásra vonatkozó szavak vizsgálatát próbálom ezen új szempontok alapján elvégezni.

A varázslás szavai

A magyar, de a belső-ázsiai gyógyítás legfontosabb ismertetőjele, hogy a varázslás, a gyógyítás és az imádság szerves egységet alkotott, vagyis a gyógyulást isteni, vagy égi segítséggel képelték el. A régi sztyepei gyógymódok ismerői különleges képességgel rendelkeztek, ezért őket legtöbbször „tudósnak, bölcsnek” emlegették. A hagyományok szerint a betegségek lelki bajból erednek, ezért a gyógyuláshoz azt kell orvosolni.

Magára a varázslásra a magyar nyelv számos kifejezést használ, ezek egy részét már nem is értjük pontosan, de azokat az úgynevezett altáji, vagyis a török és a mongol kifejezések révén meg tudjuk fejteni. Különös módon ezeket a Történeti Etimológiai Szótár (TESz) ismeretlen vagy bizonytalan eredetűnek tartja, vagy legalább is vitatott eredetűnek mondja. A témával egyetlen monográfia született, amely Pais Dezső etimológiáit tartalmazza, ő azonban csak az orvos és a táltos szóval foglalkozott. Az ő kutatásai azt igazolják, hogy ezen szavak nem magyarázhatók meg az ún. finnugor nyelvekből.¹⁰ Számos kutató mutatott már rá arra, hogy a legalapvetőbb kifejezések nem lehetnek az ismeretlenből összeszedett „jövevényszavak”, hiszen az egészség, a teljes emberi élet legalapvetőbb kifejezéseinek már az emberi közösségek kialakulásakor is létezniük kellett, és azok a nyelv szerves részét képezték. Régi kutatóink már részben foglalkoztak ezen ősi szavaink vizsgálatával, és azokat jórészt belső-ázsiai eredetűnek tartották, csakúgy mint a társadalomszerveződés szavait, vagy éppen a népköltészeti elemeket, ezek együttesen azt jelzik, hogy a magyarság a belső-ázsiai eredetű népek közé tartozott.

Vizsgáljuk meg az orvoslással és a varázslással kapcsolatos legfontosabb szavakat. Maga a varázslás szó az etimológiai szótár szerint bizonytalan eredetű.¹¹ A 19. században Ipolyi Arnold rájött arra, hogy a szó összefügghet a 'var' szavunkkal, amely a fán lévő dudort jelenti, de ez a gyök szerepel a varangy szavunkban is. A nyelvészek is ugyanerre az álláspontra jutottak.¹² Ipolyi rámutatott arra is, hogy a varangyos béka a varázslás egyik eszköze, hiszen népmeséinkben a boszorkány varangyból, kígyóból és békából készít főzetet. A kutatás azonban itt megállt, és nem foglalkoztak azzal, hogy hol található még a 'var' szó. A szót a belső-ázsiai népek egyik alapvetően fontos mitológiai alakjánál is megfigyelhetjük: a sárkánynál, vagy a sárkánykígyónál,¹³ amely a korai pusztai népek egyik szent állata volt. A kínai forrásokból tudjuk, hogy a sárkány kultusz már megvolt a hunoknál, a 'var' szó pedig a korai türköknél, majd bolgároknál is felbukkan, sárkány, sárkánykígyó értelemben. A mai török nyelvben 'evren' alakban szerepel. Nem elképzelhetetlen, hogy a szó a hunoktól vagy még korábbról, a szkíta nyelvből származik, hiszen ezen népek uralták a sztyepe jelentős részét. A var szóról egyébként Maenchen-Helfen azt állítja, hogy a Dnyeszter hun neve volt, azt megelőzően pedig a szkíták Borüszthenésznek nevezték, melyből a 'bor' tő nagyon hasonló.¹⁴

Ma az egészségügyben leggyakrabban használt szavunk az orvos, melyet a nyelvészek vitatott eredetűnek vélnek. Legjobb magyarázatot Rásonyi László¹⁵ turkológus adta, aki az őtörök, majd régi ujjur nyelvben meglévő „arvis” varázsló, gyógyító szóval hozta összefüggésben. Az ujjuroknál az „arva” ige jelentése mágiát végezni, cselekedni.¹⁶ Az *arvis/arbīs* szó pedig megtalálható a régi mongol nyelvben is, „tudás” értelemben.¹⁷ Kasgari szótára szerint az arvis varázslóformula jelent.¹⁸ A Czuczor-Fogarasi szótár az orvos szót „ir-v-os” –nak tagolja, ahol az *ir* azt a gyógyító eljárást jelenti, ahogyan a beteget régen gyógyították.¹⁹ Az etimológiai szótár adatai igazolták a fenti magyarázat helyességét, és a legújabb magyarázat szerint az *ir* szavunk jelentése: 'kuruzslással gyógyít'²⁰, sőt az uraló az a személy, aki ilyen módon kezeli betegeit. Az viszont különös, hogy magát az *ir* szót vitatott eredetűnek tartják, holott már a Czuczor-Fogarasi szótár a tájszavak alapján bebizonyította, hogy

⁹ Lukácsy Kristóf, Ipolyi Arnold, Fogarasi János, Szentkatolnai Bálint Gábor, Munkácsi Bernát.

¹⁰ Pais, 1975. 73-109.

¹¹ TESz III. 1090.

¹² Czuczor-Fogarasi szótár, valamint a TESz III. 1089.

¹³ A közhiedelemmel ellentétben nemcsak a kínaiak szent állata volt a sárkány, hanem a belső-ázsiai pusztai népek között széles körben elterjedt volt az. Tudjuk, hogy a hunok fővárosát Lungcseng-nek, vagyis Sárkányvárosnak hívták, de volt olyan oltárak, ahol ezt a mitikussá vált lényt imádták. A sárkány kultusz szorosan kapcsolódott a termékenységhöz, és az esőhöz.

¹⁴ Maenchen-Helfen, 1974. 167. Hérodotosz, IV. 17-18.

¹⁵ Rásonyi. MNY. 30.157. Idézi: Pais, 1975. 100.

¹⁶ Clauson, 1972. 199.

¹⁷ Lessing, 1960. 50.

¹⁸ Clauson, 1972. 199.

¹⁹ Czuczor-Fogarasi, 2003.

²⁰ TESz II: 228.

a kettő kapcsolatban áll egymással, ahol mindkettő metszést, vágást jelent,²¹ sőt ők ezt a szót a ró, rovátkol kifejezéssel is rokonnak vélték.

A varázs és az orvos után a *bű* és a *báj* szavak is a varázslással való gyógyítással függtek össze. Nemcsak a szó, hanem az egész egységes eurázsiai varázslási, gyógyítási eljárás megmaradt az egykor hunok által lakott térségben, és ennek változatai máig tanulmányozhatók a belső-ázsiai és a magyar népi gyógyászatban. Bű szavunk mongol párhuzama a böge szó, amely varázslót jelent, de így nevezik a régi természeti vallást is, amelyet ma sámánizmusnak emlegetnek.²² Ez a régi hitvilág Tibetben a bön (a nyugati szakirodalomban bon) néven vált ismertté. A szócsoport legnyugatibbi párhuzama a magyar „bű”,²³ amely Ipolyi Arnold akadémikus szerint eredetileg varázslatot jelentett.²⁴ A Czuczor-Fogarasi szótár a következő magyarázatot adja: „olyan vonzerő, mely némi titkos, bámulandó, vagy csoda módon elbűvöl. Különösen, oly kedves tulajdonsága valakinek vagy valaminek, mely csodálattal párosult szeretetet gerjeszt s magához vonz.”²⁵ A szavak, és a hozzájuk kapcsolódó jelentések azt mutatják, hogy az egész eurázsiai térségben létezett egy ősi természeti hit, mely a szkíták és a hunok vallása lehetett,²⁶ és ezt hívhatták „bű”, vagyis bűvös, mágikus hitnek, melyet ma a nemzetközi szakirodalom leginkább sámánizmusnak nevez. Egyes kutatói vélemények szerint a fenti, pusztai bűvös hit megjelent a régi kínai civilizációban is, ahol sokszor említik a források a varázslónőket, a „wu”-kat. Maspero és Ucsiraltu, de MacKenzie korabeli kínai forrásokra alapozva azt állítják, hogy nemcsak a kínai „wu” kifejezés, hanem az egész gyógyító eljárás is a pusztai népektől származik.²⁷ A bű szót a fenti példák ellenére a nyelvészek ismeretlen eredetűnek tartják, viszont jelentését „varázslás, boszorkányság”-ban jelölte meg.²⁸

A Czuczor-Fogarasi szótár szerint a bű és a báj szó egy alapból ered, de a két akadémikus nyelvész ide sorolta a bölcs szót is, amely kifejezésnek az értelmét „rejtélyes, bűvös dolgokhoz értőnek” határozta meg. A TESZ is hasonló megoldást javasolt a fentire. A bájra azt írja, hogy ótörök eredetű, és varázslással való kötést jelent.²⁹ A Czuczor-Fogarasi szótár idesorolja a szanszkrit „bhud” vagyis tudni szót, továbbá a budhasz, mint tudós és bölcs szót is.³⁰ „Hasonlók hozzá a szanszkrit mája (ámulat), honnan májasz (= magus); továbbá a hellen mageia, latin magia, orosz baju, illir bájanye, stb”.³¹

A magyar népi hagyományban ismert a *tudós*, tudós kocsis, stb. alakja, ahol a kifejezések a különleges ismeretekre utaltak, amelybe beletartozott a gyógyítás is, amely az égiek által adományozott kegynek számított. Ahogyan már lábjegyzetben megemlítettem, a mai szibériai sámán szó is „tudós”-t jelent,³² amelyben a ’sa’ gyök a ’tud’ egyik kései változata.³³

Nem szabad elfeledkezni a *kuruzs* szavunkról sem, annak ellenére, hogy manapság rossz hangzása van. Régen viszont a mágikus gyógyítás egyik alapszavának számított. Az etimológiai szótár szerint a szó szláv eredetű, de egyedül csak a bolgárban van rá példa krizsa alakban, a többi szláv nyelvben nem található meg.³⁴ A bolgár viszont eredetileg nem volt szláv nyelv, hanem ugyanahhoz a belső-ázsiai pusztai kultúrához tartozott, mint a magyar is, tehát a hasonló szavak a két nép közös pusztai öröksége lehet. A szótár egyéb adatai azonban figyelemreméltóak. A szerzők úgy értelmezik, mint „kört csinálni”, ami azt jelzi, hogy mágikus ábrák, szimbólumok alapján próbálták a betegséget elküldeni. Ilyen értelemben hasonló a báj szóhoz, amelynél a mágikus kötés értelem a meghatározó. A Czuczor-Fogarasi szótár a szót a kör, mint betegség szóval hozza összefüggésbe, és szerinte az a körhöz, görbülethez vezet minket.³⁵ A kuruzsban szereplő ’kur’ gyök mindkét nyelvészeti álláspont szerint a kör szavunkhoz vezet bennünket, amely Szentkatolnai Bálint Gábor szerint az emberiség legősibb szavai közé tartozik,³⁶ melyet Czeglédi Katalin kutatása is megerősített. Nem tudjuk, hogy van-e köze a kuruzs szóhoz, de a fent

²¹ Czuczor-Fogarasi, 2003.

²² A sámán tunguz eredetű szó, és tudót jelent. Ezt a szót alkalmazzák máig a régi eurázsiai természeti hitvilágra, de sajnos, ma már azzal illetik az Eurázián kívüli ősi hitvilági elemeket is. Fontos kihangsúlyozni az adott nép kifejezéseit, így a mongol böge hitet, és a tibeti bön vallást, amely a magyar bű szónak lehet a rokona.

²³ Az etimológiai szótár szerint a bű, bűv (báj, bűvkör) szó ótörök eredetű, és megegyezik az ujjur bögü, varázslat, és a csagataj büyü szóval, de ide sorolható a mongol böge és a kalmük bö alak is. Ugyanezen szó származékából ered a magyar bölcs szó. TESZ I. 405.

²⁴ Ipolyi, 1854. 394.

²⁵ Czuczor-Fogarasi, 2003.

²⁶ Ezt több mongol kutató állítja, többek között Dalaj, Pürev, Dulam, és Bajabatu.

²⁷ Maspero, 1978. 166.

²⁸ TESZ I. 400.

²⁹ TESZ I. 218.

³⁰ Czuczor-Fogarasi, 2003.

³¹ Czuczor-Fogarasi, 2003.

³² Hoppál, 2006. A szibériai török népeknél ismerteti a sámánokra vonatkozó kifejezéseket, és azok mind a tudás szóval állnak kapcsolatba.

³³ Szentkatolnai Bálint Gábor, Czeglédi Katalin.

³⁴ TESZ II. 682.

³⁵ Czuczor-Fogarasi, 2003.

³⁶ Szentkatolnai, 1877. VI.

említett „wugu/wuku” (varázsló) szó második tagjának korai ábrázolása a következő: egy üstben csúszómászók vannak. A szótár ezt bájolásnak, örületnek nevezi.³⁷

Szavak az egészségre és betegségre

Az egészség szavunk azt az ősi szimbolikus jelentést hordozza magában, hogy aki nem beteg, az egész, vagyis teljes életet él. Az egész szavunkat megtalálhatjuk a török és a mongol népek régi kifejezéseiben: a mongol tegüsz teljeset, egészet jelent. A török nyelvben a tokuz szó összefügg a kilences számmal, amely szintén a teljességet szimbolizálja, hiszen az a mágikus gyógyítás legfőbb szerencseszáma. Ucsiraltu, mongol nyelvész szerint ez a szó a hun korból való,³⁸ nálunk szkíta vagy alán eredetre gyanakodnak,³⁹ vagyis a két — mongol és magyar — álláspont megegyezik. Az egészhez tartozik az ’ép’ szavunk, amely arra utal, hogyha szervezetünk harmonikusan működik, akkor az nem beteg. A szó jelenleg ismeretlen eredetűnek számít,⁴⁰ viszont arról már Szentkatolnai Bálint Gábor kimutatta, hogy megvan a mongolban a párhuzama, ott ugyanis az „eb” összhangot jelent.⁴¹ Ugyanez mondható el a beteg szóról, amely a mai nyelvészeti felfogás szerint ismeretlen eredetű,⁴² viszont megtalálható a mongol és mandzsu nyelvben, ahol a beteg egyfajta bélbetegség. Szentkatolnai Bálint Gábor mongolista a beteg szót a mongol „ebet”- vagyis beteg állapotban lévő igével azonosította.⁴³

Jelentősnek mondható a magyar ige szó a mágikus orvoslásban, melynek egyik régi jelentése a szemmel való hatást jelzi. Mái használjuk az „igéz, megigéz” kifejezést, melyet a csángók mai napig igiz-nek mondanak. Ez is egyfajta gyógyító eljárás mutat számunkra, mely ma szintén rossz értelemben használatos. Eredetileg valószínűleg szellem ráhatással való gyógy mód lehetett. A szó — a magyar nyelvészeti állásfoglalások ellenére — megtalálható török és a mongol nyelvben „üge” alakban, amely varázsigét jelent.⁴⁴ A szó maga arra régi szokásra utal, hogy a kimondott szónak ereje van, vagyis a különleges szavak kimondásával is eredményt érhetünk el a gyógyításban. Erre számos példát találunk a magyar népmesékben, például amikor a szereplők nem árulják el nevüket, hanem úgy kell kitalálni azt. Ennek az a magyarázata, hogy a név kimondásával az adott ember szelleme megigézhető. A magyar mondókákban szereplő „nem ér a nevem” is ide kapcsolódhat, de népmeséinkben gyakran találkozunk azzal is, hogy az ördögöket nevük kimondásával lehet ártalmatlanítani. A mongoloknál máig sok „Nerguj”, vagyis névtelen keresztnévű ember található. A ma belső-ázsiai hagyományos gyógyításból ismert, hogy varázsigéket gyakran alkalmaznak ráolvasásoknál, sokszor a javasok, gyógyítók olyan szövegeket mormoltak, melyek csak bizonyos emberek számára voltak érthetőek. A régi hit szerint ilyen varázsigékkel segítették elő a gyógyulást. A magyar népi hagyomány megőrzött néhány, értelmetlennek tűnő kifejezést mondóka formában, melyek valószínűleg gyógyító eljárások lehettek. Értelme azonban rejtve marad előlünk. Egy régi magyar mondás szerint valaki akkor beteg, amikor „se büt, se bát sem tud mondani”, tehát nem tud varázsolni. A Mongolok titkos története szerint „abuj babuj” formát mondogatva segítették gyermekáldáshoz a kereit uralkodó feleségét.⁴⁵ A mongol népek ma sokszor tibeti vagy szanszkrit varázsigéket mormolnak, amelyeknek különleges varázserőt tulajdonítanak. Ezeket általában a buddhista szerzetesektől tanulják. Eredetük azonban ugyanúgy a régi belső-ázsiai pusztai örökségre vezethető vissza. Sajnos a régi mongol üge szót már sok helyen a tibeti eredetű „darani”-val helyettesítik, és legismertebb ilyen varázsigé az „om mani badme hum” kifejezés, amelyek egyes betűinek is gyógyító erőt tulajdonítottak, olyannyira, hogy számos szent halmon (obó) vagy hegy oldalában olvashatók. A kifejezés értelmezése megosztja a kutatókat, sokan elismerik, hogy annak eredete a buddhizmus előtti hitvilágba nyúlik vissza.

Érdemes megemlíteni a gyógyít és a jó párost. Előbbi ugyan nyelvújítási szó, viszont a ’jó, javas’ már régóta használt kifejezés.⁴⁶ A Czuczor-Fogarasi szótárban a nyelvészek a gyógyul-jó szópár keleti párhuzamát a kínai nyelvben vélték megtalálni, ahol mai napig az orvoslási mód, valamint a gyógyszer neve egyaránt „yao”. Szentkatolnai Bálint Gábor pedig a mongol „dzsöb”, mint ’helyes, jó’ alakban vélte megtalálni a szó analógiáját.⁴⁷ Az etimológiai szótárban a jó szót ugyan uráli eredetűnek mondják, de csak néhány földrajzi névben vélik azt felfedezni. Érdekes módon a javas szót már nem tudják megmagyarázni, de a következő magyarázatot olvashatjuk. „A primitív szemléletben a gyógyítás, a kuruzslás, és a varázslás fogalma elválaszthatatlan. Ez magyarázza a varázsló jelentését. Finnugor egyeztetése réves.”⁴⁸ A jó szó korai, gyógyításra való

³⁷ Csornai Katalin hívta fel erre a figyelmem, sőt ő magyarázta el, hogy ez a jel már a korai jóslócsontokon szerepelnek, amelyek a Kr.e. 2. évezred elejéről kerültek elő Kínában. L. Kalgren, 1940. 52.

³⁸ Ucsiraltu, 1997. 115.

³⁹ TESz I. 712.

⁴⁰ TESz I. 733.

⁴¹ Bálint, 1877. 12.

⁴² TESz I. 290.

⁴³ Szentkatolnai, 1877. 3.

⁴⁴ TESz II. 191. A törökben is megvan az üge szó, amelyet viszont a nyelvészek nem egyeztettek a magyarral.

⁴⁵ MNT 174.

⁴⁶ Bernád, 2004. 182. Czuczor-Fogarasi, 2003.

⁴⁷ Bálint, 1877. 23.

⁴⁸ TESz II. 267.

alkalmazását mutatja a javas szavunk, mely bajos változatban is ismert. Ennek jelentését már bemutattuk. Tudjuk, hogy régen sok füves asszony volt, akik a gyógynövényekből tudták kezelni családtagjaikat, illetve szűkebb környezetüket.

Az ima szavai

A népi gyógyászzal kapcsolatos szakirodalomban többször olvashatjuk, hogy sokszor imával próbálták elősegíteni a gyógyulást. Hamvas Béla hangsúlyozta, hogy a legősibb gyógyítási forma imával és álommal történt.⁴⁹ Bernád Ilona is megerősíti a fenti állítást, szerinte a régi emberek képzeletében a gyógymód összefüggött a hitvilággal.⁵⁰ Ma a mongol buddhista szentélyekben többször láthatjuk azt, hogy az orvos lámák megáldják a gyógynövényeket, és csak utána adják oda a betegnek, sőt sokszor a füstölő hamujának is gyógyító erőt tulajdonítanak, így azt is becsomagolják és a híveknek adják. Ha megnézzük az imádsággal kapcsolatos kifejezéseinket, akkor azt láthatjuk, hogy a legfontosabbak, az imád, áld, bízik, hit szavunk ismeretlen vagy bizonytalan eredetű. Másfajta nyelvészeti megközelítés viszont azt mutatja, hogy a fenti kifejezések is a régi belső-ázsiai hitvilág öröksége közé tartoznak, ezek együttesen ismételtlen azt mutatják, hogy a magyar nyelv és a magyarság a pusztai népek szerves része volt.

Erőt adó föld

A Földanya kultusz még valószínűleg a matriarchátus korszakához köthető, amikor a közösség szellemi vezetői az asszonyok voltak. Akkor a természet erőiről úgy tartották, hogy az magának az életet adó anyának a különböző formái. Az ősi Földanya kultusz sok belső-ázsiai népnél megmaradt, vagy nyomai megtalálható más vallásokban, kultuszokban, sőt a magyar Boldogasszony kultusz is ennek egyik formája lehet. Ucsiraltu, belső-mongol nyelvész a kínai krónikákban megtalálni vélte a „hitü” szót, szerinte az alapszó a hun nyelvben,⁵¹ amely erőt, varázslatot jelent, és egyben fontos hun méltóságnév volt.⁵² A mongol kutató szerint a szó egyben a Földanya tiszteletre utal.⁵³ A szó a türk nyelvben (h)idüq alakban fordul elő, és szentet jelent.⁵⁴ Ez lehet a magyar hit szó rokona, melyet ismeretlen eredetűnek tart a nyelvészet.⁵⁵ A 19. században Vámbéry Ármin a jakut itegel szóval,⁵⁶ majd Szentkatolnai Bálint Gábor a mongol itegel/sitügen szóval hozta kapcsolatba, de ezeket az értelmezéseket a magyar nyelvészek nem vették figyelembe.⁵⁷ A mongolság legősibb gyógyító szertartásai egyébként a Földanya kultusszal kapcsolatosak, hasonlókat találunk a magyaroknál is. A régi vallási felfogás szerint a víz, a fa, a kő és a föld mind a Földanya megjelenési formái, amelyből az emberek erőt és gyógyulást remélnek. A magyar népmesében is olvashatunk az élet vizéről, amely akár gyógyító hatású is lehet, nem véletlenül olvashatjuk azt a történeti forrásainkból, hogy őseink kutaknál, forrásoknál áldoztak. A mongolok máig szentként tisztelik a folyót, különösen annak forrásvidékét, amelyet anyának (eki)⁵⁸ hívnak. A víz szorosan összefügg az élettel, hiszen anélkül nem lenne a földön élet. A felbukkanó források pedig különféle gyógyhatással rendelkeztek, általában az adott környéken élők ismerik, hogy azok milyen hatásúak. Mongóliában is számos olyan hely van, ahol gazdag meleg és hideg források a test minden részére kínálnak gyógyulást. Érdemes megfigyelni, hogy a régi pusztai népek mindig gyógyforrások mellett hozták létre fővárosukat.⁵⁹

A Fa tisztelete szintén az ősi természeti vallással kapcsolatos, sőt van olyan kutatói vélemény, ami szerint az Élet Fája, és az Égígérő Fa is magát a Földanyát szimbolizálja. Mongóliában számos fát „Anyafá”-nak neveznek és gyógyító erőt tulajdonítanak neki. Néhány kutatói vélemény szerint az Életfa, az Égígérő Fa is a Földanya megtestesülése. Nálunk Szent László törvényeiben említik meg a fa mellett történő áldozás tilalmát, amely nem lehetett hatásos, hiszen még máig vannak szent fák, amelyeket Mária-fának neveznek, ahol a keresztény név mögött „pogány” kultusz rejtezik meg.⁶⁰ Régi népmeséinkben szokványos elem, hogy fából jön elő egy tündér, aki a hős felesége lesz, ugyanúgy, mint a mongol eposzokban, vagy népmesében.

Belső-Ázsiában, az egykor hunok által lakott területeken a különleges kőformáknak gyógyító erőt tulajdonítanak, de elsősorban termékenység miatt keresik fel a helyet. A gyermektelen asszonyok tömegesen látogatják meg ezeket, és az ott

⁴⁹ Hamvas, 1988. 441.

⁵⁰ Bernád, 2004. 180.

⁵¹ UCSIRALTU 1997: 113.

⁵² UCSIRALTU 1997: 114.

⁵³ Ucsiraltu, 1997. 114.

⁵⁴ CLAUSON 1972: 46.

⁵⁵ A magyar hit szót ismeretlen eredetű szónak tartják. TESz II. 119.

⁵⁶ VÁMBÉRY 1870: 151.

⁵⁷ BÁLINT 1877: 21.

⁵⁸ A forrás mongolul: eki bulag, amely anyaforrást jelent.

⁵⁹ A hunoktól a mongolokig szinte minden pusztai nép Közép-Mongóliában, a bővízü forrásaink mellé telepedtek, de tudjuk, hogy Attila és hunjai is római fürdők környékét szívesen választották lakhelyül.

⁶⁰ A Mátrában, de a palóc területeken nagyon sok szent fa van, de a többi magyar területen is sok hasonló fordul elő.

elmondott meditációtól és imától várják a gyermekáldást. Előfordulnak olyan különös természeti képződmények, mint a fallosz alakú sziklák, ahová a szintén a terméketlen asszonyok zárandokolnak.⁶¹ Néhány barlangban, különleges alakú lyukakban pedig a jelképes újjászületés rítusát gyakorolják, melyet sokszor a mongolok Umaj barlangnak neveznek.⁶² A jelképes újjászületés szertartását máig több helyen gyakorolják: megfigyelhetjük a mongol buddhista kolostorokban, Tibetben, Észak-Kína mongolok és török népek által lakott területein, sőt a magyar népi gyógyászatban is. Ezekben a helyeken valami szent tárgy alatt átbújtatják az embert, és ezáltal megtisztul bűneitől. A Góbiban lévő Hamrijn Hijd nyíngmapa kolostorban egy szent szalag alatt történt ez, a tibeti kolostorokban a könyves szekrények alatt, vagy a szent halmoknál (obó) lévő zászlóerdők alatt. A magyar hagyománnyal Bernád Ilona foglalkozott részletesen, és 2006-os közös expedíciónk alatt ő hívta fel a tibeti párhuzamokra a figyelmemet.

Gyógyító szimbólumok és számok

A belső-ázsiai orvoslásban fontos szerepet kaptak a szimbólumok alkalmazása. Bernád Ilona szerint ez szintén a mágikus, szertartásos gyógyóddal volt összefüggésben. A régi buddhista irányzatban, a nyíngmapa rendnél nagyon fontosak a szent jelek, szimbólumok betegségnél való alkalmazása, amelynek nyomait a magyar gyógyászatban is megtalálhatjuk.⁶³ Legjelentősebb, egész Belső-Ázsiában és a Kárpát-medencében előforduló ősi jel a földet szimbolizáló kör, amelyben kereszt alakú jel található.⁶⁴ Ez a szimbólum szorosan összekapcsolódott a földdel és az anyasággal, ezáltal a termékenységgel.

A különböző jelek, így a sziklára vésett billogok (életfa jelek, szvasztika, stb) is olyan szimbólumok voltak, amelyek elősegítették a gyógyulást, vagy éppenséggel betegség megelőző, baj elhárító szerep volt. Ezek a műveltségi szavak is pusztai népekhez vezetnek. A korai török nyelvben az „irü” szó *jel* értelemben ismert, amely a fent emlegetett ’ir’, vagy ’ír’ szóval lehet kapcsolatos, bár Clauson összefüggésbe hozta a belgü, vagyis a bélyeg szóval.⁶⁵ Szentkatolnai szerint az ír szó mongol rokona az „ira”, amely ró, rovátkol értelemben használatos.⁶⁶ Ugyanezt állapítja meg a Czuczor-Fogarasi szótár, amely a jegy-jel-ró szavakat egymással összefüggőnek vélte.⁶⁷ Csornai Katalin szerint a ró szó „lu” formában megvan a hunoknál,⁶⁸ amely azt igazolja, hogy a szimbólumok rovása, vézése is szent cselekménynek számított. A magyar etimológiai szótár e szavunkat sem tudja értelmezni.⁶⁹ Hasonló szó a ’bics-’, melynek elsődleges jelentése ’róni, vézni’, ebből lett a magyar betű, valamint a mongol bicsig szó is. A bicska pedig olyan tárgy, amellyel róni lehetett.⁷⁰

Kifejezetten a belső-ázsiai pusztai népekre jellemző a páratlan számok tisztelete. A magyar népmesében és néphagyományban a hármas szám a legjelentősebb. A népmeséből tudjuk, hogy három nap volt egy esztendő, de idézhetjük a közszájon forgó mondást is erre: „három a magyar igazság”. A hármas szám a három világ szintjét jelképezi, az alvilágot, a földi világot és az égi világot. A mágikus gyógyítás műveleteit háromszor kell megismételni, így sokszor a gyógyításban egy napon három alkalommal kell gyógyszert magunkhoz venni.

Különleges szám a hetes. A régi, buddhizmus előtti mongol népek a földanya kultuszát kapcsolták össze vele, illetve a hetvenhetes számmal, ma azonban többnyire a föld szellemét jelképezi,⁷¹ és a buddhizmus miatt ez jóformán tabuvá vált a mongolok számára.⁷² Ez a szám a magyarságnál a Boldogasszony kultuszt juttatja eszünkbe, hiszen hétféle Boldogasszonyról van tudomásunk. A pusztai népeknél, de a magyaroknál is jelentős volt a kilences szám, amely háromszor három, tehát a tökéletesség jele. A magyar népi gyógyászatban a ráolvasást kilencszer kell megismételni, hogy hatásos legyen. A híres ázsiai varázscsomó, vagy más néven szerencsefonat is kilences felosztású és általános szerencsét hozó jelnek számít az egész belső-ázsiai hitvilágban. Ez a szimbólum figyelhető meg a magyar királyi jogaron, de egyes avar sírokban is.⁷³ Ma sajnos ezt az ősi szimbólumot összekapcsolják a buddhizmussal, de megjegyezendő, hogy a tibeti buddhista szimbólumok többsége szintén az ősi bön vallásból eredeztethető, amely megegyezett a régi pusztai népek hitvilágával.

⁶¹ A Góbiban számos helyen találkozhatunk ilyen kővel, de előfordulnak Észak-Kínában is, a mongol népek által helyen. Sőt, a régi mongol főváros mellett van egy fő fallosz, amely szintén zárandokhelyé vált a gyermeket kívánó nők számára.

⁶² Ilyen nevű barlangok Mongólia számos pontján vannak, a témával azonban alig foglalkoznak.

⁶³ Bernád, 2002. 226.

⁶⁴ Jelképtár, 70.

⁶⁵ Clauson, 1972. 197. A bélyeg szavunk a mongolban belgü alakban található meg.

⁶⁶ Bálint, 1877. 24.

⁶⁷ Czuczor-Fogarasi, 2003.

⁶⁸ DeGroot, 2006. 69. 554. lábjegyzet.

⁶⁹ TESz III. 426.

⁷⁰ A magyar betű szó török eredetét elfogadja a TESz, de már a bicska szót máshonnan eredezteti.

⁷¹ Obrusánszky, kézirat.

⁷² Ma leginkább a föld alatti szellemek, vagy a kígyók száma, régen, és néhány mongol vidéken máig értelme a Földanya kultusszal kapcsolatos.

⁷³ A kunbányai avar sírban ilyen maradványok vannak.

Táltosok és javasok

A magyar kutatók szerint a honfoglalás idején a táltosok voltak a legfőbb gyógyítók, akik valószínűleg a fent említett módszereket alkalmazták. Elterjedt vélemény, hogy a szó a régi hit papjainak és bölcseinek a neve, de erre — Czuczor Gergely és Fogarasi János szerint — nincs történelmi emlék vagyis adat.⁷⁴ Az viszont bizonyos, hogy ők is alkalmazták azokat az ősi mágikus-gyógyító eljárásokat, amelyekből sokat megőrzött a népi emlékezet. Ahogyan a legtitkosabb beavatások a mai buddhizmusban csak egy szűk körnek adatik meg, úgy valószínűleg a táltosok tudását sem akárki szerezhette meg. Azokról egy átlagember aligha szerezhett tudomást. Ezért valószínű, hogy az sohasem derül ki, hogy pontosan miből állt tudományuk, vagy milyen képességekkel rendelkeztek valójában. Analógiát azért találhatunk a régi mongol és török népek történeteiből, akik megjegyezték egy-egy kiemelkedő szellemi vezető tetteit. Az ilyen nagy tudású embereknek azonban nem volt szükségük a sámánoknál megfigyelhető szertartásokra, dobolásra, hanem elég volt egyszerű erőösszpontosítás. Érdekes párhuzamot találhatunk Wass Albert: *Hagyatéék* című műve és a mongol nyíngmapa egyházfő, Dandzan Ravdzsa emlékei között, hiszen az összehasonlításból kiderül, hogy az erdélyi táltosok ugyanúgy szellemi koncentrációval vitték véghez csodás tetteket, mint a több ezer kilométerre keletebbre Ravdzsa. A mongolok még fel is idéztek egy történetet, amikor a sámánok meg akartak mérkőzni Ravdzsával, elkezdtek táncolni és dobolni, majd belefáradtak, de ennek ellenére sem tudtak olyan csodákat tenni, mint a nyíngmapa szerzetes.⁷⁵

Táltosaink bizonyára ismerték a gyógynövények hatásait is, ezen örökségnek egy részét hordozhatja a népi gyógyászat: a javasok vagy füvesek, és a kuruzslók esetében. Magára a táltos szó értelmére többfajta megfejtési megoldás létezik, egyik a tát (tudás) szóval való rokonítás, míg a másik a mongol „dald” rejtett, titkos, varázsló értelemben van meg.⁷⁶ E szóról régi nyelvemlékeinkben, továbbá némely régi írónál és a ma is élő népnyelvben, valamint a népmesékből hallunk, ott táltos és tátos alakban jelenik meg. A mai népmesékben általában csodás születésű és erejű, bűbájos, különféle alakot felöltő, titoktudó embert jelent, sőt állatot is, különösen lovat, esetleg bikát. A tátos ember és a ló is fogakkal születik, s rendszerint komoly, viselkedése eltér a többiekétől. Az olyan ló gebe, alig van ereje, és az istálló leghitványabb részében fekszik. Csak addig marad rejtett állapotában, amíg a tátos ember meg nem veszi, és fel nem teszi rá a rozsdás, ócska lószerszámot. Az ilyen csodás ló repülni is tud. A néphagyomány szerint különleges napon, így karácsony éjén született gyermekek tátosok lesznek, főleg akik a családban harmadik vagy hetedik gyerekként jönnek a világra.

Fontos megemlíteni, hogy a régi magyar hagyományban elsősorban az asszonyok körében maradt nyoma a régi mágikus gyógyításnak. A mai mongol népeknél nagyon sok női sámán volt, akik még a matriarchátus örökségét viszik tovább. Sajnos, azonban az ősi természeti vallást felváltó tételes vallások (buddhizmus, kereszténység) nagy kárt tettek a régi gondolkodásban, és főleg a nőket üldözték, akiket hol boszorkánynak, hol tisztátalan lénynek tartottak. Éppen ezért csak az elszigetelt térségekben őrződött meg a régi tudás, vagy azt összekapcsolták a keresztény, vagy éppen a buddhista hagyományokkal. A tiltás ellenére máig alkalmazzuk őseinktől örökölt gyógymódjainkat, és hála a természetes életmód iránti igénynek, ezek az ismeretek egyre inkább ismét elterjedhetnek közöttünk.

Irodalomjegyzék

BARFIELD, T. J 1981.

The Hsiung-nu imperial confederacy: organisation and foreign policy. In: JAS 41. 41-61.

BENKŐ, Lóránd (főszerkesztő) 1967-1976.

TESz. Történelmi Etimológiai Szótár. III. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BERNÁD Ilona 2002.

Egészségünkért. 1. kötet. Uránia Kiadó, Sepsiszentgyörgy

BERNÁD Ilona 2004.

Egészségünkért. 2. kötet. Uránia Kiadó, Sepsiszentgyörgy

CLAUSON, George

1972. An Etimological dictionary of Pre-thirteenth century Turkish. Oxford.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János 2003.

A magyar nyelv szótára. Arcanum, Budapest, CD ROM

⁷⁴ Czuczor-Fogarasi, 2003.

⁷⁵ Obrusánszky, 2005. 258.

⁷⁶ Ipolyi, 1854, Bálint, 1877. 49. Czuczor-Fogarasi, 2003, TESz, III. 832. Pais, 1975. 73-85.

- DeGROOT J. J. M. 2006.
Hunok és kínaiak. A hunok története a Kr. sz. előtti évszázadokban – kínai források alapján. Közzéteszi: Bakay Kornél-Csornai Katalin. Raspenna, Budapest.
- DOBREV, Peter 1995.
Ezikyť na Asparukhovite i Kuberovi bylgari, Rechnik i Grammatik. Sofia
- HAMVAS Béla 1988.
Scientia sacra. Budapest.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György (szerk.) 1990.
Jelképtár. Helikon Kiadó, Budapest.
- HOPPÁL Mihály 2006.
Sámánok Eurázsiaiban, Akadémiai Kiadó, Budapest
- IPOLYI Arnold 1854.
Magyar mythologia.
- KARLGREN Bernand 1940.
Dictionary of Old & Middle Chinese: Bernhard Karlgren's "Grammata Serica Recensa" Alphabetically Arranged (Studia Orientalia Gothoburgensia Number 11). Stockholm.
- LESSING, Ferdinand 1960.
Mongolian-English Dictionary. Bloomington.
- LIGETI Lajos 1962 (ford.)
A mongolok titkos története. Gondolat Kiadó, Budapest
- MAENCHEN-HELFEN Otto J. 1973.
The world of Huns. Universtiy of California Press, Berkeley
- MASPERO, Henri 1978.
1978. Az ókori Kína. Gondolat, Budapest.
- OBRUSÁNSZKY Borbála 2005.
Dandzsarabdzsaj és hagyatéka. In: Ethnographia. 2. 247-264.
- OBRUSÁNSZKY Borbála 2006.
2006. A hunok kultúrtörténete. Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Budapest
- PAIS Dezső 1975.
A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PUREV, Otgoni 2002.
Mongolin böögijn sasin. Admon, Ulaanbaatar.
- PUSZTAY János 1977.
Az „ugor-török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből. Magvető Kiadó, Budapest.
- SCHÖNIG Claus 2006.
Turko-Mongolian relations. In: The Mongolic languages. Edited by Juha Janhunen. Routledge, London and New York, 403-415.
- UCSIRALTU 1997.
Hunnu-jin keszeg üge-jin szojol szergügelde. 5. In: Journal of Inner Mongolian University Philosophy & Social Sciences in Mongolian. Hohhot, China. 104-120.
- WATSON, Burton 1961.
Records of the Grand historian of China. Translated from the Shih-chi of Ssu-ma-Chien. New York- London, I-II.

THE LANGUAGE OF ANCIENT HUNGARIAN THERAPY

For understanding of this ‘language’ it is necessary to examine Hungarian religion and therapeutic methods before the acceptance of Christianity.

ZOMBORI, Andor : A Napkelet Mennyei Fehérvára

Ebben az írásban a Japánban fellelhető Fehérvár nevű helynevekről kívánok egy rövid ismertetőt adni. A téma — Obrusánszky Borbála Tongwanchenggel, a hun Fehérvárral, kapcsolatos kutatásairól értesülve — keltette fel az érdeklődésemet és kíváncsi voltam vajon Japánban is vannak-e Fehérvár nevű helységek.

Az utóbbi időben több könyv és cikk jelent meg Magyarországon a kárpát-medencei és más eurázsiai Fehérvár helynevek értelmezéséről. Míg egyesek pusztán a várfalak fehér színére vezetik vissza a Fehérvár helyneveket, addig mások a fehér szín szakrális jelentőségét hangsúlyozzák e nevekben.

A Nemzeti Várfelelősek Tanácsának Vár Kalauz című kiadványa arról tájékoztat a bevezetőjében, hogy körülbelül 25000 tágabb értelemben vett vár épült Japánban az ország fennállásának során. Ide tartozik minden építmény az ókorban épült védelmi sáncoktól és árkoktól kezdve, a középkorban épített uradalmi kastélyokon, erődökön, és árokkal körülvett templomvárosokon át a XIX. század végéig épült citadelláig. Viszont a szó szoros értelmében vett vár szó alatt azokat a többnyire a XVI. század végén és XVII. század elején épült várakat értik Japánban, melyek az ország katonai egységesítését és megerősítését szolgálták. Ezek számát körülbelül 3000-re teszik. A japán várak hagyományosan kőből és fából épültek. Légyegében egy erős kőalapzatra építettek rá egy faszerkezetű épületet, amelynek falait gipszsel bevakolták, hogy a tűzállóságot fokozzák. A gipszvakolat adja a Japán várak jellegzetes fehér színét¹.

Ugyancsak néhány szót szeretnék szólni a fehér szín jelentőségéről Japán két fő vallásában, a Koreán keresztül Kínából bejövő buddhizmusban és Japán ősi hitében a sintóban. A lakosság többsége mindkét vallás hagyományait követi. A japán buddhizmusban a fehér szín a tiszta szívet jelképezi, amely megtisztít a gonosztettektől és a földi vágyak és szenvedélyek kínjától. A sintóban a fehér szín ugyancsak a megtisztulást jelképezi és felszentelt tárgyak és helyek jelölésére használatos. Például a *haraigushi* vagy tisztító vessző, egy kis pálcából áll, amelynek az egyik végéhez fehér papírszalagokat és néhány szál kendert erősítenek. Ezzel a pálcával tisztítja meg a sintó pap jelképesen az imádkozókat és tárgyakat. Egy másik eszköz a *shimenawa* vagy határ jelölő kötél, amely egy szalmából készült kötél és amiről cikkcakkban-vágott fehér papírszalagok lógnak. A *shimenawa* a szent helyek, épületek, vagy éppen fák és kövek jelölésére használatos². A fehér ugyancsak az egyik színe az ún. *goshikibata*-nak magyarul „öt színes zászlónak” vagy „öt színű zászlónak”, amelyet a sintó vallásban eredetileg ajándékként ajánlottak az isteneknek. A *goshikibata* lehet egy zászlócsoport, amely öt különböző színű zászlóból áll vagy egy ötszínű zászló, melyeknek a színei kék, vörös, sárga, fehér és lila. Az eredetük Kínába vezet vissza és az Öt Elem Tanán alapul, amelyben a fém elem a fehér színt és a nyugati irányt jelöli. A *goshikibata*-n kívül a fehér szín része a *shijinki*-nek vagy „négy istenség zászlójának” is, amelyek a sintóban a négy égtájat megtestesítő szent állatot jelölik. Itt a fehér szín Byakko-t magyarul a „Fehér Tigris” képviseli, aki a nyugati mennyek ura. A *goshikibata*-hoz hasonlóan a *shijinki* hagyománya is Kínából jött Japánba³.

Vegyük most szemügyre a FEHÉR-VÁR szópár előfordulását a japán nyelvben. A FEHÉR-VÁR szópár japánul írva a fehér és a vár írásjelpárból áll, amelynek a szöveggörnyezettől függően több olvasata is van. Eredeti japán szavakkal *shiroki/shiraki*-nak olvasandó, amely a *shiro* (a *shira* szó a *shiro* szóváltozata és csak összetett szavakban fordul elő) magyarul fehér és *ki* vagyis vár szavakból áll. Ebben a formában a szó egyetlen településnévben sem fordul elő a Nemzeti Földrajzi Nevek Olvasati Szótára szerint, amely Japán összes jelenlegi helységnevét tartalmazza⁴. Viszont használatos mint családnév. A Nemzeti Családnév nevű internetes portál⁵ szerint a *Shiroki/Shiraki*, tehát Fehérvár, családnév a 26201. a közel 105000 japán családnév között és 36 háztartásban használatos. A *Shiroki/Shiraki* nem feltétlenül eredethez kötött egy ma már nem létező helységnevezhez mivel a XIX. század második feléig az egyszerű köznép tagjainak csak utónevük volt és csak ekkor, az ország reformkorának az idején, kötelezte az állam a teljes lakosságot, hogy vegyen fel egy családnévet is. Míg egyesek híres családokról vagy lakhelyükről nevezték el magukat, mások saját maguknak találtak ki családnévet. Ennek az eredménye az, hogy a 127 milliós Japánban ilyen sok családnév használatos, míg például a két Koreában, 79 millió lakossal és nagy múltú családnév használatl, csak körülbelül 250.

A családnév mellett található még két sintó szentély is Japánban melyet Shiraki Jinja-nak azaz Fehérvár Szentélynek hívnak. Az egyik Fukui tartomány Tsuruga városában van de eredetileg e szentély neve egy ugyanazzal az olvasattal bíró másik írásjelpárral volt írva. Tehát bár a szentély neve *shiraki*-nak (fehérvárnak) hangzik eredetileg más volt a jelentése. A

¹ *Shiro no shiori* (Várkalauz), Zenkoku Jōkaku Kanrisha Kyōgikai, Kyōto, 1999.

² Dr. Ono Sokyo: *Shinto – The Kami Way*. Tuttle Publishing, Boston – Rutland, Vermont – Tokyo, 2003.

³ *Shinto iroha* (Shintó ABC), <http://nishinojinia.or.jp/faq/079.html>

⁴ *Zenkoku chimei yomigana jiten* (Nemzeti Földrajzi Nevek Olvasati Szótára), Seikōsha, Ōsaka, 1993.

⁵ *Zenkoku no myōji* (Nemzeti családnév), <http://www2s.biglobe.ne.jp/~suzakihp/index40.html>

másik Okayama tartomány Kurashiki városában van. Azonkívül, hogy ez a második szentély egy apró betonépület más nem ismeretes róla.

Előzőleg azért hangsúlyoztam ki a japán származását a szavaknak mivel körülbelül 60%-a a japán szóállománynak kínai kölcsönszó és a japán írásjelek többségének van eredeti japán és japános kínai olvasata is. A FEHÉR-VÁR írásjelpár japános kínai olvasatban *hakujō*, amelyben a *haku* szótag fehéret jelent és a *jō* szótag várat. Erre a szópárra még visszatérek később. Hogy bonyolítsunk a témán, van egy kevert olvasata is, *shirajō*, amelyben az első szótag olvasata eredeti japán míg a második szótagé japános kínai. *Shirajō*, pontosabban *Azashirajō*, egy közigazgatási egység Akita tartomány Oga városában, és az *aza* előtag annyit jelent, hogy „falurészleg.”

A Japán Várak internetes portál segítségével 3000 várnevet vizsgáltam meg, de abból csak kettőnek a nevében van meg a FEHÉR-VÁR szópár⁶. Ezek a következők: *Fujishirojō* (*Fujishiro-vár*) és *Tenpakujō* (*Mennyei Fehérvár*). A második várnévben a *Fehérvár* szó japános kínai olvasatban *hakujō*-ként szerepel, pontosabban *pakujō*-ként mivel a *ten* (mennyei) előszó n hangját követve a *haku* szó szóeleji zöngétlen h hangja félzöngés p-vé változik. Első ránézésre mindkét várnév szóba jöhet, mint az eurázsiai *Fehérvárakhoz* hasonlító helynév. De *Fujishirojō*, amely *Wakayama* tartomány *Nanhai* városában van, az ott korábban tevékenykedő *Fujishiro* hercegről lett elnevezve, tehát a vár neve magyarra fordítva *Fujishiro-vár* és nem *Fuji-fehérvár*.

Így *Tenpakujō*, vagy magyarul *Mennyei Fehérvár*, az egyetlen vár melynek elnevezését párhuzamba lehet hozni az eurázsiai *Fehérvár* helységnevekkel. A vár egy 150 méter magas hegy tetején terül el *Nagano* tartomány *Ueda* városában⁷. Az építmény egy teljesen lepusztult gondozatlan romvár és csak néhány kőkupac utal arra, hogy ott eredetileg egy vár állott. Történetéről és építési dátumáról nem tudni semmit, bár egyesek úgy vélik, hogy a *Sanada* nemzetség építette a XVI. században a környéken levő jelenleg ugyancsak romos állapotú *Sanadajō*-val (*Sanada-vár*) együtt.

Végezetül arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy bár egyesek kizárólagosan a várfalak színére vezetnek vissza az eurázsiai *Fehérvár* helyneveket, ami természetesen lehetséges, viszont figyelemreméltó, hogy 3000 japán vár közül csak egyet neveznek *Fehérvárnak* annak ellenére, hogy a japán várak többsége fehér. A Nemzeti Várfelügyelők Tanácsának irányítása alatt levő 48 vár közül 31 fehér, 15 részben fehér és részben fekete vagy sötétbarna, egy vörös, és egy romvár melynek megállapíthatatlan a színe. A kérdés óhatatlanul felvetődik: Hogy ha a *Fehérvár* elnevezésű várakat pusztán a színükről nevezték el az eurázsiai földrészen, akkor miért nincs sokkal több *Fehérvár* nevű vár Japánban annak ellenére, hogy a fent- említett felmérésre támaszkodva több mint 60 százaléka a japán váraknak teljesen fehér színű.

THE FEHÉRVÁR (WHITE CASTLE) OF HEAVEN IN THE EAST

The expression ‘White Castle’, well-known in Hungary and in other countries of Central and Eastern Europe exists also in Japan, where castles were and are often of white color. This article tries to find an explanation to this fact, motivated by a previous article published by Borbála Obrusánszky.

⁶ *Nihon no oshiro* (Japán várak), <http://www.geocities.jp/dgdff233/>

⁷ *Nagano no oshiro* (Nagano-i várak), <http://utsu02.fc2web.com/shiro529.html>

CIVILIZÁCIÓS KITEKINTŐ — CIVILIZATION OUTLOOK

ARADI, Éva : A buddhizmus kialakulása és változatai

Elsősorban szeretném bemutatni a 2500 éve kialakult, s akkor új vallás történelmi hátterét, kialakulásának szükségességét. Majd a történelmi Buddha életét, megvilágosodását, tanait ismertetem, a korai, vagyis „ős buddhizmus” történetét, az első szerzetesrendeket, és zsinatokat, a Tan kezdeti indiai térhódítását, s különböző ágait, kb. i.e. az első századig terjedő időszakban.

Majd a buddhizmus indiai hanyatlásáról, visszaszorításáról, s ezek történelmi, társadalmi okáról történik említés. Ezzel egyidőben elterjedt a többi ázsiai országban, így szó lesz a buddhizmus Indián kívüli, más országbeli fejlődéséről. A későbbi irányzatokról, a Tan változásairól is beszélünk. Végül, de nem utolsó sorban a buddhizmus hatásáról a kultúrára, s itt elsősorban az indiai építészet buddhista remekeiről, és a korabeli irodalmi alkotásokról (szanszkrit és prákrit nyelvű művekről) esik említés.

Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy Indiában, — különösen a későbbi buddhista, de még hindu szent könyvek szerint is — nemcsak Gautama Sziddhártha, azaz a világ által Buddhának nevezett bölcs volt Megvilágosodott, előtte is (állítólag négy), utána is voltak Buddhák. Sőt, az indiai törzsek, nemzetek geneziséét részletesen tárgyaló *Agni Purána* (A Tűz Ősi Könyve) megemlíti, hogy mikor Bráhma létrehozta a mostani világot, két fő dinasztiát alapított: a szoláris (azaz Nap) és a lunáris (azaz Hold) nemzetséget. Míg a Naptól származott a hindu mitológia első embere: *Mánu*, addig a Holdtól származott az első, azaz *Ős Buddha*, aki valójában az ősi bölcsesség, az ősi lélek, s mint ilyen, kiegészítője Mánunak. Az Ős Buddhától származott azután többek között a történelmi Buddha, de a hinduk legnépszerűbb Avatárja: *Krishna* is. Buddha származásával kapcsolatos saját kutatásomra majd még visszatérek, először azonban ismerkedjünk meg e nagy világvallás — kb. 300 millió híve van ma is — lényegével.

1. A kor történelmi-társadalmi háttere

Indiában az eposzok korában kialakult a szilárd gazdasági-hatalmi struktúra. Létrejött kb. i.e. a 8-ik században a *vaskor*, mely lehetővé tette, hogy nagy kiterjedésű földeket vonjanak művelés alá, így i.e. 600-ra már csaknem az egész Gangesz medence megmunkálásra került. Nemcsak a szerszámok készültek vasból, hanem a fegyverek is, s ez lehetővé tette egy új, hatásos harcmodor megjelenését. Ez által felértékelődött a második kaszt: a *ksatriják* jelentősége. Ez már a két nagy eposznál: a *Mahabháratánál* és a *Ramajánánál* is nyilvánvaló volt, hiszen a főhősök ebből a kasztból származtak. De míg ezek a hősök azzal foglalkoztak, amire kasztjuk szerint elhivatottak voltak: azaz harcoltak, hazát szereztek és védtek, addig a második kaszt az i.e. 6-ik-5-ik századra annyira népszerű lett, hogy hitújítók, vallásalapítók származtak belőle. Átvették a bráhmanok által évszázadok óta betöltött szerepet. Miként alakult ki ez a helyzet?

A gazdasági fejlődéssel egyidőben a kisebb törzsi-nemzetségi vezetők megszilárdították hatalmukat, egyesítették erőiket, s közben a Gangesz medencében mindjobban keletre nyomultak, újabb területeket hódítva meg. Így kialakult néhány erős központosított városállam, élükön a királlyal és fejlett államszervezettel. A több mint ezer éves védikus vallás és a bráhmanok egyre inkább összefonódtak ezzel az erős központi hatalommal. Ráadásul a védikus rítusok, ceremóniák lassan annyira komplikálttá váltak, a nagy tömegek számára követhetlenné, hogy szinte a bráhman kaszt gyakorolta azokat, ami természetesen nem tetszett a hívőknek. Egy új vallásgyakorló réteg jelent meg, amely elvetette a bráhmanok régebbi hagyományait, és kétségbe vonta előjogaikat a védák kizárólagos ismeretével, az örökletes bölcsességgel kapcsolatban. Kialakult a hívőknek egy ún. vándorokból álló csoportja, akik elégedetlenek voltak a megmerevedett vallással, remeteként, könyöradományokból éltek, és szellemi, lelki szabadságot keresve járták az országot.

Ezek a csoportok két féle módját szerették volna elérni a lelki-szellemi megvilágosodásnak. Vagy meditációval, erős összpontosítással szerették volna akarataik alá hajtani a tudatukat, s így az „én” találkozhat a világegyetem ÉN-jével, vagy állandó tanulással a világegyetemet végső vezérlő elv megértésére törekedtek. Ez a kettősség jelen lesz majd a későbbi, s az i.sz. 7-ik századától megújuló *hinduizmus*-ban: tehát egyrészt imával (meditációval), másrészt tanulással, az ismeretek megszerzésével lehet üdvözülni. Természetesen ezt ilyen tisztán még nem látták az előbb említett vándorok, de mozgalmukkal utat nyitottak az i.e.-i 6-ik században, szinte egyszerre jelentkező két nagy vallásalapító színrelépésének.

Azt is érdemes megvizsgálni, hogy mindkettő két, északi kis államból származtak. A Gangesz-menti nagyobb városállamokban despotikus monarchia jött létre, azonban északabbra, a hegyek lábainál megmaradtak a védikus korból ismert viszonylag demokratikus királyságok, ahol az állam élén a rádza állt, aki az uralkodó nemzetség gyűlésének tartozott

felelősséggel. Az egyes nemzetségek saját hadsereggel rendelkeztek, s természetesen a hadseregek és a második kasztnak nagyobb volt a szerepe, mint a bráhmánoknak. Ilyen állam volt északon a mai Nepál déli részén *Liccsavik*, ahonnan a korszak egyik jelentős vallásalapítója: *Mahávira*, a dzsainizmus létrehozója származott (i.e. 540-ben született); a másik, szintén Nepál területén létrejött kis állam: a *Sájkák országa* volt, ahol a másik, világvallást alapító: *Gautama Sziddhártha*, azaz a *BUDDHA* (szanszkrit szó, jelentése: a *Megvilágosodott*) született, i.e. 563-ban. Mindketten kb. 80 évet éltek.

2. Sziddhártha élete

A fentemlített születési dátumot Indiában és Sri Lankán is évszázadokig helyesnek vélték, de a legújabb kutatások szerint állítólag i.e. 485-ben született. Ezt azonban még nem fogadták el általánosan, így helyesebb az 563-as születési évnél maradni. A Sájkák országa a mai India-Nepál határvidékén terült el, fővárosa Kapilavasztu volt, s ennek közelében egy *Lumbini* nevű kisvárosban született Sziddhártha. Apja az állam uralkodója volt, ksatrija harcos, *Suddhódanának* hívták, anyja: *Májádévi*, előkelő hercegnő. Bizonyos fenntartásokkal kell foglalkoznunk Sziddhártha életrajzával, mert míg a korai buddhista írásokban nem sok konkrétumot találunk, már a páli hagyomány szerinti Kánonban is több olyan *szútra* (tanítás) fordul elő, amely igen sok és kiszínezett életrajzi adattal szolgál. Ezeknek egyik fontos eleme volt, hogy felsorolták a leendő Buddha számos korábbi életét, amelyek során a megvilágosodás várományosa, s mint ilyen, azaz *bódhiszattva* számos üdvös tettet hajtott végre. Ezen kiszínezett életrajzok közül a legismertebb *Ashvaghósa* költői műve: a *Buddhacsarita* (i.sz. 1-ső sz.), ennek részletei *Vekerdy József* kitűnő fordításában nemrég magyarul is megjelentek. A mesés elemektől eltekintve azonban a különböző irodalmi és vallás filozófiai műveknek van egy közös magja, ami alapján többé-kevésbé meg lehet határozni a történelmi Buddha életét. Anyja, Májádévi szülei látogatására indult, mikor Lumbini-ben egy erdős ligetben megszülte fiát, akinek már születése után megjósolta egy Aszita nevű látnok, hogy a fiú vagy uralkodó lesz, vagy nagy szellemi újító és szent. Szülei a jóslat első részét szerették volna megvalósítani, ezért adták neki a *Sziddhártha* nevet, ami azt jelenti „aki beteljesítette célját”. Anyja a fiú születése után egy héttel meghalt, s így Sziddharthát anyja húga: *Mahápradzsápati* nevelte. Előkelő nevelést kapott, fényűzésben töltötte ifjúkorát, apja uralkodásra szánta. Tizenhat éves, mikor megházasítják, felesége: *Jasódhara*. A fiatal hercegnek nemsokára fia születik. Mesés elem újra: egy kikocsikázás közben először egy öregembert lát, majd egy beteget, végül egy halottat. Ez a látvány mélyen megrázza Sziddharthát, rájön, hogy az életben elkerülhetetlen az öregség, betegség és halál, egyszóval a szenvedés. Egy vándor azonban felvilágosítja, hogy keresse a szenvedés legyőzésének eszközeit, ez viszont eddigi életének feladásával jár. Ezt a négy találkozást nevezi a buddhizmus a „Négy Látvány”-nak. Hosszabb tépelődés után egy éjszaka kiszökik a palotából, hátrahagyva feleségét, fiát, apját, fényűzést és társadalmi rangot. Ekkor 29 éves. Levágta haját, remeteruhát öltött és gyalog elindult megkeresni az igazságot. *Magadha* fővárosa: *Rádzsagriha* felé vette útját, ahol találkozott az uralkodóval: *Bimbisárá*-val. Majd megtalálta első mesterét: *Álára Kálámát*. Megtanult igen hatásosan meditálni, azonban az igazság megismeréséhez nem került közelebb. Következő mestere *Udraka Rámaputra* volt, de itt sem tárt fel előtte a helyes megoldás. Ekkor egy folyó partján öt évet töltött, néhány társával, erősen böjtölt, s más önkínzást is gyakorolt (pl. hosszú időn át visszatartotta a lélegzetét). Ez az önsanyargatás sem vezetett eredményre. Ezzel felhagyott, mert teljesen feleslegesnek találta, normálisan táplálkozott, mire aszkéta társai kiábrándultak belőle, otthagyták és a Benáresz melletti Vadasparkba mentek. Sziddhártha egyedül maradt s egy folyó partján leült egy fügefafa alá, ahol hosszabb időt töltött meditálással, teljes nyugalomban. Egy éjszaka végre megértette a létezés természetét; ez volt a megvilágosodása, s ettől kezdve lett a neve: *BUDDHA*, azaz Megvilágosodott. Ekkor 35 éves volt. Ettől az időtől elmúltak szenvedései, kínzó lelki gyötrelmei. Az a hely, ahol ez történt, a megvilágosodás tiszteletére *Bódh Gayá*-nak lett elnevezve, s a fügefát is az ő tiszteletére *bódhifá*-nak nevezik. Az ősi fa természetesen már nincs meg, azonban a hagyomány szerint a meglévő az ősi fának az utódja. Bódh Gaya pedig a mai napig a buddhisták egyik legszentebb zarándokhelye. A kisvárosban szebbnél szebb buddhista templomok, azaz *sztupák* sorakoznak; szinte mindegyik buddhista ország és tartomány emelt egyet, versengve azon, melyiküké szebb, díszesebb. Pl. a japán buddhista sztupák vetekszenek a ceyloniakkal; legalább száz templom található itt, zarándokházakkal és különféle jótékonyági házakkal (pl. öregek otthona, hajléktalan szállás, kórház, árvaház, stb.).

Bódh-Gayából elindult megkeresni előző, csalódott társait. A Benáresz melletti Vadasparkban, azaz a mai Szarnáthban talált rájuk. Itt intézte az öt szerzeteshez első beszédét, mely a híres „Benáreszi Prédikáció”, s mely a világi örömeik esztelen hajhászása, s a szigorú, céltalan aszkézis helyett az ún. „arany középutat” tanítja:

„Ő szerzetesek, két véglet létezik, amelyet nem szabad annak szolgálnia, aki lemond a világról. Melyik ez a kettő? Az egyik a vágyak vezérelte élet, a vágyhoz, az élvezethez való ragaszkodás. A másik: az önsanyargatásban eltöltött élet, amely fájdalmas és szintén semmirevaló. Ő szerzetesek: a középső út az, amely felnyitja a szemet és értelmet, s mely nyugalomhoz, megismeréshez, megvilágosodáshoz, a Nirvánához vezet.” Nem ment könnyen, míg meggyőzte a szerzeteseket tanításának helyességéről, de végülis elfogadták, hogy Sziddhártha a helyes felismeréshez jutott, s ők lettek első követői. A Benáreszi Prédikáció megindította a Tant. Buddha útját mindenhol csodák kísérik, de ő maga nem gondolt egyház alapítására, vagy arra, hogy tanait dogmákba foglalja. Nemsokára 60 követője akadt, akiket elküldött az ország minden tájára, hogy tanítsák felismerését, a dolgok mibenlétét. Követői közé tartozott apja, nevelőanyja, felesége, sőt egyetlen fia: *Rahula* is, akik megbocsájtották azt, hogy valamikor elhagyta őket, s hittek benne. A Buddha még negyven évig tanított, 80 éves korában

Vaisáliban súlyosan megbetegedett, állítólag egy romlott ételtől vérhast kapott. Ekkor elhatározta, hogy három hónap múlva meghal, azaz belép a Nirvánába. Ez a közeli Kusinagarában következett be; tanítványaihoz ezek voltak az utolsó szavai: „Törekedjete lankadatlanul!” Követőinek közössége: a *Szanghá* gyors ütemében növekedett. Még életében a keleti tartomány fővárosában: *Rádzsagrihá*-ban szerzett sok támogatót és követőt, közöttük *Bimbisára* királyt, majd Kósala állam fővárosában: *Srávasztí*-ban egy gazdag híve adományozott neki és közösségének egy csendes ligetet, ez lett az első buddhista központ.

3. A Buddha tanítása

Mi Buddha megvilágosodásának lényege? Sokan foglalkoztak ezzel, de csak észérvekkel nem lehet meghatározni, már első követői is rávilágítottak arra, hogy azt meg kell élni, tehát túl van az érzékelhetőség határain. Mégis a buddhista hagyomány elismeri, hogy a Tan felfogásának különböző szintjei vannak: három egymástól jól elkülöníthető fok. Az első a *pusztán hallomásból ismert bölcsesség*, mely a megértésnek a legalacsonyabb foka. A második: a *gondolkodás által kialakított bölcsesség*, amelyre az ember önmaga tesz szert, mikor egy adott tárgyról hosszan gondolkodik, ez magasabb rendű, mint az első. A harmadik fok: a *befogadás szintje*, amikor az ember nemcsak hallott és elgondolkodott egy bizonyos dologról, hanem ez a felismerés áthatja minden gondolatát, eszerint képes létezni. A Tan felfogásának ezt a legmagasabb fokát csak meditációval lehet elérni.

Mi az, amit ezzel a meditációval meglátott Buddha, azaz mi a létezés lényege? Ez a három fő igazság: az *anitja*, a *duhkha* és az *ánátman*, azaz magyarul: a „mulandó”, a „szenvedéssel teli” és az „én-nélküli”.

Az első jellegzetesség: az *anitja*, azaz a *mulandóság*. Buddha felismerte, hogy minden, ami létrejön, megszületik, véget ér, elmúlik. Ugyanez érvényes a világegyetemre is: ez végtelen tér- és időbeli kiterjedés, amelyben számtalan vilárendszer jön létre és tűnik el. Minden mozgásban van, az egyén is megszületik és meghal. Semmi sem marad változatlan. Az ember meghatározott számú összetevőkből áll, ezek egysége tesz ki egy embert. Mikor ez az egység felbomlik, az ember megszűnik létezni. A szellem azonban nem semmisül meg, a láthatatlan világban szellemi energia lesz belőle, s ez örökös mozgásban van, elpusztíthatatlan. Megállapította még azt is, hogy az ember és az általa átélte világ nem alkot egységes egészet, hanem számtalan különálló alkotórészből tevődik össze: testi dolgok, érzések, észlelések és elképzelések, ösztönök és tudatos cselekedetek kombinációjából áll. Ezek az összetevők azonban nem esetlegesen és összefüggés nélkül léteznek, hanem szigorú törvényszerűségnek vannak alárendelve, ők a világtörvény, azaz a *dharma* végtelen sokaságú megnyilvánulási formái, s ez a világtörvény éppúgy megnyilvánul a kozmosz elrendezésében, mint a világ erkölcsi rendjében.

Meg kell jegyezni, hogy Buddha néhány elemet átvett a hinduizmusból, illetve ahogy őelőtte nevezték: a *védikus vallásból*. Ilyen a karma tana: azaz a következmény-okság elve, ilyen a születés és halál körforgása, vagyis az újjászületés (inkarnáció), s ilyen a sok újjászületés után való teljes megnyugvás, megszabadulás, azaz a *Nirvána*. De míg a védikus vallás szerint külső erők (túlvilágiak) játszanak közre ebben a szabadulásban, addig Buddha azt hirdette, hogy saját erőből, a *megvilágosodás* útján lehet elérni a Nirvána-állapotot. Ez az „egyéni megvilágosodás”, mely az embertől saját magától függ. De ehhez az állapothoz több újjászületés szükséges, még Buddha is meditációi során emlékezett előző életeinek egy részére, tehát ő is fokozatosan érte el a megszabadulást. Egyébként az újjászületésnek hat szintjét különböztette meg: az első három szint: a gonosz szellemek (két féle) és az állatok világa, míg a felső három: az emberek, félistenek (dévák) és az istenek világa. Mivel ő az istenek világát is állandóan változónak tekintette, valójában nincs a buddhizmusban transzcendens Isten-kép.

A második jellegzetesség: a *duhkha*, azaz a *szenvedés*. Ez nem csak egy a három közül, hanem tárgya a buddhizmus egyik leghíresebb tanításának a Négy Nemes Igazságnak. Ebben van a Tan egyik legfontosabb alaptézise. Buddha négy, egymással összekapcsolódó elvként elemzi a *szenvedés mibenlétét*, ennek *okát*, majd a *szenvedés megszüntetésének módszerét*, s végül magát a *megoldást*. Az első Nemes Igazság tehát megállapítja, hogy az *élet szenvedés*. A Második Igazság azt vizsgálja, hogy mi okozza ezt a szenvedést. Buddha az emberek *földi vágyait* (a mohóságot a hatalom, a vagyon és az evilági örömök iránt) nevezi meg a szenvedés forrásának. A vágy (mohóság) szüli a gyűlöletet és a vágyak láncolata kielégíthetetlen „szomjúságot” okoz. A Harmadik Igazságban kimondja, hogy meg lehet szabadulni a szenvedéstől a vágyak, a szomjúság kioltásával, vagyis a *lemondással*. A Negyedik Igazság megadja a megoldást: a *Nyolcágú Ösvényt*, vagy a *Nyolcas Útat*. Ezek a következők:

- ❖ a *helyes megértés (tudás)*, ez magában foglalja a Tan teljes megértését és elfogadását, valamint a vágyak okozta tévedések elkerülését;
- ❖ a *helyes elhatározás* az előbbinek, azaz a helyes megértésnek akaratunkkal történő elsajátítását jelenti;
- ❖ a *helyes beszéd*, a hazug, sértő és durva szavak elkerülését ajánlja;
- ❖ a *helyes cselekedet (viselkedés)* három fő parancsot tartalmaz: nem szabad semmilyen életet kioltani (nemcsak emberi életet!), nem szabad lopni és tilos házasságtörést elkövetni.
- ❖ a *helyes életmód* szerint kerülni kell a másokat megbotránkozató életvitelt;
- ❖ a *helyes igyekezet* azt jelenti, hogy minden erőnkkel törekszünk a fentiekben megjelölt helyes utat követni;

- ❖ a *helyes tudatosság* szerint törekedni kell az elme tisztaságának, nyugalmanak megőrzésére; s végül
- ❖ a *helyes elmélyülés*, mikor az elme tisztán tartásának céljából összpontosításra törekszünk *meditáció* révén.

A Nyolcas Út teljes megismerése és betartása révén jut el az egyén egy olyan koncentrált meditációhoz, melynek során felismerheti az élet végső célját, ami a megvilágosodás, a szenvedésektől való megszabadulás.

Míg az első két ösvény, a bölcsességgel (*prazná*) érhető el, a következő három: a Helyes Beszéd, Cselekvés és Életmód erkölcsi jellegű (*sílá*), a Helyes Igyekezet, Tudatosság és Elmélyülés pedig meditáció útján érhető el (*szamadhi*).

Valójában a Buddha által hirdetett, mindenki számára érthető Tan ekkor még nem nevezhető filozófiai irányzatnak, hanem vallásnak, mégpedig kifejezetten gyakorlatias eszmerendszerrel bíró vallásnak. Az ősbuddhizmus még nem foglalkozott metafizikával, ezért távol állt tőle azt vizsgálni: a világ véges-e, vagy végtelen, teremtett-e, vagy teremtetlen. Ezért nem beszél lélekről, sem túlvilági életről, kivéve a *Nirvánát*, melynek fogalmát azonban nem határozták meg. Ez a későbbi különféle buddhista irányzatoknak alapot adott arra, hogy a Nirvána fogalmát különbözőképpen magyarázzák. Egyesek üdvösségnek fogták fel, azaz a szenvedések és az azokat okozó vágyak kialvásának, a *mahájána-buddhizmus* azonban a semmivel azonosítja a Nirvánát (szanszkrit jelentése is ehhez közeli: *nir=nincs, vána=szó, tehát nincs szó, azaz „csend”*). Sokan, — elsősorban a modern időkben — Buddhát az első *pszichológusnak* tartják, aki minden vallásalapító közül elsőként ismerte föl a lélek bajait, s javasolt rá máig érvényes terápiát Mi ez a gyógy mód? Buddha szavaival: „Minden bűnnek kerülése, a szív és az elme megtisztítása, a jóra való igyekezet.” A buddhisták ötparancsolata a következő: „Aki életet pusztít el, aki hazudik, aki elveszi a nem adottat, aki más ember feleségéhez megy, aki részegítő italok élvezetének hódol, az az ember már ebben a világban kiássa élete fájának gyökerét.” A szerzeteseknek azonban még öt parancsolatot kellett betartani: „tartózkodás a helytelen időbeli evéstől, tartózkodás énektől, táncától, zenétől, színjátékok nézésétől, tartózkodás kenetek, illatszerek használatától s ékszerek viselésétől, tartózkodás a magas és széles ágtyól és tartózkodás arany és ezüst elfogadásától.”

A buddhizmus a kereszténység előtt 500 évvel megfogalmazza a szeretet alapelvét: „a gyűlölködés soha nem szűnik meg gyűlölködés által. Szeretet révén megszűnik, ez az örök törvény.” A buddhizmus kezdetektől fogva ellenezte a kasztrendszer és szembeszállt a bráhmanok felsőbbrendűségével. Elveti azt, hogy valaki születése révén kerül valamely varnába (kasztba), valójában az embert cselekedetei, erényei határozzák meg. Kigúnyolták a bráhmanok szövevényes, áttekinthetetlen szertartásait is: „A bráhmani szertartások, mivel az erkölshöz semmi közük, teljesen hiábavalók és fölöslegesek.”

Valójában a buddhizmus — bár egyes alapelveiben, mint pl. a lélekvándorlás és a végső nyugalom, azaz az újjászületéstől való megszabadulás elmélete a hinduizmuson nyugszik, — jelentősen meghaladta azt mind egyszerűségében, rendszerezettségében, mind abban a tényben, hogy széles tömegek számára érthető, befogadható volt. A cél a megvilágosodás, s ezen keresztül a világi vágyaktól, kötöttségtől való megszabadulás. Buddha szerint e cél megvalósítása útján az egyén fokozatosan tíz béklyótól szabadul meg: 1. az elkülönült „én”-be vetett hittől, 2. a kételkedéstől, 3. az öncélú szertartásokhoz való ragaszkodástól, 4. a nemi vágytól, 5. a rosszindulattól, 6. a ragaszkodástól a földi világban való létezésre, 7. a ragaszkodástól a túlvilágban való létezésre, 8. az önhiúságtól, 9. a nyughatatlanságtól és 10. a tudatlanságtól. Láthatjuk, hogy ez utóbbi a 10-es fokozat, tehát Buddha szerint ettől a legnehezebb megszabadulni. A különböző fokozatokhoz gyakorlati eszközök is járultak, pl. a 4-ik béklyó legyőzéséhez a szerzetesek olyan facipőt viseltek, s egyesek viselnek még ma is, mely nem hajlékony fiatalra erősített szíj, s a fiatal két dugószerű cölöpön nyugszik, vagyis ezek a cölöpök érnek a földre. Ezen a papucson olyan nehéz és fárasztó a járás, hogy a szerzetes minden energiáját leköti, így sem ideje, sem ereje nem lesz a nemi vágyra. Ezenkívül bizonyos erényövet, illetve lakattal lezárt láncot viselnek egyesek a nemi szervükön. A többi, inkább szellemi béklyótól pedig meditáció útján próbálnak szabadulni. Aki összetörte mind a tíz béklyót, az *arhat*, azaz „tiszteletre méltó” nevet viselheti, s elnyeri az *Árja-Szanghá*-hoz azaz a Nemes Közösség-hez tartozás jogát.

Ezek a korai Szanghák, azaz Közösségek természetesen a Buddhát és az általa létrehozott Dharmát (jelentése: Vallás, Törvény) tekintették példaképüknek. Új tagok felvétele általában az Oltalom kérés, — azaz egyfajta hitvallás — kinyilvánításának útján történt, mégpedig a következő formulával: „Buddham szaranám gaccsámi, dhammam szaranám gaccsámi, szangham szaranám gaccsámi,” azaz „Oltalomért folyamodom a Buddhához, oltalomért folyamodom a Dharmához, oltalomért folyamodom a Szanghához.” Ezt háromszor kellett a jelöltnek elismételni, s köteleznie kellett magát, hogy betartja az erkölcsi szabályokat. Ezután felvették őt a buddhista közösségbe. Gyakorlatilag ma is így történik a buddhistává avatás.

Kezdetben ezek a Szanghák, azaz közösségek egyfajta vándorló rendként működtek, nem volt állandó lakhelyük, a szabad ég alatt aludtak, és koldulásból tartották fenn magukat, ezért „koldusok”-nak, azaz *bhiksuk*-nak nevezték a Közösség tagjait.

Néhány gazdag támogatótól kaptak ligeteket, erdei területeket, s az esős évszakot általában ezeken a helyeken töltötték, fák, barlangok védelme alatt. Egymást segítették, megosztották mindazt, amit koldulással gyűjtöttek. A korai buddhista írott források, pl. a *szutrák* („Beszédék”) elbeszélnek egyszerű, de harmonikus életüket. Életvitelük hasonlított a korai keresztények életéhez.

Mivel Buddha életében nem alakult ki a Tan szervezettsége, az alapító halála után tanácstalanság lett úrrá tanítványain. A világi hívek irányítása a szerzetesekre hárult, de mivel nem voltak rendszerbe foglalt dogmák, sem egyházi szervezet, ez az irányítás nehézkesen indult. Buddha legtekintélyesebb tanítványa: *Mahákásjapa*, azaz a *Nagy Tanítvány* kijelölt egy 500 szerzetesből álló bizottságot a Tan és a rendi fegyelem megalkotására. Ezek megalkották a szellemi közösség „szabályzatát”, vagyis a *vináját*. Ez a bizottság készítette elő a nem sokkal Buddha halála után (i.e. 480 körül) összehívott első buddhista zsinatot *Rádzsagrihá*-ban, *Magadha* híres és a buddhizmust mindig is támogató fővárosában. Itt a Nagy Tanítvány megerősítette az összes viselkedési szabályzatot, s megpróbálták rögzíteni Buddha tanításait, hiszen addig semmit sem írtak le. A példabeszédeket is leírták, vagy legalábbis hozzákezdtek ehhez a munkához, így keletkezett a *Szútra- és a Vinaja-Pitaka* (Példabeszéd- és Szabály-Gyűjtemény’, melyet a későbbi századok folyamán állandóan kiegészítettek).

Nagyjából 100 év múlva, azaz i.e. 380-ban került sor a második buddhista zsinatra, az északi *Vaisáli*-ban. A zsinat fővédnöke *Magadha* királya volt. Itt következett be az első buddhista egyházszakadás, elsősorban az ortodox, az eredeti tanításokhoz ragaszkodó szárny, valamint a többségben lévő, s a *vináját* (szabályokat) másképp értelmező szakadár szárny között. Az előzőek *szthavirá*-nak („idősebbek”), az utóbbiak *Mahaszanghá*-nak, azaz „a nagyobb közösségnek” nevezték magukat. Az ortodoxia követői a *Théraváda* tanácsába tömörültek, ezek később a szent iratok értelmezésében működtek közre, néha a többi irányzattól eltérő magyarázattal. A következő néhány évszázadból még két zsinatról tudunk, a harmadik: i.e. 244-ben történt, melyet a nagy buddhista király: *Asóka* hívott össze északon, s mely nagy jelentőségű volt abból a szempontból, hogy ettől az időtől kezdődik a buddhizmus misszionárius tevékenysége, ekkor válik világvallássá. Ekkor indulnak útjukra észak- és dél-Ázsiába a Tan hirdetői, hogy elvigyék a Mester tanítását idegen népeknek. A negyedik zsinat egy másik jelentős uralkodó: *Kaniska* idején zajlott (ő is támogatta a buddhizmust), de erről részletesen az ő uralkodásának tárgyalásakor lesz szó (az i.sz. utáni első században).

Még meg kell említenünk néhány, a *buddhizmussal* összefüggő alap-kifejezést (a szavak szanszkrit eredetűek, de a buddhista szövegek általános nyelvjárásában, az ún. *páli* nyelvjárásban íródtak, melyek elsősorban hangtani eltéréseket mutatnak, kerülnek a mássalhangzó torlódást: pl. míg a *dharma* — szanszkrit szó, páli nyelven: *dhamma*, vagy a *szutra* (példabeszéd) szanszkrit szó, páliul: *szutta*).

Szutra, tehát az első buddhista megmaradt szövegek: elsősorban példabeszédek, néhányat magyar fordításban is olvashatunk Dr. Vekerdy József kitűnő, szöveghű fordításában, a Terebess Kiadó kiadásában.

Szangha: buddhista közösség, elsősorban szerzetesek közössége. Itt kell megemlíteni, hogy a buddhista vallásúakat nem *hívőknek* nevezik, mint a keresztényeknél, hanem *követőknek*, vagy *gyakorlónak*. Mivel ők nem annyira a hitre, hanem a megértésre és a belátásra helyezték a fő hangsúlyt.

Bhiksu: kolduló szerzetes.

Bódhiszattva: azok a személyek, akik sok jó cselekedetükért, vagy megvilágosodott tudásukért már életükben elérték a Nirvánát. Mivel a Tan egyik fő elve az önzetlenség gyakorlása, ezek a bódhiszattvák, — bár a Nirvánába térhetnének, — saját akaratukból vállalják a további újjászületéseket, hogy segíthessenek embertársaikon.

Vihára: eredetileg barlangokból kialakított kolostor, ahol az esős évszakban a szerzetesek éltek, később a kőből épített kolostorokat is így hívták.

Csaitja: a kolostor központi, hosszú, oszlopokkal körülvelt csarnoka, terme, ahol a szerzetesek együtt szoktak imádkozni. Itt vannak az imamalmok és a szobroknál a hívek által elhelyezett elsősorban fehér színű zászlók, fonalak, melyeket imáik meghallgatásának reményében helyeznek el.

Sztúpa: kupolás, tornyokkal körülvelt buddhista templom, ahol Buddha, vagy egy-egy bódhiszattva ereklyéjét (pl. hajszálát) őrzik.

Megemlítem még, hogy a buddhizmus rendkívül türelmes vallás, nem követeli meg híveitől, hogy más vallásokhoz fűződő korábbi kapcsolatukat földadják. Értékesnek tekinti az összes többi vallás tanítását, s ezt jól fejezi ki az egyik leghíresebb bódhiszattva: *Avalókitésvara* versének utolsó szakasza (szintén Vekerdy József fordításában):

Mert mindegy bárki mily hitet vall,
Kövesse csak a megszokott utat.
Módot, legyőzni e világot:
Mindnek saját hite szerint mutat.

4. A buddhizmus terjedése

Mint már említettük, a buddhizmus az első nagy támogatást a *Maurya királyok* uralkodása idején, s ezen belül is elsősorban az ókori India legjelentősebb uralkodójától: *Asóká*-tól kapta (i.e. 270-230). Ez a keménykezű és tehetséges uralkodó kezdetben egyáltalán nem volt Buddha követője, sőt erőszakosan terjeszkedett keletre és délre, területeket hódítva meg birodalma számára. Az egyik ilyen hódító hadjárat legvéresebb csatája volt a kalingai, melynek borzalmait és a sok holttestet látva *Asóka* megtért, buddhista lett, mindenféle erőszakkal felhagyott, teljes körű vallási türelmet gyakorolt és csak a „Dharma által akart hódítani”. Hogy a Tan terjessze, birodalmának minden jelentős pontján, s mind a négy égtáj felé kőoszlopokat emeltetett, melyekre felvésette „ediktumait”, azaz a buddhizmus által sugallt emberbarát törvényeit, de ugyanakkor bizonyos tilalmakat, pl. nem volt szabad az állatok életét kioltani, stb. Ezeket a kőbe vésett törvényeket csak a 19-ik században kezdték felfedezni és megfejteni. A Tan ilyen módon való terjesztésén kívül számos missziót állítottatott föl *Srí Lankán*, *Burmában*, de szerzeteseket küldött *Kínába* és más kelet-ázsiai területre is. Személyes példája nyomán pedig a buddhizmus erősen elterjedt *Indiában*; a *Mauriyák* alatt ez volt az uralkodó vallás, megelőzve a hinduizmust.

Uralkodása alatt nagyon sok és jelentős buddhista szentély és sztúpa épült az egész birodalom területén. S mint ahogy már említettük, az ő uralkodása idején, sőt az ő személyes kívánságára hívták össze a harmadik buddhista zsinatot *Pátaliputrán*, i.e. 244-ben. Addigra ugyanis a buddhizmust is utolérte az, ami minden világvallást, kezdett fölbomlani a szerzetesek egysége: a *Szangha*. *Asóka* felkért egy *thérát* (rangidős szerzetest), hogy hívja össze a gyülekezetet, ahol megcáfolták azoknak a véleményét, akik a többséggel ellenkező nézeteket vallottak, majd kiközösítették őket. *Asóka* tehát erős kézzel védte a buddhizmus egységét.

Ez a cselekedete azonban precedenst teremtett arra, hogy az állam beleavatkozhat a *Szangha* ügyeibe, s ez később megismétlődött pl. *Srí Lankán*, ahol nem járt ilyen békés következményekkel. Mindamellet *Asókának* nagy érdemei voltak a buddhizmus megszilárdításában és elterjesztésében. Kultúrtörténeti érdemei is felbecsülhetetlenek, hiszen az ő törvényei, az ún. *ediktumok* nemcsak korrajz értékűek, de a páli nyelv legősibb emlékei, a nyelvészeknek nagy segítséget jelentenek a nyelv és az írásmód akkori állapotának ismeretéhez.

Asóka halála után nemsokára összeomlott a *Maurya*-birodalom. Az új dinasztia: a *Sunga* pedig vagy üldözte a buddhizmust, vagy jobb esetben eltűrte, de nem támogatta. Mégis ebben a korban is fejlődött a buddhista szobrászat, pl. *Szánscsiban* és a már említett *Bódhgajá*-ban, mindkettő Észak-Kelet *Indiában*. Érdemes megjegyezni, hogy ekkor még *Buddhát* fizikai formájában nem ábrázolták (ezt egyébként ő életében tanítványainak szigorúan megtiltotta), s e korai szakaszban még tilos volt általában az emberábrázolás. Így szimbólumokkal utaltak a Tanra, ilyen volt például a *dharmacsakra*, azaz a Tan kereke, egy lábnyom (*Buddha* lábnyoma), lótusz, fügefafa (amely alatt *Buddha* megvilágosodott), egy trón, vagy egy elefánt (ez a nagytestű állat *Indiában* mindig a hatalom, s így az uralkodó jelképe volt).

A buddhizmus második legismertebb uralkodó-patrónusa *Kaniska* kusán király volt, aki — miután a kusánok elfoglalták észak- és nyugat-*Indiát* az i.sz. 1-2-ik században, — pártfogolta a buddhizmust, nagy kolostort építtetett északon és általában vagyonnal látta el a buddhista közösségeket. S bár nem volt *Asókához* hasonlóan erőszakmentes uralkodó, sőt több véres csatát vezetett, mégis a *Dharma* nagy patrónusaként tartja számon *Kaniskát* az indiai buddhista hagyomány. *Kaniska* uralkodása idején rendezték meg *Kásmirban* a negyedik zsinatot, kb. i.sz. 140-ben. Már a hely is jelzi, hogy itt az „északi kánon” néven ismert szentírás-gyűjteményt állították össze a résztvevő szerzetesek (a hagyomány szerint 499-en), s *prákrit*, nem páli nyelven. A *ceyloni*, i.e. az 1-ső évszázadban megtartott, — zsinaton ugyanis megalapították a déli ún. *páli kánont*, (vagy *déli kánont*), melynek összeállításán ezer tudós szerzetes dolgozott kilenc hónapon át. Ez a kánon *Buddha* közvetlen követőinek, tehát az ortodox iskolának a nézeteit foglalta magába, s már ekkor előre vetítette e zsinat azt a tényt, hogy szakadás fog bekövetkezni ebben a világvallásban. A déli — *ceyloni* — zsinattól a *kasmíriig* eltelt kétszáz év alatt valóban alapvető dogmatikai különbségek keletkeztek a buddhizmuson belül.

5. A Buddhista Kánon felépítése és a buddhizmus főbb irányzatai

A hagyomány szerint már az első zsinatra kialakult a buddhista szent iratokot tartalmazó, ún. *TRIPITAKA*, azaz a *Buddhista Kánon*. Ez az elnevezés Három Kosarat jelent, átvitt értelemben gyűjteményt. Az első: a *Vinaja-pitaka*, azaz a buddhista szerzetesek és apácák életét rendszabályozó szövegek, a második: a *Szútra-pitaka*, azaz *Buddha* tanbeszédei, a harmadik: az *Abhidharma-pitaka*, azaz az előzőben, tehát a *Szútra-pitakában* lévő tanbeszéddek magyarázatait tartalmazó gyűjtemény, szisztematikus csoportosításban, tantétel-szerűen.

A legfontosabb és legrégebbi a *Vinaja-pitaka*, s ez természetes, hiszen a *Szangha* életét, a kolostori rendszabályokat tartalmazza. Ezek nyolc kategóriába sorolták (a nyolcas szám egyébként visszatér a buddhizmusban, szinte szimbolikus szám, állítólag *Buddha* április 8-án született, 8-a volt mikor megvilágosodott, a Tan szekereinek nyolc küllője van, stb.): s ezekben tüntették föl milyen vétségekért milyen büntetés jár. A négy legsúlyosabb bűn a *Szanghából* való kizárást vonta maga után. Ezek a bűnök a következők: a.) nemi közösülés (a buddhista szerzeteseknek és apácáknak teljes szüzességet kellett fogadniuk),

b.) a lopás, c.) bármilyen (tehát nemcsak emberi) élet elvétele és d.) a rendkívüli képességekkel való kérkedés. Később a lényeges kategóriák mellett kisebb viselkedési szabályokat is leírtak és az ezek megszegéséért járó enyhe büntetéseket. A *Vinaja-pitaka* lényegében törvénykönyv, mely a szerzetesek és apácák életét irányító szabályokból áll.

Szintén fontos és az előzőnél terjedelmesebb a második „kosár”: a *Szútra-pitaka*, mely Buddha beszédeinek gyűjteménye. A teljes gyűjtemény egyetlen máig fennmaradt változata a páli nyelvű *Szutta-pitaka* (mint már említettük a páli a szanszkritnak, még inkább a prákritnak egy déli nyelvjárása volt, mely nem kedvelte a mássalhangzó torlódásokat — beszélt dialektus lévén, — s így jöhettek létre olyan változatok, mint: szútra-szutta, dharm-damma, putra-putta, stb). A páli nyelvű gyűjtemény mintegy 5000 szútrát tartalmaz, melyek Buddha 45 éves tanítói működését mutatják be. A gyűjteményben sok az ismétlés és kiderül, hogy a ceyloni — déli — zsinat után írták le a szútrákat, addig csak szájhagyomány útján adták tovább őket a szerzetesek, ami Indiában hagyományos módszer volt, hiszen a bráhmanizmusban is a védikus szövegek, de a nagy eposzok szövegei szintén recitálás útján hagyományozódtak. Buddha tanításait a könyv szerkesztői tizenkét részre osztották, mint pl. prózai beszédek, versek, magyarázatok, hosszabb tanbeszédek, csodás eseményekről szóló beszámolók, hősi tetteket bemutató beszédek, stb. Irodalmilag a legélvezetesebb fejezet az ún. *Dzsátakák*, azaz a „Korábbi születések története”.

Egészében a Szútra-pitaka színes, érdekes olvasmány, sokat megtudhatunk belőle Buddháról és a Tan kezdeteiről. Nem hiányzik egyes írásokból a humor sem, főképpen, mikor az öntelt és buta bráhmanokat tette a Mester nevetségessé.

A harmadik kosár: az *Abhidharma-pitaka*, szószerint azt jelenti, hogy a Dharma magyarázata (ma azt mondanánk: „segédtudománya”). Nem lenne igazán keleti vallás a buddhizmus, ha nem próbálta volna komplikálni az amúgy érthető és széles körben elterjedt ősbuddhizmust. Ez a „kosár” úgy magyarázza az egyszerűbb és közérthető, élvezhető „szútrá”-kat, hogy mindent csoportosít, feldolgoz, elemez, s ezáltal elérhetetlen magasságokba emeli, hogy lehetőleg csak a szerzetesek, s közülük is a képzetebbek értsék. Ami ellen az ősbuddhizmus harcolt, tehát a vallási kiváltságok, túlmagyarázott tanok ellen, abba a későbbi hirdetőik szépen beleestek. Ez egy későbbi fejlődés eredménye, s érződik létrejöttében a bráhmanizmus hatása.

Mi is az *Abhidharma* lényege? Bemutatja a „két igazság” közötti különbséget, azaz az egyik: a hagyományos, látszatszerű igazság (ahogy mi, meg nem világosult emberek látjuk, érzékeljük a világot), a másik: a végső igazság, ahogy a dolgok valójában léteznek. (Az első a *samvriti-szatja*, a második a *paramártha-szatja*). Az *Abhidharma* abból a célból jött létre, hogy ezt a kétféle látásmódot szembeállítsa egymással, majd felbontsa elemeire a megszokott, látszat-világot és ezekből az elemekből megtudja hogyan áll össze az „igazi” világ. Ezen elemzés elérésének eszköze a *meditáció*. Az így megállapított elemi részeket *dharmák*-nak nevezték, amely megnevezés zavaró, hiszen a buddhizmus egész vallását, törvényét is *dharmá*-nak hívják. Ezek az elemek nem szilárd, állandó létezők, hanem olyan pillanatnyi erők, melyek folyamatos áramlásban vannak, s mindegyiküknek megvan a saját, meghatározó jellege. A négy alapvető *dharmá*: a föld, a víz, a tűz és a levegő. A mindent változással, áramlással magyarázó analízis végül eljut arra, hogy nincs olyan állandó valami, amit *én*-nek hívnak, tehát a meditáló eljut a „személy éntelenségéhez”, vagyis ahhoz a megállapításhoz, hogy nincs benne „átma”, s mint ilyen a változó világegyetemet változó, kicsi és mulékony része. Az *Abhidharma* tan elsősorban arra szolgált, hogy a szerzetesekben kifejlőssze azt a képességet, hogy önmagát ne szilárd és változatlan lényként tapasztalja, gondolkodását egyre inkább a teljes önzetlenség irányítsa, s ezáltal gyökerestől kiirtsa magából a *vágyat*, s a vágy szülte *gyűlöletet*, mely két szokás már Buddha szerint is minden rossznak és bajnak okozója.

Jónéhány iskola nem fogadta el az *Abhidharma-pitakát*, különösen az időszámítás utáni időkben, s ezek a Szútra-pitakával végződő iskolának nevezték magukat, vagyis csak azt fogadták el autentikusnak, amit Buddha, vagy közvetlen követői hirdettek. A harmadik pitakát elvetők köréből alakult meg a buddhizmus legjelentősebb irányzata kb. az időszámítás kezdete körüli évszázadokban, s ez a *mahájána* („széles” út”, vagy „nagy szekér”) iskola. Noha időrendben későbbi, mint a buddhizmus másik nagy irányzata: a *hinajána*, („keskeny út, vagy „kis szekér”), de népszerűségében és elterjedtségében a legjelentősebb. A harmadik ág: a *vadszrajána* („gyémánt szekér”, vagy „gyémánt út”), s ez az előző kettőnél később jött létre.

Egyes vélemények szerint a három irányzat annyira eltérő nézőpontot képvisel, hogy igazából csak Buddha személye és néhány általa hirdetett tantétel közös bennük. Mindenesetre a három irányzatban az is közös, hogy a „jána” (szanszkrit szó: szekér, átvitt értelemben: út) szó használata azt hangsúlyozza, hogy a követőnek, ha meg akar világosodni, rá kell lépnie valamelyik útra, fel kell szállnia valamelyik szekérré.

A *hinajána* irányzat a tulajdonképpeni „ősbuddhizmus”, mely megkövetelte Buddha összes eredeti parancsának betartását; az eredeti erkölcsi előírások szerint kellett élni, szigorú aszkétizmussal, a világ kísértéseitől félrevonulva, szerzetesi magányban. A megvilágosodást pedig *meditációval* kellett keresni. Ezeknek a szigorú követelményeknek valójában csak a szerzetesek tudtak eleget tenni, azaz a hívek kisebbik része, ezért csak kevesen férhetnek fel a „kis kocsi”, innen kapta ez az irányzat a nevét, mely egyébként a déli páli kánon iskolája alakult, i.e. az 1-ső században. Magukat az „ész és logika iskolájának” tartották, s általában a bölcsességet hirdették a legfőbb erénynek; emberi ideáljuk az *arhat*, azaz a „szent”, aki érdemes és tiszteletreméltó, s már itt e földön elérheti a *nirvánát*.

A *hinajána* elsősorban a délkelet-ázsiai országokban terjedt el, s mai napig is ezt követik Srí Lankán (Ceylonban), Burmában, Laosz, Thaiföld és Kambodzsa területén. Ezekben az országokban annyira komolyan veszik az eredeti előírásokat,

hogy még a világi foglalkozást folytató követők is időről-időre visszavonulnak néhány hétre szerzetesi magányba, hogy legalább ilyenkor gyakorolják a megvilágosodást elősegítő aszkétizmust és meditálást. A hinájána irányzatban belül alakult meg a *théraváda*, azaz az „öregek tanácsa”, az idősebb szerzetesek ügyeltek ugyanis a szigorú előírások betartására.

Az előzőekben említett *káshmiri zsinaton* már látható volt, hogy az északiak nem követik a hinájánát, ezért is alakult meg az ún. *északi kánon*. Ez együtt járt az új irányzat: a *mahájána* létrejöttével. Ez az irányzat sokkal kevésbé volt szigorú, nem igényelte minden régi előírás betartását, arra hivatkozva, hogy Buddha éppen türelmet és megértést hirdetett, s azt, hogy mindenki elérheti, már életében is, a megvilágosodást. Ezért lett az elnevezés mahájána, hiszen sokan férnek rá a „nagy kocsi”, többen haladhatnak a „széles úton”. Ez az irányzat más vallási nézetekkel kapcsolatban is hangsúlyozta a megértést, türelmet. Ez az ág azt hirdeti, hogy nemcsak a szerzetesek és a szigorú aszkétizmust gyakorlók juthatnak el a megvilágosodásig. A mahájána papjai nőülhettek, fő feladatuknak nem a meditációt, hanem embertársaik megsegítését, a szolgálatot tekintették. Ezt az önzetlen, segítőkész szolgálatot testesítik meg az ún. *bódhiszattvák* (jelentése: „igaz megvilágosult”), akiket az északi irányzat szenteknek tartott, s ők bármilyen származású és foglalkozású emberek lehettek, tehát nemcsak szerzetesek. Azt is vallották, hogy az ember nemcsak meditációval juthat a megvilágosodáshoz, hanem Buddha segítségével, ezért van az, hogy imamalmot pergetve és szent mondásokat: *mantrákat* ismételve imádkoznak Buddhához. Ezzel eljutottak ahhoz a szokáshoz, hogy Buddhát istenként tisztelték. Az ősi, s még Buddha által megparancsolt tanítéssel: hogy nem ábrázolhatták Őt szobrokkal (csak szimbólumaival), a mahájána terjedésével gyökeresen megváltozott: ekkor jöttek létre az északi (afganisztáni, észak-indiai) és távol-keleti Buddha-szobrok (sokszor monumentális alkotások).

A *mahájána* buddhizmus elsősorban Kínában, Koreában és Japánban terjedt el. Egyébként a káshmiri zsinat után néhány évvel: i.u. 150 körül dolgozta ki egy zseniális indiai filozófus: *Nágárdzsuna* a mahájána irányzat (s az egész északi buddhizmus) filozófiai tan-tételeit (a már említett *abhidarmá*-ban szereplő elveket). Ő hirdette elsőként a világ jelenségeinek ürességét, s ez a tan lesz jóval később a kínai *csanbuddhizmus* alapja, mely irányzat végülis Japánban lett igazán népszerű és elterjedt *zen buddhizmus* néven. Ennek lényege, hogy a megvilágosodást természetes úton mindenki önmaga, külső segítség nélkül érheti el, folyamatos elmélyüléssel és aszkétikus életvitellel.

A harmadik irányzat: a *vadzsrájána*, azaz a „gyémánt szekér” már nevében is jelzi, hogy olyan kemény és erős, mint ez a különleges drágakő. A vadzsra gyémántjogart jelent, s a védikus vallásban *Indra* főisten jelképe, hiszen ő volt a mennydörgés és villámlás istene. Ezt a jelképet vette át a vadzsrajána ág, mint az elpusztíthatatlan erő szimbólumát. Ezen ág szerzetesei mai napig viselik ezt a jogart /természetesen nem gyémántból/. A vadzsrajána buddhizmus Tibetben és Mongóliában terjedt el.

A buddhizmus tibeti elterjedését mindenképpen meg kell vizsgálnunk, hiszen mai napig Tibet adja az egész buddhizmus vallási vezetőit: a *dalai lámát* és a *pancsen lámát*.

Amikor az i.sz. 7-ik században a buddhizmus elérte Tibetet, ott már létezett egy többistenhívő, samanisztikus helyi vallás: a *bön vallás*. Lényegében erre épült rá a buddhizmus, ezért lett a tibeti irányzat annyira más, mint az eddig tárgyalt ágak. Ez a keveredés és az ősi hit hatása eredményezte azt, hogy Tibetben az eredeti indiai buddhizmushoz olyan szokatlan szertartások kapcsolódtak, mint a démonűző táncok, mágikus varázslatok, vagy áldozatok bemutatása.

A tibeti irányzat elnevezése: a *lámaizmus*, mely papjairól, a lámáktól ered. Ezt a címet 12 évi tanulás után nyerheti el a szerzetes, s ez a kolostorokban folytatott tanulás nemcsak vallási ismereteket foglal magában, hanem jogi, irodalmi, művészeti képzést is. Tibetben évszázadokig igen erős volt a buddhizmus, az ország vezetése is a lámák kezében volt, különösen a mindenkori *dalai* és *pancsen láma* örvendett nagy tiszteletnek, őket az egész buddhista világ vallási vezető-ként ismerte és ismeri el. A dalai lámát tulajdonképpen a könyörületesség bódhiszattvája: *Avalokitésvara* reinkarnációjának tartják, s így a „mennyei lényeg”: a bölcsességet és jóindulatot testesíti meg. A mindenkori új dalai lámát a legbölcsebb szerzetesek csoportja különleges előírások alapján próbálja kiválasztani, vagyis azt megállapítani, hogy az előző dalai láma halála után hol és kiben születik újjá.

A mostani dalai láma a tizenegyedik, az észak-kelet-indiai Dharamsalában él önkéntes száműzetésben 1959 óta (vagyis azóta, mióta Kína bekebelezte hazáját: Tibetet), s szerzetesi neve: Tenzin Gyatso.

A *pancsen láma* a második legmagasabb rangú egyházi vezető, a szó jelentése: a nagy tanító, vagy a bölcs tanító. Őt is hasonló körülményekkel választják ki a szerzetesek. A jelenlegi, a tizenegyedik, s még fiatal korú.

Indiában a buddhizmus az i.u. 6-7-ik században hanyatlani kezdett, majd 1200 táján majdnem teljesen el is tűnt, egy zseniális dél-indiai „ellen-reformátor” hindu vallásfilozófus: *Shankara* térítésének köszönhetően, aki India négy égtáján kolostorokat, templomokat létesített és követői ezekből a központokból hódították vissza az embereket az időközben megreformált vallásnak, melyet ezekután nem védikusnak nevezünk, hanem *hinduizmus*-nak.

Azonban az i.u. 1-ső századtól kezdett terjedni Ázsia másik hatalmas birodalmában: Kínában. Az első indiai buddhista szerzetesek az ún. „Selyemút”-on jutottak be először Kínába, s a karavánút mentén fekvő oázisvárosokba. Érdekes, hogy az elszigetelt és kultúráját mindig is féltékenyen őrző Kína nem ellenezte a buddhizmus terjedését. Már i.u. a 2-ik században megépült az első buddhista kolostor Kínában. A nyelvismeret (szanszkrit, prákrít) hiánya azonban akadályozta az új vallás

megismerését, ezért egyre több kínai szerzetes szeretett volna elzarándokolni Indiába, a Tan hazájába, hogy tanulmányozza az eredeti tanításokat.

A buddhizmus legnagyobb kínai ismerője és a „szent könyvek” autentikus fordítója a 7-ik században élt és Indiában többször elzarándokolt szerzetes: *Xuan Zhang* (ejtsd: Hszuan Csang) volt. Közép- és Délnyugat Ázsia több országát is bejárta és fennmaradt leírásából rendkívül értékes forrásmunkák maradtak az utókor számára. Szerencséje volt Indiában, mivel az indiai ókor utolsó nagy uralkodója: *Harsha Vardhana* ült a trónon, aki barátjává fogadta a kínai szerzetest. Harsha bár hindu volt, bőkezűen támogatta a buddhista kolostorokat, művészi alkotásaikat. Így szívesen segített a kínai zarándoknak, aki háromszor is ellátogatott Buddha országába, majd hazatérve lefordította a buddhizmus legfontosabb 75 művét, de értékes kordokumentumokat tudhatunk meg tőle az akkori indiai viszonyokról, társadalomról, szokásokról.

Mivel írásban rögzítette a buddhizmus tanításait, s addigi történetét, megalapozta a buddhizmus terjedésének teológiai alapját, s ezzel azt a tényt is, hogy mikor a buddhizmus saját hazájában eljelentéktelenedett, Kelet-Ázsiában világvallás lett, s különösképpen Kínában terjedt el. A buddhizmus számos tétele nem esett messze a kínai gondolkodástól, de volt néhány eszme, melyet nem fogadtak el a kínaiak, s ezek a későbbiekben nagy feszültségeket, sokszor hivatalos fellépést is kiváltottak a buddhizmus ellen. Elsősorban a késői buddhista miszticizmus váltott ki ellenérzést a gyakorlatias gondolkodású kínaiakból, hiszen mire ők megismerték fordításban a tanításokat, a *mahájána iskolát*, ez már erősen eltért a Buddha által hirdetett közérthető, mindenki számára elfogadható vallástól. Az i.sz. utáni fejlődésre rányomta bélyegét az Indiában mindig is meglévő hinduizmus, a maga vonzó, ám nem mindenki számára érthető misztikájával. A másik ellenérzést a buddhizmus szigorú asketizmusa váltotta ki az életet élvezni szerető kínaiakból. A szerzetesi nőtlenység, a vágyakról és a világi örömeiről való lemondás igénye nem talált lelkes fogadtatásra közöttük. Az újjászületések és a karma tana sem illett a kínai világképbe. Mindazonáltal évszázadok alatt — elvetve a Hinajána tanait és kizárólag a Mahájána irányzat gondolataiból merítve, — kialakult a kínai papok vallási tevékenysége következtében egy sajátosan „nemzeti buddhizmus”, melyben főszerepet kapott a nemzeti természet és a nemzeti gondolkodásmód. A kínai buddhizmus a hatodik századtól követhető nyomon, kiemelkedő gondolkodója és a buddhista bölcsélet egyik legnagyobb alakja *Tiantai (Tendai) Daishi* volt, aki sokat tett a vallás elterjedéséért és távol-keleti fejlődéséért.

Japánban a buddhizmus kezdetét az i.sz. utáni 6-ik századtól számítjuk, tehát Buddha megjelenésétől mintegy ezer év telt el, mire a szigetországba megérkeztek tanításai. 538-ban ugyanis Kudara, Korea királya elküldte követét Kinmei japán császár udvarába egy buddhista festmény és egy szútratekeres kíséretében. Ekkor Japánban már a *shinto* („istenek útja”) hit elterjedt tömegvallás volt, azonban a japán mentalitás tarthatatlannak ismert mindenfajta kizárólagosságot, így az új tan: a buddhizmus szabadon terjedhetett a szigeten. Valójában a kezdeti időkben az őshonos vallás és a buddhizmus összeolvadt, s bár a *shinto* név megmaradt, lényegében a buddhizmus japán változata jött létre, államvallásként, s a császárság isteni eredetét hirdette. Látható, milyen messzire került Buddha eredeti tanítása a különböző ázsiai országok gyakorlatában. Érdekes, hogy mindhárom erősen buddhista országban (Tibetben, Kínában és Japánban) ráépült a már meglévő ősvallásra az új eszme, (bón, taoizmus, shintoizmus), s merőben más és más, nemzeti jellegű buddhizmust hozott létre. De ha jól meggondoljuk, Indiában sem történt másképp, hiszen a buddhizmus sok tanítása éppen a hinduizmusból nőtt ki.

Japánban a már említett különbségek mellett volt még néhány lényeges eltérés, így például a hosszú és embert próbáló meditáció és az azáltal elérhető megvilágosodás mellett, a japán buddhizmus azt hirdette, hogy elérhető a gyors, hirtelen történő megvilágosodás (felszabadulás) is. Szerintük az egyén a természettel való közvetlen kapcsolattal, a természetben való feloldódással is megvilágosodhat. A másik lényeges különbség az, hogy a vallásos japánok sem élnek európai értelemben vett hitéletet, nincsenek szertartások, a templomokat is ritkán látogatják. Ehelyett otthon emelnek házi oltárt és a hitélet gyakorlása erkölcsi tartásban, egy bizonyos shintoista létformában mutatkozik meg.

A buddhizmus Japánban három fő fejlődési korszakon esett át, az első kettőben sokfajta szekta keletkezett, majd a 15-ik században egységesülés tapasztalható, elkezdődött az eredeti buddhizmus kutatása. Ekkor kezdtek Buddha alakja és tanításai megjelenni a japánok előtt, s ettől az időtől az összes ún. *Dharma-kapu* és a nagyszámú iskola mind Gautama Buddha tanításain alapul. Ezen tanítások, vagyis a szent iratok gyűjteményét „Issaikyo”-nak, vagy „Daizokyo”-nak nevezik.

És, amint már említettük, itt terjedt el, főképpen az utóbbi évszázadokban, az ún. *zen buddhizmus*, melynek őse még Indiában (Nágardzsuna megfogalmazásában) az volt, hogy a megvilágosodást mindenki egyénileg, külső segítség nélkül elérheti, s ezt a japánok kiegészítették még a fentemlített természeti kapcsolatok által elérhető megvilágosodással, tehát nemcsak meditációval. A természettel való kapcsolatba azonban szorosan beletartozik a fizikai gyakorlatok, testedzés fontossága, ami Japánban mindig is fontos volt. A buddhizmus első szélesebb elterjedése is jellemző módon a harcművészetéről híres északnyugati Shaolin kolostorban történt, s akkor is, azóta is elsődlegesnek tartják a testmozgást, a fizikai erőnlétet.

6. A buddhizmus hatása a művészetre: elsősorban az építészetre

Mindenekelőtt a Tan szülőföldjén: Indiában létrejött buddhista emlékekkel szeretnék foglalkozni, mivel ezeket személyesen megismerhettem. Mint már említettem, Buddha megvilágosodásának helyén *Bódh-Gayában* csodálatos templomváros alakult ki a századok folyamán. A Tan terjedése és a Mauriák által történt támogatása következtében már a kezdeti időkben épültek itt *sztúpák*, melyeknek jellegzetes, tornyokkal kiegészített pagoda formájuk van. A sztúpák jelképes épületek (kezdetben nem templomok, hanem a Nirvánát megszemélyesítő, Ég felé törekvő építmények). Lentről fölfelé keskenyednek a szintek, míg legfőül a csúcson elhelyezett két ábrázolás található: a Hold és a Napkorong szimbóluma. Tehát a sztúpa a világmindenséget ábrázolja. Zarándokok és a Buddha követők mindig az óramutató járásával megegyező irányban járkál körül az építményt, rendszerint szent szövegeket, azaz *mantrákat* mormolva. A belső szentély sokszor őriz Buddha ereklyét, hajszálat például, s az ereklyetartót körülvevő emelvény előtt nagyon sok kis fehér textil darabka, vagy fehér apró zászló, vagy csak fehér pamutszál található, ezt a követők imáik meghallgatásáért helyezik ott el. Sokszor fiatal nők gyerekkéldásért könyörögve kötnek ilyen fonalat a szentély oszlopaire. Bódh Gayában eredetileg fából készült sztúpák álltak, azonban ezek a monszunesők kegyetlen viharaitól és nedvességétől elkorhadtak, vagy időről időre tűz martalékává váltak. Az időszámítás kezdete körüli időkben tértek rá a kőből való építkezésre. Jól látható a legrégebbi bódh-gayai, vagy a híres Száncsi-i sztúpa főbejáratánál és az égtájak szerinti kapuknál a még a fából készült előző épületek hatása, a kő fedőlap hajlított, az oszlopfők és a díszítőelemek is mintha fából készültek volna. Szerencsére azonban ezek az épületek már fennmaradtak. Később minden ázsiai buddhista ország emelt itt sztúpát, versengve egymással az épület díszességét, szépségét tekintve. Nagyon szép pl. a Thaiföld-i és a Ceylon-i sztúpa.

A régi és általában közép-, kelet-indiai hagyományos sztúpa építészet kissé változott északon, s főképpen a Himalája lábánál, vagy Nepálban, Tibetben. Itt ugyanis jóval több a kolostor, míg ez a régi, eredeti indiai buddhista templomoknál nem volt jellemző, hiszen ekkor a szerzetesek ligetekben, barlangokban laktak. Északon viszont kialakult a lámaista kolostor-építészet. Az itteni templomok alaprajza is megőrizte azonban az indiai ún. *mandala* formát, azaz a négyzetbe írt kört, mely szimbolikus jelentésű: a világ teljességére utal.

A lámaista kolostorok templomaiban azonban már általában ott van Buddha szobra, legtöbbször ülő, meditáló testhelyzetben, vagy álló alakban, két kezét teste mellett kifelé fordítva, mintegy áldást adva. Haja a jellegzetes csigákba rendezett ábrázolással történik, ami még a Mauriák utáni (i.sz. előtt) Nagy Sándor-féle hódítás és az azt követő, a művészetre is kiterjedő görög hatást bizonyítja. Ez a hatás hozta létre észak-nyugaton, tehát a mai Pakisztán, Afganisztán és Irán keleti részén az ún. *gandhári művészetet*, elsősorban buddhista épületekben, szobroknál, tehát tartalmában buddhista, formájában görög (redőzött, leplek, görög hajviselet, sőt sokszor a kezekben tartott eszközök is, pl. lant, koszorú, stb.) A gandhári művészet külön fejezetet érdemelne, részletes kutatója hazánkfi: Baktay Ervin volt, aki kitűnő könyvében: *„Az India Művészeté”*-ben alapos elemzését adta ennek a művészetnek. Egyébként az Afganisztánban nemrég lerombolt bamiáni hatalmas és szép Buddha szobrok is a gandhári művészeti ág remekművei voltak.

Különleges emlékei a buddhista építészetnek a viszonylag épen megmaradt egyetemek, ezek közül is elsősorban az indiai Bihar államban — a tartományi főváros: Patna közelében — található *Nálandai Egyetem*. Ez az i.sz. utáni 7-8-ik században épült, s egy nagy kiterjedésű, tulajdonképpeni egyetemváros, templommal, központi termekkel, a szerzeteseknek létesített egyszemélyes, kicsi cellákkal, udvarral, raktárakkal, gazdasági épületekkel. Ázsia több országából tanultak itt a leendő szerzetesek, de egyfajta buddhista kultúrközpont is volt. Masszív, jól tervezett, mai napig is látványos épületegyüttes, ahol elsősorban a *mahájána* irányzatot oktatták. Kínai szerzetesek leírásából tudjuk, hogy a vallással kapcsolatos tudnivalókon kívül történelmet és filozófiát is oktattak. Szintén ők említik, hogy 1500 tanár és 8500 diák vett részt az egyetem életében egyidőben. A tanulmányok megkezdése előtt az egyetemhez tartozó alapozó és középiskolákban készültek fel a tanulók, akiknek elhelyezése és étkezése ingyenes volt. A felvételi vizsgák azonban nagyon szigorúak voltak, általában csak a hallgatók 20 %-a jutott be az egyetemre. A diákok erkölce kiváló volt, de az egyetem rendkívül szigorúan büntetett bármilyen kihágást. A nálandai egyetem több évszázados működése után a 12-ik században semmisült meg, mikor Bihar államot is elérte a kíméletlen muzulmán támadás. A szerzetesek ekkor Tibetbe menekültek, s ott folytatták a tanulást, oktatást.

A buddhista építészet harmadik jelentős példáját a *barlangtemplomok* adják, melyek közül kiemelkedik a közép-indiai (valójában a Nyugati Ghátok kiterjedt fennsíkján található) *Adzsanta* 29 barlangszentélye, Buddha életének, különféle buddhista szenteknek, Bóddhiszavtáknak és köznapi embereknek remekművű freskóival. I.sz. az 5-ik-8-ik században épültek, tehát a Gupta uralkodók idején. A Ghátok erős és időtálló bazaltkővébe vésték a valószínűleg természetes barlangok díszes, oszlopfős, vagy egyszerűbb bejáratait, s azután a barlangbelsőket is kifaragták, majd a simán hagyott falakat egyrészt vallási, másrészt a mindennapi életből vett festményekkel díszítették (pl. házak, utcák, paloták, erkélyek, gazdagabb és szegényebb emberek, növények, állatok, stb. képe látható). A barlangok egy védett hegy oldalában, kiugró párkányoktól árnyékolva helyezkednek el, ez a magyarázata annak, hogy hosszú évszázadokig megmaradtak szinte eredeti pompájukban a festmények, nem estek a monszunesők mostoha hatása áldozatául. A későbbiek, tehát a 20-as számtól kezdődőek a legszebbek, oszlopcsarnokkal rendelkező terjedelmes barlangszentélyek. A barlangok falán füstnek, azaz fáklyavilágításnak semmi nyoma, tehát feltehetően minden nap csak néhány órát dolgozhattak a művészek, mikor a nap a nem mindig tágas bejáraton keresztül bevilágított. Mégis élvezhetők a színek, jól kivehetők az ábrák. Biztos vonalvezetés, tudatos kompozíció-készítés (általában a

kép centrumában Buddha, vagy valamely Bódhiszattva helyezkedik el, s köré csoportosul a többi személy, a kép közepén a legnagyobbakkal, majd a széle felé csökken a méret, nyilván azért, hogy kiemelje a legfontosabbat), s rendkívül kifinomult színharmónia jellemzi a festményeket. Feltételezhető, hogy ennek a fejlett rajztudásnak voltak előzményei más barlangoknál, csak nem maradtak fenn. A freskók készítésének a technikája a következő volt: a lesimított főfalat és mennyezetet agyag, tehéntrágya és kőpor keverékével 1-2 cm vastagon bekenték, s amikor megszáradt, vékony mészhabarcs réteget vittek fel és elsimították. Ezt nedvesen tartották. A fehér alapon vörössel rajzolták meg a kompozíció részleteit, majd erre az alapra vitték fel a különböző színeket: a vöröset, zöldet, kéket és sárgát. Majd barnával, vagy feketével újra meghúzták a kontúrokat és kevés árnyalással plasztikussá tették a formákat. Természetes, tehát növényi és ásványi eredetű festékekkel dolgoztak; a képeken a vörös, barna és sárga színek dominálnak. Legismertebb kép az ún. Bódhiszattva Padmapáni (azaz a lótuszt tartó Bódhiszattva) és a két hercegnő portréja. Sok részletet ábrázoltak a Dzsátákából, azaz a Buddha életét feldolgozó mesegyűjteményből, pl. a Haldokló Hercegnő képét is ebből merítették. Ő ugyanis Buddha anyja, aki fia születése után a hetedik napon meghalt.

Ez a három alapvető buddhista építészeti típus: tehát a sztúpák, az egyetem-város és a barlangszentélyek, melyek a Tan indiai műemlékeit alkotják. Természetesen az évszázadok során több helyen létrejöttek, pl. a Karle-i barlangok Bombay közelében, vagy az orisszai sztúpák, de jelkép rendszerükben, stílusukban mindig a kialakult irányzatot követték.

Természetesen a többi ázsiai országban is csodás alkotásokat hozott létre a buddhizmus. Ceylonban a régi főváros: *Kandy* (mely a sziget belsejében, őserdők között található) templomegyüttese, kolostorai, vagy a világ legnagyobb faépítménye Japánban, melyet 752-ben Nara városában emeltek a nagy Buddha szobor védelmére. Ez a Nagy Buddha Csarnoka (*Daibucu Buddha*). Többször leégett a csarnok, de mindig újjáépítették. Buddhát 444 tonna bronzból öntötték. Az ülő alak 16 m magas, 5 m széles, füleinek hossza 2,4 m. Buddhát egyébként mindenhol nagy szemekkel és rendkívül hosszú füllel ábrázolják, a keleti vallásokban ugyanis a nagy szem és hosszú fül a bölcsesség szimbóluma. A gigantikus JAPÁN Buddha szobor jobb kezét kifordított tenyérrel felemeli és az áldás-osztás mozdulatával fogadja a lelki békét kereső követőket, bal kezének mozdulata pedig a kívánságok jóváhagyását fejezi ki.

Összefoglalva: a buddhizmus — különösen annak létrejöttekor — emberközpontú, szeretetet és egyenlőséget hirdető, s azt megvalósító, erőszakmentes vallás. Nem mitológiai panteonnal, nem áttekinthetetlen szertartásokkal, hanem nagyonyon személyes Mesterrel, aki sohasem tartotta magát Istennek. Nemhiába terjedt el Buddháról már a saját korában, hogy Ő volt a lélek első orvosa. Tanításának lényege: az ember a vágyak, a gyűlölet és az erőszak leküzdésével hogyan teheti könnyebbé életét ezen a világon és hogy világosodhat meg és juthat el ezáltal egy tökéletes világba. Az első indiai vallás volt, mely szerzetesek, misszionáriusok közösségét hozta létre, kánont teremtett, zsinatokat tartott, tehát a maga idejében újító, modern hitnek számított, sőt alapvető tanai túléltek az alapítás óta eltelt 2500 évet.

Egyébként szülőföldjén, Indiában, érdekes módon az utóbbi 20-25 évben újra terjed, elsősorban a mindig is radikálisabb Bombay (Mumbai) környékén, azaz Maharashtraban és elsősorban a *haridzsánok* (azaz Isten fiai, vagyis a kaszton aluliak) körében. Már 9 millióan vannak, a vallás újbóli térítője: Dr. Ambedkár maharashtrai jogász volt, s a konvertáltak között volt India egyik leghíresebb írója: Dr. Mulk Radzs Ánand is.

Irodalom

1. Romila Thapar: „A History of India”, 1 Volume. Penguin Books, England, 1966.
2. A. Casale: „A Cultural History of India”, Macmillan Co.Ltd. Bombay, 1973.
3. India Bölcsessége. Gandhi Alapítvány. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest, 1994
4. Buddha élete és tanítása. Pátria Könyvek, Budapest, 1989.
5. Andrew Skilton: „A buddhizmus rövid története”. Corvina, Budapest, 1997.
6. Bárdi László: „A keleti világvallások története és eszmevilága”, JPTE, Pécs, 1999.
7. Glasenapp, H.: „Az öt világvallás”, Gondolat, Budapest, 1975.
8. „Buddha beszédei”. Válogatta és fordította: VEKERDI József, Helikon, Budapest, 1989
9. Wojtilla Gyula: „A mesés India”, Édesvíz Kiadó, Budapest, 1998.

THE DEVELOPMENT AND THE DIFFERENT BRANCHES OF BUDDHISM

The author reviews the origins and evolution of Buddhism in its several forms in the course of history. A concise and at the same time penetrating survey of the history of this great religious movement in its rich varieties.

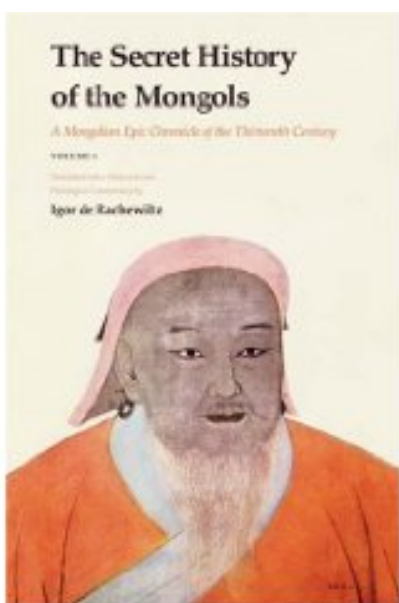

OBRUSÁNSZKY, Borbála : A Mongolok titkos története

A mongol népek ma ismert legrégebbi irodalmi, néprajzi és történeti emléke, amely kínai írásjelekkel, de mongol nyelven maradt ránk. Eredeti neve Yuan chao bi shi. Az ismeretlen szerző által alkotott mű a XIII. század első feléből való, hiszen a munka végén az olvasható, hogy a patkány évében lett készen. Ez a XIII. században elvileg három időpontot jelenthet: 1228, 1240, és 1252. Az orientalisták máig nem állapodtak meg arról, hogy melyik időpont lehet a keletkezés ideje. Az első időpontot (1228) legtöbbször kizárják, mert a mű még említi Ögödej nagykán cselekedeteit, reformjait, és ő csak 1229-ben lépett apja örökébe, a mongol nemesek gyűlése (kurultáj) akkor választotta meg hivatalosan uralkodóvá. Az utolsó dátum pedig sokak szerint azért nem elfogadott, mert a krónika nem említi meg Ögödej utódait, sőt a második nagykán haláláról sem tesz említést.

A mű eredeti célja a mongol birodalmat megalapító Dzsingisz kán származásának és pusztai harcainak megörökítése lehetett azért, hogy az utókor számára mindörökké fennmaradjon az első nagykán érdeme. A száraz tények, mint a kán családfájának részletezése, vagy Dzsingisz kán parancsai mellett a mű nagyon olvasmányos és szórakoztató munka, igazi mestermű. A krónika műfaja kevert, egyesíti magában a kalandregények izgalmas elbeszélését a családregénnyel és a száraz történeti tények megörökítésével. A tényeket versekkel, mongol közmondásokkal fűszerezi meg.

A mongolok legfontosabb történeti forrása sok viszontagságot élt meg és eredeti, valószínűleg ujjur írásos formában nem maradt meg. Szerencsére a kínaiak ezt a szöveget használták tolmácsiskolájuk számára, és a mongol nyelvű szöveget fonetikusán átírták kínai jelekre. A Ming-dinasztia idején a művet belemásolták a Yung-lo ta-tian császári könyvgyűjteménybe, melyet 1408-ban fejeztek be. A kínai boxerlázadás idején, amikor az európai nagyhatalmak Pekingben nagy pusztítást végeztek, több jelentős történeti forrás a harcok során keletkezett tűzvészben megsemmisült, de szerencsére a császári udvarban több könyvet, így a Mongolok titkos történetét is egy másik gyűjteménybe másolták bele, így az megmenekült az utókor számára. A mű eredeti változatban 1908-ban jelent meg, Ye De Hui tette közkinccsé a mongolság legrégebbi történeti krónikáját. A tudományos kutatók csak a 20. század elejétől fedezték fel a művet. Kivételt jelent nagy keletkutatónk, Szentkatolnai Bálint Gábor, aki már 1895-ben a mongolok történetéről három részes tanulmányt tett közzé az Erdélyi Múzeum hasábjain [*az említett tanulmányt lásd ezen írást követően — Szerk.*], és ő már idézett a Titkos történet egyes részeiből. Elképzelhető, hogy ő volt az első európai kutató, aki tanulmányozta a művet, esetleg le is fordította, bár nem akadunk nyomára annak, hogy kéziratban meg lett volna a fordítás. Bálint leírta, hogy mandzsu nyelvű krónikákból értesült a fontos kiadványról még az 1870-es években, amikor Urgában, a mai Ulánbátorban tanulmányozta a mongol és a mandzsu nyelvet. A mongol krónika sok külföldi fordítást ért meg. 1962-ben látott napvilágot Ligeti Lajos fordítása és magyarázó szövege. Sajnos, a művet 2004-ben úgy adták ki újra, hogy a magyarázatokat nem frissítették, így a legújabb kutatási eredményeket a magyar közönség nem olvashatja. aki minderre kíváncsi, annak Igor de Rachewiltz angol nyelvű fordítását és kommentárját érdemes elolvasni.

The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century

Fordította, valamint történelmi és filológiai
magyarázatokkal ellátta

Igor de Rachewiltz

Kiadó: Brill Academic Publishers, Leiden — Boston
Év: 2006
Nyelv: Angol
Lapszám: 1349 (2 kötet)
ISBN-10: 9004153640
ISBN-13: 978-9004153646

A mongolok titkos története sok fontos ősi szokást őrzött meg számunkra, mint például a vérszerződést. Láthatjuk, hogy a mongol uralkodók, mint például Dzsingisz kán ugyanolyan szerződést kötött társaival, mint Árpád fejedelem Etelközben. A forrás azért kiemelkedő jelentőségű, mert fontos elemeket őrzött meg az ősi hitvilág emlékeiről. Magyar elem is található benne, hiszen a krónika tömören megemlíti a mongolok 1222-es portyáját a kelet-európai síkság és a Kaukázus hegyei felé. Amikor a Kaukázus népeiről beszél, az alánok mellett fontosnak tartják megemlíteni a madzsarat népet. Ez arra utal, hogy a kaukázusi magyarság még akkor is jelentős erőt képviselt a térségben. Amikor a mongol szerző a nyugati hadjáratot említi meg, ott szól a kárpát-medencei magyarságról is, és ott minket uralkodónk neve után kerelnek nevez.

THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS

The author provides an overview of the major Mongolian historical source: *'The Secret History of the Mongols'*. The work was written in the first part of the 13th century originally in the Uyghur language, though only the Chinese translations remained for us. At present the most complete translation with commentaries is of Igor de Rachewiltz, published in 2006 by Brill Academic Publishers.

SZENTKATOLNAI BÁLINT, Gábor : A mongol császárság története¹

(Első közlemény)

Bevezetés.

Midőn a világ legnagyobb birodalmának alapját megvető személyiségnek, Csinggisz kánnak és 10—11 ősenek történetét az 1646-ban Pekingben készült hivatalos mandsu fordítás után az »Erdélyi Múzeum« olvasóival megismertetni jónak véltem: mindenkép szükségesnek láttam a magyar fordítást, a mely tudtomra Európában az egyedüli, bevezetéssel látni el. A mely bevezetésben szólnom kell Csinggisz kán népének minőfajúságáról, e nép történeti írásáról és végül arról, miért érdekel minket e történeti részlet.

A magyar nemzet apraja és nagyja előtt ismeretes a kutyafejű Tatár név. A Tatár nevet viselte eredetileg a Csinggisz kán népének egyik törzse, a melyből valónak tartották magát a hódítót is, de a mit a kérdéses történeti mű nem igazol. Maga az egész nemzet, a melynek a Tatár törzs csak egy piczi részét tette, Mongol nevű.

De kik a Mongolok?

A csaknem 44 millió négyzet kilométer területű Ázsia legnagyobb részt nomád életet folytató lakói, legalább is 4 millió □ km. területen 5 millió lélekszámmal.

E számba beleértem természetesen a mai Mongolország határán kívül Szibériában és Mandsu-országban lakó Mongolokat is. De már az Al-Volga és Don közt élő ¼ milliónyi Oirat-Mongolokat (Kalmik népet) és az Afgán-ország határán még létező Hazára törzset csak megemlítem.

E számos törzsű, de meglehetősen azonos nyelvű és típusú nemzetet, a mint tudva van, a nyelvészkedni nem szerető néprajzírók úgy tekintik, mint az emberiség egy nagy részére nézve a faj-jelleg legeredetibb viselőjét. Én az elfogúlatlan nyelvészekkel egyértelemben a Mongolokat a legalább is 150 milliót tevő igazi turáni nyelvű népcsalád egyik *önálló ágának tartom*; de az egész népcsaládra nézve egyedül eredeti minta-típuszúl venni nem lehet, a mint Caldwell tanul püspök is mondotta a tanul-féle népek típuszáról beszéltében. A néprajzi írók helytelen fölfogásának következményét már a Nipponok minő fajúságáról tartott fölolvadásomban kimutattam. (L. Erd. M. 1894. nov.)² Azt is már több ízben indokoltam, hogy miért nevezem én *Turáni*-nak azon népcsaládot, a melynek a Hún-Moger nemzet is egyik önálló ága. De az ismétlés e tekintetben még mindig nem fölösleges, nem a Gulliver lagadoi Akadémiája systematikusanak megtérítésére, hanem az olyanokért, a kik

¹ Eredetileg megjelent az *Erdélyi Múzeum* 1895. évfolyamában, három részletben. — Mikes International Szerk.

² Említett írást közöltük lapunk 2008. évi április-júniusi számában, pp. 75-78. — Mikes International Szerk.

nálam levélben azután kérdezősködnek, mikor lesz már vége a zűrzavarnak, a melyet a magyar nemzet eredetére nézve a nemzeti hagyományt fitymáló finnista és turcista két nyelvész párt teremtett.

E kérdezősködőknek ezennel azt mondom, hogy minden zavar megszűnik, mihelyest az intéző körök informálva lesznek, hogy az egy jövevény érdekei miatt a magyar nyelvtanulókra erőszakolt 8 éjszaki didbáb nyelv gammatikája nem az a magyar nyelvre nézve, a mi a goth nyelvtan a germán nyelvekre, vagy a mi az ó-szláv a testvér szláv nyelvekre nézve. Már pedig azt józan észszel ma senki, de senki sem állíthatja, hogy a magyar és finn-yugra nyelvek közti viszony olyan volna, mint az eme nyelvek közti, mert nem testvérek, nem egyágúak ezen nemzetek.

Ha pedig az intéző körök belátni nem akarják, megérjük, hogy Csaszlauból kell importálni magyar nyelvtanárokat, a mi a kényyszerű finnező czéh érdekeinek megfelelhet, de nem a magyar nemzetének.

Az egyik főbb ok arra nézve, hogy én a *Turáni* s nem az *Ural-Altaji* nevezést használom, az, hogy az Ural hegy lehet ásványokban gazdag, s jó bundabőrt adó maczkók is lehetnek ott nagy számban, de már az ott lézengő turáni néptörödékek minden maczkó-legendájuk daczára is mind számra, mind nyelvre nézve a Turánság 150 milliót tevő többi ágaival szemben semmit-mondók.

Azt is tudjuk, hogy az Ural hegy két oldalán lakó finn-yugra népek is délről nyomattak éjszakra. Az Altaj hegyben létező mandsu-tungur, mongol, török-tatár törzsek is csak töredékek, s ha a XV. század végéig még magyar ágú töredék ottléte bizonyos is, a mint később látjuk, mégis a Turánság ős fészkeül nem tekinthető, hisz a Himalaya lakható vidékén még máig is van *Meger* (Magar) és *Hun* töredék.

A második főbb az, hogy azok, a kik az Ural-Altaji elnevezést divatba hozták, sem az igazi turánság mivoltát, sem annak főbb ágait nem ismerték s így nem kívánhatják, hogy a nagy Turánságot az ő nyomorú zacskójukba beleszorítsuk.

Hogy mikor képezheték a mai Turánságnak alább előszámolt³ egyes önálló ágai egy egységes nemzetnek testvér törzseit, azt ki tudná megmondani, valamint azt is, hol volt a kezdetleges Turáni családnak bölcsője! De hogy az önálló ágak közös tanyája egykor Ázsiának azon része volt, a melyet délen a Hoanghó folyó, éjszakon a sarkvidék, keleten a Sárga-tenger, nyugaton a Kaspi-tenger és Irán vagy a Zendföld határolt, azon kételkedni nem lehet, mert Ázsia eme része ma is jobbra turáni népek lakhelye.

A természetből nomád népek számára szánt eme területnek déli szomszédja a kínai nép, a nyugati pedig az Irán vagy Zend népe volt. A kínai nép az ő történetét K.e. 2950 év előtt kezdődöttnek tartja s a 60 éves cyclusok elsőjét a 2400-adik évre teszik; a nyugati szomszédnak, a Zend népnek története K.e. 2234-edik évig érne vissza!

Tekintve, hogy az egyiptomi nép 30 királyi családjának az elsőjét *Mena* királylyal K.e. a 4400-adik évvel kezdődőnek veszik; s tekintve, hogy Charles Lyell az emberi nem korát 100 ezer évre teszi, a Turáni népek két szomszédjának említett történeti korát csakugyan nem tarthatnók túlzottnak. Csakhogy ha a kipécézett történeti kezdettől fokozatosan lefelé akarunk szállni, úgy találjuk, hogy századok, sőt ezredek üresek. Ez olyan, mintha valaki azt mondja, hogy emlékszik születésére, mint az egyszerű töröknek szólni kezdő fia, életének 1, 2, 3-adik évére is emlékszik, de már 5, 7, 9 stb. egész 21 éves koráig a vele történetekről mit sem tud. Hogy az emberi nem csakugyan régi, azt elhiszem; azt is elhiszem, hogy bizonyos keményhatású események emléke, kivált letelepült népeknél, írás nélkül is monda alakjában sokáig megmaradhat, a mit aztán az írástudó utódok egyike másika a maga képzelő tehetsége szerint írásba foglal. De már az ilyen történetnek legfőleg csak a magva jöhet tekintetbe. Ezért Egyiptom népén kívül a többi letelepült népnél a keresztyén időszámítás előtti 6—7 századot megelőző időből történetírásról alig lehet szó. Ezt igazolja az is, hogy az oly régi írástudó kínai népnél is a biztosabb történetírás K.e. csak egy pár száz évvel kezdődik a *Han* dynastiával. A mit az előbbi korból az éjszaki nomád szomszédokról tudnak, alig egyéb, mint az, hogy nomád életet folytatnak, verekednek egymás közt, vagy több törzs egyesülve be-beütnek a kínai népre.

Ha másfél század előtt, midőn a franczia Deguignes a kínai évkönyvek után összeállította a »Hunnok története« című művét, a Turáni népcsalád egyes ágainak nyelve annyira ismeretes volt volna, mint ma: úgy bizonyosan műve első kötetének 123. lapján nem azt mondotta volna, hogy »Kína éjszaki határánál lakott régen egy híres nemzet, a melyből valók a Hunnok, Törökök, Mongolok, Magyarok és Tatárok (=Mandsuk)«, hanem azt, hogy a fönt elszámolt turáni ágak legtöbbjei K.e. 1000—1500 évvel még együtt éltek a marhatenyésztő, kósza életet. Mert a kínai nép által legjobban ismert Hunn (*Hiungnu*) nép biztosabb története K.e. 216 évvel kezdődik; a Nipponoké K.e. 600 (?); a Tamuloké K.e. 450 (Pandiya dynastia); a Koreai népe K.u. az első században; a Kao-Kiu (Kaocse) Törököké K.u. 386; a Mandsuké K.u. a VII. században (Bokhai dynastia); a Mongoloké Csinggisz kánnal (K.u. 1167).

Ezek után számba véve az egymástól ma oly iszonyú távolságra lakó ágak nyelvtani és szótári egyezését, nem tudok mást gondolni, mint azt, hogy a Turánság egyes ágainak szétvállása nem lehet olyan mesésen régi dolog.

³ Tamil (50 millió), Nippon 42 m. Hun-Moger 8 m. Koreai 14 m. Mandsu-Tonguz 10 m. Mongol 6 m. Török-Szaka 20 m. Finn-Yugra (8 nemzet) 5½ m. Szamoyed? Himalaya Hún? Himalaya-alatti Magar? Vayu? Newar?

Hogy a Finn-Yugra és a Török ágak jöttek legkorábban *iráni* s talán semmi befolyás alá, azt emez ágak nyelvtana is mutatja.

Ezek után áttérhetünk arra, miként keletkezett a történeti mű, a melynek fönt jelzett részletét magyarra fordítottam. Alig helyezkedett el a kínai trónon a jelenlegi Cs-hing nevű Mandsu-kínai császárok elsője Suncsi s már minisztereinek tanácsára kiadta a parancsot a Kína felett uralkodott *Liao*, *Arany* és *Mongol* dynastiák történetének mandsu nyelvre fordítására, hogy a fiatal hódító nemzet a régiek jó és rossz cselekedetéből okuljon. A legterjedelmesebb a mongol császárság története, mert 600 füzetet tesz, míg a más két uralkodó családé csak 300—300-at. Fájdalom én csak a fönt érintett kezdő részlettel rendelkezem.

Hogy a 600 füzetes mandsu fordításnak az eredetije kínai és nem mongol nyelvű, azt látjuk a rövid bevezetésből, a hol a kínai mű értelmezőjéül két kínai nyelvű hivatalnok van megnevezve. De hogy maga a kínai mű eredetileg mongol nyelvű adatok után készült, onnan tudjuk, hogy az 1866-ban Palladius orosz archimandrita által lefordított *Yuan cs-hao pi-si* (A mongol dynastia hivatalos története) című történeti műnek eredetije is mongol nyelvű ujjur (szyriai nestorianus) betűkkel írva és Csinggisz kán utóda *Ögedei* (Oktai) alatt 1240 ben a Kerülen folyó mellett tartott mongol nemzeti gyűlésen lett befejezve. Ezen orosz sinologus (kínai nyelvismerő) később eme munkának olyan bővebb kiadását is megtalálta, a melyben a kínai fordítás mellett az eredeti mongol szöveg kínai fogalomjegyekkel van írva. Ebből azt látjuk, hogy a Mongolok, a szyr nestorianus papok által készített 14 betűből álló hiányos ujjur írás mellett a kínai fogalomjegyírást is használták. Sőt meglehet, hogy a hún-székely írással a legtöbb jegyekben egyező Jeniszej vidéki rovásírást is ismerték, mert az utóbbi években éjszaki Mongolországban is találtak rovásírást. Ezért ha e mandsu fordítású történeti műben azt olvassuk, hogy Csinggisz kán fiait az ujjur nyelvre és írásra taníttatja, nem azt jelenti, hogy a Mongolok elébb semmiféle írást sem használtak, hanem csak azt, hogy a szyr-török írás 14 betűje alkalmasabb volt a török nyelv írására, mint a hang-dúsabb mongol nyelvre.

Hisz nemcsak ujjur törzsű keleti törökök fogadták el a nestorianus keresztyénséget, hanem mongol törzsek is, a mint a *Keredi* nevű mongol törzsnek *Wang* (király) nevű kánjáról Marco Polo után elterjedt mese is mutatja, a mely szerént eme törzs fejedelmének egyesített kínai és mongol címéből Wang-kán (Uankan)-ból *Juan* (János) papot vagy pápát csináltak. Mellesleg megjegyzem, hogy én eme hatalmas mongol törzsnek *Keredi* nevét, a mint a mandsu fordítás adja, helyesebbnek tartom az arab írás által elferdített *Kerait* alaknál.

Ezért egyik-másik láma-papnak tulajdonított mongol írás föltalálása alatt a 14 betűs ujjur írás többé-kevésbé módosítását kell értenünk. S a W. Radloff-féle Kudatku Bilik bevezetésének 86. lapján adott Klapproth azon állítása, hogy Csinggisz utódai az ujjur írást a mongol nyelvre nem használták, alap nélküli, mert a Csinggisz kánnak 1219—1220-iki győzelmének emlékére állított, nercsinszki kő felirata mongol nyelvű szyr-török betűkkel.

Mindebből az látszik, hogy a Mongolok igyekeztek mindazt följegyezni és följegyeztetni, ami még a nemzeti hagyományból meg volt. Azt is tudjuk, hogy a mongol kánok hadjárataik alkalmával a legtávolabb országokba is kínai mérnököket és tudósokat vittek magukkal. Így Batu-kán Magyarországról is csináltatott egy kínai térképet, a melyet Bretschneider közölt (Notices of the mediaeval geography and History of Central and western Asia etc.) művében.

Reánk nézve pedig azért tartom érdekesnek a történeti részletet, mert abból láthatjuk, hogy a vadság jelképéül emlegetett Csinggisz kán nyugati kortársait minden jó oldalról fölülmúlta: láthatjuk, hogy a nőnem a mongol népnél mindjárt kezdetben nyilvánosan szereplő elem volt s ma is a mongol nő bír legtöbb tekintéllyel csaknem az egész keleten; megtanuljuk abból, hogy a régi történetünkben szereplő víz-tisztelet, fehérülő áldozat stb. a Mongoloknál is meg volt. De a mi főfontosságú, az, hogy Csinggisz kán több ízben hadakoz egy az Altaj-hegy délkeleti oldalán tanyázó *Meyer-it*, *Meger-it* (mongol többes alakú név) nevű törzs népével, a melyet gróf Kuun Géza »A magyarok első nyoma az Altaj ős-hazában« című fölolvasásában a *Moger*, *Meger*, tehát a magyar nemzet maradványának tart.

Azon fényt, hogy a magyarok nyoma nemcsak a *Meger-it* néptörzs által, hanem a hún-magyar rovásírás által is éppen beér Mongolországba, én a Hún-kérdés eldöntésénél fontosnak tartom, mert a Hun-Moger testvériségről szóló nemzeti hagyományunkat támogatja mindkettő.

Én ugyanis a Hún-kérdést még eldöntetlennek tartom s fogom tartani mindaddig, a míg az elbírálásnál a mi nemzeti hagyományunkat és nyelvünket kellő méltatásban nem részesítik. S hogy a bevezetésben e fontos kérdést előhozom, azért történik, mert az idáig hozott féloldalú vélemények legtöbbje a *Hún-ok* (v. Hunn-ok) nemzetiségét a Mongolokéval vagy azonosnak, vagy rokonnak mondja. A francia Deguignes nézetét láttuk; J. J. Schmidt mongol nyelvtudós és Jakinf orosz szerzetes mint mongol és kínai nyelvismerő a *Hiungnu*-kat egyenesen a mongolok elődeinek tartja. A francia történetíró A. Thierry a »Húnok« című művében, befolyásolva a finnisták systemája által, a Hunokat finn-török-mongol népvegyületnek mondja. Az egykönyvű emberek (homines unius libri), azok t.i. a kik a török-tatár nyelveken kívül az egész Turánságban semmit sem látnak, a Hunokat tisztán töröknek tartják és kürtölik. Ezek egyike W. Badloff muszka-német turcista, a ki a Kudatka Bilik (keleti török nyelvemlékek) című munkának bevezetésében a keleti törökség uigur törzseinek On-Uigur (tiz Ujjur) nevét a kínai évkönyvek *Hiangnu*-jával is, de még a nyugati, s különösen görög írók *Ounni*, *Onni*-jával is azonosnak veszi s így a Hunn-okat tisztán keleti törököknek állítja. Sőt hogy a budapesti Akadémia nyelvészei által finnek decretalt magyar nemzet »Hun-ug-ar-us« (kettős többes képzővel, *ok*, *uk*, *ar* régi magyar, tamill, mandsu, török többes képző) neve is

megfejtést kapjon, a keleti török Onuigurok által leigáztatja az Al-Volgánál lakó tiszta finn (! ?) nyelvű Mogere-ket s onnan nyugatra vezeteti. Mégis kár, hogy a kétszeresen sógor csak Finn-cseremiseket, Csuvas-törököket, meg szegény Tatárokat látott s hogy a Turánságot egy nyelvből ismeri! A Nagy-Magyar alapította budapesti Akadémia pedig mégis csak érdemel valamit a nagyszerű eredményért! Hisz annak finnezőji támadták meg a nemzeti hagyományt, ők maguk sem tartván egy finn-ágú magyar nemzetet valamire képesnek. Ha a Hunnoknak csupán mongol vagy török-ágú voltát állító két ellentétes nézet közül kellene föltétlenül választanunk, én részemről mindenesetre a Mongol-Hún vagy Hún-Mongol nézetet választanám. Mert azon ténynek, hogy igen sok régi mongol törzs- és személynév mint: Bayan, Bayacsi, Bara, Barsza, Bátor, Bede, Bodo, Dobo, Kebe, Khaidu, (v.ö. Hajdu) Khos-ot, Szecsen, Taryan, Dzoltu, On vagy Ún (Csinggisz ősenek törzsneve t.i. Hún) *Oniut* (Hunyad) stb. csaknem teljesen azonos alakban fordul elé a Székely-Magyar nemzetnél is — hogy a nomád életre vonatkozó legtöbb székely-magyar szónak legközelebbi társai a mongol nyelvben láthatók, s hogy a magyar nyelv hangtana a mongol és mandsu nyelvvel jobban egyezik, mint bármely közép vagy éjszaki turáni nyelvvel, s hogy végre a nemzeti hagyomány a Hunokról mint ősök vagy testvérekről (Hun-or és Mog-or, mint két név régi többes képzővel) szól, mégis csak történeti okának kell lenni. De mivel sem a mongol, sem a török ágának nincs nemzeti hagyománya a Hunokkal való rokonságról, a Hún-Moger nemzetnek se mongol, se török ágúságát állítani józan észszel nem lehet, azért a főtebbi tünemények oka más kell hogy legyen. Tehát vagy az, hogy a Hún-Moger nemzet több törzse mongol águ volt, vagy az, hogy a Hún-Moger nemzet mint a nagy Turánság egyik *önálló ága* (két főtörzsszel vagy mellékággal Hun-Moger) a Hoanghó folyónál egykor a kínai, mongol-mandsu és keleti török népek közt lakott, a honnan a kölcsönös hatás, hisz a magyar nyelvben elég szó van, a mely közös a kínaival. De ezen helyzetnél fogva kimagyarázható *Hún, Mägär* törzsek elszármazása is a Himalayába, érthető, hogy a délindiai turáni Tamul-féle népek nyelve több közös elemet mutat a magyarhoz, mint a többihez.

A Hún-Moger nemzet nyugatra vonultában érintkezett és kereszteződött a már korábban nyugatra jött és sok nem turáni kereszteződés folytán mindenkép kifordult Finn-Yugra népekkel s úgy állott elé azon káros hatás, a melynek tulajdonítom ige-rendszerünk összekuszált voltát. Eme nyugatra vonuláskor maradhatott az Altaj hegyekben a főtebb érintett *Meger-it* törzs. Abból, hogy a Hún-Moger nemzet több törzse mongol águ lett volna, a főtebbi tényeket, valamint azt, hogy a mongol nyelvben is van magyarnyelv hatás, magyarázni nem lehet s így csakis nemzeti hagyományunk tétele, hogy »*Hun-or* és *Mog-or* testvérek voltak« igazolható az én nyelvészetem szerint.

Én tölem lehet akárki finn-cseremis, vagy csuvas-török-tatár a maga szakálára, de nem a magyar nemzetnek, történetének és nyelvének rovására. A ki ezt akarja tenni, menjen és kérjen eme dib-dáb népektől kenyeret! És most azon reménnyel zárom be ez ismertető bevezetést, hogy a mélyen tisztelt hallgatóságból senki sem lesz, a ki ezután ne szánakozzék azokon, a kik a magyar nemzetnek finn-yugra vagy török-tatár águ voltát vitató iratokat a magyar nemzet pénzéből fizetik és kinyomatják, mert annak annyi alapja sincs, mint volna olyan vitának, hogy a gorilla majom orangutang-e vagy csimpánz ?⁴

(II-ik közlemény)

A kínai nyelven Dai-Yuan-nak nevezett birodalom tulajdonképi neve Mongol. A mongol uralkodóház ősapja *Bodancsar* az *Un*-(On, Uwen) családból. Bodancsar anyjának a neve *Alón Gôwa*, a ki *Dobon Mergen*-t (D. mestert) férjül véve két fiat szült: a nagyobbik neve *Bugô Khatagi*, a másodiké *Bukhócsi Szalcsi*. Dobon Mergen halála után Alón Gôwa özvegyen maradván, egy éjjel álmában azt látta, hogy valami fehér fény a mongol sátorba jött s arany színű égi lényyné változva fekvő ágyához jött, a mitől Alón Gôwa megijedt és fölébredt. Attól fogva terhes lett és Bodancsart szülte. Bodancsar testalkatra és alakra nézve a közönséges embertől elütő, csöndes, komoly és kevés beszédű volt; s midőn a házbeliek őt bolondnak mondták, Alón Gôwa így szólt: »e fíjú nem bolond, későkori unokái és utódaiban nagy és fönséges lesz.«

Midőn Alón Gôwa holta után az összes testvérek a házi holmit elosztóban voltak s mindenkinek nem jutott, Bodancsar így szólt: »a magas és alacsony állás, a gazdag és szegény állapot mind végzetszerű, mit vitatkozunk hát a vagyon miatt?« Ezt mondva csupán egy sárga lovat fékezett föl és elment. *Balitun-Alan* nevű helyre érkezve ott csakugyan leszállt. Bodancsar ételital nélkül jártában látta, hogy egy vén sólyom mezei vadat fogott és azt eszi. Hurkot vetett és megfogta. A sólymot megtanítván, azt nyúl és madárra eresztette s ezek húsával élt. Ha néha az eledele elfogyott is, mintha az ég segítette volna, megint kapott. Bodancsar ama vidéken tartózkodásának több hónapja multán a *Tungili Khôlu* nevű mezőről néhány tized család népe vizet és fűvet keresve oda vetődött. Bodancsar növényből egy kunyhót csinált és azon néppel együtt lakott: mind házi, mind külső dolgaikban egymásnak segítettek, a miért is attól fogva az élet egy kissé kellemesebbé lett.

Egy nap Bodancsar bátyja, Bukhócsi Szalcsi hirtelen egyet gondolt és így szólott: »Öcsém, Bodancsar egyedül ment el, nincs miből éljen, ugyan lehetséges-e, hogy éhezze meg ne fagyjon ?« s ezt mondva, csakugyan keresni jött. Midőn az öcscsét

⁴ Megjegyzem, hogy a népneveket én tulajdonneveknek tartom s azért írom nagy kezdőbetűvel; más szokat is úgy írok, ha azokat hangsúlyozni vagy kiemelni akarom.

megtalálta és magával vitte, Bodancsar útközben így szólt bátyjához: »Tungili Khôlu vidék népének fejedelme nincsen, ha mi sereggel megtámadjuk, minden bizonynyal meghódol.« A bátya e beszédet helyeselve, haza érkeztek után egy csapatot választott s Bodancsart vezéré téve, elküldötte. A mint Bodancsar seregével megérkezett, azon vidék egész népe meghódolt.

Bodancsar holta után fia, *Khábicsi Külüi* Bátor következett. Ennek fia *Makha Dudan*. Makha Dudan-nak nője *Monalón*, a kitől hét fíjú született. Monalón kemény és haragos természetű volt. Midőn Makha Dudan holta után Monalón özvegyen maradt a *Yalair* néptörzsnek kis gyermekei a mezei növények gyökerét kiáskálták és azt ették. Monalón szekérrre ülve kikocsizott s midőn a mező föltekült voltát látta, haragra gyúlt és így szólott: »e hely az én fiaim lovagló helye, ti gyermekek, miért turkáljátok össze?« Ezt mondva s a lovakat verve, üzve, nekik hajtott, a minék következtében a gyermekek közül több meghalt, több pedig megsebesült. A *Yalair* törzs népe ezért fölbőszült és Monalón ménésének minden lovát elhajtották. Monalón fiai ezt hallva, pánczél öltöttek és nyomban üzőbe vették. Monalón szíve fájalmában így szólt: »fiaim pánczél nélkül mentek el, oh hát ha az ellenséget nem tudják legyőzni!« Ezt mondva, a pánczélokot szekérrre rakta s menyei által utánuk küldötte. Az utánuk küldött menyek megérkezhetése előtt a fiuk az ellenségtől vereséget szenvedtek, s hat fiú életét is vesztette. Erre a *Yalair* törzs győztes népe hatalommal jött, Monalónt megölte és az egész házat kiirtotta.

Monalón legnagyobb unokája, *Khaidu* még kis gyermek lévén, a szoptatós dajka egy fa odújába rejtette azt és úgy mentette meg. A hetedik fiú *Nácsin Bátor* felesége után *Balakhô* nevű vidék népével rokonságba lévén, szintén megmenekült. Nácsin az ő családjabeliek szerencsétlenségét hallva, haza tért s látja, hogy tiz és néhány gyöngye asszony *Khaidu*val együtt életben van. Midőn Nácsin e fölött hiába tünődve nem tudta mitévő legyen, látja, hogy bátyjának fakó lova, a melyet a *Yalar* törzs népe háromszori hurokkal kerítés után sem tudott megfogni, megmaradt. Nácsin megfogta és fölkantározta azt, s ő magát ménésorok mondva, csellet a *Yalar* törzs kikémlésére indult. Mentében az úton lát egy apát és egy fiút, a ki sólymot tart kezében, a fiú elől jött, az apa utána Nácsin az ő bátyjának a sólymát megismerte s előre lépve, cselből a fiúhoz így szólt: »Nem láttál-e egy vörös pej lovat a többi lovakat kelet felé vezetni?« — Nem láttam, — felelt a fiú, a ki viszont Nácsintól kérdezte, ha van-e vadréce és lúd a vidéken, a melyen ő ájtott? »Van«, felelte Nácsin; s a fiú azon kérésére, hogy vezesse el őt arra, Nácsin csakugyan együtt ment vele és midőn egy folyó kanyarulatát megkerülve visszanéz, látja, hogy a hátul lovagló ember messze maradt. Nácsin erre a fiút leszúrja és a sólymot meg a lovat véve, a hátul lovagló emberrel szembe ment az előbbi módon cseleskedik. Az ember kérdi, hogy az ő fia, a réce- és lúd vadászatra előre ment, miért fekszik és nem kel föl? Nácsin azt felelte, hogy az orra vére megeredt. Az ember kezd dühösködni, mire Nácsin megragadja az alkalmat, s az embert is leszúrja. Onnan előre menve egy hegy alá érkezett és látja, hogy ott van vagy száz ló, s az azokat őrző gyermekek a birka lábsontocskákkal játszanak. A mint Nácsin fölismeri, hogy azok a bátyjainak lovai, a kis gyermekeket hazugsággal tartva, fölmege a hegyre onnan négy felé nézett; s a mint látta, hogy sehonnan sem jó senki, a hegyről lement és a gyermekeket megölte s azután vette a sólymot és az egész ménest hajtva, haza ment.

Vette *Khaidu*t és a gyöngye asszonyokat, s a *Balakhô* nevű vidékre költözve, ott letelepedett. Miután pedig *Khaidu* megnőtt, nagybátyja *Nácsin Bátor* őt a *Balakhô* és *Csiyeigu* (?)⁵ nevű két vidék összes népének fejedelmévé tette. *Khaidu* fejedelmévé léve, sereget szedett és a *Yalar* néptörzset megtámadta, mire e néptörzs meghódolt, a mi által *Khaidu* tekintélye és hatalma megszilárdult. *Khaidu* csakugyan a *Balakhô* folyó partján telepedett le s a folyón hidat építve, azon járt át és vissza. Attól fogva a négy világtáji törzsek és főnökeik nagyrészt neki meghódoltak.

Khaidu meghalván, fia *Bai-Songkhor* következett. Ennek halála után következett fia, *Dumbikhai*, a ki után következett fia *Khabul* kán. Ennek halála után következett fia *Bardam*, a ki után következett fia *Yeszügei*. Ez háborúval sok törzset meghódítván, hatalma hova-tovább nagyobb lett. *Yeszügei* a *Tatár* törzs meghódítására menvén, ennek fejedelmét, *Temudsint* foglyúl ejtette. Ugyanakkor *Yeszügei* nője, *Ölen Odsin* fiút szült, a ki kezében egy vér-csomagot tartva, jött a világra. A vér piros köhöz hasonlított. *Yeszügei* csodálkozott s minthogy fia éppen akkor született, a midőn ő *Temudsint* foglyúl ejtette, azért fiának *Temudsin* nevet adott.

Keredi ország fejedelmének (Wáng-khán-jának) neve *Tori*. Ezt az *Aiszin* (mandsu-kinai) dynastia tette volt királyá. A kinai *Wáng* szó mongol nyelven *Khan* (kán = király) jelentésű. Tulajdonkép *Wang Khan* csak apjának *Khôlsza Khoszi* főnöknek (kis királynak) halála után következett s midőn ő testvéreit nagyobb részt megölte, nagybátyja *Dsioir*(?) sereget gyűjtött és *Khala-Wen* nevű helyen *Wang Khan*-t megtámadta. *Wang Khan* serege vereséget szenvedett és *Wang Khan* csak száz és néhány lovassal menekült meg *Yeszügei*hez, futva. *Yeszügei* a maga csapatával megtámadta *Dsioir*-t és legyőzte s a *Khiya*-országba menekült *Dsioir* népét meghódítván, *Wang Khan*-nak visszaadta. Attól fogva *Wang Khan* *Yeszügei*nek hálából barátságot esküdött.

Amaz időben a *Taicsaon* (?) néptörzs, a mely a *Yeszügei* uralkodó családhoz tartozott, s eleinte *Yeszügei*vel jó viszonyban is volt, de később egy *Talbutai* nevű egyén kormányzása alatt elhűlt, *Yeszügei*vel ellenkezésben állott. *Yeszügei* holta után a fejedelmi utód, *Temudsin* kiskorú lévén, a törzséhez tartozók nagy része a *Taicsaon* törzshöz szegődött. Midőn a fiatal *Temudsinnak* rokona és megbízottja, *Totuwan Kholdsin* is el akart pártolni, a fiatal fejedelem *Temudsin* sírva kérte, hogy

⁵ A kinai átírásban elferdült névalakok eredetije sokszor kérdéses.

maradjon, de Totuwan azt válaszolta: »a gödörben lévő víz, bármilyen mély is, mégis elszárad s a kő bármily kemény is, szétmállik, miért akarja tehát őt visszatartani?« Ezt mondva, az összes néppel együtt elindult, hogy a Taicsaon törzshöz szegődjék. Midőn Temudsinnak az anyja, *Ölen* özvegy fejedelemné ezt látta, haragra gyúlt s ő maga sereget gyűjtve, az elpártolni akarókat üzőbe vette és nagyobb részét visszatérítette. A *Yaordsin* (?) törzs seregéből való emberek a fiatal fejedelem, Temudsinnak ménesét tolvaj módon elhajtották, a mit megtudván Temudsin, Bordsival együtt azok üldözésére ment. Bordsi akkor még csak tizenhárom éves volt, s ő meggondolva, hogy a sok és kevés nem egyenlő, oldalról kezdte a támadást, mire a tolvajok az elhajtott ménest elhagyva, elszaladtak. Ugyanazon időtájt Temudsin egyik alattvalója, *Szodsi* a *Szalikho* folyó partján különválva élt. A *Szamukho* törzs fejedelme, *Tutai Szal* a Szalikho folyóhoz becsapva, Szodsi ménesét el akarta hajtani. Ezt észre vévén Szodsi, barátaival együtt a ménes közé bújt és Tutai Szalt lenyilazta. Ezért a Szamukho törzs emberei fölbőszülve a Taicsaon törzs népével, összebeszéltek és egy 30 ezernyi sereget gyűjtve, Temudsin megtámadására jöttek. Temudsin akkor seregével a *Talaban Dsudsi* nevű síkságon időzött, s a mint arról a szándékról értesült, azonnal egész népe seregét összevonta és azt tizenhárom csapatra osztva várakozott. A Szamukho törzs hada legelsőknek érkezett meg. Temudsin szembe menve azzal, a támadáskor parancsát e szavakkal fejezte ki: »Vesztig harcolni, de hátrafelé egy lépést sem tenni!« Egy Bordsi nevű tiszt gyalogra kelve, lova fékszárát az övéhez kötötte és megvetett lábbal állva el kezdett nyilazni s álló helyéből nem is tágított egy cseppet se. Miután az ellenség seregét leverték, Temudsin igen megdicsérte Bordsi kemény vitészségét. Amaz időben az összes törzsek közt csak a Taicsaon törzsnek helye volt terjedelmes, népe számos és ereje nagyon hatalmas. Azzal rokonságban volt a Dsaoliyei (?) törzs. Ez Temudsin lakhelyéhez közel lévén, Temudsin rendszerint a Dsaoliyei törzsszel együtt szokott volt vadászni. Egy nap vadászat alkalmával Temudsin a Dsaoliyei törzs fejedelméhez, *Ioi Lioi-hoz* így szólt: »Ma este nem hálhatnánk-e meg mindketten egy helyen?« *Ioi-Lioi* azt válaszolta, hogy ő szeretne meghálni, csakhogy az őt követő 400 ember számára az eleség nem elegendő, a miért is kísérőit két felé osztva, a felét hazaküldötte. Ekként Temudsin ösztönzésére azon éjjel egy helyen háltak, s ő az *Ioi-Lioi* (?) visszatartott embereit étel-itallal ellátta.

Midőn másnap ismét együtt vadásztak, Temudsin a maga barátait eleresztve, a vadakat *Ioi Lioi*-nak embereivel együtt hajtotta; ezek igen sokat ejtve el, hússal megrakodva tértek haza. Attól fogva *Ioi-Lioi* emberei Temudsin jószívűségét egymás közt mindig emlegették így szólva: »Taicsaon, az igaz, a mi testvéreink uralkodó családja, de szekerünket és lovunkat használja s az étel-italt mégis megvonja; népek uralkodójához illő szíve nincsen, olyan szívvel bíró csak Temudsin.« A Dsaoliyei törzs fejedelme, *Ioi-Lioi* amaz időben a Taicsaon törzs sértegetéseit nem tűrhetség, *Takhai Dalu* nevű egyénnel és a maga népével együtt Temudsinhoz jött, neki meghódolandó, azon szándékkal, hogy a Taicsaon népet közösen megdőlják. Temudsin ez ajánlatot ily szavakkal fogadta: »Ha olyan voltam is, a ki aludtam, ti fölébresztettetek; innen vissza a szekér-nyom megmutatja nektek a helyet, a melyen jöttetek.« *Ioi Lioi* és *Takhai Dalu* a szóra nem hajtva, ismét az elpártolás útjára indultak, a mit megtudván a Taicsaon törzs népe, az úton megállította őket és megölte. Attól fogva a Dsaoliyei törzs megszűnt.

Minthogy Temudsin tekintélye és érdeme akkor lassan emelkedőben volt, a Taicsaon minden törzse pedig a kormányzás hiánya miatt nagyon szenvedett, s mert hallották Temudsin bőkezűségét, emberszeretetét, a ki időszerinti öltözetet és lovat ad alattvalóinak: azért *Csilagón*, *Dsebiyei*, *Siligu*, *Yebure* stb. egyének, valamint *Dolangdsi*, *Szalar*, *Mengu* stb. törzsek Temudsin igazságszeretetét óhajtván, meghódolásra jöttek. Amaz időben az Icsiyei Liyeidi (?) családból való *Bodo* nevű egyén az íjazásban akár lóhátról, akár gyalog hatalmas volt. Temudsin az ő embereit *Dsurcsidan*-t titokban elküldötte hozzá. A mint a *Yelgüne* (*Ergüne* ?) folyónál lakó *Bodo* látta a hozzá érkezett Temudsin emberét s azt is, hogy már beesteledett, éjjelre magánál marasztotta, birkát ölvé megvendégelte s minthogy *Dsurcsidan* lova fáradt volt, egy jó lóval is megajándékozta s úgy eresztette haza. *Dsurcsidan* haza jöve, részletesen elbeszélte Temudsinnak, mennyire megtisztelte őt *Bodo*. Temudsin nagyon örült s megígérte, hogy hűgát, *Tiyei Mulón*-t *Bodonak* adja feleségül. *Bodo* az ő rokonát, *Yeibu Dsiyandai*-t elküldötte Temudsinhoz, a ki megérkezve, így szólt: »Midőn hallottuk a tekintély és érdem növekedését, oly végtelen örvendettünk, mint mikor a felhő eloszlása után a napot meglátjuk, vagy mint a mikor a tavaszi szellő által fölenged a fagy.« Midőn Temudsin azt kérdezte, hogy *Bodonak* mennyi marhája van, *Yeibu Dsiyandai* azt felelte, hogy van vagy 30 lova s felit elhossa leány-díjúl. Temudsin erre azt jegyezte meg, hogy a házasság-kötésnél vagyonról beszélni, annyi mint vásári üzletet csinálni. A régiek mondása szerint : »A bizalmasság valóban nehéz dolog. Én most a világot szeretném meghódítani; ha a ti Icsiyei Liyei törzsű népetek *Bodot* követi és nekem őszintén segítségemre lesz, akkor a dolog be van fejezve; mit beszélni a vagyonról?« Ezt mondva, hűgát *Bodonak* adta feleségül.

Nem sokára ezután *Dzacsilatai*, *Dzadsukha* és *Toyei* nevű egyének 30 ezernyi sereggel indultak támadni. *Bodo* ezt hallva, embert küldött, hogy Temudsint értesítse, ő maga pedig seregével *Toyeit* és társait megtámadta, legyőzte s minden holmijukat zsákmányul véve, a népet hódolatra kényszerítette.

Temudsin az ő családjából való és törzséhez tartozó *Szecszen Daicseo*-t, *Szecszen Bükü*-t és a többi összehíva, mindeniknek kezébe lobogót adott és egy szekér kumiszt és tejszeszt (tejből főzött szeszt) magával vive, az *Onon* (*Wanan*) folyó partjára ment vendégséget adni. Ez alkalommal Temudsin a férfi rokonoknak és *Szecszen Bükü* anyjának *Khovakcsin* fejedelemnőnek együttesen egy köcsög tejszeszt adott, míg *Szecszen Bükü* kicsi mamájának, *Yebiyei Gai* fejedelemnőnek egyedül egy köcsöggel adott. *Khuwakcsin* fejedelemnő megharagudva, így szólott; »Engem megvetve, *Yebiyei Gai*-t miért tüntetted ki?« s ezzel Temudsin asztal-mesterét *Sigurit* megragadta és elverte és attól fogva Temudsinnal rossz viszonyban volt.

Ugyanekkor *Temudsin* öcscse, *Belgütei*, *Temudsin* megkötött lova mellett volt, egy *Boli* nevű ember pedig *Szecszen Bükü* lova mellett. *Boli* embereinek egyike egyik lónak a fékét ellopta, a mit *Temudsin* öcscse, *Belgütei* észrevett és a tolvajt megfogta. Erre *Boli* dühbe jött, kirántotta kardját és *Belgütei* vállához vágott. Midőn *Belgütei* emberei *Bolira* akartak támadni, *Belgütei* őket lecsillapítandó, így szólt: »Ti miért akartok rosszat művelni! az én sebem nem súlyos, legyetek hát békében.« A kíséretebeliek azonban nem fogadva szót, vették a kumiszt kevergető fákat és támadásra mentek. *Khovacsin* és *Kholdisen* fejedelemnőket megfogták és elhozták. *Temudsin* nagy haragra gyúlt és akart menni, hogy az öcscsét, *Belgütei*t megsebesítő embert megkeresse és megölje. De *Belgütei* így szólt: »Te most a világ nagy ügyéhez akarsz fogni, miattam rosszat művelhetsz-e? az én sebem bármennyire súlyos, ha a sors kedvező, talán nem halok bele, hadd azért a halálra keresést.« *Temudsin* e beszédet igen helyesnek találta. Erre *Szecszen Bükü* embert küldött tudatandó, hogy *Temudsinnal* találkozni kíván, mire *Temudsin* a két fejedelemnőt vissza küldötte.

Mínt hogy *Szecszen Daicseo* hatalma akkor tekintélyes volt, bizonyos *Weyi* nevű egyén az ő alattvalóival együtt elindult, hogy hozzá szegődjék. Ennek öcscse, *Weidar* igyekezett ugyan őt lebeszélni, de ő nem hallgatott öcscsére; midőn ez utána ment s akkor sem tért vissza, *Weidar* megfordult és *Temudsinnak* fölajánlotta erejét. *Temudsin* így szólt: »Bátyád elpártolt, mi van azzal, ha te itt maradsz?« *Weidar* nem tudván maga iránt bizalmat kelteni, ketté tört egy nyilat és esküdve így szólt: »Ha a fejedelemnek éltem fogytáig segítségére nem leszek, e nyílhoz hasonlóan legyen én velem.« *Temudsin* akkor látva, hogy igaz ember, megbízott benne s nevét megváltoztatva *Szecszen*-nek nevezte és barátul fogadta.

A mongol nép *Tatár* nevű törzsének fejedelme *Megudsin Szegül*, *Aranyország* (*Mandsu*-kinai dynastia) szövetségese volt s hogy ismét azzá legyen, az *Aranyország* kánja az ő miniszterének *Wanyan Siyagnak* sereget adott, *Megudsin Szegült* megdúlandó, a mire *Megudsin Szegül* vissza tért a szövetségbe.

Temudsin ezt hallva, a körülötte levő seregét vette és az *Onon* folyótól előre nyomult, hogy *Megudsin Szegült* megtámadja, de egyszersmind embert küldött *Szecszen Büküt* fölszólítani, hogy sereget gyűjtve, segítségül jöjjön. *Temudsin* hat napig várakozott, de *Szecszen Bükü* nem jött el. Ekkor *Temudsin* csupán a maga seregével *Megudsin Szegült* szemben megtámadva, azt megölte s minden holmiját zsákmányul ejtette. Miután pedig *Temudsin* alattvalóját a *Naiman* törzs megtámadta és magával vitte, *Temudsin* sereget állított: azon volt, hogy a *Naiman* törzset megdúlja, a miért is *Szecszen Büküt* fölszólítandó, hogy sereget gyűjtsön és segítségül legyen, 60 embert küldött. *Szecszen Bükü* a régi ellenségességre gondolva, *Temudsin* küldött embereiből 10-et megölt, 50-et meztelenre vetkőztetve küldött vissza. *Temudsin* haragra gyúlt és így szólt: »*Szecszen Bükü* az én *Siguri*-mot megverte, öcsém vállát megsebesítette, most erejében bízva engem is el akar tiporni?« Ezt mondván csakugyan sereget gyűjtött s a *Szadsi* vizét átlépve támadott és *Szecszen Bükü* törzsének népét mind megölte, úgy, hogy csak *Szecszen Daicseo*, *Szecszen Bükü* maga és nővéreik menekültek futással. Egy néhány hónap múlva *Temudsin* ismét sereget gyűjtött és a *Szecszen Daicseo*-kot megtámadta s *Tiyei Liyeitu* (?) nevű vidékig űzve, *Szecszen Daicseot* és *Szecszen Büküt* fogolyul ejtve, megölte.

Kerediország fejedelmének, *Wang Khannak* öcscse és *Szao Khanbo* nevű egyén *Temudsin*hoz jött meghódolni. Mínt hogy *Kerediország* fejedelme, *Wang Khan* az emberölésben kedvét találta, öcscse *Yeligu Khala*, bátyjára, *Wang Khanra* haragudott és a *Naiman*hoz szegődött. A *Naiman* törzs fejedelme, *I-Nan*csi(?) seregével kiszállott és *Kerediország* *Wang Khan*ját legyőzve, annak alattvalóit mind fogolyul ejtette és *Yeligu Khalanak* visszaadta. *Wang Khán* a *Csidan* (*Kidan* ?)-országba menekült. Midőn nemsokára azután *Wang Khán* ismét visszatérőben volt, az úton ennivalója elfogyván, bizonyos fajú birka tejét iva és a tevéből eresztett vért éve, huzamos ideig ilyen nyomorban élt. *Temudsin* ezt hallva s elgondolva, hogy *Wang Khan* az ő apjával barátságban élt, a maga körüli embereit elküldötte s *Wang Khant* magához hívatta.

Wang Khan jöttekor *Temudsin* maga is elébe ment s madárhúst adott enni, azután pedig a *Tula*, folyó partján vendégséget rendezett *Wang Khan* tiszteletére, sőt apául fogadta. *Temudsin* sereget gyűjtve a *Csiyeiliei* (*Csiklik*?) törzs meghódítására ment, de az ő serege zavarba jött s maga is a lórlól leesett, a mit látva *Bordsi* nevű tisztje, a maga lovára ültette *Temudsint* és úgy mentette meg. Mínt hogy ama nap az idő havazós volt és tanyát nem találtak, *Temudsin* a burján közé feküdt le, *Mukhuli* és *Bordsi* tisztjek pedig *Temudsin* fölé nemezt feszítve tartottak s virradatig álltukban lábukat sem mozdították. A hó mélysége néhány lábnyi volt. Azután a szenvedéstől megmenekülve, haza indultak. Volt egy *Szoo* nevű, igen hatalmas íjász, a kit *Temudsin* nagyon szeretett s a kinek ő »Mester« nevet adott. A visszatérő úton *Temudsin* rablókkal találkozott s midőn azok támadni akartak, két réce jött repülve. S midőn *Temudsin* Szoot fölszólította, hogy löje le az egyiket, ez azt kérdezte, melyiket, a hím-et vagy a nőstényt? »A hím-et«, monda *Temudsin* és *Szoo* a hím-et csakugyan lelőtte. A rablók ezt látva és megijedve, így szóltak egymásnak: »ha ez ember a lövésben oly hatalmas, hogy még a repülő madár sem tud menekülni előle, hogyan menekülhet az ember?« Ezt mondva, támadás nélkül, futással menekültek. Egy nap *Temudsin* 30-nál több lovassal a hegyekben egy hegyi árokban járva, tisztjeihez így szólt: »ha e helyen gaz rablókra bukkanánk, mit csinálnánk?« *Mukhuli* így válaszolt: »én magam talán csak fogadhatom őket.« Nemsokára csakugyan rablók jöttek ki és nyilazásuk oly sűrű volt, mint a záporosó. *Mukhuli* vette az íját és három rablót lelőtt, mire a rabló főnök azt kérdezte, ki ő? — *Mukhuli*, — válaszold ő s leoldva lova nyergét azzal *Temudsint* eltakarta és megmentette. Erre a tolvajok is elmentek.

Amaz időben a néptörzsek még nem lévén lecsendesítve, *Bordsi* tiszt éjjelenként őrzőjáratot tartott s úgy Temudsin nyugodtan alhatott. Temudsin az ő négy tisztjét, *Mukhulit*, *Bordsit*, *Borogol*-t és *Csilagon*-t becsületesnek és bátornak mondva és dicsérve, őket »a négy őszinte« névvel nevezte.

Temudsin ismét a *Mijei Licsei* (Miyer-it, Meger-it h.) törzs meghódítására indult. A harcolás közben hóvihár támadván, *Temudsinnak* tisztje, *Boidsi* az ellenség közé nyomult és Temudsint kereste, de nem találta. Midőn *Bordsi* onnan a *Nukte* nevű helyre jött, látja, hogy Temudsin már visszaérkezett és a szekérben alszik. Temudsin az ő *Bordsijának* megérkezését hallván, monda: »Az ég nekem segítségemre volt.« Temudsin sereget gyűjtött és a *Meger-it* (Megerek) nevű törzsnek fejedelmével *Toto*-val *Monasa* hegy alatt harcot víván, annak vagyonát, élelmét és mindenét zsákmányul ejtette és azt a *Kerediország* fejedelmének, *Wang Khannak* adta. Attól fogva *Wang Khan* törzsének népe egy kissé szaporodva, *Wangkho* nevű helyen telepedett le. *Wang Khán*, a mint ereje növekedett, a nélkül, hogy Temudsinak mondotta volna, csupán a maga erejével a *Meger-it* néptörzset haddal támadta meg. Ez utóbbinak serege csatát vesztvén, a törzs fejedelme, *Toto* futással menekülve *Bargócsin* nevű helyre ment. *Wang Khán* nagy zsákmányt kapva haza tért, de *Temudsinnak* semmit sem adott. Azonban Temudsin ezért szívében rosszat legkevesébbé sem gondolt. Minthogy amaz időben a *Naiman* törzs fejedelme, *Bolu Ioi* (?) kán még nem hódolt vala meg *Temudsinnak*, ez *Wang Khannal* együtt meghódítására indult. S midőn a *Khesingbasi* nevű pusztába érkezett, a *Naiman* törzs előőrsét vezető *Yedi Tobo* nevű egyén száz lovas csapattal jött Temudsin seregével szembe, de látva Temudsin seregének nagy erejét, egy magas hegy tetejére másztában *Yedi Tobo* lovának nyerge földre csuszamodván, ő a lóról leesett. Ezt látva Temudsin egyik katonája, *Yedi Tobot* megfogta. Ezután Temudsin megint a *Naiman* törzs két vezérének, *Csioi Siweyu* (?) és *Szabar*-nak csapatával találkozott, s minthogy a nap lenyugvóban volt, a támadást másnapra határozta s azzal ki-ki a táborába tért.

A *Szamukho* törzs fejedelme embert küldött, a ki által *Wang Khannak* ezt mondotta: »Én téged illetőleg olyan vagyok, mint a fehér szárnyú madárka, más pedig olyan, mint a lúd; a fehér madárfia a hidegben is, melegben is éjszakra marad, de a lúd, ha hideg lett, meleg vidéket keresve, délre repül; Temudsin szívében bízni nem lehet.« *Wang Khan* e beszédet hallva azon éjjel a táborában nagy tüzet gyűjtött és senki híre nélkül titkon a táborát felszedte és más helyen állapodott meg. Viradat után Temudsin ezt látva és, gyanakodva, hogy *Wang Khán* szíve hamis, seregét megfordította és a *Szali* folyónál állott meg. *Wang Khan* is seregét vissza fordítva, a *Júla* folyónál foglalt állást. *Wang Khan* fia *Ilakho* és ennek öccse *Szao Khanbo* *Temudsinnal* találkozandó, elindult, s a mint ezt a *Naiman* törzs egyik vezére, *Csioi S.* meghallotta, hátulról megtámadta és *Wang Khan* emberei nagyobb részét elfogta. *Ilakho* futással menekült, s *Wang Khannak* elmondva a dolgot, ez azonnal *Ilakho*-t és *Bulugotai*-t az ellenség üldözésére küldötte. Egyszersmind küldött embere által *Temudsinnak* ezt izente: »A *Naiman* törzs törvényt nem ismerve az én népem kirabolta és magával vitte; a fejedelemnek négy kitűnő vezére van, a mint mondják, rövid időre nem engedné-e át őket nekem, hogy az ellenségen boszút álljak?« Temudsin az eddigi haragját elnyomva, *Bordsi Mukhuli*, *Borogol* és *Csilagon* nevű négy tisztjének sereget adva, elküldötte. A négy tiszt hadának megérkezése előtt *Ilakho* a *Naiman* törzsnek *Csioi S.* vezérét utolérve megtámadta, de serege vereséget szenvedett és *Bulugotait* az ellenség foglyul ejtette. *Ilakho* a kinek lovát középtájon lötték meg, alig hogy megmenekült. Nemsokára *Bordsi*, *Makhuli*, *Borogol* és *Csilagon* négy tisztnek csapata megérkezvén, a *Naiman* törzs seregét legyőzték, az elvett holmit mind visszavették s *Wang Khannak* visszaadták. *Temudsinnak* öccse, *Khaszar* sereget gyűjtött és szintén a *Naiman* törzs megdúlására ment. A *Naiman* törzs serege a *Khulaszan* hegy oldalánál szembe jöve támadt, de *Khaszar* serege a *Naimanét* legyőzte s azután a törzs legtöbb családját megölte, a minek következtében a *Naiman* törzs ereje lepadt.

Amaz időben a *Taicsaun* törzs még hatalmas volt s így Temudsin *Wang Khannal* a *Szali* folyónál egyesülve, *Taicsaun* fejedelmét *Khangkho*-t az *Onon* folyónál megtámadta s *Khangkhó* seregét legyőzvén, abból igen sokat leölt, számtalant pedig foglyul ejtett.

A *Khadadsin*, *Szadsiu*, *Doluban* (Dörbön), *Tatar* és *Khongdsila*, öt törzs népe, hallva a *Naiman* és *Taicsaun* törzs seregének legyőzetését és Temudsin hatalmától egészen megijedve, nyugtalanná lett, a miért is az öt törzs népei az *Alai* nevű forrásnál összegyűltek s fehér lovat ölve, szövetséget esküdtek, hogy Temudsint és *Wang Khant* haddal támadják meg. A *Khongdsila* törzs emberei aggódva, hogy az úgy nem sikerül, alattomban embert küldöttek *Temudsinhoz*, s neki a dolgot tudtul adták.

Temudsin *Wang Khannal* együtt a *Khotu* (Khotu) nevű tótól elindulva s az öt törzs seregével szembe tartva *Bayilyei* (?) vizenél találkoztak, azt megtámadták és nagyobb részét tönkre tették. *Wang Khán* ezután seregét elosztván, a *Lulin* (?) folyótól elindult. Az ő öccse *Szaokhanho* titkon *Andon*, *Aszu* és *Yankhotor*-ral tanácskozva így szólott: »Bátyám lelkiismeretére nézve nincs törvény, a mi bátyáinkat és öcséinket legyilkolta, reánk nézve testvériség lehetséges-e?« E beszédet *Andon* és *Aszu* *Wang Khannak* elmondotta, mire *Wang Khan* az ő öccseit, *Szaokhanbe*-t és *Yankhotor*-t megfogta s kötözve a mongol sátor elé hozta. Ott a kötelet leoldva, *Yankhotorhoz* így szólott: »Midőn mi a *Khia* országából jöve, az úton sokáig nyomorkodtunk, az egymásnak tett esküt elfeledted-e?« Ezt mondva *Yankhotor* arczára pökött, az ott ülők is fölkeltek s reá pöktek. Minthogy *Wang Khán* öccsét, *Szaokhanbot* folyvást sértegette s ez azt nem tűrhette, *Yankhotorral* együtt a *Naiman* törzshöz menekült.

Temudsin a *Csecser* hegyétől seregével fölkelve, a *Tatar* törzs megdúlására indult. A *Tatar* törzs fejedelme, *Ala Udu* sereget gyűjtött, s szembe indult és támadott, de Temudsin győzött. Ugyanakkor a *Khongdsila* törzs népe jöni akart, hogy

Temudsinnak meghódoljon, de mivel Temudsin öccse, Kaszar e szándékukat nem ismerte, kirabolta őket, a miért is a *Khongdsila* törzs megharagudott s a *Szamucho* törzshöz szegődött.

(III. és befejező közlemény)

A *Doluba* (Dörbön), *Icsilaszi*, *Khadadsin*, *Kholulaszi* és *Szadsiu* nevű hat törzs népe *Dsiyeikho* folyónál összegyűlt és a *Szamucho* törzs fejedelmét *Dsurt* kánná téve *Tulioi-Biyei* (?) folyó partján szövetséget esküdve így szóltak: »Ha mi, akik együtt szövetséget esküdtünk, azt megszegjük, úgy hulljunk el, a mint a folyó partja beomlik, s úgy vágjanak le minket, a hogy az erdő fáját levágják!« Ez esküt elvégezvén a folyó part földjét lábbal tapodva beontották, az erdő fáját pedig karddal levágták. Erre sereget gyűjtve Temudsin támadására indultak. A szövetségesek között egy *Takhai* khan nevű egyén a Temudsin alatt álló *Szaur* nevű egyénnel rokonságban volt. Ez utóbbi rokonának látogatására ment vala s eme szövetségi gyűlést látta. Visszatérve Temudsinnak mindent elmondott. Temudsin azonnal sereget állított s ama hat törzs seregével *Kholukhan* nevű helyen szembe találkozva, megtámadta és legyőzte. A *Szamucho* törzs futással menekedett, a *Khongdsila* törzs pedig Temudsinnak meghódolt.

A fekete kutya évében, (59 cyclus 59 év K.u. 1202) Temudsin sereget állítva, az *Ancsi Tatár* és *Szakban Tatár* törzsek meghódítására indult, a mikor is Temudsin a katonáinak ilyen parancsot adott: »Ha mink az ellenséget legyőzzük, annak elhagyott holmijához senki se nyúljon, mert a csata végeztével a kapott zsákmányt összegyűjtjük s egyenlően szétosztjuk.« Temudsin azután elindult és két törzsnek seregét legyőzte, a mikor is az ő rokonságából való *Andan*, *Khoszara* és *Dalítai* nevű három egyén a kiadott parancsokkal dacolva vagyont és marhát sajátított el. Temudsin megharagudott s az elsajátított holmit mind elvette s katonáinak adta.

Midőn a *Meyer-it* törzs fejedelme *Toto*, a *Bargódsin* nevű helyről ismét kiszállva, fellázadt, Temudsin seregével megtámadta és legyőzte. *Toto* a *Naiman* törzs fejedelmével *Bulu Ioi* khánnal valamint a *Doluban*, (Dörbön?) *Tatar*, *Khadadsin* és *Szadsiu* törzsekkel egyesült és Temudsin ellen indult. Temudsin egy lovas embert egy magas dombra küldött, a ki négyfelé nézve látta, hogy a *Naiman* törzs már megérkezett. Temudsin és *Wang* khán a sereggel egy hegyvápába vonult. *Wang* khán fija, *Ilakho*, sereget gyűjtött s az éjszakai határról jöve egy magas hegy tetején ütött tábor, mit látva a *Naiman* törzs serege, egy általános rohamot intézett ellene, de *Ilakho* mozdulatlan maradt. Azután ő is Temudsint keresve, a hegyvápába ereszkedett. Ezután Temudsin és *Wang* khán az *Alan* nevű helyet végőrsül vette s az összes törzsek seregével a *Csioweitan* (?) nevű mezőn támadásra készen állott. A *Naiman* törzs egy bűvész papot küldött ki és ez által szelet és havat csináltatott, hogy annak segítségével támadjon. Hirtelen csakugyan hóvihár támadt, de a *Naiman* törzs felé fűjt, s így ennek serge nem tudott támadni, s midőn visszatérni akart, a vápa és hegyi árok hóval tele volt. Temudsin seregét véve és az alkalmat használva, támadást intézett, mire a *Naiman* törzs seregének legnagyobb része vereséget szenvedett: ugyanakkor a *Szamucho* törzs serge a *Naiman* törzsnek támogatására jött, de látva a *Naiman* seregének legyőzött voltát, visszafordult és az úton sergét eleresztve a vele jó viszonyban volt törzs népét kirabolta és elhajtotta.

Temudsin az ő nagyobb fijának *Dsucsinak* feleségül *Wang* khannak *Szerbedsu* nevű leányát akarta megkapni, de *Wang* khan nem egyezett bele. *Wang* khan pedig az ő fiának *Tuszakhon* Temudsin leányát, *Khoadsin Budsu*-t, szerette volna feleségül kérni, de Temudsin sem egyezett bele, a miért is mind a ketten elhidegültek egymástól. E rossz viszonyt alkalomul vette egy *Szamucho* nevű egyén s *Wang* khan *Ilakho* nevű fijához így szólt: »Mind az, amit Temudsin arról beszélt, hogy veletek rokonságba akar lépni, csak beszéd, mert ő még mindig a *Naiman* törzs szövetségében van; a ti apátok nem viseltetik gyermekeihez jószággal. Ha ti Temudsint megdúlni akarjátok, én oldalról segítelek.«

E beszédet *Ilakho* elhitte. Ez alkalommal Temudsin rokonságából *Dalítai*, *Khoszara* és *Antan* nevű három egyén Temudsintól elpártolt, *Ilakho*-hoz szegődött és így szólt: »Mink nektek segítve azt akarjuk, hogy az özvegy *Ülen* fejedelemnőnek (Temudsin anyja) minden gyermekét megdúljuk. « *Ilakho* ezen nagyon örült és embert küldve apjának *Wang* Khannak tudomására adta. *Wang* Khan erre így szólt: »*Szamucho* a beszédben ügyes, de nem megbízható ember; az ő beszédére ne hallgass.« *Ilakho* ismét embert küldött s több ízben igyekezett apját reá beszélni, de *Wang* Khan így szólt: »Hogy életben vagyok, azt én csupán Temudsin kegyének köszönhetem; szakálam és hajam már ősz, ha meghalok, haljak meg nyugodtan. Ha ti még tovább beszéltek, jól vigyázzatok; engem meg ne szomorítsátok!«

Szamucho serege eljött és Temudsinnak marha-ólát fölgyjűjtotta és azzal elment.

A feketés disznó évben 59 c. 60 K.u. 1203, a *Wang* khan családból az apa és a fíjuk Temudsin megölését egy tanácskozásban elhatározták, a miért is embert küldve Temudsinnak, ezt izenték: »A régebben akart rokonságkötés ügyét most elfogadtam, jöjj magad, hogy a rendezendő vendégséget megállapítsuk. Temudsin e beszédnek hitelt adva, tíz lovas emberrel elindult oda, de az úton az őszinteség iránt gyanúja támadt s csak egy lovas embert küldött, ő maga pedig visszatért. *Wang* Khan csele nem sikerülvén azonnal serget állított ki és Temudsin támadására indult.

Temudsin ménesének öre *Csilisi* (Csiris !) arról hírt hallva, urának tudomására adta. Temudsin erre a *Nukte* vidéke népét más helyre költöztette és tisztjét *Dselment* az elősereg parancsnokává nevezte. Temudsin seregét rendbe szedve. Wang khan seregével szembe indult. A *Dsulidsin* (Drurdsin) *Dungnai* és *Kholisiliyeimen* ?! törzsek seregét egymásután találva megtámadta és mindenikét legyőzte. Azután Wang Khan seregével találkozott s azt is legyőzte. Wang Khan fíja *Ilakho* megszorulva, ő maga éppen Temudsin sorát átvágóban volt, a midőn Temudsin egyik katonája lőtt és *Ilakho* arcát találta. Ez seregét összegyűjtve haza tart. A *Csiyeilicsi* (Csiger-it!) törzs Wang Khantól elpártolt és Temudsinnak meghódolt. Miután Wang Khan vert seregével visszatért, Temudsin is az ő seregével haza tért. Erre *ő Alikhai* nevű emberét Wang Khan hoz küldötte, a ki elment és Temudsinnak Wang Khant feddő üzenetét ekként adta elé:

»Midőn te nagybátyád *Csioir*-től üldözést szenvedve, az én atyámhoz Yeszügeihez szegődtél, apám sereget gyűjtve *Khosi* vidékén *Csioirt* legyőzte, annak földét és népét mind neked adta. Ez a nagy jótétemények elsője úgy-e!

»Midőn téged a Naiman törzs serege megtámadott s te csak a nap lementével tudtál futással menekülni; öcsédet Szaokhanbo-t Aranyország (Kin) határáról, emberemmel én hozattam el. Midőn visszatérted után ismét a *Megerit* (Meiyeriti) törzs szorongatott, én Szecsen Bükü bátyámat, Szecsen Daicseo öcsémet küldöttem segítségedre, a kik a Megerit-törzs népét levágták. Ez a második nagy jótétemény úgy-e!

»Midőn szorultságba jöttél, én Khadingli nevű vidéken át veled szembe jöve a törzsek lovát és vagyont elraboltam és neked adtam. Egy fél hónap előtt éhségedet csillapítottam; soványságod meghízaltam. Ez a harmadik nagy jó tett úgy-e!

»Midőn te hírem nélkül a *Megerit* (Meiyeriti) törzset megdúlva nagy zsákmányra tettél szert s nekem egy hajszálnyt sem. Adtál s én mégis rosszat nem gondoltam. Sőt midőn a Naiman törzs népe rajtad erőszakot tett, én négy tisztet küldöttem segítségedre, a kik a Naiman törzs által elhajtott népeket neked mind visszaadták és a te országotad nagygyá tették. Ez a negyedik nagy jótétemény!»

»Midőn én ismét a *Dolaban*, *Tatár*, *Khadadsin*, *Szadsio* és *Khongdsila* nevű öt törzset megdúltam úgy, mint mikor a sólyom repülve a hattyút megragadja, úgy hogy a velem találkozót megfogatlan nem hagytam és a kapott zsákmányt neked adtam. Ez az ötödik nagy jótétemény.« S ezen öt jótétemény mind köztudomású dolog. Hogy te velem semmi jót sem tettél, azt hagyjuk, de a régi gyűlöletet most elévéve, miért akarsz haddal megtámadni ?« A mint Wang Khan e beszédet hallotta, fíjához *Ilakho*hoz így szólt: »Az én előbb mondott beszédem úgy-e! Mit tegyünk most? Neked az én szóm meg kell értened.«

Ilakho ezt felelte : »A dolog már egyszer megtörtént, most abban hagynunk nem lehet, hanem egész erővel támadunk s ha mink győzünk, őt is fogolylyá tesszük, ha ő győz, tegyen minket is foglyokká, sokat beszélve mit végezhetünk?«

Ugyanakkor Temudsin rokonai: *Antan*, *Khoszara* és *Dalитай* hárman Temudsintól elpártoltak s Wang Khan mellett voltak. Temudsin küldött embere *Alikhai*, ugyancsak Temudsin szavával eme három emberhez így szólott: »Midőn régen a mi országunknak fejedelme nem volt s Szecsen Daicseo vagy Szecsen Büküt mint az én nagybátyámnak *Batakhan*ak utódát fejedelemmé akartuk tenni, mindkettőjük vonakodott ezen tisztséget elfogadni: midőn tégedet is mint *Niyeikün*(?) nagybátyámnak a fiát, fejedelemmé akarták tenni, te sem fogadtad azt el.

Midőn azután azt mondva, hogy a fejedelem csinálás munkáját abban hagyni nem lehet s téged *Antan* mint nagyapámnak *Khótula*-nak fiát fejedelemmé akartak tenni, te sem akartál az lenni. Mindnyájatok összegyűlve engem akaratom ellenére fejedelemmé tettetek. Az után vágyva támadatok-e föl? A ti ilymértékű támadásokra ki gondolt? A három folyó úgyszólván őseim dicsőségét megalapította, ezt más által elvetetni ne engedjétek. Adjatok csak Wang Khannak jó segélyt, hisz ha Wang Khán, a szívtelen ember ennyira szorongat, mit kívánhatok tőletek?« Antanék erre egy szót sem feleltek. Ezután Temudsin seregét visszavonva, a *Khôngdsili* törzs alatt álló *Irdsin* törzset támadta meg. Temudsin öccse *Khaszar*, a *Kalakhôn* nevű hegynél külön letelepedve élt. Wang Khán megtámadta őt és fiait valamint feleségét elhúrcolta. *Khaszar* az ő kis fiát *Tocsu*-t ölébe ragadva mentette meg. Futással menekedtükben az enivaló elfogyván, madártojással éltek s úgy jöttek míg a *Bandsuni* folyónál, Temudsinnal összetalálkoztak. Midőn Temudsin a *Bandsuni* folyóhoz érkezett, e folyó vize zavaros volt. Temudsin eledele nagyon megfogyott s minthogy az nem volt emberlakta vidék, eledelt nem is lehetett kapni. Egy vad lónak éjszakfelől jöttét Temudsin öccse *Khaszar* látva, ezt lelőtte, bőréből edényt csináltak, követ összeütve tüzet fogtak, a folyóból vizet hoztak s a ló húsát megfőzvé ékeztek.

Midőn Temudsin a folyó vizéből ivott kezét fölfogta s az ég felé tekintve, esküdve így szólott: »Mikor én a főhatalmat elértem, mindnyájatokkal osztani fogom az édeset és keserűt és ha e szóm megszegem, olyan legyenek, mint a víz. S az, a ki e vizet itta, egész végig segítségemre legyen !« Erre mindnyájan könnyet hullatva esküdtek és úgy ittak.

Az *Icsileiyei* törzsből *Bodzung* nevű ember a *Kholula*(?) törzs seregétől legyőzve éppen menekülőben volt, a mikor Temudsinnal találkozott s ez is együtt esküdött. Azon időben Wang Khan tekintélye és hatalma nagy és tisztelt volt, míg a Temudsin ereje csak gyöngye; s midőn látta, hogy az ő alattvalóinak arcán csupa félelem ül, azon esküvel, hogy szenvedésben és szomorúságban velük együtt lesz, az annyira zavaros vízből ivott.

Wang Khan seregének megérkezte után Temudsin seregével *Khanlandsen* nevű helyig előre nyomult és seregét ketté osztotta, de az ő serege kevés lévén, Wang Khan seregével nem ért föl.

Midőn Temudsin az ő választott csapatát előre tolvá, támadást parancsolt, a választott csapat vezére *Dsucusetai* a lófeje megé bújva, nem válaszolt. Erre Temudsinnak *Weidar* nevű tisztje izgatottan így szólt: »Én a véső alakú fegyver vagyok, a testvérek a fejszék; ha fejsze nincs, a véső egymagára vág-e? Én előre neki vágok, a csapatok kövessenek engem; ha igen valószínűleg visszatérni nem fogok, három szőkefejű (kiskorú) fiam van, az ég ura szerelmére kérek, gondozzátok őket!« S ezt mondva, csakugyan az ellenség sorának vágott s azt legyőzve, egész estig nem szűnt meg üzni és ölni úgy annyira, hogy Temudsin embert küldött utána és úgy hívta vissza. *Weidar*-nak feje a nyílól sebet kapott, a miért is Temudsin maga ragasztott arra jó irt és a maga sátrában helyezte el, de egy hónap múlva meghalt. Temudsin őt igen igen sajnálta.

Wang Khan tisztjei *Antan*, *Khoszara* és *Ing Szamukha* Wang Khan meggyilkolására összeesküdtek, de tervük nem sikerült s így a Naiman törzs földjére menekültek. Temudsin seregével az *Onon* folyó forrásánál ütött táborát és Wang Khant hálóba kerítendő, két embert küldött ki. Ezek magukat Temudsin öcsce, Khaszar kiküldötteinek színlelték és Wang Khannál Khaszar üzenetét így adták elé: »Az én bátyámnak, a trónutódnak hollétét nem tudom, de azt tudom, hogy gyermekeim és nőm Wangnál van; ha az óhajtottam helyre akarnék is menni, hová mehetek? Ha azonban Wang az én előbbi szóm és gyűlöletem felejtve, a régi jószágra gondol: akkor én kezem üdvözlésére emelem és hódolatra megyek.«

Wang Khan e beszédnek hitelt adva, emberét a két követ kíséretében Khaszarhoz küldötte. A megbízott ember elment és egy köcsögbe vért eresztve, Khaszarral együtt esküdt. Khaszar ismét követeket küldött és Wang Khan seregével kísérté vissza a két követet. A seregnek parancsolatul adta, hogy úgy hallgassanak, mintha a szájukban golyót tartanának. Midőn éjjel a Dsedse Yöndu hegyét elhaladták, Temudsin hátulról nyomukba termett, megtámadta és Wang Khan seregét legyőzte s a Keredi ország népét is hódolatra kényszerítette. Wang Khan fiával, Ilakhoval együtt futással menekülve, keserűségében így szólt: »Fiam miatt késedelmeskedtem s mert ma e szerencsétlenséget megértem, nem is folytatam tovább.« S ezt mondva menekülő útjában a Naiman törzs vezérével összetalálkozott, a ki őt megölte. Ilakho a Khiya ország felé menekülve éjjel-nappal fosztogatott és rabolt, a miért is a Khiya serege őt megtámadta. Miután *Ilakho* innen is menekülve *Guisze*-országba futott, ez ország fejedelme seregével őt legyőzte és megölte. Temudsin a Keredi ország elpusztítása után *Tiyeimegai* nevű vidéken vadászott, s törvényt hozott és győzelmét kihirdetve tért vissza.

Azon időben a Wanggubu törzs fejedelme Alauszi a Tidsi Khöli hegyet leásva, határul vette és seregével a szűk hegyszorosot őrizte. A Naiman ország fejedelme Taiyang Khan embert küldött és a Wanggubu törzs fejedelmének ezt üzenté: »Kössünk szövetséget és együttes erővel Mongolország földét elfoglalva, uralkodjunk fölötte.«

Ez ajánlatot a törzs népe elfogadta, de a fejedelem nem egyezett bele, hanem a küldött embert megfogadta, s hat korsó bort magával vevé, Temudsinhoz jött és eme tervet neki tudtára adta. Amaz időben Mongolországban bor nem lévén, Temudsin azon borból három pohárral ivott és így szólt: »Ez kis mértékben íva, a szívet fölvidítja, nagy mértékben íva, az elmét megzavarja.« Ezt mondva, a Wanggubu törzs fejedelmét 600 lóval és 1000 birkával megajándékozta és elhatározva, hogy Taiyang Khanat megdölgják, haza küldötte.

A Naiman törzs fejedelme Taiyang Khan Temudsin érdemét kisebbítve, embert küldött a *Bedada* törzs fejedelméhez, Alakhösi-hoz ezt üzenve : »A mint én hallottam, keleten egy magát Khan-nak nevező ember van, a ki azt mondja, »az égen nincs két nap, egy íjnak két ura lehet-e ?« Ha te nekem segítesz, én annak íját és nyilát elveszem.« Alakhösi e beszédet Temudsinnak mind elmondotta. Néhány nap múlva pedig törzse népével együtt Temudsinnak meghódolt.

A kék egér évében (kinai 60 cyc. 1 éve K.u. 1204.) Temudsin az összes alatta álló törzseket összegyűjtve a *Tiyeimegai* nevű víznél nemzetgyűlést tartott, a hol a Naiman országának meghódításáról tanácskoztak. *Eren* nevű főember így szólt: »A tavasz éppen most állott be, lovaink soványok, az őszig várakozzunk s akkor kezdjünk háborút.« Erre Temudsin öcsce *Wacsidsin* ezt mondotta: »Minden dolgot hamarosan kell végezni, a ló soványság rendes dolog, most kezdjünk a hadakozásba.« Belgütei is hozzá szólt ezt mondva : »A Naimanország azon mondása, hogy a mi íjunkat és nyilunkat elveszi, egyenesen a mi meggyaláztatásunk, nekünk vesztig kell harcolnunk; a Naiman törzs országa nagyságában bízva kérkedik; ha mink azt készületlen állapotában támadjuk meg, ügyünk sikerül.« Temudsin örvendő így szólt: »Ha mindnyájan a rögtöni támadást akarják, mely ügyet nem végezhetünk eredményen?« És ezt mondva, embert küldött sógorához *Bodohoz*, hogy ez sereget gyűjtsön és jöjjön. Bodo seregével megérkezett s Temudsin azonnal a Naiman országa meghódítására indult. *Dsiyantegai* nevű hegyhez érkezve táborát ütött s *Khöbilai* (Khubilai) és *Dsebe* nevű két embert az előcsapat vezetésével bízott meg. Naimanország khánja Taiyang az *Antai* nevű hegyről indult ki seregével és a *Khangkhai* nevű helyen ütött táborát. És midőn a Megerit (Miyeriti) törzs fejedelme *Toto*, a Keredi törzs fejedelme *Alin*, a *Tisiweila*, (?) törzs fejedelme *Khöda Khöwa*, a *Biyeidsi*, *Doluban*, *Tatár*, *Khadadsin* és *Szadsio* törzsek seregei egyesültek, igen hatalmas sereg állott elé.

Ugyanakkor Temudsin hadsorából egy sovány ló megvadulva elszaladt és a Naimanok táborába ment. Ezt Taiyang Khan látta és a néppel tanakodva így szólt:

»A mongolországi ló mindig sovány; csaljuk be tehát azt az ország belsejébe s ott fogjuk meg.« E beszédre az alvezér *Khöliszubacsi* így felelt: »A mi előbbi Wang-unk oda, a hol támadt, vitézerővel bevágott, de vissza nem tért; s a lovat farkánál, az embert hátulról fogni és az ellenséget hátulról támadni nem szokta volt. Ha most naponként és hónaponként halogatva fogjuk a dolgot, valóban nem annyi-e mint félni, ha pedig valóban félünk, miért nem hoztuk el a fejedelemnéket, hogy azok

kormányozzanak?» Taiyang megharagudott és lovát ugratva kiment, hogy támadjon. Temudsin öcsését Khaszart a közép sereg fejévé tevén, támadást parancsolt. Ugyanakkor egy *Szamukho* nevű egyén Taiyang khánhoz jött volt meghódolni. Midőn Temudsin seregét egészen rendezettnék látta, barátaihoz így szólott: »Mikor régen a Naimanok serege győztes volt, a mongol sereg olyan volt, mint a birka hasában levő bárány, a melyet bőröstől, körmöstől együtt megehetőnek szokták mondani; de a hogy most látom a mongol sereget, az alakra és erőre nézve a régítől különböző.« Ezt mondva vette a Naimannál levő embereit és elfutott. Ama nap Temudsin serege a Naimanország seregével addig, harcolt a míg beesteledett és Taiyang khant elfogva megölte. Az összes törzsek serege mind zavarba jött és éjjel futással menekülve egy szűk szorosban megtorlódtak s nagyobb részt elveszték. A megmaradtak másnap Temudsinnak meghódoltak.

A Doluban, Tatar, Khadasin és Szadsiu négy törzs népe önkényt hódolt meg Temudsinnak. Eredetileg a Naimanország khánja Taiyang, *Weiu* (Uigur) ország Tata Tungo nevű emberét tiszteletből főnökké tette és arany pecsétnyomóját átadván neki, a kincstárt reá bízta volt.

Miután Temudsin a Naimanországot elpusztította, Tata Tungo az arany pecsétnyomót megtartva épen menekülőben volt, de Temudsin egyik katonája őt elfogta. Temudsin Tata Tungohoz így szólott: »Taiyang khan országa és népe mind az enyém lett, a pecsétnyomóval hová menesz?» Tata Tungo így válaszolt: »Az elfoglalt helyet végig megtartottam s most megyek régi uram keresni, hogy e pecsétnyomót neki átadjam.« »Te, monda neki Temudsin, úgy látszik őszintén ragaszkodó ember vagy; de, kérdé őt megint, e pecsétnyomót mire használni?» Tata Tungo így válaszolt: »A kincstári bevételnél és kiadásnál, a becsületes embernek megbízás adásnál s általában minden dolgot annak használata által hitelessé tehetni.« Temudsin azt helyesnek találta és Tata Tungo-t maga mellett marasztotta és attól fogva minden rendeleti íratra pecsétet nyomni Tata Tungo tisztje lett. Temudsin ugyanattól kérdezte, ha tudja-e az ő eredeti országának írását és törvényét? Tata Tungo a magában tudottat mind előterjesztette. Erre Temudsin Tata Tungo-t megbízta, hogy minden fejedelmet a Weiu (Uigur) ország írására és nyelvére megtanítsa.

Miután Temudsin ismét a *Megerit* törzs meghódítására ment, e törzs fejedelme, Toto, menekülve Taiyang Khan bátyjához, *Buluio* (Bulugio?) Khanhoz ment. Annak alattvalója egy *Dair Uszôn* nevű ember, az ő leányát Temudsinnak hozta ajándékolni és meghódolt, de ismét elpártolt; a miért is Temudsin *Bulukhôn* és Czenbe nevű két tisztjének sereget adva, őket az ellen küldötte, a kik azt megdúlva a nyugalmat helyreállították.

A Kékes ökör évében (K.u. 1205.) Temudsin sereget gyűjtve, a nyugatra eső Khiya ország meghódítására ment és *Lidsili* földvárát megtámadta és bevette; *Loszicsing* városát megtöltő népet kifosztva és tevét, lovat nagy mennyiségben zsákmányul véve, visszatért. A *Tangun* családból származott egy Szakhan nevű ember, a ki bátor és tekintélyes volt, mint senki. Ez gyermekkorában juhokat őrizve, botját a földbe szúrta és sapkáját annak hegyébe téve, az előtt letérdelt, leborult és énekelve tánczolt, Temudsin vadászatra menve, ezt meglátta és cselekedetének okát kérdezte. *Szakhan* így felelt: »Mikor egyedül vagyok, azt tisztelem, a min a sapka van; ha ketten vagyunk, az öregebbet tisztelem; mivel pedig most én egyedül vagyok, a sapkát tisztelem. De még ezelőtt hallottam, hogy egy nagy ember jó, azért a tisztelgés módját előre gyakorlom.« Temudsin csodálkozott és Szakhánt magával vive, hazatért. Otthon nőjéhez, Guwang Siyan fejedelméhez így szólott: »Én ma vadászatra menve, egy kitűnő fíjút találtam, jól vigyázz reá« s azzal a nevének átadta. Szakhan megnővén, Temudsin az ő családjából egy Khôngdsilaszi nevű hölgyet adott neki feleségül. Szakhan egyszer útaztában elfáradt s midőn a fűn aludt, egy kukuk madár melléje jött és szólott. Szakhan erre megharagudva, fogta a csizmáját s midőn a madárhoz akarta vágni, a csizmájából egy kígyó esett ki. Szakhan hazatérve, Temudsinnak az esetet elbeszélte, a ki erre így szólott: »A kukukot az emberek mind gyűlölik, de reád nézve az öröm nemtője, erre gyermekeidet és unokáidat tanítsd meg s a kukukféléket meg ne öld.«

Temudsinnak, mint nagy Khannak uralkodási első éve a Vörös-Tigris (K.u. 1206.) nevű, a mikor az összes kis-kánokat és előkelőket összegyűjtötte és a 9 fehér zászlót kitűzve, az *Onon* (Wanan) folyó forrásánál a nagy-káni trónra ült. Az összes kánok és előkelők egybegyűlve, Temudsint fölemelték és *Csinggisz* neveztek el. *Csinggisz* kán az ő két tisztjét, Bordsit és Mukhólit bal és jobb oldalú szárnységekké téve, így szólott hozzájuk: »Urak, a ti tisztetek nagy, mert a mint én fölfogom, ti a kormány szekerének két rúdját teszitek, reám nézve pedig a két váll vagytok, viseljétek magatokat úgy, mint eddig és szíveteket meg ne változtassátok.«

Ugyanazon év az Arany (kin-) kánságban Dsang-Dsung kán Tai-ho-nak mondott uralkodási idejének 6-ik éve volt. *Csinggisz* kán még ezt mondotta: »Én Belgütei erejével és Khaszar ijlövési ügyességével a világot meg tudom hódítani. *Csinggisz* tehát sereget gyűjtve, a Naiman megdúlására ment; ennek Khanja, *Buluio*, az *Uluda*, nevű hegybe ment volt vadászni, ott fogták őt meg s onnan hozta magával. Taiyang Khannak fia Csô-i-Csuyoi Khan, Toto-val együtt a Yeldisi (Irtis) folyóhoz menekült. Minthogy régebben az Aranyország uralkodóháza a *Csinggisz* kán családjából való *Siyan Bukhai* kant megölette volt, *Csinggisz* bosszút akart érte állani, de éppen akkor jöttek emez ország vezérei meghódolni, ezt mondva: »Arany-ország kánja, *Dsangdsung* dölyfös, dicsekvő s a mellett kegyetlen és civakodó.« E beszédre *Csinggisz* kán tanácsot tartott s abban állapodott meg, hogy megdúlani nem akarhatja, mert a nem sikerülés miatt fél s így seregével nem mozdult.

Csinggisz kán uralkodásának második éve a Vörösés-Nyúl éve. (K.u. 1207.) Ebben ő Khiyaországot támadta meg és Walukhai városát elfoglalta. Midőn ez évben Csinggisz kán Antan és Büüle nevű két embert követül küldötte *Csili Dsiszi* országába, a *Yeidiyei-Inali* és az *Alitiyel* (Alitir?) törzsek mindketten követet küldve, Csinggisz kánnak kitűnő sólymokat küldöttek.

Csinggisz kán uralkodásának harmadik évében (Sárga sárkány éve. K.u. 1208.) ismét a *Meyerit* törzsnek Toto és Csioi-Csuyoi kánjai meghódítására ment; s midőn a Waila törzs Csinggisz kán előcsapatával találkozott, csata nélkül meghódolt. Csinggisz kán e törzs népét előcsapatá tette s annak útmutatása mellett folytatta útját. Az Irtis folyóhoz érve a Meyerit törzset legyőzte és tönkre tette, a mikor is Toto nyíl által találva meghalt; Csioi-Csuyoi kán pedig a *Csidan* (Kidan)-országba menekült.

Uralkodása negyedik esztendejének, a sárgás kigyó évének (K.u. 1209.) tavaszán az Uigur (Weiyeu)-ország népe jött Csinggisz kánhoz meghódolni. Miután pedig Csinggisz seregével a *Khosi* nevű vidékre ment, Khiya-ország fejedelme *Lian Csuwán* az uralkodásban öt követő fijának sereget adott és ez Csinggisz kán seregével szembe jött, de Csinggisz megtámadta, legyőzte és a Khiya-ország fővezérét *Gao Liyang* herceget elfogta, s midőn ez ország *Ulakhai* nevű városát elfoglalta, *Sibiszi* nevű előkelő hivatalnokot is elfogott. Midőn seregével visszavonulóban volt Khiya-ország *Imen* nevű szorosát elfoglalta, a Khiya sereget legyőzte és Weiming Liyan herceget a fővezért elfogta. Csinggisz kán Khiya-ország fejedelmének székvárosát *Dzungsing-fu*-t bekerítette, a folyót a város felé vezetve, a vizet abba beeresztette, mire a víz a műcsatorna oldalát elrontva, a várost elárasztotta. Ekkor a sereg a zárlatot megszüntetve vissza akart térni. Csinggisz az ő főhivatalnokát *Uda*-t beküldötte *Dzungsing-fu*-ba, hogy a Khiya-ország fejedelmét hódolatra szólítsa föl, mire *Lian Csuwán* fejedelem leányát Csinggisz kánhoz küldötte azon üzenettel, hogy vele találkozni akar.

Uralkodása ötödik esztendőjében (a Fehérló évében, K.u. 1210.) Aranyország Csinggisz kánt megdőlteni akarván, az *Uszabu* nevű várost megerősítette. Csinggisz kán az ő *Dsebe* nevű tisztjét küldötte el, a ki Aranyország seregét nagyrészt megölte és kifosztván, keletre ment.

Eleinte Csinggisz kán évi adót fizetett Aranyországnak, a melynek kánja *Dsangdsung* az ő trónutódját. *Yonsi*-t Dsingdeo városába küldötte az adóért. Midőn ez az adót beszédve vitte, Csinggisz kán összetalálkozott vele, de nem köszönt neki. Ezért *Yonsi* hazatérve Csinggisz kán megdülésére készült, de e közben Dsangdsing meghalt és utána *Yonsi* következett a trónon. Aranyország követe a trónváltozást tudató iratot Csinggisz kánhoz vive azt követelte, hogy Csinggisz kán az iratot térden állva vegye át. Ez kérdezte a követtől, hogy ki lett az új kán? S midőn Aranyország követe azt felelte, hogy a trónutód: Csinggisz kán azonnal előre lépve köpött és így szólott: »Én azt gondoltam, hogy a Középsországi kánja égi lény, holott az ilyen buta! Hát én miért mennék hódolatára ?« S ezt mondva és lovát fölfékezve visszament. Aranyország követe visszatérve, eme beszédet elmondotta *Wei Sù* király nagyon megharagudott és föltette magában, hogy Csinggisz kánt, midőn ez ismét adót hoz, megöli. Ezt megtudva Csinggisz kán az Aranyországba járást megszakította és seregét rendezve erősítette.

Uralkodása 6-odik (a fehér bika K.u. 1211.) évében Csinggisz kán *Csiyei Luliján* (?) nevű folyónál tanyázott. A nyugati határról a *Khalalu* törzs fejedelme Aszilan Kan Csinggisz kánhoz jött meghódolni, valamint az *Uigur* (*Weyu-el*) ország fejedelme is. A második hónapban Csinggisz kán az ő tisztjét, *Dzabart* Aranyországba küldötte, de azt ott nem fogadták s így *Dzabar* visszatért. Aranyország népe a *Dsioi-Yung-Guwan* nevű szoros erősségébe bízva, a szoros kapuját vassal erősítette meg, száznál több helyre téve vaskapcsot. Aranyország vezére *Ding Siowei* nagy sereget gyűjtött és *Yei-ho ling* hegy mögött állította csatarendbe. Csinggisz kán *Szakhan* nevű tisztjét küldötte, hogy az ellenségről hírt hozzon. *Szakhan* kémszemlére ment és onnan visszatérve így szólott: »Az ellenség lovassága gyengén mozog, félelemre nincs okunk.«

Erre *Mukbôli* nevű tiszt így szólott :

»Az ellenség serege sok, a miénk kevés s ha erőnk a végsőig feszítve nem támadunk, nem könnyen győzhetünk.« S ezt mondva, azonnal a vitézebb sereggel nagy ordítás közt az ellenség sorába vágatott; Csinggisz kán is az összes csapatokkal szintén rohanva támadott és az Aranyország seregét legyőzve, 100 li távolsáig űzte. Ezután csakugyan *Dasuili*, *Jung-Siyan* és *Lisiyan* városokat elfoglalta. Az Aranyország ismét sereget adott *Tudsiszi-Dzung* és *Busan-Kai* nevű két tisztnek, a kik *Uszabu* falait megerősítették. A Mongolok részéről *Mukbôli* és *Dsebe* nevű tiszt sereggel ott megjelenve hirtelen támadtak; *Tudsiszi Dzung* serege legyőzve futással menekült.

Gao-bao-ioi nevű egyén a sereggel *Mukbôli*hoz jött meghódolni. *Mukbôli* *Gao-bao-ioi*t magával vive Csinggisz kánnal találkozni ment. Midőn Csinggisz kán *Gao-bao-ioi*-tól a *Dzung-Yuwan* szoros bevételenek módjáról kérdezősködött, ez így felelt: »*Dzung-Yuwan* helynek erőssége nagy és hatalmas, s azért bevétele könnyű nem lehet; a nyugati és keleti államok népei erősek és vitézek, előbb hódítsd meg azokat s azután felhasználhatod őket. Még később Aranyország megszerzése is mindenesetre kívánatos. De, tevé *Gaobao* még hozzá, valamely birodalom újból való alapításánál új törvényt is kell hirdetni.«

Csinggisz kán e beszédet elfogadva csakugyan ötféle törvényt hozott, nevezetesen: Hadjárat alkalmával a kihágást tevő embert nem ölni meg, hanem csak a súlyos büntényt elkövetőt; azonkívül egyéb csekély hibát kellőleg megvizsgálás után kell büntetni; a hadsereget képező Mongolok mindenike vértet öltön; a Kinaik közül pedig, ha három férfi 4 czing területű

mezővel bir, csak egy öltön vértet; 15 évnél nagyobb korú ember férfi számba megy, de a 60 évnél idősebb nem számítódik; mind Buddha mind Tao vallásának papjai az országra nézve haszontalanok, mert a népet elrontják, ezért törvényesen meg kell őket szüntetni.

Mindezen törvények a Gao-bao-Ioi által eléadott beszéd tartalmát képezik. A nyolczadik hónapban Csinggisz kán az Aranyország seregét Khiowan-ping tartományának *Khôikho-Csuwan* nevű vidékén legyőzte. A 9-ik hónapban Desing-fu városát foglalta el és Dsisiyung-Guwan szoroshoz érkezett, a szorosban 100 li (1 Li 578.3 m.) távolságnál lejjebb nem mehetvén, Csinggisz kán Dzabart elé hivatta és tanácsot kért tőle. Ez így felelt: »E hely megett egy sötét erdőben egy keskeny út van, a melyen lovon ülve csak egyenként mehetni; én régebben mindég azon járogattam. Most a sereggel láрма nélkül elindulunk, egy éjjel éppen a szoros kapujához érünk.« Erre Csinggisz kán Dzabart kalauzul véve, nap lenyugtával a mély úton megindult és ment; virradat után az egész sereg egy sik mezőre érkezett és a déli nyíláson bevonult. A réztányér és dobszó mintha az égből szállott volna, az aranyországiak még aludtak és semmiről sem tudtak s így a hirtelen megérkezés miatt megijedve, ellent sem tudtak állani. A szoros elfoglaltatott és az azt védő vezér futásnak vette a dolgot. A Mongolok Dsebe nevű tisztje azonnal bevonult a szorosba és *Dzungdu* (Peking) városnál állott meg. A tél 2-dik hónapjában Dsebe ismét az Aranyország lótenyésztő telepét támadta meg és a lovakat magával hajtva tért vissza.

Csinggisz kánnak fiai *Dsucusi*, *Csakhatai*, (Csagatai) és *Ügetei* (Ogudei³) a sereget megosztották és Aranyország *Yonnei* tartományába rabolva beütöttek és *Tung-Sing*, *Usu* stb. városokat elfoglalták. Mikor e télen Csinggisz kán az Aranyország éjszaki határánál tanyázott, Liobelin és Csanggu hódolatra jöttek.

HISTORY OF THE MONGOL EMPIRE

The author, an eminent scholar and specialist in Asiatic languages and history wrote a study, in Hungarian, on the history of the Mongols, published in 1895 in 'Erdélyi Múzeum' (Transylvanian Museum). It is of great importance that this study of historic significance has been made accessible for the broader public through Mikes International and the digital facsimile published by the Hungarian Electronic Library.

KÖNYVAJÁNLÓ — BOOK REVIEW

BÉRCZI, Szaniszló : Kifestő füzetek és úrkutatási atlaszok

2008. decemberében a Mikes International közreműködésével az alább bemutatásra kerülő kifestő füzetek és úrkutatási atlaszok digitális formában felkerültek a Hollandiai Magyar Szövetség honlapjára. A dokumentumokat a következő címen lehet elérni:

<http://www.federatio.org/tkte.html>

Mikes International Szerk.

Eurázsiai művészetek füzet-sorozat

Műveltségértegződési kiállítások és az ezeket bemutató füzetek Eurázsia ősi nagy művészeiről

(sorozatszerkesztő: Bérczi Szaniszló)

A kifestők sorozatát Bérczi Szaniszló szerkeszti. Ennek terve a Leuveni Katolikus Egyetemen, a Collegium Hungaricumban tartott kiállítások idején, kezdett megfogalmazódni benne. 1986 januárjában a honfoglaló magyarok díszítőművészetéről szólt az első kiállítás, majd a korábbi honfoglalók: avarok és onogurok anyagát, később a szkítákét, a keltákét, a vikingekét, a görögökét, s más nagy műveltségi tömbökét is gyűjtötte és kiállításra vitte a szerző az európai és nyugat-eurázsiai ábrakincséből. Az 1988-as kiállításon fogalmazódott meg benne az, hogy érdekes lenne a műveltségek tömbjeiről készíteni összehasonlító kiállítást. Ez az 1988-as kiállítás öt magyarországi műveltségérteget mutatott be a Kárpát-medencéből: a szkítakori sztyeppet, az avar-onogur kori korai honfoglalót (a griffes-indásokig), a honfoglaló Árpád népét, a Szent László király nevével fémjelzett románkort és a kazettás mennyezeten túlélő kora-újkort. Később szorosan összefonódott a munka a szerző egyik kutatási területével, amit etnomatematika néven ismer a tudomány. Eurázsiaiában számos intuitív matematikai fölismerés kapcsolódik a lovasnépek díszítőművészetéhez.

Kis atlasz sorozat a Naprendserről

(sorozatszerkesztő: Bérczi Szaniszló)

A NASA Holdközetek készletét az 1993-as Nemzetközi Holdi Kőzetminta Kölcsönzési Egyezmény alapján 1994-ben kapta meg először űrkutató csoportunk, a **Kozmikus Anyagokat Vizsgáló Űrkutató Csoport (KAVÜCS)**. Fokozatosan bővültek a témaköreink a kozmikus kőzetanyagok vizsgálatával, amikor 1994-ben először kaptuk meg a japáni Sarkkutató Intézet (National Institute of Polar research, Tokyo) Antarktiszon gyűjtött meteoritekból válogatott oktatási készletét is. Később aztán a Hunveyor gyakorló űrszonda modell fejlesztésében fogtunk, később kiegészítve a Husar roverrel. Bolygók térképeit is kiadtuk, Hargitai Henrik szerkesztésében. Mintegy 10 éve merült föl az, hogy kis atlasz sorozat formájában bemutassuk eredményeinket és a kutatási lehetőségeket a tanulóifjúság számára is. Ennek keretében született meg a Kis atlasz a Naprendserről sorozat.

Az ELTE TTK Fizikai Intézetében, az Általános Fizika Tanszéken működő űrkutató (KAVÜCS) tanár, mérnök, kutató, doktorandusz és egyetemi hallgató tagjai egy Kis atlasz a Naprendserről sorozat munkáiban vesznek részt. A sorozatban eddig 10 atlasz jelent meg. Az első a **Holdközetek, Meteoritek** anyagvizsgálataiba nyújt betekintést. A második kis atlasza hozza a legmeglepőbb témát: hogyan készítettük el a Hunveyor egyetemi kísérleti gyakorló űrszondát. Az atlasz címe: **Planetáris felszínek vizsgálata a SURVEYOR alapján megépített HUNVEYOR kísérleti gyakorló űrszondával**. A harmadik kis atlaszban, a **Bolygótestek atlasza** című munkánkban a Naprendszer nagyobb égitesteinek űrszondákról megfigyelhető felszínét tanulmányozzuk. A negyedikben, a **Bolygó légkörök atlaszában** a Naprendszer légkörrel rendelkező égitesteit tanulmányozzuk. Ötödik atlaszunk címe: **Űrkitató és geometria**. A hatodik kis atlasz a **Bolygó felszíni mikrokörnyezetek** atlasza. A Holdra, a Marsra, a Vénuszra (sőt azóta már a Titánra is) érkezett robotok: sziklasivatagokat találtak ott. A helyben maradt űrszondák szemével (kamerájával) látunk, kinyújtott karjával (robotkar) mérünk és talajt vizsgálunk. A fedélzeti műszerekkel a valódi űrszondák mérik a környezet jellemzőit, itt mi kémiai, meteorológiai, elektrosztatikai mérések elvét és fölépítését ismerhetjük meg. A hetedik kis atlasz a **Bolygó felszíni barangolásokról** szól. A nyolcadik kis atlasz címe: **Űrkitató és kémia**, melyben mind a négy halmazállapot kémiajában világában kirándulást teszünk, de a földi kémiát (planetáris) összehasonlító kémiává tesszük. (Elsősorban a Mars bolygót vizsgáljuk.) A kilencedik kis atlasz címe: **Planetáris kutatások analógiákkal és szimulációkkal**, melyben anyagok, tájformák, folyamatok és más jelenségek földi analógiáit állítjuk párba a bolygókon, főleg a Marson és a Holdon megismert jelenségvilággal. A szimulációs kísérletekre a Hunveyor-Husar gyakorló űrszonda modell rendszer iskolarobotjaival kerül sor. A tizedik kis atlasz címe: **Fejlesztések a HUNVEYOR-HUSAR űrszonda modelleken**. Bemutatjuk az új Hunveyor építések főbb blokkjait, vázát, elektronikai rendszerét, és sok érdekes, az előzőeken nem lévő kísérleti berendezést, valamint a Husar robotokon épített megoldásokat. Új nézőpontból is

bemutatjuk a Hunveyor-Husar modellek használatát a különféle oktatási területeken is, az égitestek felszínét tanulmányozó földi analóg terepeken (például Mars-analóg tájakon). A tizenegyedik kis atlasz a **Közetszövetek a Naprendszerben** címmel jelet meg. A meteoriteket, a holdkőzeteket és holdi meteoriteket, valamint a marsi meteoriteket mutatjuk be, melyeket nagyobb közzettestekbe rendezve is elhelyezünk az égitestek fejlődéstörténetében. A tizenkettedik kis atlasz címe: **Űrkutatás és technológia**, melyben anyagok áramlásait foglaljuk össze technológiákban, emberben, lakóházban és űrállomáson.

Kincses Magyarország füzet-sorozat

(sorozatszerkesztő: Bérczi Szaniszló)

A Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesülete (TKTE) elhatározta, hogy füzet-sorozatot indít az ország nagy tájegységeinek bemutatására. Az elmúlt 15 év során sokfelé tett kirándulásokat az Egyesület tagsága és látta azt, hogy kincsekkel megrakott az ország, ha fölkeszülten járjuk. Vannak, akik rá is szorulnak e kincsek megismerésére, mert falujukban csökkentek a munkalehetőségek és ki kellene gondolni új munkákat. A falusi turizmus keretét ad ennek, de vonzó programot is érdemes mellékelni a meghíváshoz, akkor szívesebben látogatnak el a vendégek a távoli vidékekre is. Ha szép és változatos bemutatást adunk környezetünkről, mi is gazdagodunk és más is látja, hogy tudunk gazdálkodni a ránk bízottakkal.

Ennek fényében e füzet szerzője a saját tanulmányi kirándulásait és a TKTE országjárásokat vette mintának. Ezekben három fontos szempont játszott szerepet és ebben a füzetben ezekre összpontosítunk. Egyszerűen úgy is mondhatjuk: egy a **múltból**, egy a **jelenből** és egy a **jövőből**. A füzet vezérfonalai ezért: múlt: - táj és természet: **Árpád-kori templomokkal**, jelen: - táj és természet: az ott található iparokkal, **gyártó technológiákkal**, és jövő: táj és természet: **geológiai érdekességek Mars analóg terepgyakorlatok fényében**.

Az első két szempont természetes a gyakorló tanárok számára. Tanulmányi kirándulásokon a jelentősebb történelmi emlékeket beleszójuk a tájat bemutató idegenvezetésbe, megmutatjuk a szép régi épületeket. Az iparok, népművészeti emlékek bemutatása is gyakori, üzemlátogatások is szerepelnek a tanulmányi kirándulásokon. A harmadik téma kissé szokatlanabb. Az űrkutatás a jövő iparága. Ha a Naprendszer bolygóit látogatjuk meg űrszondákkal, az ott látott táj kicsit mindig emlékeztethet földi tájakra is. Ezt azonban módszeresen is érdemes végiggondolni. Ezt tesszük a marsi és holdi analógiák keresésével. Mállott kőzetek a Marson is vannak, vulkáni kőzetek a Marson is és a Holdon is, sőt a legtöbb Föld-típusú bolygón. Érdekes lehet az összehasonlításban a kőzet, a táj alakzatainak az elrendeződése, a morfológia.

A Naprendszer kisenciklopédiája

(sorozatszerkesztő: Hargitai Henrik)

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán működő Kozmikus Anyagokat Vizsgáló Űrkutató Csoport számára fontos oktatási és kutatási terület a bolygótestek felszínének, geográfiájának és morfológiájának összehasonlító vizsgálata. Ennek részletesebb földolgozását adja közre A Naprendszer kisenciklopédiája sorozat, melynek első kötete, A Naprendszer formakincse alcímmel is indítva a sorozat geomorfológiai részét, a szilárd felszínű égitesteket ért becsapódásokkal foglalkozik: **Becsapódások folyamata, nyomai és hatásai** címmel. Elsősorban a kráterek és kör-körös medencék kialakulását, morfológiáját vizsgálja a Holdon, a Marson, a Merkúron, a Vénuszon és a Földön is, valamint a Külső naprendszer tüzes (Io) és jeges holdjain, az Európán, a Ganymedészen, a Callistón, a Szaturnusz és a Neptunusz holdjain.

Adathorizontok Euráziában

(sorozatszerkesztő: Bérczi Szaniszló)

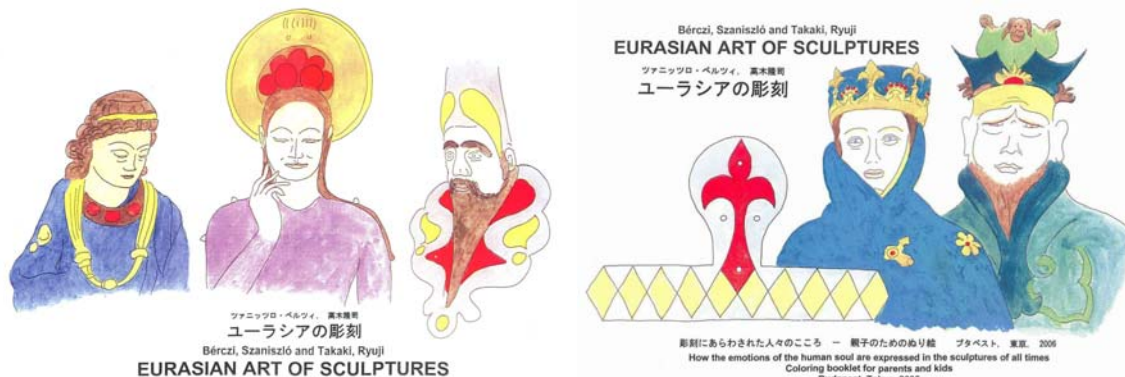
2005-ben a ZMTE egy füzet-sorozat elkészítését határozta el. A kötet szerkesztője javasolta, hogy egy átfogó munka keretében először a magyar vonatkozású adatokat gyűjtsük össze a Kárpát-medencéből, Euráziából és a Földteke távoli pontjairól is. Javasolta azt is, hogy az adatgyűjtést többhierarchia-szintes formában végezzük. Ez az első kis atlasz bemutatja a tervezett munka egyik kiviteli formáját. A magyarság kapcsolatairól, a lovasnépek egykori eurázsiai jelenlétéről gyűjtött nyomokat, régészeti leleteket, hagyományokat, tömbösen vagy egyedileg elszórtan közzétett adatokat állítjuk egymás mellé ebben a füzetben, eurázsiai térképekkel kísérvé.

Eurázsia - Eurasia (idegen nyelven is írt füzet-sorozat)

Füzetek Eurázsia művészeiről
(sorozatszerkesztő: Bérczi Szaniszló)

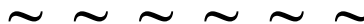
Az eurázsiai kiállítási és kifestők sorozatát szeretnénk az eurázsiai nagyközönség számára is elérhetővé tenni. Ezért elkészült néhány olyan füzet is, amely már idegen nyelveken mutatja be az eurázsiai művészetek egy-egy vonását.

Az egyik első füzet az eurázsiai szobrászatot mutatja be. Lefordították dán nyelvre a Viking kifestőt és Viking malebog címmel adták ki Dániában. A harmadik füzet az eurázsiai művészetek és a számítógépes grafika közötti kapcsolatra épül.

COLORING BOOKLETS OF GREAT CIVILIZATIONS AND ATLASES

In December 2008 with the technical assistance from Mikes International, several series of coloring booklets presenting Hungarian and other great civilizations along with atlases were published in digital format on the website of the Hungarian Federation in the Netherlands. The documents can be accessed at: <http://www.federatio.org/tkte.html>

FARKAS, Flórián : Wolven totem¹

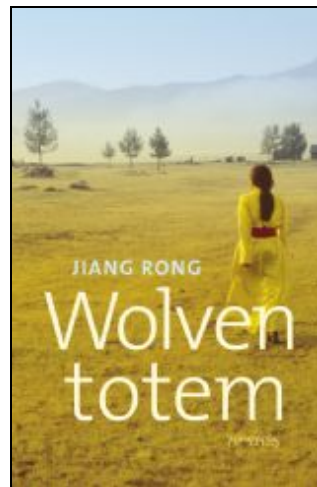
Throughout the centuries there were men who took first steps down new roads armed with nothing but their own vision.

Ayn Rand

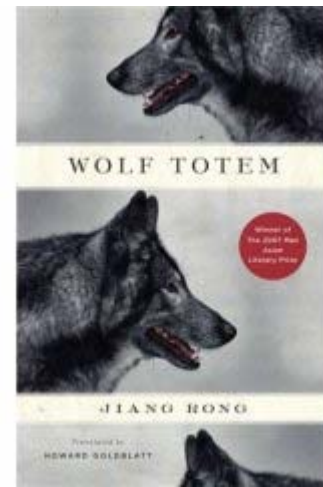
□□□ (Láng Túténg)

Changjiang Literature and Arts
Publishing House

Wolven totem

Uitgeverij Prometheus

Wolf Totem

The Penguin Press, New York

In de tweede helft van 2006 heb ik dankzij mijn werk een paar maanden in China doorgebracht. Toen heb ik voor de eerste keer over het boek van Jiang Rong, *Wolven totem*, gehoord. Op dat moment was het boek al een nationale bestseller in China. Mijn zeer beperkte kennis van de Chinese taal maakte het voor mij onmogelijk de roman in de originele versie te lezen. Gelukkig las ik een nieuwsbericht van het agentschap Xinhua dat de Britse Penguin Group de publicatierechten van de roman in het Engels had aangeschaft voor 100.000 US\$, de hoogste som tot nu toe die voor een Chinees werk betaald werd.² Ik was zeer nieuwsgierig en ik wilde de roman per se lezen, omdat mijn Chinese vrienden zeer enthousiast waren over het boek. Zij hadden mij verteld dat de roman een ongekend succes bleek te zijn en ik had het vermoeden dat de oorzaak van het succes niet kwam door het feit, dat de roman de Chinese versie van Jack London's *The Call of the Wild* was... Ik moest ruim anderhalf jaar wachten tot de publicatie van de Engelse versie, vertaald uit het Chinees door de gerenommeerde vertaler Howard Goldblatt. De Nederlandse versie verscheen ook in het begin van dit jaar, maar helaas laat de kwaliteit van deze uitgave te wensen over. Volgens M.A. Leenhouts: *'Het boek is in Nederland haastig uit het Engels vertaald door vijf vertalers van verschillende kwaliteit, hetgeen duidelijk aan het resultaat te merken is. Zeer kleine druk, volle bladspiegel.'*³

Het werk is in 2004 in China verschenen en het werd onmiddellijk een geweldig succes. Tot nu toe zijn er meer dan 20 miljoen exemplaren van verkocht, inclusief de clandestiene uitgaven. Alleen het *Rode Boekje* van Mao was in grotere aantallen gedrukt maar de omstandigheden van dat boek waren aanzienlijk anders. De verfilmde versie van het boek verscheen voor de Olympische Spelen van Beijing in augustus 2008. De Chinese staatsradio heeft een serie gebaseerd op het boek uitgezonden en er is ook een versie voor kinderen gemaakt. Tot nu toe is de roman in 25 talen vertaald en het heeft alle records van honoraria voor auteurs gebroken.⁴

¹ Lezing gehouden op de bijeenkomst van *Rotary Club Scheveningen*, op 8 december 2008. — Red. Mikes International.

² English version set for 'The Wolf Totem' novel. Xinhua, 2005-09-05.

³ NBD|Biblion recensie, M.A. Leenhouts.

⁴ D. Morrison: *Wolf Totem*, Financial Times, March 14, 2008. (http://us.ft.com/ftgateway/superpage.ft?news_id=fto031420082122474006)

Daarnaast won de schrijver van de roman talrijke prijzen, waaronder de prestigieuze *Man Asian Literary Prize*, die door de Londense Man Group plc in het leven was geroepen voor de hedendaagse Aziatische literaire werken. De prijs werd voor het eerst aan Jiang Rong toegekend voor zijn werk ‘Wolven totem’. Het besluit van de jury werd in Hong Kong op 10 november 2007 bekend gemaakt.

Toen de Engelse vertaling verscheen, heb ik het boek onmiddellijk besteld en in een ruk uitgelezen. Het werk en zijn auteur hebben een aantal eigenschappen, die grote indruk op mij maakten, zoals de oerkracht van het werk, zijn culturele boodschap, de oprechtheid van de auteur, de actualiteit, tijdloosheid en universaliteit van de roman. Mijn Chinese vrienden hadden mij destijds voorgehouden, dat het werk in het Westen nauwelijks werd begrepen. Deze mededeling vond ik zeer vreemd, omdat deze roman voor mij glashelder was. Nadat ik talloze Westerse kritieken over de ‘Wolven totem’ heb gelezen, heb ik de zorg van mijn Chinese vrienden niet alleen begrepen maar deze gaandeweg ook gaan delen. De grote meerderheid van de Westerse critici blijkt namelijk niet goed in staat te zijn dit werk doorgrondend. Dit schrijf ik persoonlijk toe aan het feit, dat deze roman blijkbaar op een ‘golflengte’ ligt, die de hunne niet is. Dit doet mij denken aan het verschijnsel, dat de muziek van Oosterse volkeren vaak andere noten heeft dan de muziek uit het Westen.

De Westerse critici vermelden onder andere, dat de roman veel te lange antropologische, landbouwkundige en culturele passages bevat, dat er geen seks in voorkomt, de hoofdrolspeler lange slagstanden heeft en er geen dialogen in voorkomen (dit laatste is overigens niet eens juist). Sommigen verkondigen zelfs extreme meningen, zoals dat het werk ‘fascistisch’ zou zijn.⁵ (Slechts terzijde merk ik op, dat velen, die keer op keer ‘fascistisch’ roepen, naar mijn indruk er vaak geen duidelijk idee van hebben wat ‘fascisme’ in werkelijkheid betekent.)

Eerst laten wij het leven van de auteur onder de loep nemen, omdat in het geval van Jiang Rong de auteur en zijn werk onscheidbaar zijn. Jian Rong is een pseudoniem, zijn oorspronkelijke naam is Lu Jiamin. Hij werd in 1946 in Jiangsu geboren, een stadje vlakbij Sjanghai. Vanwege het werk van de vader verhuisde het gezin van Lu Jiamin in 1957 naar Beijing. In 1967 ving hij zijn studie aan de Centrale Kunstacademie aldaar aan. Kort daarna begon de Culturele Revolutie en Lu Jiamin ging als vrijwilliger naar Binnen-Mongolië. Hij bracht daar 11 jaar door. Hij bracht twee kisten vol met boeken (vooral werken van Westerse auteurs in Chinese vertaling) met zich mee en hij verdiepte zich in de Mongoolse geschiedenis, cultuur en traditie. Hij ontdekte de mythologie rondom de Mongoolse wolf en hij verdiepte zich vervolgens in dit onderwerp. Hij wilde alles over de Mongoolse wolf leren kennen en om dit proces te versnellen, nam hij zelfs een wolfsjong, een wees, bij zich in huis. In 1978 keerde hij naar Beijing terug, waar hij zijn afgebroken studie oppakte. In 1989 was hij een prominente figuur bij de protesten op het Tiannamen-plein, als gevolg waarvan hij anderhalf jaar in de gevangenis heeft doorgebracht. Tot zijn pensionering in 2006 werkte hij in de academische wereld.

□ □ (Jiāng Róng)

□ □ □ (Lǚ Jiāmín)

De roman ‘Wolven totem’ is enerzijds een autobiografisch werk en anderzijds een credo, een geloofsbelijdenis, de samenvatting van de levensbeschouwing van de schrijver. Bij weinig auteurs smelten mens en werk zo krachtig samen. Het

⁵ Authoritative German sinologist looks at contemporary Chinese literature with a different eye, *Deutsche Welle*, 2006-11-26, (<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2249278,00.html>)

idee van het werk was tijdens zijn verblijf in Binnen-Mongolië geboren maar de eerste versie was pas in 1997 gereedgekomen. De definitieve versie werd pas eind 2003 naar de uitgever verstuurd. Het verhaal speelt zich tussen de nomaden van Binnen-Mongolië tijdens de Culturele Revolutie af. De hoofdspeler is een Han-Chinees, eigenlijk de auteur zelf. Hij neemt aan het dagelijkse leven van de locale nomaden in hun werkzaamheden op het gebied van veehouderij en jacht deel. Op den duur raakt hij gefascineerd door de oeroude leefwijze van de Mongolen en wordt erop als het ware 'verliefd'. Hij begint hun geschiedenis, hun gewoonten, hun mythologie te bestuderen en hij komt tot de slotsom, dat de wolf de sleutel vormt tot het begrijpen van de Mongolen.

Het streven van de schrijver is de Chinese maatschappij een spiegel voor te houden. Hij stelt tegenover de 'schapenmentaliteit' (kuddegeest) van de Han-cultuur tegen de 'wolvenmentaliteit' van de Mongolen, de horigheid van de landbouwer tegen de vrije geest van de steppe. Dit is het 'Leitmotiv' van het werk. Het is geen wonder dat deze roman in China tot zoveel commotie heeft geleid; het werk dwingt de Chinese maatschappij tot een diep zelfonderzoek. Deze problemstelling wordt om te beginnen duidelijk onderstreept door de keuze van de pseudoniem van de auteur, dat in het Westen niet of nauwelijks werd opgemerkt. 'Rong' is de gezamenlijke naam van de volkeren van Hunse origine, die in de gebieden grenzend aan het Noordnoordwestelijke deel van China leefden. Met de naam 'Jiang Rong' werd de stam Yandi ('Angstaanjagende Heer') aangeduid. Zijn pseudoniemkeuze is een voltreffer en deze heeft de aandacht van de intelligente en erudiete Chinese lezers niet gemist.

In twee recente interviews⁶ deelt de auteur mee, dat het gebruiken van een pseudoniem beslist noodzakelijk was. Anders was publicatie van het werk niet mogelijk geweest. Binnen enkele dagen na de publicatie bereikte 'Wolven totem' de top van bestsellers-lijst en heeft zijn eerste plaats drie jaren lang behouden. Op dit moment staat deze roman nog steeds op nummer vijf en dit is een enorme prestatie. De vele goedkope clandestiene uitgaven garanderen bovendien dat er een eventueel verbod van het boek – zo ooit hieraan door de overheid zou worden gedacht – praktisch geen resultaat zou opleveren. Waarschijnlijk zal dit ook niet gebeuren. Velen aan de top hebben het werk omarmd: directeuren van grote bedrijven hebben de roman op hun kosten laten drukken en onder hun medewerkers uitgedeeld. Ook binnen de legertop heeft het boek de sympathie van vele generaals gewonnen. De autoriteiten konden de identiteit van de auteur slechts na een half jaar achterhalen, maar op dat moment was 'Wolven totem' allang onderweg naar het wereldsucces...

Zoals ik reeds heb vermeld, wijst de roman op de fundamentele zwakheid van de Chinese maatschappij: de serviliteit oftewel 'schapenmentaliteit' van de grote massa's. Men kan parallellen ontdekken met het werk *'Bewapenen'* van Lu Xun, geschreven in de jaren 1920. Een passage van dit werk beschrijft hoe de menigte passief naar een Chinees patriot kijkt die geleid wordt om terechtgesteld te worden. Iedereen in de menigte is blij dat niet hij naar het schavot wordt geleid. Dit is wat Lu Jiamin 'schapenmentaliteit' noemt. Hij stelt deze in sterk contrast met de vrije geest van de Mongolen. De Mongolen, die de afstammelingen van de Hunnen zijn, wonen reeds duizenden jaren in de steppe. Klimaat en geografie hiervan hadden het bijzondere karakter en de cultuur van het volk door de eeuwen heen gevormd. De steppe is de leefruimte die geen genade kent, maar tegelijkertijd uit mens en dier het beste en het sterkste haalt. "*The grassland contains the most extensive primitivism and freedom anywhere.*" (p. 34). Aan de top vinden wij de Mongoolse wolf, die door de lokale mensen enerzijds bewonderd en vereerd, maar anderzijds gevreesd wordt. In ieder geval hadden zij veel van de wolf geleerd: gevechtsstrategie, groepsmentaliteit. Dzjengis Khan had de belangrijkste eigenschappen van dit dier bij het uitbouwen van het Mongoolse Imperium benut: wijze van oorlogsvoering, individualisme, oneindige liefde van vrijheid en tegelijkertijd groepsmentaliteit van deze krachtige individuen. Zonder vrije individuen is een groep niets meer dan een kudde. Niet voor niets merkt de auteur op: "*In world history nomads have been the only Easterners capable of taking the fight to the Europeans, and the three peoples that really shook the West to its foundations were the Huns, the Turks and the Mongols.*" (p. 217-218). Daaropvolgend stelt hij de vraag: "*How could a nomadic, uncivilized, backward race of people with no writing system — be such great conquerors?*" (p. 98).

De wolven hadden door hun sociale organisatie de Mongolen en andere steppevolkeren niet alleen oorlogsvoering geleerd. "*A wolf takes care of the pack and the pack takes care of each wolf. They stick together, which is what makes them such formidable foes. Wolves are more family-oriented than people, and much more united.*" (p. 246). Zij hadden ook ontdekt dat de wolven de sleutelrol in het behouden van de kwetsbare ecologische balans spelen: zij houden de aantallen van knaagdieren (marmotten, muizen) en andere herbivoren (vooral hoefdieren) op een optimaal niveau. Dankzij de wolven werden de paarden van de steppe de besten ter wereld omdat zij voor hun eigen leven moesten rennen. De Mongolen en de steppevolkeren hadden de centrale rol van de wolf ontdekt. Daarom hadden zij de wolven-totem gecreëerd. "*Quanrong and Huns created the wolf totem. The wolf totem has a much longer history than Han Confucianism, with greater natural continuity and vitality.*" (p. 376-

⁶ Jiang Rong: The hour of the wolf - Features, Books — The Independent, 21 March 2008.

(<http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/jiang-rong-the-hour-of-the-wolf-798697.html>).

A Glimpse of the World: Interview with Jiang Rong, author of 'Wolf Totem' — (Antoaneta Bezlova - IPS), June 6, 2008.

(http://www.howardfrench.com/archives/2008/06/06/interview_with_jiang_rong_author_of_wolf_totem/)

377). En ietsje verderop: “*Wolf totem should be considered one of the truly valuable spiritual heritages of all humanity. The fatal weakness of the grassland race is its backwardness in written culture.*” (p. 377). Talloze passages als deze zijn op een meesterlijke manier verweven in dit buitengewoon interessant verhaal.

Tot slot wil ik nog in het kort aanduiden waarom mijns inziens dit werk waarlijk bijzonder is en op welke wijze het wellicht in de toekomst invloed zou kunnen uitoefenen.

Ten eerste is dit werk een eclatant voorbeeld van de kracht van de vrije geest. Één zwaluw kan wel degelijk zomer maken, zoals het citaat van Ayn Rand bovenaan dit artikel suggereert. Een ‘simpele man’ met een boek kan wel de wereld veranderen. Lu Jiamin heeft dit gedaan. De actuele politieke interpretaties zijn uiteraard zeer goed begrijpelijk, maar het zelfonderzoek naar nationale identiteit, dat dit werk heeft gestimuleerd, moet veel dieper graven dan het recente verleden, omdat dit werk de fundamenteën van het nationale karakter raakt. Dit onderwerp is juist in het huidige China met zijn gigantische economische groei enorm belangrijk. Als deze vraagstukken in zulke beslissende periodes onbeantwoord blijven, kunnen deze de economische ontwikkeling zelf in gevaar brengen. Dit is de Achillespees van de huidige Chinese maatschappelijke ontwikkeling. Een volk dat met identiteitsstoornissen leeft, zal op termijn zijn economische ontwikkeling zien afbrokkelen, omdat het najagen van fortuin nu eenmaal niet het ultieme doel van het menselijk leven is.

Wat de invloed van dit werk buiten China betreft, dit is wellicht ook het overdenken waard. Wij houden met dit boek een roman in onze handen, die de impotentie van een deel van de Westerse literatuur belicht. Dit werk gaat over iets zeer essentieels, het is authentiek en het leest bovendien fijn en plezierig. Deze roman is geen intellectuele onanie, zoals menige roman in onze cultuurwereld. Volgens mij is deze roman de Nobelprijs in de literatuur waard. Hiermee wil ik niet zeggen dat de prijs zelf de roman zou legitimeren of daaraan literaire waarde zou toekennen. Integendeel: dit werk zou deze Prijs herwaarderen na sommige politiek gemotiveerde prijstoekenningen van de laatste jaren.

Globaal gezien laat deze roman ons de noodzaak zien om het voorbeeld van de wolf te volgen. Op de globale crises kunnen wij uitsluitend dan antwoorden vinden, indien wij, als individuen, maar tevens in bewust gevormde groepen — zoals de wolven in roedels — krachtig samenwerken.

FARKASTOTEM

Ezen előadás 2008. december 8-án hangzott el a Rotary Club Scheveningen-ben, holland nyelven. Az előadás magyar nyelvű változata a Mikes International 2008. október-decemberi számában jelent meg (pp. 65-68.)

WOLF TOTEM

This speech was presented on 8 December 2008 in the Rotary Club Scheveningen in Dutch. It is a book review of the novel *Wolf Totem* by Jiang Rong.

TÓTH, Miklós : Herczegh Géza — *Foggal és körömmel*

Cím: Foggal és körömmel

Szerző: Herczegh Géza

Kiadó: Helikon Kiadó

Év: 2008.

ISBN: 978 963 227 158 3

Ha e szokás nem ment volna ki a divatból, akkor azt kellene mondanunk, hogy ezt a regényt kötelező olvasmánnyá kellene tenni középiskolákban. Ilyen kötelező olvasmánnyá kellene tenni Bánffy Miklós '25 év' című történelmi írását is. Ezzel csak két könyvet említettünk egy hosszú sorozatból. Nem áztatjuk magunkat azzal a gondolattal, hogy e könyveket és sok más hasonló könyvet erre a piederasztárra állít valaha is egy magyar közoktatásügyi miniszter Zrínyi Miklós '*Szigeti Veszedelm*'e, Kemény Zsigmond '*Zord Idők*'e, Jókai Mór '*Fráter György*'e, Gárdonyi Géza '*Egri Csillagok*'ja és Móricz Zsigmond '*Erdély-trilógiá*'ja mellé. Pedig ezeknek az írásoknak a magyar gondolkodó elit szellemi tarsolyában kell lenniük, hogy megértsék egymást, sorsukat, életútjukat, múltjukat, jövődjüket bárhol a földgömbön. Hiszen nekünk a földgömbben kell gondolkodnunk, mert a mi hazánk a világot átfogó Magyar Szellemi Haza.

Némely népnek kevés történelme van, némelynek sok. Évekkel ezelőtt egy venezuelai — magyarul 'venéz' — biztosítótársaság igazgatójától hallottam a következő kijelentést: 'Nekünk nincs történelmünk, nekünk csak jövőnk van'. Bár ez nem igaz, ez a kijelentés jelöl egy gondolkodást, amely mind több és több nyugat-európai ember 'történelmi' ismeretére és az ahhoz való viszonyulására is illik. Nekünk magyaroknak nagyon sok történelmünk van. Kevesebbel is beértük volna, de világrendítő erők ütköztek és ütköznek össze rajtunk, testünkön, húsunkon, bőrünkön. Bárhogy legyen is, a történelem s annak következményei az életünkben, mindennapjainkban jelenvaló tények. Életünk a jelenből a múlton keresztül halad a jövő felé. Aki nem ismeri történelmét, szellemi öncsonkítást követ el. Aki a jövőbe kíván lépni a múlt ismerete nélkül, az arra ítéli önmagát, hogy a múlt hibáit — melyeket azok ismeretében elkerülhetett volna — újra elkövesse. Ha történelemről beszélünk, a valóságos és igaz — kegyetlenül igaz — történelemről szólnunk, nem karikatúrákról, amelyekkel napjainkban szinte minden országban teletömik az emberek fejét, főleg ha a 20. század történetéről van szó. A történelem tényszerű leírói és kritikus bírálói olyan szerepet töltenek be, mint az anatómusok vagy a biológusok a maguk szakmai területén, de az egész emberiség számára. Ezen ismeret emberi formát legjobban a regényben ölt. A történelmi regényben konkrét emberek konkrét sorsélményei tárulnak fel szemünk előtt, akiknek helyzetébe bele tudjuk magunkat élni. Ezt az élményt kapjuk meg Herczegh Géza, a magyar történelem nagy ismerője, regényében, amelyet nemrég tartottak keresztvíz alá. E sorok írója, aki a leírt kort — 1944. márciusa és 1945. márciusa egy egész évét — saját maga is átélte Magyarországon, aki az abban leírt embereket, helyzeteket és eseményeket saját tapasztalatából ismeri, tudja, hogy ennek a regénynek minden sora hiteles, minden eseménye valóságos. Igen, ezt ismerni kell mindenkinek s elsősorban azoknak, akik később születtek, akik eltorzított történelmet tanultak, akiknek a számára a magyar történelem legutóbbi évszázada néha távolabb van, mint a kőkorszak. Ami e könyvben le van írva, az valóságos emberek valóságos valósága, a mi közös valóságunk konkrét emberek sorsába véresen beleróva. Ez a regény a szó legszorosabb értelmében 'document humain', amely információ mellett emberi örömet és bánatot, szerencsét és szenvedést, drámát, tragédiát, komédiát mutat fel az emberi életben. A mi életünkben.

Ilyen gondolatok tolnak tollunkra Herczegh Géza regénye olvasása közben, bár már e hosszúra nőtt bevezetésben sokmindent elmondtunk róla, amit a végén kellene elmondani. A történet Magyarországnak Németország általi megszállása után kezdődik Gerendáson, egy jelképes faluban a Duna-Tisza-közén, ahol megjelenik Kováts Lóránt és családja Budapestről egy teherautó holmival. Menekültek, mert Budapestet azért hagyták el, hogy a bombázások fenyegetésétől megszabaduljanak. Gerendáson megérkezésük után azonnal belecseppennek a helyi társasági életbe, amely a kúriákon úgy folyik, mint mindig, mintha az egész világ nem is vulkánon táncolna. Az író nagy tárgyi ismerettel írja le a vidéki világ életét, belső viszonyait és örökíti meg annak jellemző alakjait. Mindnyájan élő emberek, akiket ismertek mindazok, akik akkor éltek. Lóránt a történelem

egyetemi professzora, aki mindazt, amit átélnek, próbálja elhelyezni a nagy történelmi — és azon belül konkrét politikai és hadászati — összefüggésekben. Ez pedig mind újra és újra nem sikerül. Mert Magyarország menthetetlenül elveszett, odaítélve a Szovjetunióknak, hiszen az egy fecni papíron odavetett Churchill-Sztálin ‘paktumba’ foglalt 50-50 százalék csak szemfényvesztés volt (talán még Churchill számára is), hiszen az a valóságban 100 százalékot jelentett. A nemzetközi politika acél-erőrendje szerint nem is jelenthetett mást. Ady szava cseng szüntelen az olvasó fülében a regény olvasása közben: „Ezerszer Messiások / A magyar Messiások./ Ezerszer is meghalnak / S üdve nincs a keresztnek, / Mert semmit se tehettek, / Oh, semmit se tehettek.” Cseppben a tenger tűnik fel szemünk előtt: a magyar tragikum. Ez nem patetikus, teátrális szó, hanem a valóság néven nevezése. A regény szereplői próbálják a rajtuk átdübörgő háború fejleményeit az önfenntartás ösztönös önáltatásával minduntalan úgy magyarázni, hogy az még kiutat nyújtson, de a tények megmutatják, hogy nincs kiút abból az elveszett helyzetből, amelybe az ország jutott. Annak lakói sorsa ezzel meg van pecsételve. Ezer év történelme, értékvilága, hagyománya pusztul el, s utána marad egy drámai űr. Péterffy ennek a jelképe. Igazi nemes, magyar, úri személyiség. Ilyent csak Magyarországon lehetett és lehet találni. Könyvtára a magyar történelem gazdag kincstára, amelyet azonban a szó szoros értelmében sárba tapos az orosz hadsereg. Tisztában van azzal, hogy a magyarok a fehér hunok leszármazottjai függetlenül minden finnugor származásmélettől. Elmehetne Svájcba, ahol felesége és lánya él, de otthon marad, mert ott a helye. Midőn belátja a helyzet kilátástalanságát, öngyilkos lesz. Amit a nyár, az ősz, a tél s az induló tavasz hozott, megmutatja sok-sok részletében ez a regény. A német megszállás valósága és az orosz megszállás valósága s mindennek a lecsapódása emberi sorsokba nyílik ki a szemünk előtt. Elvonulnak előttünk a Budapestről elhajtott szerencsétlenek ezrei. Köztük a regény egyik szereplője, aki pedig ‘visszajött a Dontól’ is, akit — ‘otthon’ — szökéskísérlete közben ismerősei szemeláttára lő agyon egy orosz katona. Igen, ez mind-mind valóság (volt): cseppben a tenger.

A regény végén, az ostrom után Lóránt családjával tehervonatban visszatér Budapestre. Fia szeme megsérül egy, orosz katonák által a tehervagon ajtajának nekivágott üveg szilánkjától. Világos lesz számára, hogy mindenképpen az elveszett helyzetből kell újra indulni. Fiának mondja: „Meg fogsz gyógyulni. Látni fogsz! Meg kell gyógyulnod! Érted? ...Nem engedünk, mert már nincs hova hátrálnunk. Kiszóródtunk az út szélére, mint a gyomnövények magva, de védekezni fogunk. Szívósan, keményen hátunkat a falnak vetve, védekezni foggal, körömmel, míg lélegzetvételnél erőnk van. Érted? Háttal a falnak, védekezve foggal és körömmel. Mélyebbre nem sülyedhetünk! Nincs hová!” A regény utolsó szavai ugyanazt mondják: „Nem hátrálunk, mert nincs hova hátrálnunk. Nem adunk fel semmit, mert nincs mit feladnunk. Nem engedünk, mert nincs miből engednünk. Nem hátrálunk...nincs hová...”

Ezt a regényt mindenkinek el kell olvasnia, mert ebben van elvetve a jövőnk. Az útmelletti gyomnövények magvában. Mert abban érték van és erő és jövő. Foggal és körömmel. Magyarországon. A Kárpát-medence többi államaiban. Szerte a világon.

GÉZA HERCZEGH: *BY THE SKIN AND THE TEETH*

Helikon Publishing House, Budapest, 2008.

The author, one of the leading historians in Hungary and former judge in the International Court of Justice in The Hague, provides a picture of the tragic period between March 1944 and the middle of 1945 in Hungary through the events in the lives of people of all kind in a village between the Danube and the Tisza in Hungary. On the 19th of March Germany occupied Hungary and consequently World War II entered the life of everybody in that country, which until that day was spared by the war (the prize of which was 150.000 dead soldiers and prisoners of war at the Don in 1942). Bombardments by British and US air forces as well persecutions of Jews — up to that time protected by the state; after the 19th of March in the capital only (in consequence of an intervention by the Regent with Hitler) — started. Refugees from Budapest arrive in the village, where the life of everyday seems to continue in the normal way. However the War enters the village with its atrocities. Hungary, a country between West and East, in fact Central-Europe itself, falls finally — notwithstanding an ‘agreement’ between Churchill and Stalin of 50:50 influence — within the territory of countries belonging to the sphere of influence of the Soviet Union. The country with its culture and history of thousand years collapses in the terrible winter on 1944/1945. We follow the dreadful events through the tragic experiences of the figures of the novel. The central person of the novel is a professor of history, who, when recognizing the historic tragedies, says at the end of the novel, that “We shall not retire, because there is nowhere to retire to. We shall not drop anything, because we have nothing more to drop.” “We shall fight by the skin and the teeth... and we shall rebuild ...the country”. This novel is really a ‘document humain’, worth to be read by many people.

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Új Látóhatár

1984.

XXXV. évfolyam 1. szám

SZATHMÁRY, Lajos : Adta az utakat . . .

Abból az alkalomból, hogy április 4-én lesz Kőrösi Csorna Sándor születésének kétszázadik évfordulója*

„Van szerencsém jelenteni, hogy egy európai utazó, aki magát Alexander Csoma de Kőrösnek nevezi s magyar alattvaló, megérkezett az állomásra. Ő külön nekem szóló ajánlólevelet is hozott Marcroft úrtól, melyet Önnek tudomás végett idezárok. Csorna úr jelenleg itt marad egy lámának megérkezését várván, akivel néhány nap múlva Tibet felé óhajtana indulni. Utasítást kérek nevezett úri egyénnek tervezett mozdulatai iránt. Sabathu, 1924. nov. 28. Kennedy százados.”

Így szólt a hivatalos jelentés. Mellette lapult a nagy pecsétekkel lezárt, viaszosvászonba varrt borítékban egy jóval terjedelmesebb irat, melynek szövegét csak bizonyos kulcs ismerői tudták volna elolvasni. Erről a mellékletéről azonban érthető okokból senki sem tudott Kennedy századoson kívül.

Lord Amherst-hez, Kalkutta főkormányzójához volt címezve ez a titkos jelentés, melynek szó szerinti szövege itt következik:

„Kegyelmes Uram!

Idéjében megkapott titkos utasításához híven az alábbiakban számolok be Alexander de Kőrössel folytatott — sajnos eredménytelen — tárgyalásomról. Csorna november közepe táján ért ide, Sabathuba. Két, őrségen lévő katona vette őt észre a város határában, amint éppen felkérésemre igyekezett, hogy átadja nekem Marcroft hozzám intézett ajánló sorait. Nem ismervén őt, először rideg bánásmóddal igyekeztem rá hatni, gondolva, hogy megfélemlíthető. Szoros őrizet alatt tartottam az elhagyott épületben. Az épület előtt szigorú őrség állt, egy percre sem maradt felügyelet nélkül. Őszintén szólva, eleinte szökésétől is tartottam, amit most, hogy alkalmam volt őt megismerhetni, mélyen szégyenlek. Többször magam elé rendeltem őt, mindannyiszor tünető ridegséggel és udvariassággal bánva vele. Mikor láttam, hogy így semmire sem fogok jutni, lassan és fokozatosan enyhítettem rabságán, végül teljesen beszüntettem őrzését. Megkísértem, hogy barátsággal férközök hozzá, rideg és zárkózott egyéniségéhez. Ez a módszer sikeresebb volt az előzőnél. Lassan engedett merev magatartásából, mind több és több időt töltöttünk együtt. Meg kell vallanom, hogy eleinte színlelt barátságom lassan és öntudatlanul mély és őszinte vonzalommá alakult iránta.

Mikor már úgy éreztem, hogy teljes mértékben bírom bizalmát, meghívtam őt — mint előzőleg már több ízben — teára. Látható örömmel fogadta meghívásomat. Az utóbbi időben nagy érdeklődéssel kérdezősködött az itteni állapotok és szerény tudományos munkásságom felől. Mindig és mindenkitől tanulni akart, bár lényegesen többet tudott mindnyájunknál. Az említett alkalommal is tudományos munkásságomról, a bennszülöttek harcmodorának fejlődéséről, harci taktikájukról, a támadásokkal kapcsolatos vallási szokások hátráltató voltáról beszélgettünk.

Szemmel láthatóan érdekelte őt a téma, egészen belemelegedett, mélyen fekvő szúrós szemei csillogtak, fakó hangja megszinesedett. Hazájáról, szülőfalujáról kezdett beszélni. Elmondta, hogy ősei mind fegyverforgató, bátor katonák voltak. Lelkesen magyarázta a magyar katonaság érdekes felépítését, sokat beszélt a magyar lovasságról, a hírből általunk is jól ismert huszárságról. Szerinte a magyar harcmodor alig változott valamit ezer év alatt, a gyors rajtaütések, az ellenség színlelt visszavonulással történő törbecsalása ma is erősen emlékeztet az ázsiai harcmodorra. Lelkesen mondta, hogy már eddig is mennyi nyomot talált, amik mind azt a reményt keltik benne, hogy nem járt eddig hiába, hogy jó helyen kutat nemzetének bölcsője után.

* Ezt a szöveget a szerző 1942. szeptember 20-án felolvasta a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságban és megjelent a Székely Szó 1942. szeptember 27-i számában. A Kőrösi Csorna évforduló időszérűvé teszi ez elfelejtett írás újbóli közlését.

Elérkezettnek láttam a pillanatot, hogy megnyerjem őt terveinknek. Éreztem, hogy mennyire jelentősek és döntőek lesznek vele kapcsolatos tervünk szempontjából a következő percek, ezért nagyon megfontoltan és némi szorongással kezdtem meg az ostromot.

— Mit vár ön hazájától az esetben, ha kutatásai eredménnyel járnak, ha megtalálja a magyarok őshazáját? — kérdeztem.

Nem értette, vagy nem akarta megérteni kérdésemet, mert hirtelen elkomorodott.

— Mi az, amire ön számíthat hazájában, ha eredményes kutatás után tér majd vissza — kérdeztem. Nem felelt.

Lássa be, hogy hazája nem törődik Önnel, sem munkásságával. Tudok róla, hogy hiába fordult segítségért azokhoz, akiknek kötelességük lenne Önt munkájában támogatni. Az Ön hazája osztrák elnyomatás alatt áll. Az osztrákoknak nem kedves és nem kellemes, hogy a magyarság nemzeti öntudatra ébred. Az Önök főurai pedig Béccsel tartanak. Hiába fárad, hiába küzd, hiába fog eredménnyel végződni útja, hazájában nem fogják elismerni és méltányolni az Ön érdemeit, tudományos eredményeit pedig egyszerűen letagadják. Lássa be, hogy szivárványt kerget.

Szavaim hatása alatt egészen kivetkőzött önmagából. Felugrott, idegesen járkált fel és alá. Látszott rajta, hogy mélyen hatottak rá a mondottak.

— Ön téved —, szólalt meg végre lehiggadtan. — Rosszul ítéli meg helyzetemet s főként hazámat. Én nem elismerésért, nem hírért, babérokért dolgozom, hanem a célért, amit kitűztem magamé.

— De éppen a célt nem fogja elérhetni soha. Nem segít semmit nemzetén, még ha pozitív eredményekkel tér haza, akkor sem. Lássa be, hogy megfélekedtek Önről, hogy nem törődnek önnel. Tűzzön ki realisabb célt maga elé. Megbízásom van rá, hogy ne csak anyagilag, de fegyveres erővel és politikai hatalommal is támogassam Önt tudományos kutatásaiban, ha egyedül álló tehetségét a brit birodalom érdekében gyümölcsöztetné. Céljaihoz is közelebb kerülne, ha most abbahagyná szerintem amúgy is reménytelen kutatásait és a mi szolgálatunkba állna.

Megvetően nézett végig rajtam. Ez hát az oka az Ön irányomban táplált nagy barátságának? Politikai ügynököt akarnak belőlem csinálni? Az Önök gazdasági érdekeit szolgáljam? Kémkedjek a bennszülöttek között? Talán lázítom is fel őket, hajszojlam ezerszámra az Önök fegyverei elé? Soha! Soha!

Reszketett a felindulástól és magára öltve báránnyal kabátját, távozni akart.

Félreértette a szavaimat, engedje, hogy megmagyarázzam pontosan, mit is akartam. Kérleltem őt.

Nincs Önnel további beszélni valóm, felelte. Állítsa vissza rabságomat, míg papírjaim megjönnek, azután engedjen utamra. Míg élek, nem szűnök meg hazám számára dolgozni. Nem hálára, nem megbecsülésre számítok, nem is az utódok tisztelőre, hanem az eredmény várható jó hatására. Népem öntudatát és életerejét növelni fogja a tudat, hogy nem áll a világon magányos sziklaként, hogy ha messze is, de élnek még rokonaink s tudnak ők is rólunk.

Nem tudtam gátat vetni kitörő indulataimnak s gúnyosan, nevetve kérdeztem meg őt:

— Nem mondaná meg, hogy mit adott önnek eddig szeretett hazája a nélkülözésen, a mellőzésen, az anyagi eszközök hiánya miatt legyőzhetetlen nehézségeken kívül? Erre feleljen, ha tud.

Szeme a távolba meredt, arca elrévült, és csendes mosollyal (akkor láttam őt először és utoljára mosolyogni) azt mondta:

„Adta a lelket, ami röpit, adta a szabadság szeretetét, adta, hogy ne tudjak szolgálja lenni, hogy inkább pusztuljak el, mintsem megalázkodjak. Adta, hogy századok óta tartó osztrák elnyomás után is magyarok vagyunk és akármilyen túlerővel és fondorlattal próbál a jövőben is nyakunkba ülni az osztrák, magyarok maradunk. Adta a kedvet a kutatásra, adta az erőt az izmaimba, adta a kezemben lévő vándorbotot, amit otthon vágtam a kertünkben, adta az utakat, melyeken elindulhattam, s melyeken el fog indulni utánam sokezer magyar és székely s melyek végül is kivezetnek bennünket a szolgaságból.”

Ezeket mondta s magamra hagyott. Ettől kezdve szóba sem állt velem, úgy hogy azt javasoltam, hagyjuk őt útjára menni, tekintve, hogy Szangja Pusztong, tibeti tanítómestere értesülésem szerint már útban van Sabathu felé.

Mélyen sajnálom, hogy nem sikerült őt megnyernünk tervünknek, de azt hiszem, túlságosan fanatikus és túlságosan tudós ő ahhoz, hogy használni tudjuk. Éppen ezért azt javaslom, támogassuk őt munkájában minden erőnkkel, mert ha valakinek, nekünk, szabad Albion szabad polgárainak tisztelnünk kell minden szabadságot.

Sabathu, 1824. nov. 28-án.

Kennedy, százados.

Katolikus Szemle

1987.

XXXVIII. évfolyam 3. szám

SZATHMÁRY, Lajos : A csirke

Az iskoláról volt szó és természetesen nem akadt senki a társaságban, aki meg lett volna elégedve a mostani, az itteni rendszerrel, módszerrel, tanmenettel, szellemmel. Mindenki kifogásolt valamit, egyetlen pontban azonban egyeztek a vélemények: „bezzeg a mi időnkben, a mi iskoláink sokkal jobbak voltak”.

Csakhogy, ha egy társaságban a vélemények közös nevezőre jutnak, akkor a társalgás elakad. Így is történt, míg valaki ki nem jelentette, hogy az ő iskolája a többinek toronymagasan felette állt. Ez ellen azonnal többen tiltakoztak. A levegő átforrósodott, a házastársak hátat fordítottak egymásnak, már senki sem adott tüzet a szomszédjának, viszont mindenki mohón inni kezdett, még azok a szende hölgyek is, akik addig csak a poharuk szélét nyalogatták.

A vita eldöntésére egy nyugdíjas tanárt szemeltek ki, aki eddig szivarja mögül élvezte a tanügyi kavarodást.

— Így nem jutunk semmire — mondta nevetve, mikor valaki bizonyítványgyárnak nevezett egy nagy múltú tanintézetet.
— Így nem jutunk semmire. Döntsük el másként a kérdést, játsszunk iskolát!

Az ötlet általános tetszést aratott, néhányan ugyan kínosan feszengtek, de a többségnek tetszett a dolog.

— A következőképpen képzelem — folytatta a tanár. — Kinyitok egy könyvet és találmra rábökök egy szóra. Mindenki tíz percig írhat arról, ami a szó kapcsán eszébe jut. A pályázatok jeligések legyenek! Én felolvasom az összes dolgozatokat, majd a jeligék alapján titkosan szavazunk. A nyertes iskoláját fogadjuk el a legjobbnak és ebbe — ma estére legalább — mindenkinek bele kell nyugodnia.

A könyvespolcra leemelt egy könyvet, kinyitotta és rábökött egy szóra. Elmosolyodott, majd lassan, tagolva ejtette ki a szót: *Csirke*.

Csend támadt a szobában, csak a tollak, ceruzák siklottak, vagy döcögtek a papírokon. A tíz perc elteltével megszólalt a tanár: — Tegyük pontot és írjuk a jeligét! Összeszedte a lapokat és rögtön olvasni kezdte az elsőt.

A csirke

A csirke kirántva a legjobb, nyolchetes korában. Frissen kell venni, lehetőleg ismerős helyen. Vigyázni kell, hogy a forrázásnál ne legyen túl sokáig a forró vízben, mert a húsa különben átveszi a tollak és belek ízét. Óvatosan, gyorsan kell megkopasztani, nehogy a bőr szétszakadjon. Tisztítás, kibontás után hideg vízzel kell lemosni, kicsit besózni. Először tejbe, aztán lisztbe, majd tojásba és zsemlemorzsaába kell mártani, azaz panirozni. A zsír, amiben sül, ne legyen se túl langyos, se túl forró. Ha a zsír nem elég meleg, a csirke kiszárad, ha túl forró, kívül megbámul, belül nyers marad és keserű lesz. Kőrítésnek legjobb a csirkéhez . . .

Jelige: *Háziasszony*.

Az egyik férj büszkén a feleségére nézett. Többen nagyokat nyeltek, a tanár pedig folytatta:

A csirke

Hazánk koszorús költője, Petőfi Sándor írta a legszebb magyar verset a csirkéről. Az örökszép lírai elbeszélő költemény címe: „Anyám tyúkja”. A hazuról fiatalon az élet forgatagába került költő egy képzelte beszélgetést ír le szegény édesanyja egyetlen tyúkjáról. A költeményből megtudjuk, hogy ez a tyúk bent lakott a szobában, az összes emberi szabadságjogokat élvezte, szaladgált fel-alá (szabad költözködési jog), kotkodácsolt (szabad véleménynyilvánítási jog), egyszóval Petőfi a tyúkból mintegy megszemélyesíti az elnyomott jobbágyságot és felruházza mindazon jogokkal, amelyeket a jobbágyság a vers keletkezése idején, a dicsőséges, vértelen forradalmat megelőzően magának óhajtott. A bécsi zsarnokot allegorikusan „Morzsa kutyának” nevezi és figyelmezteti, hogy ne merészelje bántani a védtelen tyúkot.

Nem halhat meg az a nemzet, amelynek költői egy ilyen lírai leíró költeménybe is ennyi hazafiúi érzést tudnak belevinni. Éljen a magyar.

Jelige: *Hazádnak rendületlenül*.

Egy kissé mindenki megilletődött, az arcok átszellemültek. Valaki a „Szülőföldem szép határát” kezdte dúdolni, halkán, de abbagyta, mert a tanár úr harmadszor is megszólalt:

A csirke

A csirke a szárnyasok közé tartozik, méghozzá a kapargálók osztályába. Rokonai a fácán, a fogoly, a gyöngytyúk és a pulyka. Mindezek megtalálhatók vadon és szelídítve. Az emberiség évezredekkel ezelőtt háziasította, tudományos nyelven domesztikálta a csirkét, illetve a tyúkot. Háziszárnyasaink közül, amelyek még a liba, a kacska és a pulyka, a csirke a legelterjedtebb, egyben a leghasznosabb is. Húsát megesszik, tojásait szintén, tollát párnák töltésére használják és trágyája is nagyon értékes. Ma már két különböző irányban kitenyésztett csoportot különböztetünk meg, az úgynevezett húscsirkéket és a tojósokat. Mindkét csoportban híres fajok vannak, mint pl.: a Leghorn, Rhodeislandi stb. stb.

Jelige: *Tojásból lesz a csirke.*

Fejbólogatás kísérte a felolvasást, mindenki helyesnek, értelmesnek találta és mindenki büszke volt egy kicsit magára, hogy mindezt ő is tudja a csirkéről.

— Nem unják? — kérdezte a tanár.

— Nem, nem, nagyszerű, folytassuk — mondták egyszerre, az öreg úr kortyolt egyet az italából, megigazította szemüvegét és folytatta:

A csirke

Vázlat: Bevezetés: A csirke történelmi múltja.

Tárgyalás: A csirke jelenlegi helyzete

- a) a nemzetgazdaságban,
- b) a kereskedelemben,
- c) a magángazdaságban.

Befejezés: A csirke jövője.

Bevezetés: A csirkét már a régi hinduk, görögök, egyiptomiak és kínaiak is ismerték. A csirke egyidős az emberiség kultúrájával. A tojás, amelyből a csirke lesz, a legrégebb emberi táplálékok egyike, sőt, a vadállatok is szeretik mind a csirkét, mind a tojást. A csirke végigkísérte az emberiséget göröngyös útján a mai zűrzavaros atombombás korszakig.

Tárgyalás: Nézzük hát, mi a csirke mai helyzete? Nemzetgazdasági jelentősége nem túlzottan nagy. A csirke ma már túl kis tétel ahhoz, hogy nagy szerepet játsszon egy nemzet gazdasági életében. A nagyobb háziállatok, marha, sertés, birka lassan kiszorították a csirkét régebbi, jelentős pozíciójából.

A kereskedelemnek ennek ellenére ma is fontos tényezője. Eladásával külön kereskedelmi ág, a baromfikereskedelem foglalkozik, természetesen nemcsak a csirkével, hanem egyéb baromfiakkal, mint kacska, liba, pulyka stb., élő, vágott és fagyasztott állapotban, sőt konzerv formájában is, ezenkívül a tojáskereskedelem egy részét is a baromfikereskedelem bonyolítja le.

A magángazdaságban fontos a csirke szerepe. Olcsó, tápláló és ízletes eledel, amelyet mindenki kedvel. A csirke nagyban tenyésztése jelentős jövedelmet hozó foglalkozás, amelyből már sokan meggazdagodtak. Némelyek ugyan tönkrementek, de ezekben az esetekben nem a csirke volt a hibás.

Befejezés: A csirke jövőjére nézve nehéz időtálló jóslatokba bocsátkoznunk, de —

Jelige: *Kot-kodács.*

— Kár, hogy nem fejezte be — mondta egy asszony. A többiek igazat adtak neki és a tanár úr ötödször olvasta fel a címet:

A csirke

Az emberre azt mondják, hogy kétlábú, tollatlan állat. Ezek szerint a csirke csak abban különböznék az embertől, hogy tolla is van — állítólag, ugyanis én csak kétféle csirkét ismerek, a paprikás és a rántott csirkét, de tolla egyiknek sincs. A paprikás csirkének zaftja és nokedlija van, a rántott csirkének újkrumpli és uborkasalátája. E kétféle csirke egyetlen közös tulajdonsága, hogy mindkettő drága. Ja, és még egy közös, mindkettőben sok a csont, meg a bőr és kevés a legjava, a máj. A lányokat is csirkének szokták nevezni, azaz pipihúsnak, az idősebb nőket pedig vén tyúknak. A férfiakat a kakással szokták

összehasonlítani és arra a férfúra, aki sokat udvarol, azt mondják, hogy nagy kakas. Ez tévedés. Ugyanis az igazi kakas korán kel fel, hiszen a kukorékolása kelti a napot. Viszont az a férfi, akit kakasnak, sőt nagy kakasnak neveznek, bár (bocsánat a hölgyektől) a tyúkokkal fekszik, de nem kel korán. Sőt, nagyon is későn kel. Azért néha mégis lel aranyat, különösen, ha a tyúk, vagy a pipi gazdag. Szellemes kérdés még, hogy mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás? Ez azonban ugyanúgy eldöntetlen, mint szőnyegen forgó kérdésünk az iskoláról.

Jelige: *Kakas.*

A felolvasást nagy nevetés nyugtázta, de máris sorra került a következő pályamű:

A csirke

Egy ismerősöm nyugdíjba vonult 30 évi városi szolgálat után. Vett egy nagy telket Rákosszentmihályon, építtetett rá egy kis házat és tyúkfarmot nyitott. Még aktív korában megvett minden tyúkászati szakkönyvet és nemcsak megvette, de mind el is olvasta. A legmodernebb tyúkházat építette, napfényt áteresztő kvarc ablakokkal, önműködő szellőztetővel, cserélhető rácsokkal, automata tojófészkekkel. Megvette a legdrágább keltetőgépet, a legdrágább tenyésztójásokkal. Hatféle gyógy- és tápszert kevert a tyúkeledelbe. A négyszáz tojásból, amit vett, kikelt 380 csirke. Kéthetes korukban kannibalizmus ütött ki a csirkéken, száz testvérüket felfalták. Maradt kétszáznyolcvan. Négy hetes korukban megtetvesedtek. Megvette a legdrágább fertőtlenítő folyadékot. Végig fertőtlenített mindent. Ki is pusztultak a tetvek és velük együtt hetven csirke, maradt kétszázöt, ötletes korukban hasmenést kaptak, állatorvost hívott. Az felírt valami szert. A hasmenéstől megdöglött harminc csirke, a szertől ötven, maradt százharminc. Hathetes korukban baromfipestist kaptak a csirkék, erre nem hívott állatorvost, hanem egy öreg mogyoródi tyúkásztól kért tanácsot. A tyúkász azt mondta, itasson erős dohánylevet a tyúkokkal. A dohánytól csak tíz döglött meg, de a pestisbe belepusztult vagy száz. Az ismerősöm tönkrement. A hús maradék csirkével nem törődött többé. Nemcsak, hogy nem etette és itatta őket, de ha meglátott egyet, hát karót, vagy féltéglát hajított utána, vagy ami a kezébe akadt. Következő tavasszal egy nap csak előtogyogott az egyik tyúkjá tizenöt csirkével. Néhány nap múlva a másik kilenccel. Nem részletezem, öszre vagy hatszáz tojója volt és mikor utoljára láttam, vagy kétezer, pedig többet egyáltalán nem törődött velük, csak kiszórta az élelmüket és összeszedte a tojást. Ebből az a tanulság, hogy . . .

Jelige: *Tyúkászat.*

Mindenki nevetett, a tanár is, néhány hölgy pedig tapsolni kezdett. A tanár új szivarra gyújtott, ivott egy keveset és újra kezdte:

A csirke

Mennyi minden jut eszembe erről a szóról. Hamarjában nem is tudom, melyik csirkés élményemet írjam le. Talán mégis, már csak azért is, mert az iskoláról van szó — azt írom meg, hogyan jártunk szeretett osztályfőnökünkkel, Wolfgruberral és a csirkével. Hatodikosok voltunk, amikor valamelyik állami gimnáziumból új ifjú jött hozzánk, Barátka Ádám. Közepes tanuló volt és nagyon rossz magaviseletű, amin nem lehetett csodálkozni öt évi állami iskola után. Stiklijei számunkra, akik szigorú, de jóságos papi nevelést kaptunk, ismeretlenek voltak. A húsvéti vakáció után, egy szerdai napon volt először tanítás, az első óra számtan volt, szeretett osztályfőnökünkkel, Wolfgruberral. Az óra megkezdődött már, mikor Barátka egy cédulát kezdett körözni az osztályban: „csirkét tettem a katedra-fiókba, figyeljétek, hogy csipog. Add tovább!” Amúgy is csend volt, de ahogy a cédula járta a padosorokat, egyre nagyobb lett a csend. Egyszer csak tényleg meghallottuk a csipogást, de nemcsak mi, hanem Wolfgruber is. Először az ablak felé nézett, talán azt hitte, hogy kis madár van a párkányon. De hamar rájött, hogy honnan jön a csipogás, kinyitotta a fiókot és kitette a katedrára a kis csibét. Az arca komoly volt és szelíd. Mi némán ültünk, Barátka sápadt lett, mint egy hóember. Wolfgruber megsimogatta a kiscsirkét és elkezdett beszélni a természet csodájáról. Hogy a tyúk mindennap megtojik egy tojást, közben enni jár, kapargál, szaladgál, de egyszer csak, mikor már 10—15 tojás együtt van, rájuk ül és testével melengetni kezdi őket, 21 napig alig mozdul el egy pár percre róluk és akkor a halottnak látszó mészburokból sorba kibújnak a kis, pihés, piros lábú, sárgacsőrű csirkék. Gyönyörűen beszélt Wolfgruber, mindenki élvezettel, csodálattal hallgatta. Mikor befejezte, azt mondta: most pedig, aki hozta, jöjjön ide szépen, tegye bele a dobozba, amelyben idehozta és délben vigye haza. Barátka felállt, elővette padjából a dobozt, elhozta a katedráról a csirkét és visszaült a helyére. Addigra vége is lett az órának és Wolfgruber kiment, mintha mi sem történt volna. Barátka pedig megjavult, soha többé nem csinált stikliket és érettségire egyik legkomolyabb tagja lett az osztályunknak, íme, a jó iskola még egy diákcsínyből, még egy kiscsirkéből is nevelőerőt varázsol.

Jelige: *Volt piarista.*

— Stréber — morogta az ügyvéd a foga között, de a többiek arcán furcsa elmélázó mosoly ült, a saját diákkorára gondolt mindenki, talán még az öreg, nyugdíjas tanár is. De nem tartott soká az ábrándozás, mert a tanár úr máris felemelte az utolsó, kilencedik dolgozatot és amint megszólalt, a hangjából érezni lehetett, hogy utoljára mondja ki ma este:

A csirke

Nekem a csirke — kezdte olvasni — egy kicsit ünnepnap — vasárnap, névnap, születésnap, karácsony, húsvét — és visszaemlékezés a múltra. Nem tudom, megfigyelte-e más is, amit én, de azt hiszem, a legtöbben így vannak vele. Ezenkívül még valamit jelent nekem a csirke, különösen az utóbbi időben. Gyermekkoromban sosem értettem, hogyan lehet az, hogy a mama a nyakát szereti a csirkének, meg a háta-elejét, holott ez a két darab csupa apró csont, alig van hús rajta. Aztán férjhez mentem, gyermekeim születtek, cseperedtek és velük együtt nőttek a gondok. És egyszer, mikor a férjem születésnapján a konyhában álltam és transzíroztam a csirkét, számolni kezdtem a darabokat. Az egyik comb és püspökfalat a férjemé. A másik comb a fiamé. A két fél melle a szárnyakkal a két kislányé. A zúzából, májból, fejből, lábakból leves lesz. És az anyám marad a nyaka, meg a hátaeleje. A sok apró csont. És akkor eszembe jutott a mama. Akkor megértettem, hogy miért szerette ő a nyakát, meg a hátaelejét. Eszembe jutott, hogy egyszer, a papa születésnapján, mikor a mama bejött a tál rántott csirkével tűztől kipirult arccal, kicsit zsírszagúan, tréfás hangon kérte: gyerekek, hagyjátok meg nekem a nyakát. Papa ette a mellét, mert csak a fehér húst szerette, bátyám az egyik combját, meg a püspökfalatot, én fél combot és egy szárnyát, a kis húgom ugyanazt. És mama ette a nyakát a sok apró csonttal. És soha, de soha úgy még nem szerettem a mamát, mint azon a születésnapon, mikor a csirke darabolása közben rájöttem a titkára. Mikor az ebédnél tréfás hangon megszólaltam, hogy gyerekek, hagyjátok meg nekem a nyakát, az uram csodálkozva nézett rám: érdekes, mondta, édesanyám is a nyakát szerette, akárcsak te. És csóválta a fejét, mint aki nem érti, mit is lehet szeretni azon az apró csontos, hústalan darabon. Én meg a gyermekeinket néztem, amint jó ízűen ették a barnapiros falatokat. És olyan finom volt a nyaka, csak a gyerekekre, meg az uramra kellett nézni. Ez jut eszembe azóta mindig, ha csirkét látok.

Jelige: *A nyaka.*

A tanár úr hangja furcsán remegett a felolvasás vége felé. Az egyik fiatalasszony, aki egész este kacagott, hangosan bögni kezdett és apró zsebkendőjével szétmázolta a festéket az arcán. Néhány nő szipogott. Mint már többször az est folyamán, megint csak a tanár úr mentette meg a helyzetet, a szavazatokat sürgetvén. Majd megszólalt:

— Hölgyeim és Uraim, íme, a szavazás eredménye: egy híján minden szavazatot az „A nyaka” jeligéjű dolgozat kapta. Azt hiszem, az írója szavazott csak másra szerénységből.

Még mondott valamit, de az általános zaj, taps, éljenzés zűrzavarában nem lehetett megérteni.

— Szerző, szerző — kiabált mindenki, azaz mégse mindenki. Egy asszony lesütött szemmel, zavartan hallgatott.

— Tessék, mondja meg, hová járt, melyik iskolába? — faggatta az ügyvéd, aki elsőnek találta ki, hogy ki a nyertes. Csend lett. És a csendben a szép, barna, középkorú, fiatalos arcú, de fáradt, dolgos kezű nő beszélni kezdett:

— Istenem, de zavarba hoznak. Miért is szavaztak rám. Hiszen ezzel nem dőlt el a verseny. Én ugyanis, én, én, én — nagy, barna szemével urára nézett — én soha nem jártam iskolába. írni, olvasni, a mama, számtanra, földrajzra a papa tanított. Szegények voltunk nagyon és negyven kilométerre volt a legközelebbi iskola. A bátyámat iskoláztatták a szüleink, de rám nem telt. — Beszéd közben egyre vörösebb lett, szeme megtelt könnyel. Az ura arcát nézte a könnyeken át, hogy vajon szégyelli-e a feleségét. A férj, büszke, boldog mosollyal nézett rá vissza.

— A békés, boldog család a legjobb iskola — mondta a házigazda.

— És a szeretet a legjobb tanító — tette hozzá a nyugdíjas tanár. Az ügyvéd a közoktatásügyi törvényekről kezdett magyarázni a szomszédjának, de abbahagyta, mert látta, hogy az nem figyel.

Általában, senki nem figyelt már senkire, semmire. Gondolatban mind otthon jártak, a mamánál. Aki a nyakát szerette, meg a háta-elejét, a sok apró csonttal, hús nélkül.

Szenci Molnár Társaság

Szathmáry Lajos: Arcok, Chicagó szemmel — Írók, költők, művészek
1994.

SZATHMÁRY, Lajos : „Könyv nélkül nincs kultúra” — állítják Budapesten*

1987 elején Budapesten följújtották, illetve föltámasztották hosszú teszthalálából azt a régi jó magyar folyóiratot, melynek az volt valaha és az megint a címe, hogy „*A Könyv*”.

Mi állana hozzám (aki azzal töltöttem az időt Amerikában, hogy összegyűjtöttem tizenhétezer magyar tárgyú, magyar vonatkozású könyvet) közelebb, mint egy folyóirat, amelynek az a címe, hogy „*A Könyv*”.

Bizony, tizenhétezer könyv van „*hungarológiai*” vagy másszóval „*magyarságtudományi*” gyűjteményemben. Több is lehetne, ha újamerikás koromban egy magát hol lelkésznek, hol egyetemi tanárnak, hol „amerikai üzletembernek” kiadó svindler szélhámos ki nem csalta volna belőlem a valahai híres Feleki Gyűjtemény több ezer kötetet, amit én izzadsággal, verejtékkel megkeresett, összespórolt pénzemen vettem meg attól a papírzúdatól, ahová a Columbia Egyetemről került.

Hát hogyan érdekelne engem a magyar könyvek szerelmesét, gyűjtőjét és megőrzőjét „*A Könyv*”. El is olvastam vagy legalábbis gondosan átböngészttem minden eddigi számát. Különös érdeklődéssel követtem a hat számon át folytatott „*Vita*” című irodalmi kerekasztal konferenciát, melynek most az 1988-as év 2. számában lett vége.

Azaz, várjunk csak! A szerkesztőség, mely megindította a „Könyv-kultúra-olvasás-üzlet” című vitát, ebben a számban összegezi a rendkívül jószándékú, érdekes, néha néha őszinte hozzászólások sorozatát — de azzal, hogy „Zárószó helyett” címen összegezvén a tanulságokat:

„Könyv nélkül nincs kultúra, kultúra nélkül nincs alkotás, alkotás nélkül nincs élet” — és így búcsúzik az olvasótól:

„Most amikor megköszönjük a vitában megszólalók gondolatait, nem tesszük ki a pontot, jól tudjuk, hogy az előttünk álló évek vizsgáztató gyakorlatában kell tettekre lefordítani mostani gondolatainkat, reményeinket. A vita folytatódik.”

A hat számon át folyó vita utolsó cikkét (zárszó előtt) Bedő György írta és a cikk címe ez:

„Nem született hülyék gyülekezete az állami kereskedelem.”

Lehet, ha Bedő György így írja, igaza van. Ő tudja, jobban mint én, jobban, mint mi, hiszen ő benne él.

Én, az olvasó (a nyájas olvasó) hadd fűzzek ehhez valamit hozzá. Egy történetet arról, hogy:

„Nem született hülyék gyülekezete az olvasótábor sem.”

Nem hiszik? Jó! Akkor kérem, olvassák el a könyvgyűjtő barátomról szóló alábbi történetet.

Párizs mellett, egy elegáns kis előváros-falu keverékében él egy ismerősöm. Nyugdíjas magyar főtisztviselője egy svájci óriás-konzernnek, francia feleségével.

Büszkesége a könyvtára. 5940 kötetből áll. De csak 2970 címet tartalmaz. Mind a 2970 könyvből **kettő** van a könyvtárban — egy, amit 1945 előtt és egy amit 1945 után adtak ki.

Verseskönyvek, novelláskötetek, regények, tanulmányok és *egyetlen egy sem jelzi*, hogy az 1945 utáni kiadás *hamis, hazug, cenzúrázott csalás!* Pedig mind az, nyájas olvasó! **Ady Endrétől Zilahy Lajosig, A-tól Z-ig, mind cenzúrázott, megváltoztatott, meghúzott, kiherélt, kicserélt svindlermunkák!** A hatalom érdekeit szolgáló cenzorok kiherélték mindenkit — ami szerintem *teljesen rendben van és jogos* — hiszen tudjuk — „*Jaj a legyőzötteknek!*” — *Ha a cenzoroknak van becsületük és elismerik*, hogy a mű „átdolgozott”, „javított”, „bővített”, „rövidített” stb. kiadás. Cenzornak lenni végeredményben nem szégyen, az asztalra kenyér kell és könnyebb a vörösbegeket kihúzni Mécs László verséből (nehogy érzékeny lelkeket megbántson az esetleges „associatio idearum”) mint mondjuk levélhordónak vagy fűszerességédeknek lenni.

De elhallgatni a tényt, hogy a kiadott munka bővli, link pakfon utánzat, nem az eredeti másolata, csak másolatként grasszáló gyenge hamisítvány.

Ismerősöm vörös ceruzával, oldalról oldalra, sorról sorra olvassa a könyveket, ráér, nyugdíjas. Olvassa és jelöli a különbségeket.

Azt tervezi, hogy ha eléri a 3000-et, akkor szerény kis könyvecskében kiadja a művek jegyzékét, gondosan föltüntetvén mindazok nevét, akiknek mint szerkesztőknek, szerkesztőbizottsági tagoknak vagy kiadóknak valamilyen közük van a hamisítványhoz.

* Eredeti publikációs hely és időpont ismeretlen. — Mikes International Szerk.

A világ közvéleménye elé akarja tární azt a lehetetlen állapotot, hogy egy ország súlyos büntetésekkel sújtsa a pénzhamisítókat, ékszer és festmény, szobor és grafikai munka hamisítókat és ugyanakkor, ugyanaz az ország jól fizesse a könyvhamisítókat, a költőmiskárolókat, a mondat-tolvajokat, az „epiteton ornans”-ok hamiskártyás kicserélőit, az „itt a piros, hol a piros” vásári varázslóit, a zsbivásári zsonglőröket, akik ha kell, kilopják a rímet a versből, az értelmet a mondatból, csak azért, hogy jaj, meg ne sértsenek valamilyen idegen érdekeket.

Úgy tervezi az ismerősöm, hogy minden könyvből közöl egy-egy példát, egy idézetet, egy törlést, egy kihagyást, egy cserét.

Képzeli el, milyen fölháborodást keltene a művelt világban, ha a magyar múzeumok melltartót festenének Évára az Édenkertben és bugyit vagy „pantyhose”-t húznának szobrokra, tiroli bőrnadrágot — vagy korcos, ráncos bő gatyát — Ádámra, ha egy idegen hatalom idegen érdekei úgy kívánnák!

Mit gondolnak, mi történne, ha valaki elhatározná, hogy Bartók pentatonikus skálára épített muzsikája sértő a hivatalos faji származáselméleti tételekre, mert nem elég halszagú, nem elég jámbor és nincs benne nagycsontú, laposmellű szőkeség. Ha szlávósítani, skandinávósítani kéne Kodályt.

Vajon akadna-e magyar zenei cenzor, aki átkomponálná a PSALMUS HUNGARICUST vagy az ALLEGRO BARBAROT úgy, hogy mindkettő szlávós mélabút vagy cseh-morva csinnadrattát csaljjon ki a hangszerekből?

Megváltoztatnák-e a hanglemezek új kiadásait?

Az írott szónak sajnos nincs otthon szentsége, nincs becsülete, nincs támogatója, védelmezője! A költőnek benyúlnak a szájába és torkán akasztják a szót. Az író kezében megfogják a tollat és kihúznak történetéből egy mondatot vagy egy bekezdést. Megváltoztatnak egy jellemzést, kitekerik egy hasonlat nyakát jaj, nehogy haragra ingereljék a mindenhatókat.

Az idegenes isteneket, akiknek az oltárán minden lelkiismeretfurdalás nélkül föl lehet áldozni az írói integritást, a történetírói becsületet, a regényírói szabadságot.

És amíg ezt nyugodtan meg lehetett tenni legkevesebb 2970 könyvvel, addig, kérem szeretettel ne beszéljünk arról, hogy „a kultúra minden nemzet alapigazsága kell legyen! Könyv nélkül nincs kultúra, kultúra nélkül nincs alkotás, alkotás nélkül nincs élet.” „A KÖNYV ÉS A KULTÚRA TEHÁT SOHA NEM LEHET ALKU TÁRGYA”. Ugyan kérem! Milyen könyvekről van itt szó? Az igaziakról? A valódiakról? Vagy a cenzúra szörnyszülötteiről?

Szenci Molnár Társaság

Szathmáry Lajos: Arcok, Chicagó szemmel — Írók, költők, művészek
1994.

SZATHMÁRY, Lajos : Kiállítás egyes szám első személyben*

(Ha az az öttucat barátom lett volna az ünneplő közönség 1989. május 24-én délután 5.30-kor a chicagói egyetem (University of Chicago) Joseph Regenstein könyvtárának kiállítótermében, akiket szerettem volna ott látni, talán azt mondtam volna nekik, amit most palackpostával igyekszem eljuttatni hozzájuk, bárhol is élnek a földtekén.)

Barátaim, szeretteim, művelői vagy rajongói a magyar betűnek, a magyar könyvnek, megroggyanó térddel, fátyolos szemmel, fojtogató meghatottsággal állok most előttetek.

Az alkalom: több, mint 15 000 kötetet számláló hungarológiai könyvtáramat, pár perce írtam rá ünnepélyesen és hivatalosan a chicagói egyetem könyvtárára.

Nem volt könnyű elhatározás. Marcangolt, kínzott, gyötört a gondolat már évek óta, hogy egyszer meg kell válnom mindattól, amit 1951. december 27-e, Amerikába érkezésem napja óta összegyűjtöttem.

Egy dollár tíz centtel a zsebemben, három angol szóból álló „szókinccsel”, 14 könyvvel kis faladamban érkeztem ide, az ígéret földjére. 1952 tavaszán pár hónapi hányódtatás, csalódások és tévedések, próbálkozások és újrakezdések után végre megkaptam első, 30 dolláros heti fizetésemet és a következő hétfőn, első állásom első szabadnapján, a connecticuti South Norwalkból Danburyba vezető országút mentén egy antikvár üzletben megvettem első amerikai magyartárgyú könyvemet, Kossuth Lajos beszédeinek egy angol nyelvű, 1852-ben kiadott gyűjteményét, Kossuth acélbametszett portréjával.

Madarat lehetett volna fogatni velem azon a koratavaszi vasárnap délután! Mint a jó vadászkutya, ha nyomot talál, kezdtem szaglászni, keresni, kutatni magyar és magyar vonatkozású könyvek után.

Tört angolsággal, rossz kiejtéssel, erős akcentussal eldadogtam minden antikvár könyvesboltban, hogy magyar tárgyú, magyar vonatkozású, magyar szerzőjű könyveket keresek.

Mindig, mindenütt nemleges fejrázás, sajnálkozó, vagy néha ellenséges tiltakozás volt a felelet. „Hungarian? No Sir, *nothing whatsoever*. Please, don't waste your time!” „Magyarvonatkozású? Uram, *semmi* ilyesmi nincs és nem is volt. Kár az időért és a fáradságért!”

Azért csak körülnéztem. Soha, egyetlenegy könyvesboltban nem voltam Bangortól, Maineben Galvestone Texasig. Baltimore Marylandtól Portland Oregonig, ahol legalább három-négy könyvet ne találtam volna, de néha olyan üzletben, ahol a tulajdonos vagy az eladó a legjobban tiltakozott, 15-20 könyvet is találtam — és vettem. Hamarosán fölkutattam a legjobb leőhelyeket és rájöttem hol, milyen kategóriában kell keresgélnem, hogy magyartárgyú anyagot találjak.

Nagy segítségemre volt az is, hogy apai nagyapám és dédapám apja és két fivére is könyvszerető, olvasó, könyvvásárló magyarok voltak és otthonélő, 80 éven fölül anyai nagyanyám kérésemre megnézegette és lemásolta a megmaradt könyvek hátsó borítólapjába a 19. században oly gyakran beragasztott kis könyvkereskedői címkéket, melyeket Gilhofer, A. W. Höck Bécsben, Rappaport Rómában, Maggs Brothers és Edwards Londonban diszkrétan, de rendületlenül használtak csaknem egy évszázadon át, ha nem tovább.

Írtam a nagyanyám küldte címekre, katalógusokat kértem, közöltem, mi érdekel és csodák csodája, kedves, udvarias válaszokat kaptam több helyről is. Azután a New York Times vasárnapi könyvmellékletében végigböngésztem az apróhirdetéseket és minden üzletnek írtam, amelyik ingyen katalógust ajánlott.

Közben persze szorgalmasan jártam — bárhová vetett a sors munkám során — az antikváriumokat és a jótékonysági intézmények, Salvation Army, Goodwill Store ócskásboltjait.

Hamar megtanultam, hogy az Egyesült Államokban nagyon is igaz a közmondás, hogy az „idő pénz”, azaz „*time is money*”! Amíg fiatal voltam és szegény, rengeteg volt a szabadidőm, amit könyvvásárlásra, böngészésre fordíthattam, aztán, ahogy öregedtem és egyre többet kerestem, bizony egyre kevesebb *időm* maradt könyvesboltokban búvárkodni, keresgélni — de a sok kiépült kapcsolat révén egyre több ajánlatot kaptam könyvesektől.

* Eredeti publikációs hely és időpont ismeretlen. — Mikes International Szerk.

Az 1956-os szabadságharcig New Yorkban szinte alig volt „konkurrens” az antikvárosoknál, én voltam szinte az egyetlen, aki magyar vonatkozású anyag után érdeklődött. 1956 novemberében hirtelen megváltozott a helyzet, magyartárgyú metszetek, magyar térképek, kéziratok és magyar írók könyvei egyszerre keresett, szinte „divatcikké” váltak.

Két területen gyűjtöttem erőteljesen: a magyarságtudomány és a gasztronómia terén. Gasztronómiai szakkönyvtáram mintegy 24 000 kötetre gyarapodott, ezt jó pár éve az *Iowai Állami Egyetem* könyvtárának ajándékoztam, a könyvek egyrésze már ott is van, *Iowa Cityben*, a pompás könyvtár zárt gyűjteményének egy külön szárnyában, amely kizárólag az én anyagomat tárolja. Könyvet kölcsön nem adnak, de kutatók, tudósok, szakemberek rendelkezésére áll, ott a helyszínen.

Önteltség nélkül, büszkén mondhatom, hogy a szakácstudományi, vendéglátástörténeti, ételtechnológiai könyvtáram világszerte ismert, páratlan és szakkörökben igen nagyra értékelik. Erzelmi szálak, emocionális kapcsolatok azonban nem fűztek annyira hozzá, mint magyar könyveimhez.

Mégis, eljött az ideje, hogy döntsek, mi történjék magyar gyűjteményemmel. Vendéglóm bejáratával szemben negyedszázadon át egy temetésrendező kápolnája volt. Láttam, hogy soha, senki, aki meghal, nem vitt semmit magával a másvilágra. Tudtam, hogy az idő eljön, én sem leszek kivétel.

1953 óta rendszeresen tanulmányoztam az amerikai magyar könyvtárak sorsát. Talán egyszer megírom kutatásaim eredményét. Rémregény lesz, hihetetlen rémregény. Minél nagyobb, minél komolyabb, terjedelmesebb volt a könyvtár, annál szörnyűbb sorsra jutott. Mindenkinek az egybehangzó szakvéleménye szerint eddig a *Feleki könyvtár* volt a legértékesebb, leggazdagabb amerikai magyar gyűjtemény — és igen, ennek a jobb sorsra érdemes könyvtárnak volt a legszörnyűbb, letragikusabb sorsa.

Semmiesetre sem akartam, hogy az én összehasonlíthatatlanul nagyobb, jobb, gazdagabb könyvtáram is ebek harmincadjára, könyvhiénák és könyvsakálók mancsaiba kerüljön, hullafosztogatók martalékává legyen.

Úgy éreztem, hogy az alapvető baj mindig, minden magyar gyűjteménnyel az volt, hogy amikor az a személy, vagy kis csoport, amelyik összegyűjtötte, fölépítette és használta, eltávozott, soha, sehol nem volt folytatás, mindenütt zsákcúba került a gyűjtemény.

Ezért is határoztam úgy, hogy a könyveket az *University of Chicago* világhírű európai gyűjteményébe igyekszem beilleszteni, földrajzilag, történelmileg, társadalomtudományilag, politikailag pontosan oda, ahová valók, a Kárpát-medencébe, Európa szívébe.

Könyvtáramat természetesen nem az 1921-es, trianoni Magyarország könyveinek a gyűjteménye, hanem az ezeréves, Zólyomtól Zágonig, Kismartontól Uzsokig, Fiumétől Sátoraljaújhelyig és Kassáig, a Gyilkos-tótól Fertő-tóig, Tátrafüredtől Herkulesfürdőig terjedő történelmi, vagy nagy Magyarországé.

Az én meghatározásom szerint Temesvári Pelbárt munkái akkor is „magyar könyvek”, ha Paduában adták ki őket, latinul. Számomra *Sambucus* nem „bécsi orvos”, hanem Zsámboki, a magyar polihisztor, nekem magyartárgyú könyv Luther Mártonnak egy törökországi fogságból kiszabadult erdélyi magyarral folytatott beszélgetése, akárcsak Dürer Albert önéletrajza, melyben László fivérééről és édesapja születési helyéről, Ajtósról ír.

Gyűjtési szempontjaim és elveim szerint Bél Mátyás akkor is magyar, ha a hivatalos csehszlovák történelem szerint „szlovák” volt és magyar Szilágyi Erzsébet fia is, aki egy egész dunántúli falu lakosságát nemesi rangra emelte, mert édesanyja két hűséges, jó szakácsa abból a kis dunántúli faluból, Szakácskölkedről származott. Igen, Mátyás király nekem, könyvtáram számára akkor is magyar, ha a hivatalos román történetírás azt igyekszik bebizonyítani, hogy román volt.

Ennek az egész, ezeréves, a Kárpát-medencét betöltő, földrajzilag egységes területnek központi települőhelye, forgalmi csúcspontja minden kétséget kizáróan és vitán felül a magyar főváros.

Ezért döntöttem úgy, hogy a könyvtár ajándékozását ünneplő kiállítás anyagát a fővárossal foglalkozó, az ott írott, ott nyomtatott, vagy arról szóló 2800 kötetből válogatom össze. Fölkértem néhány egyetemi tanárt, könyvgyűjtőt, történészt, író, hogy az általam „előválogatott” mintegy 500 darabból jelöljék meg azokat, melyekről azt hiszik, hogy a kiállítás közönségét leginkább érdekelni fogják. Mindenkiel külön-külön, egyenként néztük végig a könyveket és tanácsadóim nem tudták, kik voltak a többi tanácsadók és mit választottak. Ennek ellenére szinte egységesen alakult ki az anyag megválasztása, amit azután az egyetem szakemberei rendeztek el nagy hozzáértéssel a 24 kiállító szekrényben.

Így formálódott, fejlődött „az én Budapestem” a magyar fővárosnak az én lelkemben élő történelmi arcképe.

Már az alapválogatásnál az „európaiságot” és a „sajátosan magyart” igyekeztem mércéül használni.

Semmi nem került „véletlenül” az anyagba.

Természetes, hogy Budának azzal a látképével köszöntjük a látogatót, amelyet abban az időben metszett fába a művész, mikor Kolumbusz megérkezett az Új Világ partjaira és az is természetes, hogy utolsó képként Varga Mátyás csodáserejű jelenkori fametszete mond „istenhozzád”-ot a távozonak.

E két Budapestet ábrázoló panoráma közé igyekeztünk olyan anyagot összeválogatni, ami a maga nemében páratlan — vagy legalábbis nagyon ritka. Csak hirtelenjében: Széchenyi István *Hitel*-ének első kiadása ritkaság, de ezen a kiállításon e ritka könyvek két példánya is szerepel. Egyiket a szerző sajátkezűleg dedikálta: „N.M. Báro *Stainlein Susánnának*”, a hús „lelkes honleány” egyikének, akik a könyv kiadását adományaikkal lehetővé tették, a másik Arany János példánya volt, ebbe a költő maga írta bele a legnagyobb magyar halálakor „Széchenyi emlékezete” című költeményének első, nyers fogalmazását. (Ezt a könyvet apai nagyapám Szathmáry Lajos kapta ajándékba Arany Lászlótól, a költő fiától. A két nagyszalontai család vérrokonságban volt és dédapám, Szathmáry István, Bem tüzértiszte szívélyes viszonyban állt és levelezett a költővel.)

Ady Endre 1916-os évre szóló elsőosztályú vasúti szabadjegye. Székely Aladár híres fényképének egy eredeti, a Székely műteremben készült másolatával, Ady Endre két aláírásával, valamint Ady Új Versek című kötetének Rozsnyay Kálmánnak, Oscar Wilde közeli barátjának dedikált, japán selyembe kötött, ezüstcsatos példánya ugyancsak páratlan kincsek.

1970-ben fölkérésre Buday György, a Londonban élő kiváló erdélyi származású magyar fametsző elkészítette 31 magyar költő és író eredeti fametszet portréját. A sorozat legértékesebb darabjai, a művész első „jóváhagyott” másolatai nekem dedikálva gyűjteményemben vannak. Ebben az „artists proof” sorozatból állítottuk ki a csodálatos Ady metszetet.

Lukács János Amerikában élő magyar történész, egyetemi tanár, nemrégén pompás cikket írt *Krúdy Gyuláról* az Egyesült Államok egyik legelőkelőbb folyóiratába, a „The New Yorker”-ba, melyet *Silverman*, New York egyik legkeresettebb, legismertebb grafikus illusztrált egy kitűnő Krúdy portréval. Az eredeti gyűjteményemben van. Lukács professzor könyve Budapestről nemrégén jelent meg — így a Krúdy kép a kiállításon fontos, élő kapcsolatot teremt Budapest és a mai amerikai irodalom között.

A magyar történelemnek az Egyesült Államokban még ma is Kossuth Lajos a legismertebb alakja. Ezért Kossuthnak különösen nagy teret szenteltünk és igyekeztünk több mint ötszáz darabot számláló Kossuth gyűjteményemből egy pár rendkívül érdekességűt kiállítani.

Mehetnék tovább, könyvről könyvre, képről képre, tárgyról tárgyra, hogy elmondjam, milyen elgondolások vezettek az anyag összeállításában.

Az „elektronikus korszak”, amelyben élünk, lehetővé teszi, hogy színes szalagon megőrizzük a kiállítást hosszú évekre, évtizedekre azután is, hogy 1989. október 14-én bezárul. Mind az Egyesült Államok, mind Európa legfontosabb könyvtárai kapnak a katalógusból és a videokazettából, hogy az érdeklődők láthassák még a XXI. században is, mit állítottunk ki Budapestről itt, Chicagóban 1989 nyarán.

Köszönöm, barátaim, barátai a magyar könyveknek, hogy lélekben velem voltatok ezen a fájdalmas szép napon, mikor a Szathmáry család hungarológiai gyűjteménye a chicagói egyetem tulajdonába és gondozásába kerülve közkinccsé vált, egy olyan országban, ahol a cenzúra ismeretlen a könyvtárakban, ahol legföljebb arra vigyáznak, hogy a könyveket meg ne rongálják — ahol az olvasókat nem politikai beállítottságuk, hanem érdeklődésük szerint válogatják meg. És köszönöm ennek a könyvtárnak, hogy otthont adott ennek a távoli ország szellemi múltját, szellemi erejét, hivatását hirdető magyar gyűjteménynek.

Szenci Molnár Társaság

Szathmáry Lajos: Arcok, Chicagó szemmel — Írók, költők, művészek
1994.

SZATHMÁRY, Lajos : Kner Albert amerikai éveit¹

Ha egyszer majd valaki megírja a XX. századbeli modern csomagolás-technika és eladás-filozófia történetét, a leghosszabb fejezetet föltétlenül Kner Albertnek és amerikai működésének kell hogy szentelje.

Ennek a rövid vázlatnak nem lehet más föladata, minthogy valóban vázlatosan ismertesse a magyarul olvasó és magyarul gondolkozó nem szakemberekkel Kner Albert munkájának körvonalait és jelentőségét.

Kner Albert jelentősége főként abban állt, hogy csodálatos logikai gondolkozásmódjával felismerte azt a lényeges és azóta soha senki által jobban meg nem fogalmazott törvényt, amely szerint a nyomtatott betű és az illusztráció a gondolat csomagolása, a könyv formája, kötése, színe, tapintása pedig a gondolat legjobb ismertetője, hogy úgy mondjam, fogadott prókátora.

Ahogy „embert barátjáról, madarat tolláról”, úgy a könyvet, mint szellemi árucikket, csomagolásáról ismerhetjük meg. Ezt az elméletet vitte át, ezt az elméletet alkalmazta végtelen biztonsággal Kner Albert, amikor Amerikába érkezése után a „Container Corporation” csomagolástervező osztályának vezetőjeként csomagolás-filozófiáját a gyakorlati életben csomagolás elméletté és csomagolás gyakorlattá, csomagolástechnikává tette.

Nem ő találta föl a kartonlemezt, a csomagoló dobozt, de ő tette azzá, ami ma. Ő volt az első, aki nemcsak fölismerte, de alkalmazta is és nemcsak alkalmazta, de meg is indokolta a színek, formák, nagyságok, arányviszonyok mérhetetlen fontosságát a mai modern gyártástechnikában és eladástechnikában. Nemcsak új doboznagyságokat, doboz tartósságot, színeket és grafikai megoldásokat tervezett, de megtervezte és kivitelezte a megdönthetetlen bizonyítási eljárást elméletének igazolására. Aki ma egy 6-os csomag sört, Coca-Colát, szódavizet, egy tucát, vagy féltucát tojást, nagy doboz mosóport, jól megfogható, marokba illő félgallonos folyékony tisztítószert, étvágygerjesztően csomagolt süteményt, frissen, illatosan zúzóadás-mentesen piacra kerülő gyümölcsöt vásárol, az mind, ha tudja, ha nem, egy ember, Kner Albert zsenialitásának és munkájának a gyümölcsét élvezzi.

Hogy az eleinte kétkedéssel (— vagy talán inkább a precedens hiánya miatt nagy óvatossággal?) fogadott elméleteit bebizonyítsa, ő tervezte, szervezte és építette meg a Container Corporation tervező osztályán az első „áruszínházat”.

Mi volt ez az áruszínház?

Kísérleti laboratórium és egyben bizonyító eszköz. Ha új szappanporok kellett csomagolást terveznie, miután megtervezte magát a dobozt anyagminőségi szempontból, miután megtervezte a szín-összeállítást és az áru nevének, márkájának grafikai megoldását, ebben az áruszínházban a színpadon fölállítottak egy üzletpolcort s azt megrakták, akárcsak az üzletben, az összes eladásra kerülő szappanporokkal olyan arányban, ahogy az üzletben ezek az árucikkek a polcon állnak. Ekkor az új szappanpor mintadobozait különböző elhelyezésben az első, középső, felső polcokon a szappanpor részleg szélén, közepén, sarkában helyezték el és különböző megvilágítás mellett, különböző nézőpontokból fényképfölvételeket készítettek és Kner Albert és munkatársai addig dolgoztak a csomagolás minden egyes részletén, amíg azt nem érezték, hogy teljes mértékben meg vannak elégedve a munkával. Ekkor a választást a véletlenre és a szerencsére bízva, a telefonkönyvből háziasszonyokat hívtak föl, egy ajándékot kínálván föl és megkérték őket, hogy jöjjenek be az áruszínházba egy érdekes eladástechnikai kísérletre. Megkérték a jelenlevő önként vállalkozókat, hogy válasszanak mosóport. A hatást egy egyoldalú tükör mögül figyelték, hogy ne befolyásolják a vásárlókat. Ehhez a kísérlethez természetesen egyszer már ismert, bevezetett mosóporokat használtak, másszor fiktív nevekkkel, de ismert szín és grafikai összeállítással elkészített mintadobozokat és addig dolgoztak a megbízó szappangyár doboztervén, amíg el nem érték, hogy egy bizonyos számú vásárló a doboz színe, formája, grafikai megoldása, a név és a dobozon lévő hirdető szöveg alapján a Kner és csoportja által tervezett árucikket részesítse előnyben, mind az ismert, mind a „kitalált” árucikkek közül.

Máskor 6-8 különböző dobozba ugyanazt az árucikket tették és megkérték a kísérleti vásárlókat, hogy próbálják ki az árucikkeket és közölgék, hogy melyik a legjobb. Mondani sem kell, hogy rendszerint a Kner által tervezett dobozból jobban ízlett a zabpehely, jobban mosott a mosópor, kellemesebb volt a hűsítő ital, mint ugyanaz az árucikk más csomagolásban.

Honnan tudta mindezt Kner Albert? A könyvnyomtatás, bötümentszés, bötütervezés, könyvtervezés, könyvkötés művészetének tudományos alaposságú ismerője volt s a szakma tudományának művészi készségű virtuóza. Mindazt, amit a

¹ Eredeti publikációs hely és időpont ismeretlen. — Mikes International Szerk.

betű-tervezésről, betűmetszésről, könyvoldal nagyság (tükör) arányairól, margók szélességéről, magasságáról, papír minőségéről, árnyalatáról, textúrájáról tudott, bámulatatos logikával alkalmazta a csomag minden fizikai elemére.

Indulása, amint ő maga mesélte, nagyon nehéz volt itt Amerikában. Sokáig kilincselte eredménytelenül. Nemrég e sorok írója hosszasan elbeszélgetett Papke Walternéval, a Container Corporation elnökgazgatójának özvegyével, aki fiatal korában maga is ismert festőművésznő és grafikai tervező volt, s az emlékezés örömétől csillogó szemmel mesélte:

„Férjem gyakran mondta el társaságban, hogy miként tett szert a cég legnagyobb kincsére, leghasznosabb és legfontosabb munkatársára, Albertre. Egy nap egy gyönyörű szőke asszony kért férje társaságában párperces személyes megbeszélésre lehetőséget. Az asszony bája annyira elbűvölte férjem titkárnőjét, hogy nem tudott nemet mondani és bejelentette őket férjemnek, aki — amint gyakran mondta — szinte megbabonázva hallgatta a szőke fiatalasszony meggyőző érvelését arról, hogy miért kellene a Container Corporation-nak föltétlenül fölvenni az ő urát, a csomagolóipar legzseniálisabb úttörőjét. Férjem ezt közölte vele: „Asszonyom, maga olyan kitűnő eladó, hogy bármit árulna, megvenném. Ha a férjét árulja, azt veszem meg. Holnap kezdhet.”

Kner Albert nem tudott angolul — folytatta Papkené az elbeszélést — és azt a pár szót is olyan nehéz, idegen hangsúllyal mondta, hogy valóban lehetetlenség volt megérteni őt. A tervező iroda egyik hátsó sarkában egy kis helyiséget kapott, melyet addig raktárnak használtak. Különböző dobozterveket vágott ki és állított össze. Senki nem törődött vele. Ajtaja egész nap nyitva volt, de senki meg nem állt, senki meg nem kérdezte mit csinál, amíg egy napon a nyitott ajtóval szemben a falról egy női akt képe mosolygott az arra menőkre. Azután egy másik, harmadik, negyedik „Pin-up” girl, kissé erotikus és nagyon sok mindent eláruló képe került a falra. Ez azután bevitte a fiatal mérnököket és tisztviselőket Albert szobájába. S ő mást nem akart, csak azt, hogy jöjjenek be, nézzék meg, hogy mit csinál, lássák terveit, hogyan lehet egy gyenge kartondarabot pillanatok alatt egy ujj egyetlen nyomására erős, tartós dobozzá varázsolni, és miként lehet feneket, födelet, 4 oldalt, 5-6 féleképpen megtervezni és kihozni ugyanabból a darab papírból, ugyanakkora térfogattal, de különböző formákban, hogy legyen egy quart űrtartalma (kb. 1 liter) plasztiktartályt úgy megtervezni, hogy sokkal nagyobbnak látszék mint más ugyanakkora plasztik tartály stb., stb.

Albert egyre jobban beszélt angolul, és lassan a tisztviselők rászoktak, hogy problémáikkal fölkeressék, segítséget, tanácsát kérjék és meghallgassák. Első igazi szószólói a cég eladói voltak, mert hamar rájöttek, hogy Albert tanácsai és tervei alapján készült csomagolóanyaggal sokkal több üzletet tudnak kötni. A sörgyártó üzemek teljes üzemi berendezése megváltozott Albert kitűnő ötletei nyomán. Nélküle talán még ma sem lenne kannázott sör, kannázott Coca Cola, lecsavarható tetejű, eldobható üveg és ki tudja mi minden más.

Ne értsen félre — mondta Papkené — a világerő sem akarom azt mondani, hogy mindent ő talált föl, hiszen a legtöbb találmány bármilyen jó, fabatkát sem ér addig, míg valaki Albert zsenialitásával, szaktudásával és szorgalmával a találmány alkalmazását, munkamódszerét a gyártásmenetbe beillesztését meg nem tervezi, ki nem dolgozza és nem tökéletesíti. És ebben volt fölülmúlhatatlan. Meglátta és össze tudta hangolni a gyártástól látszólag egészen távolos elemeket, alkatrészeket, ötleteket. Hogy 6 üveg Colát adjanak el egyszerre, nem ő találta fel. Mikor Amerikába jött, akkor már fából készült fémfogantyús kéregpapír fenekű, mintegy 1,5 font súlyú dobozokban árulták a 6 üveges, sőt 8 üveges egységű Coca Colát, de a doboz drága volt; tárolása rengeteg helyet vett igénybe, betétet kellett fizetni érte és vissza kellett vinni az üzletbe. Albert ötlete volt, hogy fillérékért megoldja egy darab kéregpapírból, színes nyomással a laposan összehajtható 6-os csomagot, melyet a csomagológép pillanatok alatt egyetlen ujjnyomásra 3 dimenziója erős, jófogású dobozzá változtatott. Cégünk nagy fogadó estjein soha nem kellett senkinek azt kérdeznie, hol van Albert. Könnyű volt kitalálni, csak körül kellett nézni, ki körül állnak a legfontosabb vendégek. Ez a szerény, halk, de mindig vidám, csillogószemű, mosolygó zseni volt a beszélgetés központja. Szavát úgy lesték, mintha valami magasabbrendű kinyilatkozás lenne, pedig egyáltalán nem voltak nagyképű allűrjei. Fehérpetyes kék pillangócsokor nyakkendője olyan jellegzetes alkatrészévé vált az egész csomagolóiparnak, mint sok Kner találmány. Beosztottjai rajongtak és a tűzbe mentek érte és vetélkedtek azon, hogy ki utazhat vele, pedig Albert egy dologban maradi volt. Húzódott a repüléstől. Inkább választott 3 napos utat vonaton, mint egy 4-6 órás röpködést és beosztottjai vetélkedtek, hogy ki utazhasson vele.

Férjem, mint a vállalat elnökgazgatója, soha egyetlen komoly lépést nem tett anélkül, hogy Albert tanácsát ki ne kérte volna. Sokszor mondta el nekem este, mikor hazajött, hogy milyen óriási segítséget jelentett aznap Albert tanácsa, társasága, kristálytisztá logikája, okos, szimpla indokolásai, melyeket oly könnyű volt megérteni, de melyekre soha rajta kívül senki nem gondolt” — fejezte be visszaemlékezéseit Papkené.

Volt munkatársaival is több hosszabb beszélgetést folytattam és mind a legnagyobb elismerés hangján beszéltek róla. Utóda szerint: „*Alberttal egy korszak szállt a sírba.*”

Amerikába érkezésétől haláláig annyi mindent tett a csomagolóipar fejlesztése terén — folytatta —, hogy be kell valljuk, azóta semmi új nem történt, mert úgy látszik, hogy Albert már mindent kitalált, minden problémát, ami fölmerülhet, megoldott. Még ma, annyi év után is ha egy probléma előtt állunk, azt mondjuk: nézzük csak, mit szólt volna ehhez Kner Albert, mi lett volna az ő véleménye, az ő megoldása?

Természetesen sok minden fejlődött azóta. A csomagolóanyag gyorsabb, más technológiával készül, a vállalatok igénye változott, de a színelméleti, grafikai, térfelosztási, vizuális figyelemkeltési elméletei változatlanul fennállnak, az eladástechnika problémáit olyan pszichológiai törvényekkel határozta meg, hogy azokat egyszerűen követni kell és akkor sikerre vezetnek."

Amerika milliói használnak, fogyasztanak naponta dolgokat anélkül, hogy tudnák, Kner Albertnek, a gyomai nyomdász dinasztia ötödik nemzedéke tagjának azokhoz köze lett volna. A legsikeresebb minőségi fagyasztott készítmény árucikkek, a Stauffer fagyasztott ételek még ma, negyedszázad után is abban a csomagolásban kerülnek a közönség elé, melynek elméleti és gyakorlati problémáit ő kísérletezte ki. A háziasszony, aki konyháján Tupperware plasztik edényeket használ, nem tudja, hogy azoknak a formáját, minőségét, célszerűségét Kner Albertnek köszönheti. Amerika legjelentősebb gyorsétel üzemeinek, a McDonald cégnek is rengeteget dolgozott és a milliók, akik Japánban, Ausztráliában vagy bárhol a világon az aranysárga McDonald ívet keresik az országúton, hogy ott álljanak meg egy szendvicstre, nem sejtik, hogy milyen nagy része van a cég sikerében a gyomai nyomdászivadéknak, aki mint fiatal tiszt hősiesen küzdött és súlyosan megsebesült az észak-olaszországi harcok során, az első világháborúban, majd elhatározta, hogy átjön az Újvilágba, új hazát keresni. Megtalálta az új hazát, de soha egyetlen pillanatra nem lett hűtlen a régihez. A szíve, lelke mindig odahúzta vissza a Tiszántúrra, a gyomai tájra. Utolsó két tervezői munkája (melyet e sorok írója őriz féltő szeretettel) egy Ady kötet borítólapja és egy magyar szalámi márkaterve. Milyen szimbolikus, hogy élete utolsó nagy művészi munkája egy Magyarországot ábrázoló falfestmény.

Új Idő

1987. szeptember hó
VI. évfolyam 9. szám

SZATHMÁRY, Lajos : Postabontás

„Zsákbamacska” nálunk a posta. A postás zsákban hozza a postánkat, szürke, erős vászonzsákban, U.S. Mail van fekete festékkel a zsákra festve, erős, rézgyűrűkön átfuttatott műanyagkötél zárja a zsákot. Rengeteg levél, folyóirat, könyv, hirdetés, számla a zsákban.

Minden nap élmény a posta érkezése, kibontása, szétdobása. Ha csak lehet, magam intézem. Van valami izgató valami érdekes, mákonyosan szorongató a várakozásban. Ugyan, kitől, vajon honnan jön ma hír?

A zsákból kiszedve halmokba rakom, ami érkezik. Első halom az üzleti posta. Számlák, csekkek, levelek, asztalfoglalások, hivatalos közlemények, borajánlatok, szakfolyóiratok. Második a magánlevelezés. Ez két halomba kerül: az angol nyelvű külön és külön a magyar, az amerikai és magyarországi lapokkal, folyóiratokkal. Aztán jönnek a zsák legaljáról a könyvcsomagok.

Ma egyeden könyv jött, gondosan becsomagolt erős, szürke kartondobozban. A „Kultúra” csomagolása. Amilyen szánalmasan, siralmasan csomagolják ma otthon a könyveket, rongyolódó, gyenge papírba, nemtörődöm munkával, olyan remek, erős, jóminőségű a Kultúra csomagolóanyaga és a csomagolók szakértelme, figyelme dicséretreméltó.

A ma érkezett könyv meg is érdemli ezt a különleges elbánást. Ritka kincs, ami érkezett, igazi „fekete gyémánt”. Fekete borítólappal, vaskos kötet, a „Petőfi Szótár” harmadik kötete: N—S. Régen, nagyon régen született meg a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében az ötlet, hogy különleges szakszótárt szerkesszenek, melyben kizárólag a Petőfi által használt szavakat gyűjtik össze, de azokat azután mind, egytől-egyig.

Az első kötet. A-tól F-ig 1973-ban, Petőfi Sándor születésének 150., a magyar könyvnyomtatásnak a 400. évfordulójára jelent meg. Öt évre rá, 1978-ban követte a második, G—M kötet, és most, 9 évvel a második után jött a harmadik, N—S.

No, majd este, mondom magamnak. Majd éjjel, munka után átnézem újra együtt a három kötetet. Napközben ilyesmire nincs idő. Sajnos, magyar folyóiratokra se annyi, mint szeretném. Pedig ma több is jött. Van, amire előfizetek, van, amit kedves, figyelmes barátok, ismerősök küldenek Azok közé, melyekre előfizetek, tartozik az „ÉS”, azaz az ÉLET ÉS IRODALOM. A távoli Haza pulzusán tartom az ujjamat, mikor az ÉS-t olvasom. Sok íróját ismerem személyesen, némelyiket jól, még a gyermekkorból, még az ifjú évekből, másokat az itteni látogatásaikból, vagy levelezésből. Ma három szám érkezett egyszerre, ezekre is csak éjjel kerül majd sor, de a három közül a legrégebbit, a május 29-it, gyorsan átfutom.

Azaz átfutnám. A 9., a „Páratlan Oldal”-ig jutok. Azután valami közbejön, valaki bekopog, vagy telefonál, valami történik, vagy valami nem történik, — mit tudom én, már nem emlékszem — de abbamaradt a böngészés Az ÉS bekerül a Kultúra dobozba a Petőfi Szótárral együtt, meg egy levéllel, amit 80-on felüli drága, kisgyermekkorai nagy pajtásom írt. Hosszú, gyöngybetűs levél, néhány újságkivágással. Ez is lakásomra irányul a dobozban. Lassan, nyugodtan fogom elolvasni, esti csemege lesz, mint ennek a jóbarátnak minden levele. Ha olvasom sorait, mindig otthon vagyok. Sétálunk a poros palotai utcákon, én tíz körül járok, ő húsz fölött, de egyenlőként kezel. Ezért rajongtam érte, ezért vagyunk barátok ma is.

Ha lehetne, tolnám a napot az égen, felgyorsítanám az időt, csak hogy otthon lehessenek már. Végre, végre vége a napnak, és a Petőfi polc vagy 4—500 Petőfitől, Petőfiről írott könyve előtt ülök a szótár harmadik kötetével. Nézem a szerkesztőbizottsági neveket, feltűnően sok a női név.

Lapozom a vaskos szótárat, csipegetem a szép szavakat, mint madár a cseresznyét. Megkóstolok egyet itt, egyet ott. Aztán megyek lefeküdni. Először barátom levelét olvasom el, átnézem az újságkivágásokat, magamban fogalmazgatni kezdem a választ.

Lassan elálmosodom. Végigfutok az ÉS 9, 10, 11. oldalán, beleolvassa a „Kör négyszögesítése” című képzőművészeti beszámolóba, aztán, a 14. oldalon — meg a 15-en körülírást egy, a mindkét oldal alsó kétharmadát borító vers.

Juhász Ferenc írta.

Már lapoznék is tovább, de 14. oldal felső harmadának kellős közepén ott egy nagy cím: „GYOMORTÜKRÖZÉS”. Hirtelen az jut eszembe: milyen érdekes véletlen! Mintha a szerkesztő, aki az oldalakat tördelte, összeállította, tudná, hogy egy ekkora (valójában akármekkora) Juhász Ferenc vers elolvasásához *gyomor kell*.

Vajon olvassa-e valaki a Juhász verset, a nyomdai korrektor után?...

... És most abba kell hagynom ezt az írást, és bocsánatot kell kérnem az olvasótól. Szégyenlem magam, nagyon szégyenlem azért, ami most következik és bocsánatot kérek érte már előre.

Aki sokat olvas (akármit, újságot, magazint, költészetet, detektívregényt, történelmet, tőzsdei árfolyamot, bibliát, gépipari szakkönyvet, gyógyszertert, Playboyt vagy Sportújságot, mindegy, hogy mit), az tudja, hogy hogy van: az ember ránéz egy oldalra, és egy szó KIUGRIK a szövegből. Egy szó a szemekbe ugrik, ki tudja miért, de így van. És nem lehet előre meghatározni, nem lehet szabályozni, hogy mi legyen az a szó.

(Egyszer New Yorkban a nyári zápor elől beugrottam egy ócskásboltba, a tulaj rámmordult, hogy az ő üzlete nem menedékhely, vegyek valamit, vagy mars ki! Zuhogott, mintha dézsából öntötték volna. Törött tükrök, görkorcsolyák, csorba csészek, ócska bútor, pár piszkos angol könyv — mit is vettem volna? Levettem egy könyvet a polcra. Egy New York-i rendőrfőnök önvallomásai az 1880-as évekből. Belelapoztam és az egyik oldalról az ugrott a szemembe, hogy IGMÁNDY. Igmándy? Olvasni kezdtem. Kiderült, hogy New York-i rendőr volt és valami szerepe volt Lincoln gyilkosának a letartóztatásában. 1 dollárért megvettem.)

Szóval az ember néz egy oldalt és egyszerűen kiugrik egy szó.

Kérem, nagyon kérem, bocsássonak meg. Szégyenlem magam, de az igazat írom, úgy, ahogy van.

Az a szó ugrott HAZÁNK MAI LEGKOSZORÚSABB, LEGSZÍNVONALASABB, LEGMEGBECSÜLTEBB, LEGHIVATALOSABB ÉLKÖLTŐJÉNEK terjedelmes verséből a szemembe, hogy — nem, ez nem tévedés, ez nem elírás, ez nem félremagyarázás, az a szó, hogy — hát úgy látszik csak neki kell rugaszkodjak és le kell másoljam. IDÉZNEM KELL. az a szó ugrott elém Juhász Ferenc verséből, hogy — bocsánat — „LÓPINA”.

Szemem rögtön leugrott a szóról, méla undorral és — bár nem szoktam Juhász Ferenc verseket olvasni, itt-ott beleolvastam a szövegbe. Ez a vers arról szól, hogy Juhász Ferenc a költő, álmában nézi, ahogy Édesanyja (akitől én itt bocsánatot kérek személye említéséért) éppen lovat szül.

Nézi, nézi a nagy költő, hogy hogy szíváro, csurog, árad ki féltetvére, a ló születésekor az anya testéből a „vizelet, magzatvíz, vér, habos híg ürülék”, akárcsak a vemhes kancából áradtak ezek a folyadékok a költő gyermekkorában, amikor (a vers állítása szerint) ő is segített, hogy világra segítsen egy csikót „a langyos, véres lóméhben kanalizva” hónaljig.

De most nem erről van szó, most Juhász Ferenc anyja szüli a lovat, a csikót („jött ki a kék ló anyám hüvelyéből”) és azután, hogy megszületett a kék ló, a mai magyar költészet legdíjazottabb költőjének versbéli féltetvére, ez az újszülött csikó — mi mást tehetett volna — azonnal közöszlőni kezdett szegény öreg Juhász nénivel...

Ledobtam az újságot, az ÉS 1987. május 29-i számát. Azóta sem olvastam végig a verset, nem tehetek róla.

De arra gondoltam, hogy egyszer csak elkészül a Petőfi Szótár Sz—ZS kötete is — és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete megkapja a Rendeletet Legfelsőbb Helyről, hogy most azután Juhász Ferenc életművének szótárát kell összeállítani.

Ahogy feküdtem, félálomban arra gondoltam, hogy a Juhász szótáron dolgozó nőknek milyen lesz majd a közérzetük, ha cédulázní kezdik a XX. század második fele legnagyobb magyar lírai költőjének a verseit.

Külön-külön 8 cm x 10 cm-es fehér lapokra fogják rágépelni a legmodernebb nyomdatechnikai eszközökkel, hogy „nyálkás csikó segg”, „hugyszagú”, „méhtakony”. „férfi hugycső száj”, „Anyám szőrboglya törzsalja”, „apám nemi szőre”, „eres lila pénisz”, „herezacskó herék kétszívű bőrredő gumója”, „szőresombékos orrlík” és a „fekete segglik” és elképzeltem (mert elképzelhető!), hogy a szótáron dolgozó magyar asszonyok egyike átszól majd a másik íróasztalnál cédulázó kolleganőnek:

— Mondja Mancika, LÓPINA van már? Mert itt pár soron belül kettő is van, és van LÓPICSA is!...”

Mikor idáig értem gondolataimmal, eszembe jutott, hogy nyolcvanon túli Miskolcon élő barátom levelében egy régebbi újságkivágást is küldött, egy a Hazafias Népfrent Országos elnöksége 1986. október 30-i ülésén jóváhagyott határozatból, amely szerint:

• „Amikor a nyelv kötelességszerű ápolásáról és védelméről szólnak, nemzetünk jövőjéről is szólnak, a beszéd- és érintkezéskultúra színvonalának emelését az egész társadalom közös feladatának tekintjük.

„Felhívjuk minden magyar állampolgár figyelmét nyelvhasználatunk visszáságaira, viselkedéskultúránk elsilányosodására, gondolatközlésünk elsekélyesedésére... Ezért kérünk minden magyar állampolgárt, hogy mindennapi érintkezésében ügyeljen arra, hogy beszéde, magatartása, viselkedése emberhez méltó legyen... Felhívjuk a felnőtteket: segítsék a fiataloknak ezt a nemes törekvését. Ne adjanak és ne tőrjenek meg maguk körül se utcán, se munkahelyen, de még a családon belül se rossz példát. Vegyék védelmükbe azt, aki szót emel a nyelvi és magatartásbeli durvaság ellen.” •

Juhász Ferenc a Hazafias Népfrent Országos Költőfejdelme talán nem olvasta ezt a felhívást. Vagy ha olvasta, csak jót röhögött rajta és írta tovább trágár, ocsmány, undorító förtelmeit. Mert rá a rendeletek nem vonatkoznak. Akármilyen rondaságokról ír, az ÉS-nek közölnie kell minden írását. Felsőbb parancsra!

Ugye, kedves Olvasóim, most már tudják, miért kezdtem ezt az írást azzal, hogy „ZSÁKBAMACSKA NÁLUNK A POSTA”.

* * *

*A kéziratban mellékelt pár sor így zárult: „... nem Neked való — de hátha ...”
Az Új Időben hat év alatt nem jelent meg trágárkodás, — ezután sem lesz található. De úgy érzem, ennek az írásnak több példányban kell eljutni a „koszorús” költőhöz.*

Az Élet és Irodalom szerkesztőségének címe: 1054 Budapest, Széchenyi u. 1. A szerkesztő

~ ~ ~ ~ ~

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection one encounters several writings of Lajos Szathmáry, all published in Hungarian newspapers and periodicals in the West. The writings presented in this selection bear the following titles:

- Gave the ways...
- The chicken
- “There is no culture without books” — state in Budapest
- Exhibition in first person
- Albert Kner’s American years
- Mail opening

~ ~ ~ ~ ~